

A politikai rendőrség pártirányításának szabályozása, 1956–1962

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Történelemtudományok tudományágban

Írta: Krahulcsán Zsolt okleveles történelem szakos tanár – politológus

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája
(Történelmi és Néprajzi DI: Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr. Püski Levente
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20... ..

„Én Krahulcsán Zsolt teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

.....

Krahulcsán Zsolt

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
1. A pártirányítás	21
1.1. A pártirányítás fogalma az MSZMP normaszövegeiben.....	21
1.2. Az MSZMP hatalomgyakorlási mechanizmusai.....	26
1.3. Káderhatáskör, nomenklatúra az MSZMP szerveiben.....	41
2. A szervezet	49
2.1. A politikai rendőrség szervezete, főbb strukturális változásai	49
2.2. A politikai rendőrség pártszervezeteinek szerkezete.....	62
3. A szabályozás	78
3.1. A politikai rendőrség pártirányításának szabályozástörténete.....	78
3.2. A párt vezető testületeinek szerepe a politikai rendőrség pártirányításában	90
3.3. A területi pártbizottságok irányító és ellenőrző tevékenysége	98
3.4. A politikai nevelő apparátus a BM szerveiben	108
3.5. A politikai rendőrség párttájékoztató tevékenysége	114
3.6. A párttagok és pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági fellépés szabályozása.....	121
3.7. Az állambiztonsági szervek káderhelyzete, a BM hatásköri listái	128
4. A politikai rendőrség pártszervezeteinek irányító, ellenőrző szerepe	143
4.1. A politikai rendőrség és pártszervezetei egymáshoz való viszonya.....	143
4.2. A politikai rendőrség pártszervezeteinek állambiztonsági tevékenysége	153
4.3. Pártfegyelmi ügyek a Politikai Nyomozó Főosztályon.....	161
4.4. A párthatározatok végrehajtása a politikai rendőrségen	169
5. Pártirányítás a gyakorlatban: a külföldi utazások állambiztonsági- és pártellenőrzése	178
6. Összegzés és kitekintés	190
6.1. A politikai rendőrség formális pártirányításának jellemző vonásai	190
6.2. A politikai rendőrség pártirányításának szabályozástörténete, 1962–1989.....	199
7. Felhasznált irodalom	204
Összefoglaló	212
Summary	213

Bevezetés

Értekezésemben a korai Kádár-korszak politikai rendőrségének pártirányítását, a formális szabályozást vizsgálom. Azt elemzem, hogy az állampárt milyen vezetési módszerekkel és eszközökkel irányította, orientálta, befolyásolta az állambiztonsági szervek működését. Arra keresem a választ, hogy milyen változások történtek a kádári megtorlás és konszolidáció időszakában a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) és a politikai rendőrség szervei közötti viszonyrendszerben. A politikai rendőrség formális pártirányításának szabályozási struktúráját kívánom feltárni, az írott forrásokkal a legritkább esetben dokumentált informális hatalomgyakorlási metódusok vizsgálatára kisebb hangsúlyt helyezek.

Ennek a többszereplős viszonyrendszernek a tagjai: a területi (budapesti, megyei, kerületi, járási) pártszervezetek, azok adminisztratív osztályai, a belügyi és állambiztonsági szervek pártszervezetei, azok pártbizottságai, a politikai apparátus (politikai nevelő osztályok, politikai csoportfőnökség, politikai helyettesek) továbbá a vezető párttestületek. Ezek az MDP Központi Vezetősége (KV), Politikai Bizottsága (PB), az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottsága (IIB), a Politikai Bizottsága (PB), az MSZMP (Szervező Bizottság) Titkársága, az MSZMP Központi Bizottsága (KB), az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya (AO), valamint a Belügyminisztérium (BM) szervei, osztályai és főosztályai. Mivel a szűkebb értelemben vett politikai rendőrségbe szervezetileg sem a Munkásőrség, sem a Határőrség, sem a Belső Karhatalom nem tartozott bele, így ezek pártirányításának, pártellenőrzésének vizsgálatát nem tartom feladatommak, még akkor sem, ha ezek a szervek is elláttak – különösen a forradalom leverését követően – állambiztonsági feladatokat. Ugyanakkor bizonyos résztemák tárgyalásakor elkerülhetetlen, hogy utaljak a BM egyéb szerveire, esetleg a honvédségnél vagy más fegyveres testületnél alkalmazott (párt)irányítási módszerekre, hogy a meglévő hasonló vonásokat, vagy éppen az eltérő megoldásokat szemléletesebben bemutathassam.

Hogyan értelmezhető a párt irányító és ellenőrző funkciója? A párt testületeinek „csak” azt kellett figyelniük, hogy az állambiztonsági szervek az aktuális, a párt által meghatározott irányvonal szerint tevékenykednek-e, vigyázva, hogy ne „nőjenek a párt feje fölé”? Vagy ezen túlmenően a „szakmai”, állambiztonsági munka ellenőrzése, irányítása is a feladatuk volt? A helyi MSZMP szervek vagy éppen a párt vezető testületei, a központi pártszervek rendelkeztek-e erősebb irányító, kontrolláló hatáskörrel, s valóban éltek-e a formális szabályozás által nyújtott lehetőségekkel, vagy a helyi viszonyok „felülírták” a központi előírásokat? Az ezekre a kérdésekre adandó válaszokon túl vizsgálatom tárgyát képezi a pártellenőrzés formáinak meghatározása, a formális pártirányítás szabályozó elemeit keresem, azokat a módszereket, amelyekkel a párt biztosította a politikai rendőrség feletti kontrollját.

További megválaszolandó kérdés, hogy volt-e időbeli egybeesés, összefüggés a pártirányítás és a köztörténet, vagy éppen az intézménytörténet változásai, szakaszhatárai között, illetve szakaszolható-e egyáltalán a politikai rendőrség pártirányítása?

Témám szempontjából elengedhetetlennek tartom a párt és a magyar államvédelmi/állambiztonsági szervek szervezeti átalakulásainak a bemutatását, továbbá az állampárt működési, döntéshozatali mechanizmusának az elemzését, a párt vezető testületeinek és osztályainak szerepét a párt politikai irányvonalának kidolgozásában, különös tekintettel a politikai rendőrség irányítását, működését érintő döntések meghozatalában. Végül megkísérlem bemutatni, hogyan valósult meg a gyakorlatban a politikai rendőrség irányítása és szabályozása, a párt mennyiben alakította és határozta meg az állambiztonság működési kereteit, lehetőségeit, illetve milyen visszacsatolások és reakciók keletkeztek egy-egy – a politikai rendőrség állományát, működését érintő – párthatározat nyomán.

A téma tárgyalásakor megkerülhetetlen a szovjet tanácsadók szerepének vizsgálata is, de a kevés fellelhető forrás miatt az állambiztonság pártellenőrzésében, irányításában betöltött szerepükről, a folyamatokra gyakorolt hatásokról – azon túl, hogy feladatuk elsősorban a magyar politikai vezető rétegre történő nyomásgyakorlás, illetve ellenőrzés volt – csak feltételezéseink lehetnek.

A disszertáció elkészítésekor a legnagyobb nehézséget a módszertani kérdések megválaszolása jelentette. Segítséget és tájékozódást elsősorban Révész Béla politológiai tárgyú írásai jelentettek, aki tanulmányaiban a titkosszolgálatok kutathatóságának módszertani kérdéseit, általában a diktatúrák államvédelmi szerveinek, illetve magának az államvédelemnek, mint jelenségnek a leírását, megfogalmazását, megragadását, a felmerülő fogalmak tisztázását kísérelte meg. Doktori értekezésében Révész szervezetszociológiai, jogdogmatikai megközelítéssel is él, hogy megállapítsa: bár a jórészt titokban működő államvédelem, illetve állambiztonság korlátozottan ismerhető csak meg, mégis – véleménye szerint – a szervezetek, a normák, a tevékenység, a betöltött szerep, a működés, a funkciók, az eszmék és attitűdök együttese egy olyan „kutatói objektum”, amely több tudományág számára megismerhető és leírható. Révész jelzi a kutathatóság jogalkotási, történettudományi problémáit is.¹

A politikai rendőrség vizsgálatának elméleti megközelítéséhez Gyarmati György egyik írása adott segítséget, amelyben a szerző négy különböző irányt vázolt fel. Az első az intézménytörténet aspektusa, mely az állambiztonsági szervezet, a hatáskör, a funkció változását, az archontológia és a politikai rendőrség „patológiai” jellegét vizsgálja. A második

¹ Révész Béla: *Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásainak kérdéséhez*. Szeged, A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága (Acta Jur. et Pol. Szeged) 2004.

vizsgálati sík a párttörténet részeként tekint az állambiztonsági szervekre, mely – ebben az értelemben – a párton belüli konfliktusok megoldásának eszköze és színtere volt. A harmadik aspektus a politikai rendőrségnek a társadalmi elnyomás eszközeként kifejtett tevékenységének a vizsgálata, és végül a hagyományos értelemben felfogott politikai rendőrségi funkciók elemzése a negyedik értelmezési keret.² Én – a párt irányító szerepének érvényesülése szempontjából – megvizsgálom a párt és a politikai rendőrség szervezettörténeti változásait, elemzem a Belügyminisztérium pártirányítására vonatkozó PB határozatok meghozatala alkalmával az MDP-MSZMP szervei, funkcionáriusai közötti vitákat. A működés és a pártirányítás gyakorlati végrehajtása körüli visszasságokra is kitérek, de értekezésem nem öleli fel a politikai rendőrség működésének teljes spektrumát, nem vállalkozhattam arra, hogy az állambiztonsági szervek tevékenységének a megtorlásokban betöltött szerepét széles körűen vizsgáljam. Ehhez – a Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának működése mellett – az igazságügyi, ügyészi, bírósági szervek tevékenységét, pártirányítását is a részletekbe menően tanulmányozni kell. Dolgozatomban természetesen utalok a politikai rendőrségnek a forradalom leverését követő represszióban betöltött szerepére, de vizsgálatom elsősorban a párt és az állambiztonság kapcsolatára szorítkozik. Hasonló okok miatt nem elemzem részletesen a politikai rendőrség működésének jogi szabályozását, de a legfontosabb rendeletekre, törvényekre utalok értekezésemben.

A fogalmakat szintén Gyarmati György fenti írása alapján értelmeztem, de egyszerűsítettem a politikai rendőrség tartalmát leíró szinonimákat, mivel – témám jellegéből adódóan – nem elsősorban a szakirodalmi értelmezések, hanem egy jelenség, a párt és a politikai rendőrség közötti viszonyrendszer leírására vállalkoztam, ezért a szokásos „politikai rendőrség”, „államvédelmi”, később „állambiztonsági szervek” fogalmakat egymás szinonimájaként alkalmaztam. Hasonló értelemben használtam a II. (Politikai Nyomozó) Főosztály pártbizottsága, illetve az állambiztonsági pártbizottság és a politikai rendőrség pártbizottsága kifejezéseket is, ezek mindegyike ugyanazon pártszervet jelöli.

Értekezésem hét fő egységből épül fel. A bevezetésben keríték sort a téma meghatározására, a források és a szakirodalom bemutatására, a módszertani kérdések elemzésére, majd az első fejezetben a pártirányítás elméleti megközelítésére teszek kísérletet. A pártirányítás fogalmának meghatározását a párt normaszövegeinek vizsgálata alapján, az MSZMP öndefiníciós tételeinek összehasonlításával végzem el. Az állampárt hatalomgyakorlási mechanizmusainak vizsgálatakor, illetve a döntéshozatali metódusok tipizálásakor interdiszciplináris módszert alkalmazok. Politológiai, közgazdasági elméleti

² Gyarmati György: A politika rendőrsége a Rákosi-korszakban, 1945–1956. In „*Mérlegen a XX. századi magyar történelem*” – értelmezések és értékelések. Szerkesztette: Püski Levente és Valuch Tibor. Debrecen,

munkákat hasonlókat össze az MSZMP testületeinek működését feltáró történeti munkákkal. Az általános pártirányítás részletes bemutatására azért van szükség, mert a hazai történetírás adós a pártállami koordinációs modell mélyreható elemzésével és e nélkül a politikai rendőrség pártirányításának és ellenőrzésének sajátosságai is csak kevéssé ragadhatók meg. E fejezetben belül, de külön alfejezetben ismertetem a párt személyzeti politikáját, a káderhatásköri jogosultságok rendszerét is.

Az elméleti konstrukciók vizsgálata után közelíték választott témám „főszereplőihöz”, amikor a párt irányító szerepének érvényesülése szempontjából megvizsgálom a párt és a politikai rendőrség szervezettörténeti változásait. Nemcsak a politikai rendőrség pártszervezeteinek elemzését, de az egész Belügyminisztérium pártszervezeteinek vezető testületét, az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága felépítésének főbb változásait is nyomom követem, mert strukturálisan és szervezetszociológiailag e két pártintézmény szoros egységet alkotott. A szervezet- és szabályozástörténeti elemzést 1954-ben kezdem. Ennek magyarázata az, hogy témámat nem lehet 1956 októberétől indítani, mert az 1953-ban, illetve 1954-ben megindult változások alapozták meg és alakították ki a párt és a politikai rendőrség közötti – általam vizsgálni kívánt – viszonyrendszert. Ebből következik, hogy nem csak az állambiztonsági szervek MSZMP-hez fűződő – időben változó – specifikumait, de a politikai rendőrségnek a Magyar Dolgozók Pártjához (MDP) való viszonyulását is szemléltetem. A disszertációm záró dátuma azért lett 1962, mert a politikai rendőrség egyik legjelentősebb szervezeti átalakítása ekkor egybeesett a történeti szakirodalomban általánosan elfogadott köztörténet korszakhatárral.

Az intézménytörténeti áttekintés után forráskritikai, összehasonlító elemzéssel megvizsgálom a BM pártirányítására vonatkozó politikai bizottsági (PB) határozatok meghozatala alkalmával az MDP/MSZMP szervei, funkcionáriusai közötti vitákat, a szabályozás eltérő aspektusait, valamint a különböző (párt)intézmények részvételét a folyamatokban Először szabályozástörténeti áttekintést teszek, így ebben a fejezetben ismét időben visszatekintek, és 1954-től kronologikus rendben sorra veszem a témában született PB-határozatokat, előterjesztéseket, javaslatokat. Mivel BM pártellenőrzésével foglalkozó első PB-határozat 1954-ben született, ennek „keletkezéstörténetét”, köztörténeti háttérét is megvizsgálom, mert e nélkül nem érhető meg a később kialakított pártirányítási struktúra, illetve annak módosulásai. A következő alfejezetekben egy-egy, a pártirányításban és pártellenőrzésben szerepet játszó szervezettel foglalkozok és ekkor is az alapvető változások kezdetétől, 1953-tól vagy 1954-től indítom elemzésemet. Először a párt vezető testületei, majd a területi pártbizottságok és a politikai nevelő apparátus tevékenységét vizsgálom meg.

Ezt követően egy-egy részterület szabályozását mutatom be: a párttájékoztatót, a párttagok és pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági fellépést, illetve a politikai rendőrség szerveinek káderhelyzetét, illetve hatásköri előírásait elemzem.

A pártirányításban és ellenőrzésben – a fentiekén túl – az egyik legjelentősebb szerepet a politikai rendőrség pártszervezetei játszották, így ezek működésével külön, a negyedik fejezetben foglalkozom. A történeti források jellege is azt indokolta, hogy a szabályozástörténeti megközelítés helyett, a praktikum, a megvalósult gyakorlat, a működés sajátosságaira helyezem ebben a szakaszban a hangsúlyt. Kutatásaim során e témakörhöz szabályozástörténeti dokumentumokat alig, míg a politikai rendőrség pártszervezeteinek működéséről, a pártirányítás és ellenőrzés gyakorlati megvalósulásáról viszonylag bő forrásbázist találtam. Ebben a részben elsőként megvizsgálom a politikai rendőrség és azok pártszervezetei kapcsolatát, viszonyrendszerét, bemutatom a mindennapi működés során keletkezett problémákat, majd kiemelem a legtöbb súrlódást kiváltó tematikát (a pártszervezetek állambiztonsági tevékenysége), amelyet a következő alfejezetben ismertetek. Még a negyedik fejezetben, de külön-külön szakaszban azt is a vizsgálataim tárgyává teszem, hogy a pártfegyelmi jogkört a pártszervezetek hogyan, mi módon alkalmazták a politikai rendőrségen, valamint a párthatározatok végrehajtásának, ellenőrzésének megvalósulása hogyan történt.

Az utolsó előtti nagyobb blokkban egy speciális állambiztonsági terület, a külföldi utazások párt- és állambiztonsági ellenőrzését, irányítását vizsgálom meg azzal a céllal, hogy bemutassam, milyen mértékben olvadt össze egy állambiztonsági szempontból kiemelten kényes területen a párt és a politikai rendőrség irányító, kontrolláló tevékenysége. A zárófejezetben összefoglalom a dolgozat lényegi megállapításait, az irányítás és ellenőrzés jellemző vonásait, valamint szabályozástörténeti kitekintést is teszek. A disszertációt a felhasznált irodalom jegyzéke zárja.

Az értekezésemben felhasznált források túlnyomó részét a párt különböző szervei készítették. Mivel célom elsősorban a formális pártirányítási struktúra bemutatása volt, az informális mechanizmusok írásbeli forrásokkal értelemszerűen nem dokumentált módozataira kisebb súlyt helyeztem. Módszerem így a történeti szakirodalom és a levéltári források összehasonlító elemzése volt.

A forrásbázist elsősorban az MDP és az MSZMP vezető testületeinek (PB, KV/KB, Titkárság) jegyzőkönyvei, a KV/KB osztályainak (elsősorban az AO) iratai, illetve a párt Belügyminisztériumi Bizottsága szervezeteinek, a politikai rendőrség pártbizottságának, végrehajtó bizottságának és alapszervezeteinek a dokumentumai alkotják. Ezekon kívül a pártirányítás általános bemutatásához forrásként elsősorban a Párt és Tömegszervezetek

Osztálya (PTO) iratait, illetve az MSZMP VII. és VIII. Kongresszusának határozatait használtam fel. A párt Szervezeti és Működési Szabályzata a döntéshozatali mechanizmus és a szervezeti felépítés, illetve a működés alapvető dokumentuma. Továbbá jelentős történeti értékkel bírnak az AO által készített feljegyzések, előterjesztések, javaslatok, melyek a szabályozásra vonatkozóan jelentenek megkerülhetetlen forráscsoportot.

A levéltári anyag alapvetően három intézményben található. A legfelső pártszervek, valamint az állami szervek iratai a Magyar Országos Levéltárban (MOL), a politikai rendőrség pártszervezeteinek dokumentumai a Budapest Főváros Levéltára (BFL) őrizetében vannak, míg az állambiztonsági szervek működése során keletkeztetett iratokat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) kezeli. A fenti időszak legfontosabb pártiratai különböző dokumentumgyűjteményekben már jórészt megjelentek, így az MDP-nek a forradalom ideje alatti iratai (*Ötvenhat októbere és a hatalom. A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24–28.* Szerkesztette: Horváth Julianna és Ripp Zoltán. Budapest, Napvilág, 1997.), az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei (*Az MSZMP Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei I-V. kötet.* Sorozatszerkesztő: Balogh Sándor. Budapest, 1993–1998. Intera Rt és Napvilág Kiadó.), a párt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei (*Az MSZMP budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, I-II. kötet.* Szerkesztette, az előszót és a bevezető tanulmányt írta: Koltai Gábor és Rácz Attila. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2008.), vagy a KB Titkárság jegyzőkönyvei (*Az MSZMP KB Titkárságának jegyzőkönyvei, 1957. július 1–december 31.* Szerkesztette: Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.) is. A Politikai Bizottság 1957. évi üléseinek jegyzőkönyvei (*A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei, 1957. július 2.–december 28.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Feitl István, MOL, 2006.) szintén megjelentek már. Legújabban a Kádár János elnökletével megalakult kormány üléseinek jegyzőkönyveit adták ki. (*Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7–1958. január 25.* Szerkesztette: Baráth Magdolna. MOL, Budapest, 2009.) A fenti dokumentumgyűjtemények mellett, természetesen egyéb, történeti bevezetővel, valamint történeti és magyarázó jegyzetapparátussal ellátott dokumentumismertetések is megjelentek. (A teljesség igénye nélkül: Sipos Levente: Hiányos leltár (I–II.) *Társadalmi Szemle*, 1994/11–12. sz., Rainer M. János: A történelemmé vált Kádár-korszak. Dokumentumok a kezdetekről, 1956–57. In *1956-os Intézet Évkönyve, IV.*, Szerkesztette: Hegedűs B. András és mások. Budapest, 1956-os Intézet, 1995., Az MSZMP megyei és budapesti kerületi elnökeinek első értekezlete, 1956. november 27. Közli: Sipos Levente. *Múltunk*, 1996/3. sz., Kiszeljov szovjet nagykövet beszélgetései Nagy Imrével és Gerő Ernővel 1954 elején. Közli: Baráth Magdolna.

Múltunk, 1998/1. sz., Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. A Belügyminisztérium szervezeti változásairól, 1955. *Társadalmi Szemle*, 1998/4. sz., Kajári Erzsébet: Két 1958-as dokumentum a politikai nyomozó szervek tevékenységéről. In *1956-os Intézet Évkönyve, VII. 1999.* Szerkesztette: Ständeisky Éva – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1999.)

A pártvezetés valamint az igazságügyi és a belügyi szervek közötti koordinációt végző testület, az MSZMP KB KAO Koordinációs Bizottsága iratanyaga csak 1964-től áll (az is hiányosan) a kutatók rendelkezésére – pedig egyes források szerint a testület 1957-től működött – így ezt a különleges forráscsoportot nem tudtam munkám során felhasználni.³

Külön kell szólnunk a szovjet irattárakban, levéltárakban megbúvó magyar vonatkozású forrásokról, melyek elsősorban a forradalom ideje alatti szovjet pártvezetés vitáit ölelik fel, és több dokumentumkötetben láttak napvilágot. (*Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Szerkesztette: Vjacseszláv Szereda és Alekszandr Sztikalin. Budapest, Móra, 1993., a „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Szerkesztette: Gál Éva és mások. Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1993., *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Szerkesztette: Vjacseszláv Szereda és Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.)

A BM, illetve a politikai rendőrség történeti forrásai sajnos szűkebb alapot nyújtottak témám feltárásához. A szervezettörténeti áttekintéshez a legfontosabb dokumentumok a MOL-ban fellelhető belügyminiszteri, belügyminiszter-helyettesi parancsok és utasítások (belső normák) voltak, míg a II. Főosztály szervezetéről, működéséről az ÁBTL őrizetében lévő BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai című fond tájékoztatót,⁴ azonban a belügyi iratok közt a pártirányításra vonatkozóan csak elvéve fordul elő értékelhető forrásanyag. A BM és a politikai rendőrség pártbizottságának archontológiai vizsgálatához elsősorban a Történeti Levéltár ún. BM Központi Fogyték⁵ című fondjából próbáltam meg adatokhoz jutni, azonban ez nem minden esetben vezetett eredményre, de bizonyos következtetések levonására így is alkalmas mintát nyertem. A Belügyminisztérium egyik legfontosabb vezető testületének, a BM Kollégiumának 1953 és 1956 közötti üléseinek jegyzőkönyvei (*A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956.* I–III. kötet. Összeállította: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal – ÁBTL, 2001–2006.) már nyomtatásban is megjelentek, és a forradalom utáni időszak dokumentumai is hozzáférhetőek, de a Történeti Levéltár Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai című fond iratanyagához hasonlóan sajnos csak a későbbi korszakra

³ Jelzete: MOL M-KS 288. f. 31/V/1. ö. e. (1964–1983), valamint MOL M-KS 288. f. 31/1984/1. ö. e., MOL M-KS 288. f. 31/1985/3. ö. e., MOL M-KS 288. f. 31/1987/3. ö. e., MOL M-KS 288. f. 31/1988/3. ö. e. és MOL XIX-E-1-ac Markója Imre anyaga (1978–1980) 7. d.

⁴ Jelzete: ÁBTL 1.11.1, valamint ÁBTL 1.6.

vonatkozóan nyújtanak értékes információkat. Ezért a korai Kádár-korszak pártszervezeteinek irányító szerepét – a politikai rendőrség tekintetében – a MOL pártirataiból jobban lehet rekonstruálni, mint az ÁBTL által kezelt iratokból. A belügyi pártszervek, elsősorban a II. Főosztály pártszervezetei által keletkeztetett dokumentumoknak jelentős történeti értékük van, mert bemutatják, hogy a politikai rendőrség működését alapvetően meghatározó párthatározatok és intézkedések belügyi „fogadtatása” hogyan zajlott. Ezen kívül ábrázolják a konkrét napi munkában meglévő ellentmondásokat, azokat a feszültségeket, amelyek a párt és a szakmai szervek között léteztek, vagy éppen ellenkezőleg, azt érzékeltetik, hogy adott esetben teljesen „összemosódott” a pártapparátus és a politikai rendőrség vezetése. A politikai rendőrség pártszervezetei által keletkeztetett iratok történeti értékére hívta fel a figyelmet Tabajdi Gábor írásában. („A szakmai munka segítése pártpolitikai eszközökkel.” Az állambiztonsági szervek pártiratai 1956–1990. *Betekintő*, 2008/4. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=99>) Hasznosítani tudtam a BM szervei által összeállított módszertani tanulmányi, oktatási háttéranyagokat is. (A teljesség igénye nélkül: Szűcs László: *A párt osztálypolitikája és az operatív nyilvántartás*. Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1958. ÁBTL 4.1 A-3070, 284. d., *A parancsnok pártpolitikai és a katonai elhárító szervek együttműködése a fegyveres erők védelmében (1964)* ÁBTL 4.1 A-3388, 328. d., *Történeti hűséggel, politikai felelősséggel. A BM és szervei újjászervezése a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége. Az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága elméleti tanácskozása. (1982. június 16.)* Szerkesztette: Czink János. Budapest, BM Könyvkiadó, 1985.)

A tárgyalt korszak objektivitásra törekvő és tendenciáktól, előítéletektől mentes történeti feldolgozására – mind köz- és politikatörténeti vonatkozásban, mind a politikai rendőrség szervezetét és működését tekintve – 1989 előttről gyakorlatilag alig van példa. Az elfogultságtól mentes, eredeti forrásokon nyugvó, a korai Kádár-korszak egészét felölelő kritikai munkák megjelenésére szintén várnunk kell. Úttörő vállalkozás volt az 1956-os Intézet 1995-ös tanulmánykötete a korai Kádár-korszakról (*Az 1956-os Intézet Évkönyve, IV. 1995*. Szerkesztette: Hegedűs B. András és mások. Budapest, 1956-os Intézet, 1995.), valamint szintén az Intézet munkatársai által jegyzett – az ún. hatvanas évek köré csoportosított – írások, melyek a korszak sajátos viszonyait a külpolitikai mozgástér, a hazai reformok, az azokra adott reflexiók, és a mindennapok szempontjából vizsgálták, de éppen ezért szűkebb témákat kevésbé érintettek. („*Hatvanas évek*” *Magyarországon. Tanulmányok*. Szerkesztette: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004.) Szintén az 1956-os Intézet Évkönyvében jelent meg Ungváry Krisztián tollából a Kádár-korszak kémelhárításáról egy

⁵ Jelzete: ÁBTL 2.8.1.

tanulmány, mely elsősorban az 1962 után létrejött állambiztonsági szervezetről értekezik, de az előzmények áttekintése során a korai Kádár-korszak politikai rendőrségének jellemzőit is felvázolja. (Ungváry Krisztián: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In *Kádárizmus. Mélyfúrások*. Szerkesztette: Tischler János. Budapest, 1956-os Intézet, 2009.) A Kádár-korszak egészét vizsgálja tanulmánykötetében Rainer M. János (*Ötvenhat után*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003.), aki Kádár szerepvállalását, politikai karrierjét, gondolkodásmódját, identitásváltozásait is nyomon követi, s emellett olyan esettanulmányokat is közöl, amelyekben katonai puccskísérletről, emigrációs kémértékekről, illetve 1956 emlékezetéről értekezik. Részterületekről, rövidebb periódusokról, egy-egy problémakör kifejtéséről születtek már értékes tanulmányok, illetve tanulmány- és konferenciakötetek, valamint megjelentek a korszakban jelentős szerepet játszó személyekről életrajzok, de ezeket csak érintőlegesen tudtam felhasználni dolgozatomban. (*Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra. 1956–1962*. Szerkesztették: Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit. Budapest, Osiris, 1999., Földes György: A Kádár-korszak jellegzetességei. In „*Mérlegen a XX. századi magyar történelem*” – értelmezések és értékelések. Szerkesztette: Valuch Tibor és Püski Levente. Budapest – Debrecen, 1956-os Intézet – Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke. 2002., Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza. 1–2. kötet*. Budapest, Szabad Tér – Kossuth, 2003., Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A korai kádárizmus ideológiája*. Budapest, Magvető, 1998., Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003., Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris, 2001., Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005., Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996., *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Budapest, ÁBTL – L’ Harmattan Kiadó, 2010. stb.)

Miként előzőleg említettem, a szovjet tanácsadók magyarországi tevékenységéről kevés forrással rendelkezünk, így csak feltételezéseink lehetnek a politikai rendőrség irányításában betöltött szerepükről. Annyit tudunk, hogy az első tanácsadók – hasonlóan a többi szocialista országhoz – Magyarországon is először az erőszakos szervezeteknél jelentek meg 1945-ben. A hiányos forrásbázis ellenére többen foglalkoztak a kérdéssel, így forrásközlések (A magyar Belügyminisztérium szovjet tanácsadói. Közli: Kajári Erzsébet, *Múltunk*, 1999/3. sz., valamint Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950, *Betekintő*, 2008/4. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=97> és uő. „Minden vizsgáló megalkotja a maga összeesküvését” Szovjet tanácsadó feljegyzése a tábornokper vizsgálatáról, 1950.

június, *Betekintő*, 2010/1. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=133>) és tanulmányok (A. F. Noszkova: Szovjet tanácsadók a kelet-európai országokban: a rendszer megalapozása 1945–1953. *Múltunk*, 1999/3. sz., valamint Baráth Magdolna: „Testvéri segítségnyújtás” Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon, *Történelmi Szemle*, 2010/3. sz.) is megjelentek a témában.

A történeti irodalom sajnos adós a pártirányítás, illetve a pártellenőrzés pártállami berendezkedésben betöltött szerepének mélyreható vizsgálatával. A politikai rendőrség és az állampárt sajátos kapcsolatának sem szentelt eddig a történetírói szakma különös figyelmet, így kénytelen voltam az elméleti alapvetések, tipizálási kísérletek és a fogalomhasználat interdiszciplináris megközelítését választani. Ennek során elsősorban szociológiai tárgyú és gazdaságtörténeti, valamint politikatudományi írásokra támaszkodhattam. A szocialista berendezkedés hatalmi rendszerének modellértékű vizsgálata eleddig kevésbé gyarapította a korszak szakirodalmát. Kornai János sem elsősorban történeti munkát írt (*A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Kiadói RT. 1993.), hanem a szocialista típusú társadalmi berendezkedések gazdasági jegyeit elemezte, annak kritikai vizsgálatát végezte el, s ennek mintegy „melléktermékeként” olyan definíciókat és törvényszerűségeket állapított meg, melyeket a korszakkal foglalkozók történész sem mellőzhet. A társadalomtudományok határainak átlépése, az interdiszciplináris megközelítés lehetővé tette számára, hogy elméleti konstrukciókat importáljon, illetve részben alkosson, és azokba illessze be a magyarországi pártállami berendezkedés aktorait. Megközelítése szerint eltérés figyelhető meg az állampárt által deklarált formális működési szabályok és a hatalomgyakorlás megvalósuló mechanizmusa között. Ez a tétel evidenciának tűnik, de bizonyítása csak a hatalmi struktúra vizsgálatával lehetséges. Kornai véleménye az, hogy a hatalmi rendszer jellegzetességeiből levonhatók a pártállami struktúra legfontosabb szabályai. Ezért sorra veszi a párt, az állam, a tömegszervezetek jellemzőit, a bürokrácia összetartó erőit, a hivatalos ideológia szerepét, a hatalom totalitárius (A totalitarizmus elméletekhez lásd Fleck Zoltán: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.), paternalista elemeit és megalkot egy olyan elméleti konstrukciót, amelyben – bizonyos megszorításokkal – elhelyezhető a szocialista típusú koordinációs mechanizmus is, bár a korai Kádár-korszak pártirányításának sajátos viszonyai ebbe az elméleti konstrukcióba csak erőltetetten illeszthetők be. Bihari Mihály tanulmánykötetében (*Magyar politika, 1945–1995*. Budapest, Korona Kiadó, 1996.) a magyar politikai rendszer 1945. utáni történetét, a diktatórikus szocializmus hatalmi rendszerét, a bolsevik típusú kommunista pártok szociológiai karakterét, a kádárizmus jellemzőit elemzi. Révész Béla (*A döntés fogalmi meghatározásának néhány*

problémája. In Acta Jur. et Pol. XXVIII/4., Szeged, 1981. 3–28.) pedig szintén elméleti síkon elemzi a döntés fogalmát, a döntéshozatalt, annak teoretikus viszonyát a hatalomhoz, az érdekhez, a szabadsághoz, meghatározza a döntési folyamat szakaszait, fogalmát. A kádárizmus döntési mechanizmusának alapelveit taglalja Csanádi Mária (Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás. In *Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989) Első kötet*. Sorozatszerkesztő: Kovács I. Gábor. A kötetet szerkesztette: Fokasz Nikosz és Örkény Antal. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998.), és Tőkés Rudolf (*Kialkudott forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990*. Budapest, Kossuth, 1998.) is, bár Csanádi műve elsősorban a 80-as évek időszakáról szól, megállapításainak egy része – Kornai elméleti modelljéhez hasonlóan csak bizonyos megszorításokkal – de vonatkoztatható a korai Kádár-korszak hatalmi szerkezetére és hatalomgyakorlási módjára. Tőkés pedig Kádár stratégiai döntéseit, szerepét, személyiségének és vezetési, döntésorientáló szerepének összetevőit vizsgálja meg, a PB és a KB Titkársága személyi összetételét, a szervezet jellemző vonásait, majd rátér a döntéshozatal és a politikaalakítás elemzésére.

A pártállam hatalmi berendezkedésének szociológiai feldolgozása a rendszerváltást követően szinte azonnal elindult. 1989 szeptemberében került nyomdába egy olyan adattár (*Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához I-II. kötet*. Szerkesztette: Nyíró András. Budapest, Interart Stúdió, 1989.), mely – az akkor még létező – MSZMP vezető testületeit, állandó bizottságait, munkaközösségeit, azok tagjait, életrajzokat, határozatokat és dokumentumokat közölte. A szerkesztők az adattár felhasználásával további művekben tették közzé meglátásaikat (*Politikai szociológiai tanulmányok a kommunista bürokrácia vezérkaráról*. Szerkesztette: Nyíró András. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia Tanszék, 1990., valamint *A nomenklátúra csúcsán. Tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól*. Budapest, BME, Szociológiai Tanszék, 1990.), így a párt szervezeti felépítéséről, a vezető testületeinek összetételéről, a párt-karriertípusok, illetve a bürokrácia belső harcairól. A nomenklátúra, a hatásköri listák vizsgálata, nemcsak szociológiai, de történeti szempontból is új kutatási irányokat indukált. A káderhatásköri jog tartalma, a párton belüli hierarchia- és presztízsszintek, a nomenklátúra rendszer, a patrónus-kliens viszony értelmezése Szakadát István és T. Varga György nevéhez fűződik. (Szakadát István: Káde(r)forgó. A hatásköri listák elemzése. *Társadalmi Szemle*, 1992/8–9. sz., T. Varga György – Szakadát István: Íme, a nomenklátúrák! Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle*, 1992/3. sz.) Az MSZMP fejlődését, a társadalmi és a hatalmi viszonyok alakulását tárgyalja Földes György (*Hatalom és mozgalom 1956–1989*. Budapest, Reform – Kossuth, 1989.), míg az elitkutatás kiterjesztése a kommunista hatalom birtokosaira

elsősorban Gyarmati György (A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság*, 1991/2. sz., valamint uő. Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk*, 2009/3. sz.) és Huszár Tibor (Az elittől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon, 1945–1989. *Szociológiai Szemle*, 2005/3. sz.) munkássága során nyert teret.

Nemcsak társadalomtörténeti szempontból jelentős a korai Kádár-korszak hatásköri listái jellemző adatainak elemzése, melyet Huszár László végzett el. (A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője, 1957–1962. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999.) A személyzeti döntések, a káderhatáskör, a nomenklatúra vizsgálata elsődleges szempont a pártállami diktatúrák hatalomgyakorlásának, így a pártirányítás analízise szempontjából. Megállapításai alátámasztják a korszakkal foglalkozó politikatörténetírás eredményeit. Azt, hogy Kádár nem kereste az „új arcokat”, inkább a már funkcióba kerülteket csoportosította, helyezte megfelelő pozícióba, így az erőszakszerveknél elenyésző számú új kinevezés történt. Huszár megállapítja, hogy a kádári elit a korábbi időszak másod- és harmadvonalából rekrutálódott. Újabb keletű Majtényi György írása (*A tudomány lajtorjája*. Budapest, Gondolat – MOL, 2005.), mely az „új értelmiség” kialakulását, így többek közt a káder-és személyzeti politikát társadalomtörténeti aspektusból vizsgálja.

A köztörténeti feldolgozások közül elsősorban azok nyújtottak munkám során segítséget, amelyek a korai Kádár-korszak sokféle problematikáját a fegyveres testületek, az elnyomó apparátus, a megtorlás szemszögéből vizsgálták. A fegyveres erőszakszervezetek forradalom utáni újjászervezésének megkerülhetetlen feldolgozását nyújtja Szakolczai Attila 1999-es tanulmánya (*A fegyveres erőszakszervezetek restaurálása 1956–1957 fordulóján*. In *1956-os Intézet Évkönyve 1999. Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette: Ständeisky Éva – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1999.), mely a karhatalomról, a politikai rendőrség szervezetéről, annak szociológiai összetételéről, bázisáról, az új kormány és személy szerint Kádár, valamint a régi ÁVH-sok ellentmondásos viszonyáról, majd a megszerveződő fegyveres erőkről, a hadseregről, a munkásőrségről, a rendőrségről, a karhatalomról, az állambiztonsági szervekről, ezek felállításának körülményeiről nyújt alapos összefoglalást. Részleteiben a politikai nyomozó szervek pártirányításának problematikáját, valamint a régi „ávéhások” felülvizsgálatát is érintette.

Ez utóbbi témakör alapos feldolgozását Baráth Magdolna készítette el (*A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956–1962*. In *1956-os Intézet Évkönyve 1999...*), aki ebből a megközelítésből a megtorlás és restauráció egész korszakát

áttekintette. Munkájában Baráth az előzményekre is kitér, így a BM pártellenőrzéséről szóló első, 1954-es PB-határozat politikai körülményeinek tisztázását, annak meghozatalában szerepet játszó okok bemutatását is elvégezte. Írása azt a történetírói vonulatot gazdagítja, mely az általánosan elfogadott köztörténeti korszakhatárt, az 1956-os forradalmat – nem csökkentve annak jelentőségét – nem tekinti olyan cezúrának, amely gátolná a folyamatok összefüggésben való elemzését, az előzmények feltárását. Hasonló a tematikájuk, a szintén Baráth tollából származó, a párt és a rehabilitációs eljárások összefüggéseit elemző munkáknak (Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956) In *Múltunk*, 1999/4. sz., valamint uő. Az ÁVH és az 1950-es évek rehabilitációs eljárásai. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György, Budapest, Történeti Hivatal, 2000., és Gerő Ernő és a „tisztá lap” politikája *Múltunk*, 2001/1. sz.), amelyek ugyancsak a formális párirányítás szabályozástörténetének kezdeti szakaszához nyújtanak ismereteket. A fenti írások egy része az 1956-os Intézet Évkönyvének „Állambiztonsági dosszié” című tematikus fejezetében jelentek meg, mely a későbbiekben is teret adott a hasonló témájú írásoknak, feldolgozásoknak, esettanulmányoknak, forrásközléseknek (A teljesség igénye nélkül említhetjük: Rainer M. János: Állambiztonsági szervezet és személyes történelem. Gondolatok dossziénk előtt, T. G. Ash könyve kapcsán. In *1956-os Intézet Évkönyve, 1999. VII.* Szerkesztette: Standeisky Éva és Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1999., Standeisky Éva: Egy születésnap következményei. U. o., Tischler János: A lengyel állambiztonság, 1954–1964. U. o., Rainer M. János: Ki van ellenünk? Kis magyar katonai puccskísérlés, 1961. *1956-os Intézet Évkönyve, 2000. VIII.* Szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna, Standeisky Éva, Rainer M. János. Budapest, 1956-os intézet, 2000., Germuska Pál: Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenysége a szocialista nagyüzemekben az 1960-as években U. o., Pécsi Vera: Baklövés. Az állambiztonságiak esete Krassó Györggyel 1963–1964-ben U. o., Rainer M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–67. In *1956-os Intézet Évkönyve IX.* Szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna, Rainer M. János, Standeisky Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 2001.)

Egy adott szakterület vizsgálatát végezte el tanulmányában Müller Rolf, aki az állambiztonsági szervek tájékoztató szolgálatát vette górcső alá, és nem csak szervezettörténeti aspektusból vizsgálta a kérdést, de a működés jellemzőit, anomáliát is felvázolta. (A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962. In *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve, 2000–2001.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002.) Müller ebben az írásában, a pártirányításban és pártellenőrzésben kitüntetett szerepet

játszó, a politikai rendőrségi információáramlás, párttájékoztató eddigi egyetlen összefoglalását adta.

Szakolczai Attila, Borvendég Zsuzsanna, Gál Éva, illetve Rainer M. János egy-egy élettörténet, a személyes sorsok, a megélt történelem bemutatásával a politikai rendőrség működésének másik oldalát, a meghurcoltak, az elnyomottak, illetve egy beszervezett hálózati személy aspektusából közelítették meg a kérdést. (Szakolczai Attila: Somogyvári Lajos története. In *Trezor 2...*, Borvendég Zsuzsanna: Kémkedésbe konspirált költő – Tumbász Ákos. In *Trezor 2...*, Gál Éva: „Lejáratos” és „bomlasztás”. A Kádár kori állambiztonság esete Szalai Sándorral. *Történelmi Szemle*, 2010/2. sz., Rainer M. János: Az ötvenhatos és az állambiztonság – „Egri Gyula” esettanulmánya. In *ÁVH – POLITIKA – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Budapest, ÁBTL, Szerkesztette: Okváth Imre. 2007., valamint u. ö.: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008.) Ez utóbbi eset példázza, hogy a fegyveres ellenállás leverését követő kádári represszió egyik formája volt – a megtorlás és a bosszú mellett – a kényszer hatására, illetve a zsarolással beszervezett hálózat kialakítása. Egy ilyen ügynök sajátos életútját, a szerepe által kiváltott identitás-krízisét mutatja be Rainer M. János. Esettanulmányában egy ifjúkommunista, majd ötvenhatos, később internált, végül „Egri” fedőnévvel ügynökké lett pedagógus – jelentéseiben egy bizonyos ifjabb Antall József célszemély a főszereplő – majd a kiút lehetőségét kereső ember, legvégül kizárt hálózati személy, majd MSZMP tag, szokványosnak nem, de tipikusnak annál inkább nevezhető életén keresztül tár izgalmas korrajzot az olvasó elé.

A munkásőrség és a karhatalom megalakulásának, működésének egy-egy szeletét ábrázolja Kiss Dávid és Zsitnyányi Ildikó (Kiss Dávid: A Munkásőrség megalakítása. *Múltunk*, 2009/ 3. sz. és Zsitnyányi Ildikó: A Magyar Néphadsereg karhatalmi célú alkalmazása az 1956-os forradalom kezdetén. In *Trezor 2...*), Bikki István pedig a belső reakció elleni harc egy olyan pillanatfelvételét mutatja meg, (A „Lord-akció”. In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György, Budapest, 1999.), amely a felszínen kádári konszolidációs folyamatként zajló napi politikát, és a felszín alatti preventív intézkedési programok és a társadalom egy jelentős részének nyilvántartásba vételével zajló állambiztonsági módszertan összefüggését ábrázolja.

A politikai rendőrség szervezetének változásait, strukturális átalakulásait sem tárta fel eddig a hazai történettudomány, így írásomnak ez az alfejezete is csak részleteiben támaszkodhat szakirodalmi feldolgozásokra. Az államvédelmi és állambiztonsági szervek szervezettörténete legelső vázlatos áttekintése Cseh Gergő Bendegúz tollából (A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor*

I...) származik, de részterületeket többen feldolgoztak már. A korábban már említett írásában Szakolczai Attila szervezettörténeti adalékokkal is szolgál, de kifejezetten a forradalom utáni Belügyminisztérium, illetve az állambiztonság felállításának szervezeti és köztörténeti összefüggéseit Pintér Tamás elemzi két tanulmányában is. (A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban...*, valamint uő. A Belügyminisztérium újjászervezésének kezdetei az 1956-os forradalom után. *Múltunk*, 2002/1. sz.) A legújabb elemzések közül kiemelkedik Baráth Magdolna írása, mely elsősorban a Politikai Nyomozó Főosztály megszervezésének első éveit tekintette át (A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 2008/4. sz.), míg az 1956 és 1962 közötti szervezeti változások egy-egy részterületét, ezek közül is a legjelentősebb részlegek, így a Vizsgálati és a Belső Reakció Elhárító Osztályok, illetve a Mezőgazdasági (Szabotázs) Elhárító Osztály szervezetének felállítását, működésük sajátosságait Papp István és Takács Tibor elemezte a legrészletesebben. (Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962), *Betekintő*, 2010/1. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=134> és u. ő. A Politikai Nyomozó Főosztály Mezőgazdasági (Szabotázs) Elhárító Osztályának szervezettörténete, *Betekintő*, 2010/3. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=162> , valamint Takács Tibor: A Belső Reakció Elleni Elhárító Osztály 1956–1962. Szervezettörténeti vázlat. *Betekintő*, 2010/3. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=160>)

Zinner Tibor a forradalom utáni megtorlás igazságügyi, bírói, ügyészi, valamint belügyi vonatkozásait együttesen egy rendszerben vizsgálja, (*A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Intézet, 2001.) s olyan alapvető kérdésekre keres és ad választ, hogy mennyire voltak függetlenek az igazságszolgáltatás résztvevői, illetve bemutatja azt a jogi, jogpolitikai környezetet, amelyben a korabeli büntetőjogi rendszert kialakították. A kötetben elemzi azt a politikai mechanizmust, amely a legfelső politikai vezetés irányításával, az osztálypolitika beemelésével legtöbbször már a letartóztatás előtt eleve meghatározta az egyes üldözöttek sorsát. Amellett, hogy a legkülönbözőbb, nem ritkán még publikálatlan iratokat magyarázatokkal ellátva közli, az igazságszolgáltatás irányítását és a végrehajtást elemzi, közben bebizonyítja azt is, hogy a bírói, ügyészi (és a belügyi szervek) a helyreállított politikai rendszer egyik legmeghatározóbb hatalom megőrzési technika építőelemei voltak. A pártirányítás vizsgálata szempontjából releváns megállapításokat tesz, amikor bemutatja, hogy hogyan lesz egy párthatározatból, kormány, majd törvényerejű rendelet. A kötetben lelepleződik az ítélkezés és általában a büntetőpolitika irányítottsága, pártossága, s levonja a következtetést: a kádári megtorlás nem volt más, mint a Rákosi-rendszer retorzióinak – véleményem szerint: szelektív – restaurálása.

Az igazságszolgáltatás egy speciális részterületének, a katonai bíróságoknak a megtorlásokban játszott szerepéről, a statáriális ítélkezés gyakorlatáról, szerepéről értekezik Horváth Miklós és Markó György (Horváth Miklós: A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében. In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958*. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történeti Hivatal, 2001., valamint Markó György: A katonai bíróságok statáriális ítéletei 1956. december – 1957. október között. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...*), míg Huszár Tibor és Ormos Mária (A konszolidáció problémái, 1956–1958. *Társadalmi Szemle*, 1989/8–9. sz.) a represszió és a konszolidáció egész rendszerét tekinti át (Huszár Tibor: A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye, 1956–1960. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...*). Huszár megvizsgálja az „új” szervezet megalakulásakor az egykori államvédelmisek helyzetét, a szovjet befolyás és támogatás szerepét, a konszolidált állambiztonság kialakításának lépéseit, a megtorlás politikai, belügyi kereteinek megteremtésének szakaszait, az osztályellenség, a megtévedtek, a bűnösök kategorizálásának, az intézményesített ellenségkép megteremtésének folyamatát. Tanulmánya végén megállapítja, hogy a megtorlás és a restauráció politikája 1960-ig volt folytatható, addig azonban elkerülhetetlen volt Kádár hatalma biztosítása szempontjából, utána azonban a konszolidálnak nevezett korszakban már egy másik hatalomgyakorlási mechanizmus kialakítását kellett megvalósítani.

A politikai intézményrendszer egyes elemeinek, a párt, a kormány, a parlament legitimációs és működésbeli visszasságait többen elemezték már. Feitl István (Zavarok Nagy Imre és Kádár János kormányának archontológiája körül. *Múltunk*, 1993/1. sz.) a Nagy Imre kabinet és Kádár első kormányának archontológiai ellentmondásaira hívta fel a figyelmet, Bikki István pedig a kádári kormányzat megalakulásának közjogi problémáit, összetételét, személyi döntéseit, a belpolitikai erőviszonyokat, a minisztériumok át- és újjászervezését, a fegyveres erőket, a magyar-szovjet kapcsolatokat, valamint a párt irányító szerepének érvényesülését vizsgálta meg. (Az ideiglenes Kádár-kormány. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...*) A közvetlen szovjet pártirányítás háttérbe húzódására – Bikki megállapítása szerint – 1957 júniusáig kellett várni, ekkorra érvényesült a magyar kommunisták régi-új pártjának irányító, ellenőrző szerepe. Azonban meglátása szerint a létrejött Kádár-rendszer nem a Rákosi Mátyás nevével jelzett időszak restaurációja, hanem annak rekonstrukciója volt, még akkor is, ha hatalomtechnikailag több volt a hasonló, mint az eltérő vonás. Hasonló a tematikája Ripp Zoltán írásának (Az MSZMP legitimációja a Kádár-korszak kezdetén. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...*), amelyben a szerző az MSZMP létrejöttének és a párt legitimációs hiátusainak elemzését végezte el, míg

Sponga István (Zártállami parlament. A magyar Országgyűlés helye és szerepe a kádári konszolidáció első éveiben. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...*) a pártállami berendezkedés egyik keveset vizsgált elemét, az országgyűlés helyét, szerepét tanulmányozta és meghatározta helyét a hatalmi berendezkedés struktúrájában.

Szabó János a hadsereg pártirányítását, szavaival szólva: a pártállamosítása folyamatát vizsgálja több szempontú viszonyrendszerben, (Modellváltás az erőszak pártállami legitimitációjában Magyarországon. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...*) a sztálini hadseregmodell meghonosításától, intézményesítésétől, azaz 1945-től kezdve, a fegyveres erők újra-pártállamosításának (1956-tól) időszakán keresztül egészen a rendszer bukásáig. Szabó azokat a változásokat elemzi, ahogyan a hatalmi rendszer az általa radikálisan átalakított fegyveres erőket legitimálni próbálta a társadalom körében, illetve ahogyan azt eközben felhasználta az önlegitimációjához is. Megállapítja, hogy az 1956-os nyílt konfrontáció utáni konszolidáció két szakaszban ment végbe, 1957-től 1962-ig az erőszakos uralmi stabilizáció módszerével, majd ezt követően a társadalommal való kiegyezés árán a tömeglojalítás megszerzésével. Mindeközben vizsgálja az erőszakos szervek beágyazódását az állam szervezetébe, azt, ahogyan egy szűk csoport a hatalmi ágak szétválasztásának megszüntetése, a saját maga feletti kontroll ellehetetlenítése mellett, a saját társadalom feletti kontrollját maximalizálni igyekezett. A hadsereg – és tegyük hozzá: az összes fegyveres testület, a rendőrség, így a politikai rendőrség is – ebben a rendszerben besorolódik az államalkotó ideológia, és az azt megfogalmazó csoport transzmissziós eszközei közé és eközben mentesül a társadalmi kontroll alól, amely így a társadalom ellenében is felhasználhatóvá válik. Germuska Pál monográfiájában (*Vörös Arzenál*. Budapest, 1956-os Intézet – Argumentum, 2010.) a hadsereg, a hadiipari termelés és együttműködés nemzetközi összefüggéseit, illetve a párt katonai ügyekkel foglalkozó testületeinek – Honvédelmi Bizottság, illetve Honvédelmi Tanács – szerepét vizsgálja.

A belügyi szervek pártirányításának eddigi legteljesebb összefoglalását a Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián írópáros által írt kötet adja. (*Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet – Corvina, 2008.) A szerzők törekedtek arra, hogy a párt és a BM kapcsolatának sommás megítélése helyett több szempontból és forrásokkal alátámasztva bizonyítsák be tételüket, vagyis azt, hogy a politikai rendőrség az állampárt teljes ellenőrzése alatt működött. Megvizsgálták az 1956 után kialakított „kádári állambiztonsági modell” jellemzőit, a Belügyminisztérium pártirányításának rendszerét, a párt és a BM közötti irányítás informális csatornáit, az MSZMP szervezeteit a Belügyminisztériumban, és elemezték a párt vonatkozó határozatait. Mindezek után rátértek a politikai rendőrség irányítóinak és a személyi állomány

jellemzőinek analizálására, valamint az MSZMP állambiztonságért felelős testületének a KB KAO vezetőinek, a belügyi alosztályvezetők bemutatására is. Kötetük további részében az állambiztonsági munkát és eszközöket vizsgálták, statisztikai kimutatásokat, valamint esettanulmányokat közöltek. Az a törekvés, hogy az ügynökök és/vagy áldozatok szemszögéből történő állambiztonsági-történet elbeszélése helyett, a pártállam és a politikai rendőrség működési mechanizmusának bemutatására hívták fel a figyelmet mindenképpen dicséretes újdonsága a fenti kötetnek.

1. A pártirányítás

1.1. A pártirányítás fogalma az MSZMP normaszövegeiben

A koordináló szerepre igényt formáló MSZMP törekvése – a pártirányítás – normaként a párt határozataiban és egyéb dokumentumaiban rendszeresen megfogalmazódott: „A párt népi demokratikus rendszerünk vezető ereje: politikailag irányítja az állami, a gazdasági és a társadalmi szervek munkáját. A párt vezető szerepe, eszmei és politikai irányítása elsősorban az állami, a gazdasági és a társadalmi szervezetekben dolgozó kommunisták útján érvényesül.”⁶ Más helyen „a párt és a tömegek kapcsolata” szólam elemzése kapcsán azt is kifejtik, hogy mi módon kell és lehet ezt az irányítást elérni: „A tömegkapcsolatok kérdésében a legfontosabb annak felismerése, hogy a párt az eszmei és politikai meggyőzés eszközeivel, valamint harcának, munkájának tényleges eredményeivel nyerje meg és erősítse a tömegek bizalmát, és mozgósítsa a tömegeket a szocialista építés feladatainak megoldására. [...] A kommunistáknak az eszmei és politikai meggyőzés eszközeivel kell a párt politikáját a munkásosztály tömegei között népszerűsíteni, megértetni. [...] El kell érni azt is, hogy a tömegek jobban ismerjék és értsék a párt politikáját, állásfoglalásait, tanuljanak a párttól, támogassák harcát, amely a nép érdekében folyik.”⁷

Az államigazgatás pártirányítását szolgálta, hogy az MSZMP Országos Értekezletén deklarálták: a párt – területi és munkahelyi alapon létrehozott – szervei irányító és ellenőrző funkciókat töltenek be: „A pártszerveknek az állami életben is irányító és ellenőrző szerepet kell betölteniök. E feladat elősegítésére biztosítani kell az állami szervezetekben működő pártszervezetek megfelelő irányítását. Az állami szervek munkájának javítása megköveteli az állami szervek munkájának építő jellegű bírálatát.”⁸

⁶ Az MSZMP Szervezeti Szabályzata. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének Jegyzőkönyve, 1957. június 27–29.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957. 277.

⁷ Az MSZMP Országos Értekezletének határozata. Uo. 258–263.

⁸ Az MSZMP Országos Értekezletének határozata. Uo. 264–265.

Azonban nemcsak a pártszervezetek, hanem minden egyes kommunista, aki az államigazgatásban, pártonkívüli tömegszervezetben (szakszervezetek, Hazafias Népfront, Magyar Nők Országos Tanácsa, stb.), vagy a tanácsrendszer különböző szintjén dolgozott, ún. kommunista pártcsoporthoz is tartozott és ezekben „kötelesek voltak a párt politikájának megfelelően tevékenykedni.” Ezeknek a csoportoknak a vezetői, illetve vezetősége a megfelelő helyi pártszervezeteknek voltak felelősek, és kötelesek voltak végrehajtani azok utasításait.⁹ „A Magyar Szocialista Munkáspárt azon tagjai, akik az Országgyűlésben s annak különböző bizottságaiban, a tanácsok szerveiben s a tanácsok végrehajtó bizottságaiban tagként helyet foglalnak, a megfelelő pártszervek irányítása mellett az említett államhatalmi szervek munkájának megkezdése előtt üljenek össze, alakítsák meg pártcsoporthozjukat, tárgyalják meg az alkotmányos munka megfelelő politikai előkészítésének kérdéseit, a napirendre kerülő konkrét kérdéseket, és határozzák meg a pártcsoporthoz tagjaira kötelező egységes álláspontot.”¹⁰

Deklarálták, hogy az MSZMP irányvonala közigazgatásban történő érvényesítésének csupán a „pártpolitikai munka”, az eszmei meggyőzés lehet az eszköze, kötelezően végrehajtandó határozatot a párt nem alkothatott, csupán az ott dolgozó kommunistákra vonatkozóan érvényesíthette akaratát. A tanácsok pártirányítását minden szinten a párt megfelelő szervei végezték: „A pártbizottságok, pártvégrehajtó bizottságok, pártvezetőségek a választott tanácsszervekre nem hozhatnak kötelező érvényű határozatokat. A pártszervek a pártpolitikai munka eszközeivel hassanak oda, hogy a tanácsokban érvényesüljön a párt politikája. [...] a tanácsok politikai irányítását elsősorban a tanácsokban dolgozó kommunistákon keresztül valósítsák meg. A pártszervek kötelező érvényű határozatokat a tanácsok választott szerveiben és azok apparátusában dolgozó párttagokra, a tanácsokban létrehozott kommunista csoportokra, a tanácsokban működő hivatali pártszervezetekre hozzanak. [...] A választott tanácsok szervek párton kívüli tagjait meggyőzéssel, politikai nevelőmunkával, példamutatással nyerjék meg a párt politikájának.” Az apparátus esetében pedig újból hangsúlyozták, hogy az nem utasíthatja sem a tanács szervezetét, sem annak kommunista vezetőit. Azonban észrevételeiről tájékoztathatta a megfelelő pártszerveket, jelezhetette ha valamivel nem értett egyet és javaslatokat is tehetett az egyes fogyatékoságok kiküszöbölésére.¹¹

⁹ Az MSZMP Szervezeti Szabályzata. Uo. 295.

¹⁰ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1957. februári határozata az időszerű kérdésekről és feladatokról. 1957. február 26. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai, 1956–1962.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973. 38.

¹¹ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tanácsok pártirányításáról. 1957. július 9. Uo. 91–92. A Politikai Bizottság 1957. július 9-i ülésének jegyzőkönyve megjelent: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei, 1957. július 2. – december 28.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Feitl István. Budapest, Magyar Országos Levéltár (MOL), 2006. 107–152.

A pártállami berendezkedésben az etatizált párt az egész államélet fejlődését meghatározta azzal, hogy államhatalmi jogokat gyakorolt. Nemcsak a gazdasági, kulturális, de a politikai rendszer bármely elemét érintő változásról, először a párt vezető testületeiben hoztak – lényegében közhatalmi jellegű – határozatot. A parlament, mint a törvényhozás, az egyik önállóan nevezett hatalmi ág csupán kodifikálta a párthatározatot, vagy a párt döntése el sem jutott az országgyűlés elé, mert elnöki tanácsi rendeletté, vagy kormányhatározattá transzformálódott át. Ráadásul az egyes jogszabályok teljesítése sem a kormány önálló hatáskörében történt, az nem tudta ellátni funkcióját, hiszen a végrehajtás is a párt ellenőrzése mellett ment végbe. A vizsgált korszakban a centralizáló tendencia folytatódott, hisz 1959-ben a PB ugyan megvizsgálta az államhatalmi, államigazgatási szervek tevékenységét, de a javaslatok mind a központosítás felé mutattak.¹²

Ha a „tömegszervezetek” pártirányítását vizsgáljuk, a fentiekhez hasonló irányítási elveket tapasztalhatunk. A Hazafias Népfront (HNF) esetében: „A pártbizottságok és pártvezetőségek a népfront választott vezetőségeire kötelező érvényű határozatot nem hoznak, egyes kérdésekben javaslatot tesznek. A HNF pártirányítása a népfront választott szerveiben működő kommunista csoportokon és a népfront szerveiben dolgozó kommunistákon keresztül valósul meg. [...] Szükséges, hogy a pártszervek, a kommunisták megértsék, hogy a népfront a kommunisták és a kommunistákkal együttműködő pártonkívüliek mozgalma.”¹³

A politikai intézményrendszer fentről lefelé kiépült modelljében, a hatalomgyakorlás kialakult rendszerében a „civil társadalom” vagy akkori szóhasználattal a tömegszervezetek, mozgalmak is csak arra voltak utalva, hogy a párthatározatokat továbbítsák a pártonkívüliek felé. A mozgalmakban, egyesületekben, tömegszervezetekben dolgozó kommunisták politikai feladata egyértelmű és világos volt: a párt döntéshozatali centrumában elhatározott tennivalók és szándékok továbbításának és megvalósításának elősegítése, vagyis mozgósítás, és ellenőrzés. Egyedüli funkciójuk a transzmisszió, a pártakat pártonkívüliek felé történő továbbítása volt.

Mivel a pártirányítás alapvető eszköze – a párt tagjai által – a pártonkívüli egyének eszmei meggyőzése volt, így az MSZMP különös hangsúlyt helyezett a sajtó, a közművelődés, az irodalom ideológiai közvetítő szerepére. Egyébként az elv deklaráltan ugyanaz volt, mint az élet egyéb területein, de a sajtó pártirányítása esetében megkülönböztettek közvetett és közvetlen pártirányítási formát: „A párt irányításának az egész sajtóban érvényesülnie kell [...] A pártirányítás formái azonban különbözőek lehetnek

¹² Javaslat az államhatalmi és államigazgatási szervek munkájának további javítására és a gazdasági vezetés fokozatos átszervezésére. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. október 13-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/152. ö. e.

aszerint, hogy a párt lapjáról, vagy pedig tömegszervezeti, illetve más lapokról van-e szó. A pártirányítás részben közvetlenül, részben állami szerveken és társadalmi szerveken keresztül történik. A sajtó pártirányításának elsősorban a szerkesztőségekben dolgozó kommunista vezetőkön és munkatársakon keresztül kell érvényesülnie. [...] A szerkesztőségi pártszervezeteknek nincs döntési joguk a szerkesztőségek vezetésének ügyeiben, de joguk és kötelességük figyelemmel kísérni és időnként taggyűléseken megvitatni a szerkesztőségek munkáját, megtárgyalni, hogyan szolgálja a szerkesztőség a párt politikáját, bírálataikkal és javaslataikkal támogatni a lap vezetését.” A „tömegszervezeti lapok” esetében a Szakszervezetek Országos Tanácsa, vagy a HNF elnöksége vagy a többi társadalmi szerv vezetősége, illetve az ezekben a szervezetekben dolgozó kommunisták voltak felelősek lapjaik politikai hangvételéért, a párt politikájának a helyes megjelenítéséért.¹⁴

A sajtó pártirányításának legfontosabb módszerei: a „pártosság” és a szerkesztőségek vezetőinek és munkatársainak rendszeres tájékoztatása volt. A „lenini pártosság elve” szerint: „A sajtó legyen pártos: munkájában álljon fenntartás nélkül a proletárdiktatúra talaján, álláspontja legyen mindig osztályálláspont.” A marxizmus-leninizmustól idegen nézetek teljes körű negligálása a párt demokratizmusát nem, sokkal inkább ismét annak centralizmusát bizonyította. A rendszeres tájékoztatás pedig a helyes és helytelen nézetek közti különbségtétel miatt volt fontos, mert: „A sajtó csak akkor tud jól politizálni, ha a szerkesztőségek vezetői és munkatársai alaposan ismerik a párt politikáját és határozatait.” A fenti célok érdekében megalakították a párt sajtóbizottságát is, mely rendszeresen kidolgozta a párt és a kormány politikájából a sajtóra vonatkozó feladatokat. A sajtóbizottságot a pártapparátus illetékes osztálya (KB Agitációs és Propaganda Osztály) és „a sajtó vezető munkatársai” alkották.¹⁵

A kulturális élet irányítása is az „eszmei meggyőzés”, a pártonkívüliek helyes orientálása miatt volt fontos. A párt és állami irányítás leegyszerűsített modellje szerint, a párt megszabta a kulturális fejlődés fő vonásait, minden elvi, ideológiai kérdésben állást foglalt, míg az állami szervek ezeknek az elveknek a gyakorlati megvalósításáért voltak felelősek. Az elvi irányítás fő eszköze az eszmei befolyásolás volt, mely a: „...marxizmus-leninizmus tanításának és az erre épülő pártpolitikának szüntelen magyarázását, a káros, ellenséges nézetek elleni eszmei harcot jelenti. [...] Továbbra is támaszkodni kell a kulturális élet legjobb kommunista és párton kívüli munkásaira, a különböző tanácsadó testületekre, bizottságokra, szövetségekre, és gondoskodni kell arról, hogy a kulturális élet kulcspozícióiba

¹³ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a Hazafias Népfrent-mozgalom megerősítéséről. 1957. november 2. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai...* 159.

¹⁴ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól. 1958. január 21. Uo. 174.

megfelelő emberek kerüljenek: olyan jellemes és párthű, szakmailag hozzáértő kommunisták és pártonkívüliek, akik merik vállalni a felelősséget a rájuk bízott területért, s készek harcolni a párt politikájának érvényre juttatásáért.”¹⁶

Az 1945 óta eltelt időszak magyar irodalmának elemzésekor, az irodalmi élet pártirányítása kapcsán megismételték a fenti gondolatokat: „A szocializmusért harcoló pártos művészet kibontakoztatását segíti elő a helyes pártirányítás. Ez elsősorban *eszmei útmutatást* jelent: a marxizmus-leninizmus tanításának és az erre épülő politikának megmagyarázását és terjesztését, s egyben harcot a káros, ellenséges nézetek ellen.” A pártirányítás fő módszere egyrészt a tájékoztatás volt: a párt „segítette” az írókat abban, hogy megismerjék a párt ideológiai, gazdasági, politikai irányvonalát, „hogyan eleven kapcsolatba kerüljenek a szocializmus építésének gyakorlati problémáival”, másrészt állásfoglalásaival irányította is az irodalmi élet ideológiai és szervezeti életét. A pártvezetés elvárásokat is megfogalmazott a kommunista írókkal szemben, nevezetesen: „...hogyan a pártos irodalom úttörői, a pártirányítás gondolatának, a párt politikai céljainak bátor, határozott képviselői legyenek az irodalmi életben.”¹⁷

Az eszmei útmutatásra pedig az alapot a hivatalos ideológia¹⁸ szolgáltatta, melynek leglényegesebb eleme a szocialista rendszer felsőbbrendűségében való hit volt. Ez olyan küldetésstudatra épített, amely a „tudományos szocializmus” eszméje alapján azt a hitet közvetítette a párttagok felé, hogy a szocialista rendszer a társadalmi fejlődés magasabb fokán áll, mint a kapitalista, így a szocialista, kommunista emberek is felsőbbrendűbbek, mint más eszmék hívei. A hivatalos ideológia szerint ugyan – mint minden társadalmi berendezkedés – a szocialista rendszer is diktatórikus, ezért a szocialista társadalmakban a munkásosztály az egyedüli és kizárólagos ideológia, a marxizmus-leninizmus eszmei felhatalmazása alapján, az egész társadalom „élcsapataként” – közvetett módon – a párt útján gyakorolta a hatalmat.¹⁹

A pártirányítást, a párt koordináló szerepét taglaló állampárti tételek, öndefiníciók sorát érdemes a rendszer névadójának az MSZMP VIII. kongresszusán tett összefoglalásával zárni: „A párt kialakult helyes munkastílusának megfelelően, a Központi Bizottság a gyakorlatban azt a módszert alkalmazza, hogy nem hoz állami intézményekre, tömegszervezetekre, kulturális szervezetekre vagy más önálló vezető szervekre kötelező parhatározatokat. A párt e területeken úgy érvényesíti eszmei és politikai vezető szerepét, hogy határozatai az ott

¹⁵ Uo.

¹⁶ Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei. 1958. július 25. Uo. 269–270.

¹⁷ A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről. 1959. február Uo. 335–336.

¹⁸ Bővebben Révész Béla: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása*. (Ideológia – politika – jog Magyarországon az ötvenes években) Szeged, A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága (Acta Jur. et Pol. Szeged) 1997.

¹⁹ Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Kiadó RT. 1993. 81–93.

dolgozó párttagokra kötelezőek, akiknek e párthatározatok érvényesítéséért a meggyőzés és az érvelés módszereivel kell dolgozniuk. Így érhető el a párt eszmei, politikai irányító szerepének érvényesítése, a párttagok egységes és fegyelmezett fellépése a párthatározatok végrehajtásában, s az állami szervek, a tömegszervezetek, a kulturális és más szervek és mozgalmak önállósága.”²⁰

Ez a társadalmi modell a vizsgált korszakban lényegében semmit sem változott (később se nagyon), a párt a hierarchikus hatalmi struktúra csúcsán helyezkedett el, a politikai intézményrendszer más elemeivel – az állami és a társadalmi szervekkel – alá- és fölérendeltségi viszonyban állt, azonban nem volt része a politikai rendszernek, a rendszer felett álló hatalmi tényező volt. Ugyanakkor a párt a pártirányítás és ellenőrzés során gyakorlatilag a saját maga által megfogalmazott majd így-úgy végrehajtott elveket kérte számon, tulajdonképpen önmagán, az MSZMP szervein és a kommunista vezetőkön. A hatalmi ágak összeolvasztásának eredményeként a döntéshozatal és a végrehajtás nem különült el, mivel ugyanazok ellenőrizték a határozatok végrehajtását, akik a határozatokat meghozták.

A pártirányítás fogalma, annak tartalma az irányító szerepre igényt tartó párt határozatainak, normaszövegeinek az elemzése alapján körülírható ugyan, de egzakt módon nem határozható meg, hiszen ezek a szövegek pusztán a párt irányító, ellenőrző szerepét deklarálták. Az értelmezést talán könnyebbé teszi, ha a párt működésének alapvető jellemzőjét, a hatalomgyakorlás mechanizmusait, valamint – azon belül – a káderhatásköri jogosultságok rendszerét, illetve a személyi ügyek irányítását kiemelten vizsgáljuk.

1.2. Az MSZMP hatalomgyakorlási mechanizmusai

Az MSZMP szervezeti szabályzata szerint a párt legfontosabb szervezési elve a demokratikus centralizmus volt.²¹ Ennek értelmében a párt valamennyi vezető szervét demokratikusan, taggyűléseken, pártkongresszuson választották, ezek munkájában a kollektív vezetés érvényesült. Véleményeltérés esetén a kisebbség köteles volt alávetni magát a többség határozatának, mely minden párttagot egyformán kötelezett. Az előterjesztés előzetesen vitatható volt, de amint párthatározattá emelkedett, vita és tiltakozás nélkül végre kellett hajtani. A pártba való belépés önkéntes volt, a felvételtől az alapszervezet döntött. Az alapszervezet volt a párt legkisebb szervezeti egysége, a párt üzemi és területi elv szerint épült

²⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. Kongresszusának jegyzőkönyve, 1962. november 20–24.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963. 66–67.

fel. Ez azt jelentette, hogy vagy egy meghatározott területi egység (megye, város, kerület, járás), vagy egy munkahely összes párttagja alkotott egy alapszervezetet. A taggyűlés választotta meg a pártvezetőséget, melynek vezetője a párttitkár volt. Az alapszervezetek a felsőbb pártszervezetek irányítása alatt álltak, melyek szintén a területi elv alapján szerveződtek meg. A formális szabályok értelmében valamennyi vezető testületet és párttitkárt minden szinten a párttagság választotta, közvetlenül, vagy közvetve (küldöttek útján).²²

A deklarált szabályozással szemben azonban sokkal erősebben érvényesült a párt centralizációja. Bár úgy tűnhet, hogy alulról építkező szervezetről van szó, sokkal inkább fordított volt a helyzet. Ugyanis a (választott) központi vezetőségben és minden nagyobb alapszervezetekben egy (kinevezett) párt tisztségviselőkből álló hierarchikusan szervezett bürokratikus rendszer épült ki. A pártapparátus a formális szabályozás értelmében nem rendelkezett hatalommal – hiszen csupán a választott szerveknek volt döntési joguk – de valójában rendkívül nagy volt a befolyása. (Formálisan a párt első titkára is csupán végrehajtotta a Központi Bizottság, a PB határozatait, de a gyakorlatban különleges hatalom összpontosult a kezében.) A párt egészét behálózó hivatalnoki rendszer felülről lefelé utasításokat adhatott, melyet az alárendelteknek feltétlenül végre kellett hajtaniuk, de ebben az alá- és fölrendeltségi viszonyrendszerben rendszerint teljesen összekeveredett, hogy ki volt a választott pártvezető, s ki a kinevezett párttisztviselő.²³

A Magyar Népköztársaság alkotmánya szerint az „ország vezető ereje a kommunista párt” volt,²⁴ mely az állam működésének minden mozzanatát áthatotta, oly módon (is), hogy még mielőtt az állami szervek vagy a kormány határozatot hozott volna, ezt megelőzte a pártszervek (elvi) döntése. A pártállami berendezkedés lényege volt, hogy minden fontos államügyben a KB vagy a PB döntött, az alsóbb szinteken pedig az egyes tanácsi szervek döntéseit az illetékes pártvezetőség határozata „orientálta”. A kapcsolat a két entitás között közvetlen és szoros volt, hiszen minden fontosabb állami feladatnak megvolt a párton belül kijelölt reszortfelelőse, illetve létrehozták az MSZMP szervezetén belül az adott területért

²¹ A demokratikus centralizmusról és a magyarországi bolsevik típusú kommunista pártok jellemzőiről, szociológiai karakteréről bővebben: Bihari Mihály: *Magyar politika 1945–1995. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után*. Budapest, Korona Kiadó, 1996. 51–59.

²² Az MSZMP Szervezeti Szabályzata. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos...* 284–285.

²³ Kornai János: *A szocialista rendszer...* 67–68.

²⁴ Az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya 52. §-a (2) bekezdése értelmében: „A nép demokratikus egységére támaszkodó és élcsapata által irányított munkásosztály az állami és társadalmi tevékenység vezető ereje.” A munkásosztály vezető szerepe pedig a marxizmus-leninizmus eszmei irányítása alapján álló párt vezetésével valósult meg. In *Magyar Államjog*. Szerkesztette: Beér János. Budapest, Tankönyvkiadó, 1969. 155. A népköztársasági alaptörvény az állambiztonsággal kapcsolatban is rendelkezett: a 62. § (2) bekezdése a magyar állam biztonságának büntetőjogi védelmét is deklarálta, s nevesítette az államellenes bűncselekményeket (hazaárulás, katonai eskü megszegése, ellenséghez való átpartolás, kémkedés, az állam katonai hatalmának csorbítása) is.

felelős szervezeti egységet. A párt központi apparátusában az egyes osztályok különböző területekért feleltek.

Mielőtt rátérnék a központi apparátus részletes bemutatására, szükségesnek tartom, hogy röviden összefoglaljam a vezető szervek strukturális változásait. Az október 30-ai megalakulást követően az MDP vezetésének szervezetétől teljesen eltérő módon hozták létre az új testületeket. Nem volt PB, Központi Ellenőrző Bizottság (KEB), valamint Központi Revíziós Bizottság, a Titkárság helyett Szervező Bizottságot állítottak fel, a korábbi Központi Vezetőség helyett az Ideiglenes Központi Bizottság elnevezést használták, melynek létszáma a korábbinak a harmada volt. Ez utóbbi testület választotta az Ideiglenes Intéző Bizottságot, melynek elnöke Kádár János lett. Majd csak az 1957. február 26-i IKB-döntés nyomán szüntették meg az Ideiglenes Szervező Bizottságot, és hozták létre újból a Titkárságot és KEB-et. A későbbi PB az Ideiglenes Intéző Bizottság néven működött 1956. november 7. és 1957. június 29. (az országos pártértekezlet) között. Gyakorlatilag az MDP 1954-es Szervezeti Szabályzata alapján a pártértekezleten restaurálták a vezető szervek korábbi rendszerét, – mely a következő hat évben nem is változott – szüntették meg az Ideiglenes Központi Bizottságot és Intéző Bizottságot, és szervezték meg újra a KB-t és PB-t, és lett Kádár ekkortól első titkár. 1957 novemberében pedig létrehozták az Államgazdasági, az Agitációs és Propaganda, a Mezőgazdasági, és a Régi Párttagok Ügyeivel Foglalkozó Bizottságot is, ezzel kialakítva – 1962 novemberéig – a párt vezető szerveinek struktúráját.²⁵

Kezdetben a Titkárság öt fős volt és a KB első titkára posztot a korai időszakban nem töltték be, így formailag az Ideiglenes Intéző Bizottság elnöke, Kádár János volt a párt első embere, aki egyúttal felelős volt a párt- és a tömegszervezetekért is. Fock Jenő a gazdasági, Kállai Gyula az ideológiai és kulturális ügyeket intézte, az adminisztratív ügyekkel Marosán György, a nemzetközi kapcsolatokkal pedig Kiss Károly foglalkozott. A 1959-es pártkongresszus során Kállai Gyulát Szirmai István váltotta, és létrehoztak egy új posztot, a mezőgazdasági titkár reszortját, melynek felelőse Fehér Lajos lett, aki emellett még az adminisztratív ügyekért is felelt, mert Marosán a pártszervezési feladatkört átvette Kádártól. 1961 szeptemberéig ez a felosztás maradt érvényben, ezt követően azonban Kiss Károly helyett Nemes Dezső, Fock Jenő helyett pedig Gáspár Sándor lett KB titkár. Gáspár a gazdasági, Nemes a nemzetközi ügyeket vitte tovább, míg az adminisztratív ügyek irányítása – a pártszervezési ügyek mellett – visszakerült Marosán kezébe. 1962 októberében Marosánt

²⁵ *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához 1. kötet.* Szerkesztette: Nyíró András. Budapest, Interart Stúdió, 1989. 180.

felmentették,²⁶ majd az 1962-es kongresszustól Biszku Béla vette át mindkét feladatkört. Ekkortól a gazdasági KB titkár Gáspár Sándor helyett Nyers Rezső lett, Fehér Lajost Németh Károly váltotta mezőgazdasági titkárként. 1963 decemberében történt változás alapján új reszortterületeket is beemelték a KB hatáskörébe, így Cseterki Lajos tudományos és közoktatási KB titkár, Szurdi István pedig az iparirányításért felelős titkár lett. Korom Mihály lett az adminisztratív ügyek felelőse, Szirmai István pedig az ideológiai titkár.²⁷

Az MSZMP KB központi apparátusában a legfontosabb szerepet a Párt és Tömegszervezetek Osztálya, valamint az Agitációs és Propaganda Osztály játszotta, mivel ezek a párt belső ügyeivel foglalkoztak. A PTO vezetője általában az első titkár helyettese is volt, és a két osztályt felügyelő KB titkárok rendszerint PB tagok, az osztályvezetők pedig a KB tagjai is voltak. Nyírő András szerint ez a két osztály tulajdonképpen a párton belüli információáramlás csatornája volt.²⁸ A kisebb reszort területekért felelős osztályok 1956 decembere és 1957 novembere között az Adminisztratív Osztály (AO), az Államgazdasági Osztály, a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály, a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, a Káder Osztály, a Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály, az Ipari és Közlekedési Osztály, a Falusi Osztály, a KB Iroda és az Ifjúsági Titkárság volt, melyek az állami, gazdasági, kulturális életet, valamint a külpolitikát irányították. 1957 decemberében változás történt, megszűnt a Káder Osztály, illetve az Ifjúsági Titkárság kikerült a központ apparátusából, feladatait ezután más szervezeti egység végezte.²⁹ Témánk szempontjából különösen jelentős az AO szerepe, amelyhez – többek között – az erőszakszervezetek, így a BM és az államvédelem, illetve az állambiztonság is tartozott.³⁰ Az AO vezetői a tárgyalt korszakban Keleti Ferenc (1952–1955), Czinege Lajos (1955–1957), Kaszás Ferenc (1957–1961), Tömpe András (1961–1962) és Rácz Sándor (1962–1966), míg az AO belügyi

²⁶ Erről bővebben: Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november–1989. június. 2. kötet.* Budapest, Szabad Tér – Kossuth, 2003. 104–112., valamint A Marosán-ügy 1962-ben. Közli: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. *Múltunk*, 1994/1-2. sz. 203–256.

²⁷ Szakadát István: A párt szervezeti felépítéséről. In *Politikai szociológiai tanulmányok a kommunista bürokrácia vezérkaráról.* Szerkesztette: Nyírő András. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia Tanszék, 1990. 19–38.

²⁸ Nyírő András: A párt vezető testületei a határozatok tükrében. In *A nomenklatúra csúcsán. Tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól.* Budapest, BME, Szociológiai Tanszék, 1990. 34–35.

²⁹ *Segédkönyv...* 172–180.

³⁰ Némileg eltérő adatsort és osztályneveket közöl egy 1957-ből származó dokumentum, amely szerint a KB központi apparátusába beletartozott – a KB osztályként kezelt intézményei, iskolái és a szerkesztőségek mellett – a KV Iroda (24 fő), a KV Titkárság (11 fő), a Revíziós Bizottság (2 fő), a KEB (7 fő), az Adminisztratív Osztály (20 fő), az Agitációs és Propaganda Osztály (34 fő), Államgazdasági Osztály (9 fő), Ipari Osztály (13 fő), Káderosztály (14 fő), Külügyi Osztály (13 fő), Mezőgazdasági Osztály (9 fő), Gazdasági Osztály (51 fő), Párt és Tömegszervezetek Osztálya (43 fő), Pártélet szerkesztősége (4 fő), Tudományos és Kulturális Osztály (19 fő), Párttörténeti Intézet (56 fő), Társadalmi Szemle szerkesztősége (11 fő), Központi Pártiskola (69 fő), Belügyi (5 hónapos) iskola (36 fő), Könyvtár (1 fő), Gondnokság (61 fő). Ez alapján tehát összesen 501 fő alkotta a KB központi apparátusát 1957 szeptemberében. A KB Titkárság határozata a pártapparátus státuszáról. 1957. szeptember 13. MOL M-KS 288. f. 21/3. ö. e.

alosztályvezetői Bíró György, Tóth Miklós (1959–1961) és Kovács Gyula (1961–1962) voltak.³¹

Kornai János szavaival élve: „A szocialista rendszer megértésének kulcsa a *hatalmi struktúra* vizsgálata.”³² Szerinte a hatalmi szerkezet jellegzetességeiből vezethetők le a rendszer legfontosabb szabályszerűségei. Véleményem szerint a pártirányítás fogalmának meghatározása sem lehet teljes, a hatalomgyakorlás struktúrája, az uralmi viszonyok leírása nélkül. A pártállami rendszer hatalmi jellemzőinek megértéséhez különbséget kell tudnunk tenni a hatalmi struktúra legfontosabb alapvető intézménye, a kommunista párt formális működési szabályzata, deklarált belső előírásai és a valóságos működésének igazi jellemzői közt.³³

A párt és az állami szervek párhuzamos felépítése miatt sajátos kettőződés alakult ki, az azonos területtel foglalkozó párt és állami szervek formálisan ugyan egymás mellé voltak rendelve, de egy horizontális viszonyrendszer tagjaiként a valóságban a hatalmi súlyuk nem volt egyforma. Ezt a modellt a horizontális szerkezeti felépítés mellett egy aszimmetrikus érdekérvényesítő képesség is jellemezte. Az államigazgatás szervei számbelileg jelentősen felülmúlták az adott területért felelős osztály létszámát és formailag a párt apparátusa nem adhatott utasítást az állami vezetőknek, de – a történeti szakirodalomban elterjedt nézet szerint – a gyakorlatban a pártközpont osztályainak, azok vezetőinek a szava meghatározó módon érvényesült egy-egy döntési folyamatban. Tökés Rudolf véleménye az, hogy a párt tényleges irányítását sokkal inkább a PB és a KB Titkársága, illetve azok osztályai látták el, nem pedig a választott testületek, így a KB, vagy éppen a pártkongresszus küldöttei.³⁴ Csanádi Mária az MSZMP döntési mechanizmusának vizsgálatakor azt is megállapította, hogy a formális állami döntési struktúrát át meg átszötte az egyirányú, de többszálú függőségek rendszere, így egy minisztérium vezetőit az intézmény pártbizottságán, valamint a hivatali felettesén kívül a KB illetékes osztálya, annak vezetői, titkára, a KB, a PB is beszámoltathatta.³⁵

A párt vezető testületei közül a legnagyobb döntéshozatali potenciálja, politikai súlya a Kádár-korszakban a Titkárságnak lehetett, hiszen a korszak fontos politikai változásai sokkal inkább a Titkárságon, mint a PB-n belüli személyi változásokhoz voltak köthetők. Különösen igaz volt ez a korszak elejére, amikor minden KB titkár PB tag is volt egyben. Azonban 1962-

³¹ Életrajzukhoz lásd: Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet – Corvina Kiadó, 2008. 104–107.

³² Kornai János: *A szocialista rendszer...* 65.

³³ Uo. 65–66. A formális szabályozás és a valódi működés közti különbségekre kiváló példa a pártszervek vezetői pozícióinak betöltésekor kialakult eljárás. Ezt a bürokratikus koordináció elemzésekor bővebben is elemzem.

³⁴ Tökés Rudolf: *Kialkudott forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990*. Budapest, Kossuth, 1998.

³⁵ Csanádi Mária: A döntési mechanizmus szerkezetéről. In *Társadalomkutatás*, 1987/4. sz. 21.

től Kádár csökkentette a Titkárság testületi hatalmát, az operativitás csökkentése érdekében kibővítette annak taglétszámát.³⁶

Az újjászerveződő párt egyik 1956 decemberi határozata a vezetési módszerről szólva kiemelte: „A párt politikai és ideológiai vezető szerepét az állami szervek tevékenységében és a dolgozók más társadalmi szerveiben nem utasításokkal, nem a kötelezőként kimondott határozatokkal biztosítja, hanem a célok és feladatok helyes meghatározásával, a dolgozó nép és az ország felemelkedését szolgáló javaslatokkal, e szervezetben dolgozó párttagok példamutató, szerény, áldozatkész munkájával.”³⁷ A fenti idézet a formális és a tényleges hatalomgyakorlás közti különbséget példázza, hiszen itt – és a későbbi határozatokban is – a párt ugyan deklarálta azt, hogy nemcsak, hogy nem teszi kötelező érvényűvé az államigazgatás és a társadalom egyéb szerveinek az egyes párthatározatok végrehajtását, és az államapparátus tisztségviselői sem kötelesek engedelmeskedni a pártutasításoknak, de mivel a vezető beosztás egyik legfontosabb kritériuma a párttagság volt, így ebben a minőségükben, tehát mint az MSZMP tagjai, mégiscsak kötelesek voltak végrehajtani a párt utasításait. Párthatározat szólt arról is, hogy párttisztviselés kivételével minden közfunkciót pártonkívüli is betölthetett, ami a gyakorlatban nem feltétlenül volt így, bár 1956-57 fordulóján az állami vezetők között sem volt általános a párttagság. Tehát az is lehetséges, hogy a párthatározat csak a forradalom után előállt helyzetet szentesítette.³⁸ Ráadásul nem csak a választott pártszervek határozatait kellett figyelembe venni, hanem az illetékes pártfunkcionáriusok rendelkezéseit is, hiszen ezek indoklása mindig az volt, hogy ezek az adott párthatározat sikeres végrehajtását szolgálják. Ugyan az ellenőrző szerep önmagában nem feltétlenül magyarázza az alá- és fölérendeltségi viszonyt, de az elviekben egymás mellé rendelt párt és állami szervek – Kornai, Tökés és Csanádi szerint is – ténylegesen egymás alárendeltjei voltak, hiszen a pártközpont osztályainak egyik legfontosabb feladata az állami apparátus ellenőrzése volt. A pártot választott párttestületek irányították, határozataikkal, mellyel a kollektív vezetést hangsúlyozták. A döntéshozó testületek munkáját voltak hivatottak segíteni a KB apparátusának különböző osztályai. Ezek az osztályok határozati javaslatokat terjesztettek elő a testületeknek, ugyanakkor a döntéshozó testületek által hozott határozatok végrehajtásáért is az apparátus osztályai voltak a felelősek. Ugyanakkor a gyakorlatban a valódi irányítási mód nem csak a fent – a Szervezeti Szabályzat szerint – leírt módon történt,

³⁶ Bővebben Szakadát István – Szakadát László: A magyar kommunista párt politikai bizottságának és titkárságának egymáshoz való viszonya. In *Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989) Első kötet*. Sorozatszerkesztő: Kovács I. Gábor. A kötetet szerkesztette: Fokasz Nikosz és Örkény Antal. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998. 187–201.

³⁷ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi 5-i határozata. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai...* 20–21.

³⁸ Az MSZMP Országos Értekezletének határozata. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos...* 255.

hanem – és ez az, amit szinte lehetetlen rekonstruálni, ezért ennek a mértékét csak megbecsülni lehet – telefonokkal és személyes utasításokkal, intenciókkal, interperszonális kapcsolatokon keresztül, személyes érdekérvényesítés útján. A hatalmi és a hierarchikus függőségeknek személyi függőségen alapuló rendszere épült ki, ami viszont a hatalmi viszonyokat teljesen kiszámíthatatlanná tette.³⁹ Ennek, valamint az államhatalmi ágak egybeolvasztásának az lett az eredménye, hogy nem volt valódi ellenőrző erő, amely mintegy „kívülről” képes lett volna kontrollálni az apparátus működését.

Ugyanakkor azért, hogy a párt döntéseket rá tudják kényszeríteni az állam különböző intézményeire, a párt szervezetek kritikai, bíráló, ellenőrző funkciót is kaptak. Azonban az MSZMP Szervezeti Szabályzata szerint a minisztériumokban lévő (hivatali és intézményi) párt szervezetek nem rendelkeztek ellenőrzési joggal, ugyanakkor kötelességük volt, hogy az esetleges problémákat jelezzék az intézmény vezetőjének, illetve a felsőbb párt szervezeteknek. Ez a fajta felemás ellenőrzési jogkör viszont sok vitára adott alkalmat, a párttitkár észrevételeit az állami vezetők általában nem vették figyelembe. Ezért a pártirányítást segítő 1959-ben az összes minisztérium párt szervezetének végrehajtó bizottsága megkapta a hivatali munka ellenőrzésének a jogát.⁴⁰ Előírták, hogy – szemben a korábbi gyakorlattal, amikor az egyes minisztériumi párttitkárok csak meghívottként vehettek részt az adott minisztérium kollégiumi ülésén – a párttitkárok az adott tárca kollégiumának kinevezett tagjai legyenek és a pártvezetőségnek jogában legyen a minisztérium (kivéve a HM és a BM) tevékenységének ellenőrzése, az egyes kommunista vezetők – a minisztert kivéve – beszámoltatása is. Minden minisztériumba függetlenített párttitkári státuszt kellett biztosítani, s a titkárt a minisztériumban dolgozó kommunisták, valamint a kerületi pártbizottság véleménye alapján a felsőbb párt szervezetek javasolták, akinek a kinevezéséről a KB Titkárság döntött. A PB ugyanakkor felhatalmazta ezeket a szervezeteket, hogy lehetőleg egy vállalatigazgató, egy miniszterhelyettes, vagy főosztályvezető kiemelésével töltsék be a párttitkári posztokat. Ez – vagyis, hogy aki hosszabb ideig volt gazdasági vezető, menjen vissza néhány évre „pártmunkásnak” – azonban a gyakorlatban nagyon nehezen volt megvalósítható, mert amíg egy gazdasági funkció biztosította a minisztériumban a szakmai előmenetelt, addig a több évig pártfunkcióban lévők általában ugyanazt a korábbi szakmai beosztásukat kapták vissza. A párt és az állam „egybefonódott”, hiszen a választott párt szervezet tagjainak egy része egyben állami tisztviselő is volt. Egy megbízhatónak ítélt káder esetében, ha például egy párt szervben kezdte a pályafutását, egy idő után „kiemelték”, egy állami szervhez került, majd vissza a párthoz és ez megtörténhetett az egyén élete során több alkalommal is. Huszár

³⁹ Bihari Mihály: *Magyar politika...* 28.

megállapítása szerint a párt és állami feladatokra mindenhol történt „átjárás”, jellemző volt a gazdasági terület felcserélése állami pozíciókra, illetve – bár lényegesen kevesebben, de – kerültek vállalatoktól, állami gazdaságoktól is pártfunkcióba.⁴¹ Így a pártállamban a politikai, igazgatási, és gazdasági funkciók az intézményesültségen túl az egyének szintjén, a pártirányítás révén teljesen összeolvadtak. Közjogilag azonban a hatalmi ágak különállását deklarálták.

A minisztériumi pártszervezetek irányítására két módozat alakult ki: egyrészt a területi elv alapján az illetékes kerületi pártbizottság útján, vagyis oly módon, hogy a minisztériumi pártbizottság titkára részt vett a kerületi titkári értekezleteken, a kerületi végrehajtó bizottság pedig időnként beszámoltatta a minisztériumi pártbizottságot a „pártmunka egyes kérdéseiről”, másrészt a KB illetékes osztályai rendszeresen tartottak a minisztériumi pártszervezetek titkárainak helyzetértékelő megbeszéléseket. Ezeken a kerületi pártbizottság titkára is részt vett, valamint minden – a minisztérium munkáját érintő – lényeges kérdéstről informálni kellett a kerületi és a minisztériumi pártbizottságot is. A nem minisztériumi, állami, hivatali pártszervezetek jogköre kisebb volt a minisztériumi pártszervezetekénél, mert ezek nem ellenőrizhették a hivatal, intézmény vezetőségét, és az esetleges észrevételeiket csak a felsőbb pártszervek felé teheték meg. A hivatal vezetőjét, vezetőségét az illetékes felsőbb pártszervek ellenőrizhették csak.⁴² Amennyiben a párt vezető testületeinek ülésén a minisztérium vagy egy főhatóság egész munkáját érintő kérdés megtárgyalása került napirendre, az ülésre meghívták az illető szerv pártbizottságának titkárát is.

A tanácsok pártirányítása kapcsán megfogalmazták azt is, hogy törekedni kell arra, hogy a különböző tanácsai szintek (megyei, budapesti, kerületi, járási) párttitkárai egyúttal beválasztásra kerüljenek tanácsnagnak, vagy végrehajtó bizottsági tagnak is. Kívánatos volt, hogy egy-egy tanács kommunista vezetői lehetőleg minél több szinten legyenek tagjai az illetékes párt végrehajtó bizottságának, illetőleg a pártszervezet vezetőségének.⁴³ Csanádi megállapítása szerint: egy területi tanács elnöke, tagja lehetett a saját területén a területi pártbizottságnak, illetve a végrehajtó bizottságnak, vagy eggyel magasabb szintű területi pártszerv testületének, vagy akár a KB-nak, de ugyanezen logika mentén egy vállalat vezetője

⁴⁰ A KB határozata a minisztériumokban és egyes főhatóságokban működő pártszervek hatáskörének bővítéséről. D. n. MOL M-KS 288. f. 21/2. ö. e.

⁴¹ Huszár László: A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője, 1957–1962. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999. 147–160. Az MSZMP nomenklatura-rendszerét, a káderhatásköri jogosultságokat a következő alfejezetben részletesen elemzem.

⁴² Javaslat a Politikai Bizottsághoz a minisztériumokban dolgozó pártbizottságok szerepének, tekintélyének növelésére. 1959. május 4. MOL M-KS 288. f. 21/2. ö. e.

⁴³ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tanácsok pártirányításáról. 1957. július 9. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai...* 92. A Politikai Bizottság 1957. július 9-i ülésének jegyzőkönyve megjelent: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei...* 107–152.

lehetett városi, megyei pártbizottsági, végrehajtó bizottsági tag, vagy a KB tagja, vagy a miniszterek lehettek a KB, a PB tagjai is.⁴⁴

Nemcsak munkahelyeken, hanem lakóhelyenként is szerveződtek kommunista pártcsoportok. A különböző pártszervezetekhez tartozó, de azonos területen lakó párttagok összefogása céljából előbb csak a fővárosban, aztán a vidéki városokban is létre kellett hozni az ún. lakóterületi pártcsoportokat. Ezeknek a feladata az volt, hogy az egy épületben, háztömbben, lakótelepen lakó párttagokat egyesítsék abból a célból, hogy még hatékonyabban képviselhessék, érvényesíthessék a párt politikáját otthonukban, szűkebb környezetükben. Ezeket a pártcsoportokat a helyi pártszervezetek hozták létre, s az adott körzetben lakó összes párttagnak kötelessége volt részt venni munkájukban. A lakóterületi pártcsoport nem rendelkezett a pártalapszervezet jogaival, tehát nem vehetett fel tagot a pártba, nem zárhatott ki, és fegyelmi ügyeket sem tárgyalt, üléseit kéthavonként tartotta. Egy tisztséget választottak, a pártcsoport bizalmit, aki irányította a csoport munkáját, és a kapcsolatot tartotta a területi pártalapszervezet vezetőségével, akiknek rendszeresen beszámolt a lakosságot foglalkoztató kérdésekről, a politikai hangulatról.⁴⁵

A hatalomgyakorlás és így a pártirányítás egyik leglényegesebb eszköze a párton belüli tájékoztatás rendszere volt. Mivel az egyes pártszervezetek „akcióképessége”, aktivitása nagyban meghatározta az egyes területeken a pártirányítás eredményességét, ezért ennek fokozására külön hangsúlyt fektetett a pártvezetés. Meghatározták, hogy milyen gyakran és milyen szinteken kell tanácskozásokat, tájékoztatókat tartani. Például a megyei, kerületi, járási intéző bizottságok esetében legalább három-négyhavonta aktívaülést kellett összehívni, az elnököknek havonta tartottak tájékoztatást, a különböző szektorban dolgozó kommunista aktívákat egy-egy fontosabb párthatározat megjelenésekor országos tanácskozásra, míg a pártapparátust (a KB osztályai, elsősorban a Szervezési és az Agitációs és Propaganda Osztály hatáskörébe tartozó kerületi és megyei osztályvezetőket) legalább két-háromhavonként országos értekezleten vagy „tájékozleten” informálták. A központi apparátus tagjainak legalább hathetenként konzultációs információs értekezletet tartottak, ahol kérdéseket is lehetett feltenni. A pártalapszervezetekben a vezetőséget négy-hathetenként értekezlet

⁴⁴ Csanádi Mária: *A döntési mechanizmus...* 21.

⁴⁵ Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a lakóterületi pártcsoportokról. 1959. október 22. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai...* 393–394. A lakóterületi pártcsoportok „elődje” a forradalom leverését követően megalakuló – a két világháború közötti pártszervezési forma elnevezését felelevenítő – ún. sejtek voltak. Ezek az azonos lakóhelyen élő kommunisták önkéntes szerveződéseiként jöttek létre, melyek elsősorban agitációs feladatot láttak el, és kifejezetten az „ellenforradalom” által „elbizonytalanított”, „megtévedt tömegek” megnyerése, a párt politikájának népszerűsítése volt a feladatuk. Azonban több helyen ezek a sejtszerveződések megpróbálták átvenni a helyi alapszervezetek felett az irányítást, olyan jogokkal ruházták fel magukat, amelyekkel a „régik” sejtek rendelkeztek. (A nemzetközi munkásmozgalomban a sejtek jelentették az alapszervezeteket.) Ezért szabályozták – és nevezték át lakóterületi pártcsoportra – ezek működését a fenti KB

összehívására kötelezték, és az alapszervezetekben havonta taggyűlést kellett tartani, illetve három-négyhetenként ún. pártnapot kellett rendezni. Mindezek mellett a szóbeli tájékoztatás mellett a KB Irodája írásos tájékoztatókat is adott ki, melyek tartalmazták a párt központi szerveinek határozatait, a pártértekezletekről szóló információkat, melyeket a párt alsóbb szerveinek vezetői is megkaptak. A megyei, kerületi intéző bizottságok ezeken kívül a „Cikkek a Nemzetközi Sajtóból”, az „MTI-bizalmas Tájékoztató” és a „Külügyi Tájékoztató” alapján is tájékozódhattak. A határozat külön felhívta a figyelmet, hogy minden esetben közölni kell a tájékoztató résztvevőivel, hogy mely információk azok, amelyek kizárólag „belső használatra” valók, és melyek, amelyeket meg lehet és meg is kellett osztani a pártonkívüliekkel.⁴⁶

A KB apparátuson belül a PTO-n, az Agitációs és Propaganda Osztályon (APO), és a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályán (NKO) volt tájékoztató részleg. Ugyanakkor a többi osztályról is küldtek tájékoztató jelentéseket, feljegyzéseket a vezető párttestületeknek, de ezt a decentralizált belső párttájékoztató rendszert 1957 novemberében oly módon központosították, hogy az összes tájékoztató csoportot megszüntették, illetve beolvasztották a PTO-n lévő részlegbe. Ezután a pártközpont valamennyi osztálya csak a PTO-n lévő tájékoztató részlegen keresztül informálhatta a vezető szerveket és az alsóbb pártszerveket, illetve ez utóbbiak is csak a PTO-n lévő központi részlegen keresztül küldhették el a jelentésüket a vezető szervek felé. Az öt fővel megalakult párttájékoztató részleg alapvetően három témában adott rendszeres tájékoztatást. Egyrészt a pártszervezetek ideológiai, politikai és szervezeti munkájáról, a lakosság (politikai) hangulatáról, másrészt az állami, gazdasági és kulturális életben felmerült problémákról, valamint a nemzetközi munkásmozgalomban megfogalmazódott elméleti és gyakorlati tapasztalatokról, problémákról számolt be. Ezeken kívül a tájékoztató részleg rendszeresen adott ki a fenti témákban ún. bulletineket, jelentéseket, tájékoztatókat, illetve készített feljegyzéseket a vezető párttestületek részére.⁴⁷

A pártirányítás az uralmon lévő politikai elit legfontosabb hatalomtechnikai eszköze volt. Jellemzőinek megragadására Kornai János tett kísérletet, az alábbiakban az ő elemzését követem. Kornai öt fő, ún. koordinációs mechanizmust különböztetett meg a társadalmi

határozattal. Határozat a lakóterületi politikai munka megjavítása érdekében létrehozott lakóterületi pártcsoportok (sejtek) munkájára. 1959. január 21. MOL M-KS 288. f. 21/2. ö. e.

⁴⁶ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága Szervező Bizottságának határozata a párton belüli demokrácia és aktivitás növelésére. 1957. február 10. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai...* 26–28. Pár hónappal később átszervezték az MTI bizalmas kiadványainak jellegét és a korábbi kettő helyett három brossurát adtak ki. Az előző kettő mellett az újonnan kiadott volt a legbizalmasabb jellegű, melybe az ellenséges rádiók, újságok olyan anyagai kerültek be, amelyek feltárták az ellenséges propaganda célját, módszereit, irányát. Ezt csak a PB tagjai és a KB Agitációs és Propaganda Osztályának a vezetője kapta meg. Javaslat az MTI bizalmas kiadványainak átszervezésére. 1957. október 22. MOL M-KS 288. f. 7/16. ö. e.

⁴⁷ Az MSZMP KB Titkárságának határozata a párttájékoztató egységesítésére. 1957. november 11. MOL M-KS 288. f. 21/3 ö. e.

rendszerek vizsgálatakor, melyek közül a bürokratikus irányítási struktúra illik – bizonyos megszorításokkal – leginkább a magyarországi pártállami berendezkedésre.⁴⁸ Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez a közgazdasági-politológiai rendszertipizálási kísérlet nem feleltethető meg egyértelműen a Kádár-korszak kezdeti szakaszában kialakuló és később jellemzővé váló hatalomgyakorlási mechanizmusoknak. Kornai megközelítése nem történeti, modellezése, valamint nézőpontja statikus, így kevésbé alkalmas egy-egy történelmi helyzet, egy rövidebb időszak, történelmi alperiódus differencia-specifikumainak érzékeltetésére, hiszen egy-egy irányítási struktúrának koroktól, történelmi helyzetektől, személyektől függően különböző „rutinja”, stílusa, írott és íratlan szabályrendszere lehetett. Ugyanakkor mégis megfogalmaz olyan fogalmakat, összesen négy fő ismérvet, melyek a bürokratikus rendszereket, valamint a magyarországi szocialista berendezkedés koordinációs mechanizmusát (pártirányítást) is általánosan jellemzik. A résztvevő aktorok, ezek egymáshoz való viszonya, a köztük áramló információk jellege, valamint azok a motiváló erők, melyek a koordináció résztvevőit ebben a folyamatban való részvételre ösztönözték, alkotják ezeket az összetevőket. A *bürokratikus koordináció* fő ismérvei szerint a *résztvevők*: a koordinátor, mely lehetett egy egyén (első titkár, illetve általában a párttitkárok) vagy egy-egy szervezet (a párt vezető testületei, PB, KB, KEB, stb.) és a koordináltak, vagyis a koordinátor által irányított egyének (párttagok, illetve közvetett módon a pártonkívüliek is) vagy szervezetek (tanácsi szervek, üzemek, általában a munkahelyek), melyek között föl- és alárendeltségi viszony állt fenn. Kornai ezeket vertikális kapcsolatnak nevezi, melyben az alá- és fölrendeltségek többszintű hierarchiája épült ki. A köztük lévő *viszony* pedig jellemzően hierarchikus volt. Egy egyén, vagy egy szervezet egyszerre lehetett fölrendeltje az alatta lévő szinten működőnek és egyúttal alárendeltje a felsőbb szinten működő szervezetnek. Ez a vertikális kapcsolat aszimmetrikus volt: az alárendelt függősége a fölrendelttől lényegesen erősebb volt, mint fordítva. Az *információk jellegük* szerint lehetettek: utasítások, parancsok, tehát a fölrendelt által kiadott rendelkezések, melyeket az alárendeltek kötelesek voltak végrehajtani, vagy javaslatok, tájékoztatók, észrevételek, beszámolók, melyeket az alárendeltek készítettek – jellemzően ezt is felső utasításra – a felsőbb szinteken lévők számára. Véleményem szerint a koordinációs folyamatban való *részvétel fő motiváló ereje* – Kornai megállapításaival ellentétben – kétirányú volt. Kornai ezt az aspektust csupán a koordináltak szempontjából vizsgálta. A koordináltak számára a feljebbvalótól elnyerhető jutalom, az elégedettség elérése, illetve a kilátásba helyezett büntetés, a jogi szankciók elkerülése, illetve a félelem szerepelt ösztönző erőként. Ugyanakkor a koordináló

⁴⁸ A Kornai által meghatározott további koordinációs mechanizmusok a következők: a piaci, az önkormányzati, az etikai és a családi koordináció. Kornai János: *A szocialista rendszer...* 6.

szervezeteket és egyéneket (akik persze maguk is irányítottak, csak kevésbé, mint a rendszer legalján élők) legalább ilyen mértékben motiválhatta a rendszer fenntartásának szándéka, az előnyök biztosítása és a pozícióőrzés igénye is. Ahogy haladunk egyre lejjebb a struktúrán, úgy válhat ez utóbbi motivációs érték egyre halványabbá és kerülhetett előtérbe a szankcióktól való félelem, és fordítva.⁴⁹

Kornai szerint elsősorban a fegyveres testületekben, a hadseregben, a rendőrség szervezetében mutathatók ki a bürokratikus koordináció jellemzői, de a klasszikus szocialista rendszerekben is ez az irányítási mechanizmus dominált. Tehát egy nagy rendszeren belül, több kisebb hasonló struktúra létezett, kapcsolódott össze. Szerinte ez a részbürokráciák sokaságának az összekapcsolásával, az egész társadalmat átfogóan jött létre, így ugyanazon egyént, vagy szervezetet rendszerint több fölérrendelt egyén, vagy szervezet ellenőrizte és irányította. A pártszervezetek, valamint a pártapparátus irányította és ellenőrizte minden egyéb szervezet tevékenységét is. A párt apparátusán belül is voltak olyan funkcionális és helyi, területi vertikális láncolatok, amelyek kölcsönösen átfedték, ellenőrizték egymást (a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, a KNEB, az ügyészség, a politikai és a gazdasági rendőrség). Bizonyos értelemben a tömegszervezetek, a szakszervezetek is ellenőrizhették a gazdasági, állami vezetőket, hiszen a felsőbb párt szervhez folyamodhattak, ha rendellenességet tapasztaltak.⁵⁰ Ugyanígy behálózták a társadalmat a lakóhelyhez kötött ellenőrzési szisztémák, mint például a háztömbmegbízott, vagy a házfelügyelő, aki funkciójánál fogva engedélyt, igazolást adhatott ki, felügyelte a lakókat. A Rákosi-korszakra volt jellemző, hogy a párt vezetői igénybe vették a politikai rendőrséget abból a célból, hogy megakadályozzanak mindenféle politikai szervezkedést, ellenőrizték a politikai ellenfeleiket, esetleg likvidálják is őket, vagy adott esetben egy társadalmi csoportot. Előfordult, hogy a legfelső pártvezetés a pártapparátus ellen fordította a politikai rendőrséget, ennyiben maga a párt is kerülhetett a politikai rendőrség „felügyelete alá”, holott éppen a pártvezetés, illetve az erre a feladatra kijelölt pártszervezetek irányították és ellenőrizték azt. Ez a legszélsőségesebb helyzet viszonylag rövid ideig állt fenn, de a politikai rendőrség meghatározó szerepe a bürokrácia minden ágának ellenőrzésében és fegyelmezésében tartós jellemzője volt a pártállami berendezkedésnek. A szabályozás és az ellenőrzés megtöbbszöröződésének oka – Kornai véleménye szerint – az volt, hogy a bürokratikus koordináció nem alulról építkező, bizalmi tőkén alapuló, konszenzusos döntésekkel irányító szerveződés volt, hanem pont ellenkezőleg, átszötte a bizalmatlanság, a kölcsönös félelem, félelem a kiszolgáltatottságtól, illetve a hatalmon lévők félelme az irányítottak elégedetlenségétől. Erre a rendszerre azért

⁴⁹ Uo. 122–125.

volt szükség, mert ha valahol egy részterületen hiba keletkezett, egy másik terület rögtön átvette annak munkáját, feladatát, és persze azért is volt ez a struktúra „túlbiztosítva”, hogy ne sérüljön az egész rendszer tökéletességének illúziója. Ezeken a vertikális láncolatokon belül a fő „hatásirány” vagyis a döntések vektora mindig és kizárólag felülről lefelé érvényesült. Megfordítva ez nem történhetett meg, bár volt egyfajta lehetőség a visszacsatolásra, ami azonban aszimmetrikus módon viszonyult a fentről irányuló döntésekhez. Elvben még a funkcionélküli párttag is hallathatta hangját, bírálhatott és javaslatot tehetett. De a bírálat minden esetben csak szigorú korlátok közt történhetett meg, és a rendszer alapelveit, a párt politikai irányvonalát nem érinthette.⁵¹

Az MSZMP döntéshozatali rendszerének vizsgálata során Tőkés Rudolf négy főszereplőt különböztetett meg: az első Kádár János, a második a PB és a KB Titkársága, a harmadik a KB, a negyedik pedig maga a pártkongresszus. Tőkés különbséget tesz a döntéshozatal és a politika-alakítás folyamata között. Szerinte az MSZMP a Max Weber által körülírt „legális-rationális bürokrácia” fogalmával nem írható le, és demokratikusan felelősségre vonható „közintézménynek” sem nevezhető, viszont egy ideológiailag elkötelezett kisebbség politikai végrehajtójaként igen.⁵²

Az MSZMP döntési struktúrájának vizsgálatakor Csanádi Mária a Kornai-féle bürokratikus koordináció jellegzetes vonásait jeleníti meg. Ő is megállapítja, hogy a pártirányítás hierarchikusan felépített és annak formális döntési rendszerét az egycentrumúság, a függőségek egyirányúsága jellemzi. Az információk áramlásának, az érdekérvényesítésnek egyértelmű, egymásra épülő kikerülhetetlen állomásai voltak, az egyes döntési szintek egymástól elkülönültek, míg az adott döntési szinten belül elhelyezkedő szerveződések elvben egyenrangúak voltak. A pártirányítás szereplőinek egymáshoz való viszonyát alapvetően az határozta meg, hogy a párt ellenőrző, beszámoltató és intézkedési gyakorlatán keresztül az hogyan, milyen mértékben valósult meg. A pártirányítás eszközei pedig a téma (reszort) felelősség, a területfelelősség (instruktori rendszer), a káderhatáskör, valamint a pártfegyelem voltak.⁵³

A reszortfelelősség Csanádi értelmezésében azt jelentette, hogy a párt által megfogalmazott célok megvalósulásának ellenőrzése érdekében a párthierarchia bármely szintjén az apparátusnak lehetősége volt beavatkozásra, tanácsadásra, beszámoltatásra, ellenőrzésre, függetlenül attól, hogy az adott téma, mely szervezet tevékenységéhez kapcsolódott. Az instruktori rendszer pedig azt jelentette, hogy a helyi (munkahelyi, területi)

⁵⁰ A különböző szektorok (ipari, agrár) lobbitevékenysége, vagy az ún. munkásellenzék játszhatott még hasonló kontrollszerepet.

⁵¹ Uo. 128–130.

⁵² Tőkés Rudolf: *Kialkudott forradalom...* 49–90.

szinteken megalakított pártszervezetek tevékenységért a párthierarchia különböző szintjein lévő pártapparátus felelt. A kerületi MSZMP apparátus a helyi vállalatok, üzemek pártszervezeteit ellenőrizhette és ezáltal az instruktorok nem csak a pártszervezetek, hanem az adott intézmény tevékenységét is ellenőrizni tudták. A káderhatásköri jogosultságok, vagyis a személyi döntések előzetes jóváhagyása Csanádi szerint a pártirányítás egyik legalapvetőbb eleme volt, melyet a későbbiekben külön alfejezetben részletesen vizsgálok. A pártfegyelem, a demokratikus centralizmus alapján a párttagság köteles volt a párt határozatainak engedelmeskedni, azokat végrehajtani. A párt a döntéshozókat a pártfegyelem ellenőrzésén keresztül egyénenként is kézben tartotta. Az utóbb felsorolt eszközök lehetővé tették, hogy a párt egyszerre több oldalról is befolyásolhassa a döntéshozók magatartását: úgy is, mint egy pozíció birtokosát, mint egy tevékenység végrehajtóját, mint egy szervezet képviselőjét, vagy mint egy egyszerű párttagét.⁵⁴

Bár dolgozatomban a politikai rendőrség formális pártirányításának jellemzőit igyekszem bemutatni, de elkerülhetetlennek tartom, hogy a pártirányítás általános elemzésekor az informális koordináló technikákra is utaljak. Bibó „centralizált anarchia” metaforája is azt fejezi ki, hogy a formális pártirányítás mellett létezett egyfajta informális hatalomgyakorlási metódus is.⁵⁵ Csanádi is felhívja a figyelmet arra, hogy a formális döntési hierarchiát átszötte az informális alkuk rendszere. Alapvetően ugyan irányítók és irányítottak alkották a döntési rendszert, de kialakulhattak ún. „rövidrezárások”, amikor a döntési hierarchiák egyes szereplői a saját formális hierarchiájuknál magasabb szinten elhelyezkedőkkel kerültek kapcsolatba, mint például amikor egy intézményi pártbizottsági titkár, egyúttal városi, vagy megyei pártbizottsági, illetve végrehajtó bizottsági tag is volt, és így tovább. Az ilyen típusú kapcsolat a döntési struktúrában visszacsatolásként működött, ezáltal a szereplők a feléjük irányuló döntések befolyásolására voltak képesek. Ez utóbbi megállapítás értelmében a Kornai-féle, szigorúan egyirányú, a különböző részbürokráciák összekapcsolásával létrejött koordinációs modellhez képest a formális döntéshozatali struktúra „fellazult”, mely elbizonytalanította a szereplőket, kialakultak ún. rejtett csatornák, valamint a döntésekben résztvevőknek, az abban szereplőknek ún. fantomtömege, egyfajta olyan alkupozíció, amely bizonytalan, változékony és pillanatnyi. Így az egyes szereplők formális döntési hierarchiában elfoglalt stabil pozíciója nem feltétlenül fedte le alkupozícióját. Csanádi szerint ez a bizonytalansági tényező, a szereplők informális súlya elsősorban 1956

⁵³ Csanádi Mária: *A döntési mechanizmus...* 5–27.

⁵⁴ Csanádi Mária: *Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás.* In *Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989) Első kötet.* Szerkesztő: Kovács I. Gábor. A kötetet szerkesztette: Fokasz Nikosz és Örkény Antal. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998. 147–173.

⁵⁵ *Bibó István egyetemi előadásai, 1942–1949.* Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004. 244.

után vált jelentőssé, a hatvanas évek elejére azonban a választott testületek szerepének növekedése került előtérbe.⁵⁶

A pártirányítás összetevője volt tehát az informális csatornákon történő befolyásolás is, melyen Huszár Tibor elsősorban a pártközpont apparátusának Kádárt orientáló, valamint – és talán még hangsúlyosabban – Kádár irányító szerepét érti. A pártirányítás informális csatornáin keresztül Kádár elsősorban személyes szereplésével alakította a határozathozatalt, így a párthatározatok meghozatalakor döntő szerepet töltött be. Kádár János első titkár kezében – a párt vezető testületeinek kompetenciáját meghaladó – jelentős hatalom összpontosult. Vezette a KB, a PB, a Titkárság munkáját, tagja volt az Elnöki Tanácsnak, a Honvédelmi Tanácsnak⁵⁷, amely valamennyi fegyveres testület közvetlen irányítását és ellenőrzését végezte. Informális hatalma befolyása, mely természetesen pozícióinak is volt köszönhető, megkérdőjelezhetetlen volt. A PB, a Titkárság ülésein hozzászólásaival irányította a határozathozatalt, szavai egy az egyben visszaköszönnek a határozatok szövegében. Amennyiben prejudikálni akarta a vitát, elsőként szólalt fel, ha ütköztetni akarta a PB tagok véleményét, akkor a vita végén. Mindkét esetben a hozzászólása képezte a határozatok alapját.⁵⁸

Kádárnak szokása volt, hogy az információközlést azoknak az embereknek a lehető legkisebb körére szűkítette le, akiknek feltétlenül tudniuk kellett róla. A párt konspirációs hagyományai és gyakorlata miatt a döntéshozók jobban kedvelték a szóban adott utasításokat, mint az írásbeli, tehát fennmaradó – és esetleg később terhelő bizonyítékként szolgáló – „parancstovábbítási struktúrát”. A pártközpont pedig egyfajta rejtett ellenőrző-ellensúlyozó szerepet is betöltött, mivel a KB apparátusának a pártügyek irányításában, adminisztratív kezelésében fontos szerepük volt, bizonyos értelemben politikai szűrést is végezett, így egyfajta ellensúlyt képzett Kádárral és a PB-vel szemben. A központi apparátus gyakorlatilag egy belső bürokratikus érdekcsoport volt a döntéshozó hierarchián belül. A pártközpont döntéshozatali mechanizmusa alapvetően a kettő összetevő egyvelegéből alakult ki. Egyrészt az ilyen-olyan bürokratikus belharcok eredményeként előre vagy vissza rangsorolt ügyek, és Kádár személyes vagy politikai okokból motivált döntéseinek a keveredése alakított ki egy olyan sorrendet, mely az ügyek tényleges döntési szakaszba kerülését eredményezték.⁵⁹

⁵⁶ Csanádi Mária: *A döntési mechanizmus...* 5–27.

⁵⁷ A Honvédelmi Tanácsról bővebben: Germuska Pál – Nagy Tamás: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk*, 2004/1. sz. 180–210., valamint Germuska Pál: *Vörös Arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között*. Budapest, 1956-os Intézet – Argumentum, 2010.

⁵⁸ Huszár Tibor: Az elittől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989) *Szociológiai Szemle*, 2005/3. sz. 48.

⁵⁹ Tőkés Rudolf: *Kialkudott forradalom...* 49–90. és 71.

Kádár előszeretettel élt az előzetes politikai tájékozódás informális eszközeivel, rendszeresen munkaidő utáni, tapogatózó beszélgetéseket kezdeményezett a KB apparátusának tagjaival, délutánonként teázás közben a függő ügyeket a KB titkárokkal és osztályvezetőkkel beszélte át, ugyanakkor saját személyi kompetenciában tartott két kérdéscsoportot, így a szovjet-magyar kapcsolatok legfelső szintű irányítását, illetve minden, a magyar katonai és belügyi szervekkel összefüggő döntéshozatalt.

Gondolkodásmódjára jellemző volt, hogy többnyire nem elvi-politikai mérlegelés és elemzés nyomán hozott döntéseket, hanem a pillanatnyi felismerésekből, a folyamatosan megújuló, és állandóan újjászerveződő gyakorlatból. A konfliktusok elkerülése, minimalizálása, majd egyre inkább a politikai tér középső pozíciója által megkövetelt és felismert gyakorlatiasság alakította Kádár döntéseit.⁶⁰

1.3. Káderhatáskör, nomenklatúra az MSZMP szerveiben

A fentebb hivatkozott – Kornai, Tőkés, Csanádi – elméleti modellek, rendszertipológiai munkák alkalmazhatósága ugyan megkérdőjelezhető abból a szempontból, hogy ezek mindegyike a Kádár-rendszer „ideáltipikus” leírását adja. Olyan vegytiszta modellt írnak le, mely a valóságban – és különösen az általam vizsgált korai kádári berendezkedés kiépítése, az „átmenetiség” időszakában, ráadásul a politikai rendőrség és az MSZMP viszonyrendszerében – ebben a formában soha nem létezett.

Az viszont egyértelműnek tűnik, hogy az MSZMP hatalomgyakorlási technikájában, a pártirányítás rendszerében az ún. káderhatáskör, illetve a személyi ügyek szabályozása döntő jelentőséggel bírt. Általában elmondható, hogy minden fontosabb kinevezésről, felmentésről, előléptetésről, leváltásról a párt különböző szervei döntöttek. A párthatározatok, hatásköri listák pontosan előírták, hogy melyik pozíció betöltéséhez melyik pártszervezet előzetes határozatára volt szükség. Ez a döntési jogkör kiterjedt az államigazgatás tisztségeire éppúgy, mint a gazdaság, vagy akár az állambiztonsági szervek, az ügyészségek, a bíróságok legfontosabb tisztségeire is. Az ún. hatásköri listák tartalmazták a különféle politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális szervezetek listáját és azokhoz tartozó beosztások, pozíciók feletti jogkörök leírását. Ezek a különböző szintű pártszervekhez tartozó káderhatásköri, illetve véleményezési jogköri listák összefüggő rendszere alkotta a nomenklatúra-rendszert.⁶¹

⁶⁰ Kádár gondolkodásmódjáról bővebben: Rainer M. János: „Helyezkedés” a csúcson. Kádár János néhány boldog éve, 1958–1962. In Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003. 91.

⁶¹ Szakadát István: Káderfo(r)gó. A hatásköri listák elemzése. *Társadalmi Szemle*, 1992/8-9. sz. 97–120. A káderhatásköri listák, illetve a nomenklatúra-rendszer elemzésekor nagymértékben támaszkodtam Szakadát István elemzésére, megállapításaira több alkalommal szövegszerűen hivatkozom. A káder- és nomenklatúra-rendszer kialakulását és jellemzőit elemzi még: Majtényi György: *A tudomány lajtorjája*. „Társadalmi

Általánosságban elmondható, hogy a Kádár-korszak középső, és késői szakaszában a központi és középszintű pártszervezeteknek hatásköri listája, míg az alapszervezeteknek „csak” véleményezési joga volt, de Szakadát István feltételezése szerint a korai Kádár-korszakban az alapszervezeteknek is tényleges káderhatásköri (nem csak véleményezési) joga lehetett. A véleményezési jog – feltehetően a hatvanas években történő – bevezetése ugyanakkor gyöngítette a nomenklátúra-rendszere erősségét a legalsó pártszinteken. Szakadát megállapítása szerint a kommunista politikai rendszeren belül a tényleges döntéshozó pártszervek személyi döntése kötelező jellegű volt, de megjegyzi, hogy a központi szint alatt már nem lehetett ennyire egyértelmű a helyzet, még kevésbé a legalsó szinteken.⁶²

A káderhatásköri jogok – leegyszerűsítve – a kinevező és a kinevezettek között érvényes uralmi viszonyokat rögzítették, így a nomenklátúra-rendszer a politikai uralom fenntartása szempontjából fontos pozíciókat fűzte egyetlen összefüggő rendbe, és egyúttal kiiktatta a választás mozzanatát a politikailag fontosnak tartott szervezetek esetében. Ebben az egyetlen összefüggő „egycentrumú” viszonyhálóban azonban létezett bizonyos mértékű autonómia is, már csak azért is, mert egy beosztott kinevezésében a saját intézményi főnöke is érintett volt, természetesen az illetékes káderhatáskörrel rendelkező pártszerv mellett. Ezért egyfajta kettős hatáskör alakult ki, de ez nem befolyásolhatta alapjaiban a pártkontrollt, mivel a társadalom minden egyéb „hatalomforrását” pozícióhoz kötötték, ráadásul az adott intézményi főnök is nagy valószínűséggel párttag volt, akit kötött a pártfegyelem, így ezzel megszüntették a nomenklátúrán kívüli egyéb hatalmi központok kialakításának lehetőségét is. A rendszer alapvetően zárt volt, minden társadalmi alrendszerben megszüntette a magántulajdont, az autonómiákat és így monopolhelyzetet alakított ki – írja Gyarmati.⁶³ A nomenklátúra-rendszer kialakította a személyi függőségek rendszerét, megjelent a „patrónus-kliens” kapcsolat, de nem csak egy szinten, hanem minden szinten újabb és újabb hasonló kötelékek keletkeztek. Megjegyzendő azonban, hogy a Kádár-korszakban, szemben a Rákosi-korszak gyakorlatával, létezett egyfajta korlátozott tartalmú, területi decentralizálás, mert bár a megyei vezetés a központ kinevezésétől függött, de a saját megyéjében szabad kezet kapott

mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után. Budapest, Gondolat Kiadó – Magyar Országos Levéltár, 2005. 80–88.

⁶² A káderhatáskör tartalma időnként változhatott, sajnos a Kádár-korszak korai szakaszában érvényben lévő hatásköri listák a káderhatásköri jogosultságokat nem részletezték. Egy 1977-es KB hatásköri lista szerint a káderhatáskör kiterjedt a kinevezésre, választásra, előléptetésre, áthelyezésre, felmentésre, leváltásra, visszahívásra, alacsonyabb munkakörbe helyezésre, de a minősítésre, kormánykitüntetésre, magasabb szintű politikai és állami iskolára küldésre, hosszabb időtartamú külföldi utazásra, fegyelmi eljárás kezdeményezésének engedélyezésére is. A KB 1977. október 18-i hatásköri listája. Uo. 97–98.

⁶³ Gyarmati György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk*, 2009/3. sz. 76.

a káderpolitikában, az első titkár, titkárok, tanácselnökök, megyei lapok főszerkesztői, megyei rendőrkapitány, megyei főügyész, és a megyei bíróság elnöke kinevezése kapcsán.⁶⁴

1956 és 1962/63 között a KB, a PB (kezdetben Intéző Bizottság néven), illetve a rövid ideig létezett Szervező Bizottság, majd a helyébe lépő Titkárság rendelkezett káderhatáskörrel. Feltétezni lehet, hogy a KB titkárainak is volt káderhatásköre, de erre csak utalások vannak. Egy 1957. január végi javaslat szerint a KB káderhatásköre kiterjedt az Intéző Bizottság és a Szervező Bizottság tagjaira, az Elnöki Tanács elnökére, elnökhelyetteseire és titkárára, valamint a Minisztertanács tagjaira is. Az Intéző Bizottsághoz tartoztak – többek között – a KB apparátusának osztályvezetői, a megyei párt intéző bizottságainak elnökei, a budapesti párt intéző bizottság titkárai, a SZOT elnöke, alelnökei, a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának vezetője, a budapesti és a megyei tanácsok elnökei, a HNF Országos Tanácsának elnöke, alelnökei és főtitékára, egyéb társadalmi szervezetek vezetői, állami vonalon az országgyűlési képviselők, az országgyűlés adminisztratív vezetői, a miniszterhelyettesek, a Minisztertanács osztályvezetői, egyes hivatalok vezetői (Magyar Tájékoztatási Hivatal, Magyar Távíratok Iroda stb.), a BM területéről a II. (Politikai Nyomozó) Főosztály vezetője, első és második helyettese, a II. Főosztály vezető vidéki helyettese, a Személyzeti Osztály vezetője, az ORFK vezetője, operatív helyettese, a BM pártbizottság Intéző Bizottságának elnöke, valamint a Honvédelmi, a Külügy, a Nehézipari Minisztérium fontosabb pozíciói, és még sorolhatnánk a sort egészen a Legfőbb Ügyészség elnökéig, illetve elnökhelyettesig bezárólag. A Szervező Bizottsághoz – többek között – a KB apparátusának osztályvezető-helyettesei, ezek politikai munkatársai, a járási, megyei párt intéző bizottságok elnökei, osztályvezetői, fontosabb nagyüzemek intéző bizottságainak elnökei, a II. Főosztályához tartozó osztályok és a Határőrség vezetői, a HM egyes parancsnokai, a Fővárosi Ügyészség vezetője tartoztak.⁶⁵

1956. november 4-e után az MSZMP „káderpolitikája” a hatalom megtartásának érdekében „a megtévedtekkel szemben a megbocsátás, a rendszer ellenségeivel szemben a büntetés politikáját” hirdette, de a gyakorlatban ez a kegyetlen leszámolás, a terror és a megtorlás időszaka volt. Ebben az időszakban a párt személyzeti politikáját az apparátus tagjainak az „ellenforradalom” alatti tevékenységének a felülvizsgálata, az alkalmatlanná, megbízhatatlanná váltak lecserélése, a „tömeges kádermozgatás” határozta meg. Korabeli szóhasználattal élve „meg kellett erősíteni” bizonyos területeket, vagyis megbízható kommunista pártkatonákat helyeztek állami pozíciókba, elsősorban a hatalom megtartása szempontjából fontos intézményekhez, hatóságokhoz, így a Belügyminisztériumhoz és az

⁶⁴ Szakadát István: *Káderfo(r)gó...* 97–120.

állambiztonsági szervekhez, a honvédséghez, ügyészséghez, bíróságokhoz. Mivel az MSZMP funkcionáriusainak egy részét még az MDP vezető szervei hagyták jóvá, ezért a „párt stabilizálása érdekében” az MSZMP Politikai Bizottsága újból megerősítette ezeket a személyeket funkcióikban.⁶⁶ Javaslat született a pártapparátus státusz helyzetének rendezésére is, így például a pártapparátus összlétszámát 4613 főben állapították meg, melyből 3008 fő volt politikai és 1605 fő volt technikai és adminisztratív alkalmazott. A KB apparátus 281 politikai és 220 adminisztratív beosztottal, összesen 501 fővel a legnépesebb szerve lett a pártapparátusnak.⁶⁷ Káderosztályokat hoztak létre a párton belül, amelyek a fenti feladatokat végezték, illetve meghatározták a KB PTO feladat és hatáskörét, valamint ezen belül is létrehoztak egy kádercsoportot.

A PTO a KB apparátusának része, mely alsóbb pártszerveknek utasításokat nem adhatott, határozatokat nem hozhatott, és fő feladata a párt újjászervezése, a „pártépítés”, illetve a tömegszervezetekkel (szakszervezetek, KISZ, tanácsok, HNF, vasutas pártszervezetek, Munkásőrség) való foglalkozás volt. Káderekérdésekben az osztály nem dönthetett, hatásköre a javaslatok előterjesztésére, a káderekkel való foglalkozásra terjedt ki. Segítette a párt újjászervezésével kapcsolatos politikai és szervezési munkát, ellenőrizte a pártszervezésre vonatkozó párthatározatok végrehajtását, rendszeresen segítséget nyújtott az alsóbb pártszervezeteknek a pártirányítás és ellenőrzés megszervezésében, és a Munkásőrség szervezését – az AO-val közösen – végezte. Rendszeresen ellenőrizte a párt Szervezeti Szabályzatának betartását, a pártfegyelem öreként figyelte a párton belül esetlegesen felbukkanó pártellenes nézetek, csoportosulások, frakciók tevékenységét, megszervezte a párttagok nyilvántartását, és jelentéseket, statisztikákat készített a KB részére a párttagság helyzetéről. A KB Káderosztályával közösen javaslatokat készített az egyes káderek kiválasztására, iskoláztatására, leváltására, áthelyezésére. Informálta a KB-t a tömegszervezetek tevékenységéről, és biztosította, hogy ezekben a párttagokon keresztül érvényesüljön a párt irányvonala. Amennyiben – párt hatáskörbe tartozó – tömegszervezeti vezető, káder leváltása, kinevezése került napirendre, ezt az adott tömegszervezet választott szerveiben dolgozó pártonkívüliek felé a PTO feladata volt javaslatként megfogalmazni és elfogadtatni. (A párt határozattal váltott le, illetve nevezett ki tömegszervezeti vezetőket, de a határozatok csak a párttagokra vonatkoztak, ezért volt szükség a PTO „közbenjárására”, hogy a pártonkívüliek felé benyújtott személyi javaslatokat velük is elfogadtassa.)

⁶⁵ Javaslat az MSZMP Központi Bizottsághoz, Intéző Bizottsághoz és Szervező Bizottsághoz tartozó hatásköri funkciókra. 1957. január 28. MOL M-KS 288. f. 21/23. ő. e.

⁶⁶ Javaslat a Politikai Bizottság hatáskörébe tartozó egyes káderek megerősítésére. 1957. augusztus 23. MOL M-KS 288. f. 21/3. ő. e.

⁶⁷ Javaslat a Titkárságnak a pártapparátus státuszának rendezésére. 1957. augusztus 24. MOL M-KS 288. f. 21/3. ő. e.

A PTO szervezeti felépítése az alábbiak szerint nézett ki: egy osztályvezető, két osztályvezető-helyettes, 11 instruktor, akik egyenként két megyével foglalkoztak, kivéve Borsod megyét és a fővárost, melyeket egy-egy instruktor felügyelt. Összesen hat csoport foglalkozott a különböző területekkel (szakszervezet, tanács és népfront csoport, ifjúsági, vasutas pártszervezetekkel foglalkozó csoport, információs, valamint nyilvántartási csoport). A 37 fős létszámból 27 politikai munkatárs és 10 adminisztrátor volt.⁶⁸ Egy 1957. szeptemberi javaslat a PTO összlétszámát már 43 főben állapította meg, melyet 31 politikai munkatárs és 23 adminisztrátor alkotott.⁶⁹

A KB hatásköri listájából 1957 áprilisában a PTO káderhatáskörébe kerültek a budapesti és a megyei pártbizottságok elnöki és titkári pozíciói, valamint a budapesti és megyei pártbizottságok PTO-jának vezetői, a nagyobb iparvárosok, vidéki nagyüzemek és járási pártbizottságok elnöki tisztségei is. A megyei tanácsok, valamint a nagyobb iparvárosok tanácselnöki, a SZOT és a KISZ országos vezetői, valamint a HNF Országos Tanácsának vezetői pozíciói is a PTO-hoz kerültek.⁷⁰

1957 végén a Párt és Tömegszervezetek Osztályán belül létrehoztak egy ún. kádercsoportot, mely elkészítette és vezette a KB hatáskörébe tartozó kádernyilvántartást. A kádercsoport elemezte a kádermozgatások tapasztalatait, képet adott az egyes káderek szakmai és politikai felkészültségéről, de nem volt joga ellenőrizni a KB osztályain folyó kádermunkát. A kádernyilvántartás szigorúan bizalmasan kezelendő volt, mely egy káder esetében egy kérdőívet, életrajzot, határozatokat (leváltás, kinevezés kitüntetés, pártbüntetés) és pártiskolai és egyéb jellemzéseket tartalmazott. A káderanyag aláírására csak a hatáskörbe tartozó káder közvetlen felettese és a KB illetékes osztályának vezetője (és helyettese) volt jogosult és káderanyagot kiadni is csak az ő kérésükre lehetett. A KB osztályain lévő kartonos kádernyilvántartás csak a káderek fontosabb személyi adatait tartalmazta és meghatározták, hogy hasonló kádernyilvántartást kell létrehozni az MSZMP Budapesti Bizottsága, a megyei bizottságok, budapesti kerületi bizottságok, járási, járási jogú városi bizottságok, nagyüzemi bizottságok, és a hadsereg pártbizottságain is.⁷¹

Az MSZMP fennen hangoztatott káderpolitikája az volt, hogy a politikailag szilárd párttagok mellé felsorakoztassa a korábban „megtévedt és megzavarodott”, de a szocializmus ügyéhez hű és becsületes kádereket, és egyúttal hangsúlyozták a „nemzeti egység” gondolatát,

⁶⁸ Határozat a MSZMP KB Párt és Tömegszervezetek Osztályának feladataira, hatáskörére, felépítésére. 1957. április 8. MOL M-KS 288. f. 21/3. ő. e.

⁶⁹ Javaslat a Titkárságnak a pártapparátus státuszának rendezésére. 1957. augusztus 24. MOL M-KS 288. f. 21/3. ő. e.

⁷⁰ Határozat a MSZMP KB Párt és Tömegszervezetek Osztályának feladataira, hatáskörére, felépítésére. 1957. április 8. MOL M-KS 288. f. 21/3. ő. e.

⁷¹ A KB Párt és Tömegszervezetek Osztályán létrehozandó kádercsoport feladatai. 1957. december 19. MOL M-KS 288. f. 21/3. ő. e.

hiszen már a pártkonferencián deklarálták a pártonkívüliek közfunkcióba kerülésének lehetőségét is, mert ezzel úgymond „szélesítik a proletárdiktatúra tömegbázisát” is.⁷² Ezzel párhuzamosan az ún. „ellenséges elemek”-kel szemben korlátozó rendelkezéseket hoztak. Az Elnöki Tanács 1957/66. sz. törvényerejű rendeletében „az ellenséges elemek fontos és bizalmas munkakörből való kiszorításáról” határozott.⁷³ Ennek értelmében 1958. január 1-jétől minden „fontos és bizalmas” munkakörbe pályázónak erkölcsi bizonyítvánnyal kellett rendelkeznie, valamint azoknak is, akik 1956. október 1-je után kerültek ilyen beosztásba. Amennyiben ez „kifogásolható” volt, állásukból fel kellett menteni őket. Össze kellett állítani az állami szervek vezetőinek és a helyi pártszerveknek azon munkakörök listáját, amelyeket „fontos és bizalmas” kategóriákba tartozónak vélték, és különösen figyelembe kellett venni a gazdasági visszaélésekre lehetőséget nyújtó beosztásokat (könyvelő, raktáros). A forradalom időszaka alatt elkövetett tetteik miatt közbiztonsági őrizetbe vetteknek a fenti állásuktól való távol tartása érdekében – bár az internálás nem jelentett automatikusan jogerős ítéletet – javasolták, hogy 1959. december 31-ig ne kaphassanak kifogástalan minősítésű erkölcsi bizonyítványt. Ugyanígy 1-2 évre a rendszerellenes „elemeket” (horthysta katonatisztek, nagytőkésék, stb.) is távol kívánták tartani ezektől a pozícióktól, de például a diplomás mérnökökkel kivételt tettek, mert még akkor is betölthettek fontos és bizalmas munkakört, ha az illető ellenséges kategóriába tartozott és a BM nem emelt kifogást ellenük.⁷⁴

A pártszervezeteknek minden szinten élniük kellett az ellenőrzési jogosítványaikkal, rendszeresen meg kellett vizsgálniuk, hogy a fenti intézkedéseket az egyes állami, gazdasági szervek hogyan hajtották végre.⁷⁵ Ez utóbbira azért is szükség volt, mert például 1958 novemberéig a Belügyminisztérium által leváltásra javasolt 609 személyből 144 fő nem lett a vezető beosztásából elmozdítva. A BM statisztikája szerint különösen a volt „horthysta katonatisztek” helyezkedtek el nagy számban vezetőként, de a minisztérium szervei 1958 folyamán – a forradalom alatti tevékenységük miatt – 69 volt „osztályidegen” főkönyvelőnek, 76 volt tőkésnek, 138 volt nagykereskedőnek, és a közigazgatásban dolgozó 59 személynek a leváltására is javaslatot tettek. A párttagok közül 99 személy leváltását indítványozta a BM.⁷⁶ Azonban 1959 végére több ellentmondás is kiderült a fenti gyakorlattal kapcsolatban. Az

⁷² Pártunk kádern munkájának tapasztalatai és irányelvei. Tézisek. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai...* 539.

⁷³ 1957. évi 66. számú törvényerejű rendelet a fontos és bizalmas munkakörök betöltéséről. In *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1957*. Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, 1958. 238.

⁷⁴ Javaslat a Politikai Bizottsághoz az ellenséges elemek állami posztokról való kiszorítására. 1957. szeptember 14. MOL M-KS 288. f. 21/3. ó. e. A javaslatot a Politikai Bizottság az 1957. szeptember 17-i ülésén vitatta meg. Az ülés jegyzőkönyve megjelent: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei...* 470–534.

⁷⁵ Uo.

elutasításnak ez a módja ugyanis diszharmóniába került a KB VII. Kongresszusra kiadott irányelveiben lefektetett, a volt uralkodó osztályok tagjaira vonatkozó azon elvvel, hogy: „népi államunk viszont mindazokat, akik bele illeszkednek társadalmi rendünkbe, megtartják törvényeinket, egyenjogú állampolgárként védi”. Ezután oly módon változtattak a gyakorlaton, hogy az elutasításra, vagy felmentésre a miniszterek, vagy főhatóságok vezetői, a megyei és kerületi pártbizottságokkal egyetértésben tehettek javaslatot, vitás esetekben a PB által kiküldött bizottság döntött. A forradalom időszakában elkövetett tettek elbírálása kapcsán olyan javaslat született, hogy csak akkor lehetett valakit leváltani, ha jogerős bírói ítélettel internálták, vagy helyezték rendőrhatalósági felügyelet alá, és az elutasítás indokát is közölni kellett az érintettel, kivéve, ha annak nyilvánosságra kerülése államérdeket sértett.⁷⁷

Az MSZMP vezetése 1959-ben elérkezettnek látta az időt, hogy nemcsak a párton kívül, hanem a párt sorain belül is megkezdje a tisztogatást. Az volt a cél, hogy az „ingadozó elemeket” még a pártkonferencia előtt kizárják a párt soraiból. Ennek érdekében felülvizsgálták minden olyan párttagot, akiről – az „ellenforradalom” idején tanúsított magatartásuk alapján – valószínűsíthető volt, hogy a párt jelenlegi politikájával nem ért egyet. Az elbírálás során figyelembe kellett venni, hogy milyen származású és eredetileg milyen foglalkozású volt az illető. Ezeknek a vizsgálatoknak a sikeres végrehajtása érdekében valamennyi kerületi és megyei pártbizottságon egy háromtagú bizottságot alakítottak, amely azokról a párttagokról is dönthetett, akiket felsőbb pártszerv vett fel az átigazolások során. A vitás ügyekben a KB-n belül megalakított bizottság döntött. Felül kellett vizsgálni azoknak a párttagságát is, akik részére a Személyügyi Titkárság, vagy a BM nem adott ki feddhetetlenségi igazolást, vagy erkölcsi bizonyítványt. Az olyan volt katonatiszteket, akik nem írták alá a forradalom leverését követően az ún. tisztai nyilatkozatot, de azóta párttagok lettek, vagy akiket különböző fegyveres testületből politikai okból elbocsátottak, szintén megvizsgálták. Ezen kívül a kerületi pártbizottságoknak felül kellett vizsgálni azok párttagságát is, akik – egy párthatározat ellenére – ott igazoltatták magukat, ahol az „ellenforradalom” alatt dolgoztak. Amennyiben ezek a testületek úgy döntöttek, hogy az illető nem lehet párttag, először felszólították, hogy önként lépjen ki a pártból, és ha erre nem volt hajlandó, akkor a bizottságnak egy kizárási javaslatot kellett a párt illetékes végrehajtó

⁷⁶ Jelentés az osztályidegen ellenséges kategóriákba tartozó kompromittált személyek leváltásáról. 1959. január 16. MOL M-KS 288. f. 21/24. ö. e.

⁷⁷ Javaslat a Politikai Bizottságnak az ellenséges elemek állami posztokról való kiszorítására hozott 1957. évi politikai bizottsági határozat végrehajtása során felmerült problémák, ellentmondások megoldására. 1959. november 13. MOL M-KS 288. f. 21/2. ö. e.

bizottsága elé terjesztenie, és amennyiben az elfogadta a kizárási javaslatot, akkor a határozatot ismertetni kellett a taggyűlésen.⁷⁸

A hatásköri listában szereplők adatainak elemzését Huszár László végezte el, aki tanulmányában az 1957 és 1962 közötti hatásköri listában szereplő káderekre vonatkozó személyzeti jellegű előterjesztéseket vizsgálta meg, és arra a következtetésre jutott, hogy a kora kádári „párt elit” kevés új személyt tudott felmutatni. Az 1956 utáni időszakban, a vizsgált minta csupán 5%-a volt újdonsült káder. Ez arra utal, hogy Kádár nem támaszkodott sem az illegalitás veteránjaira, sem pedig a Rákosi-rendszer által bebörtönzöttekre, szinte alig került pozícióba ezek közül valaki. Mindössze 71-en kerültek új káderként funkcióba, kevesebben – írja Huszár – mint például 1952-ben. Szerinte a korai Kádár-rendszer nem kereste az „új erőket”, inkább a meglévők „átcsoportosításával” élt. A káderpolitikában a folytonosság volt a meghatározó, a stratégiai helyekre a második, harmadik vonalból léptek az elsők helyébe. A különböző karrierállomásokat vizsgálva Huszár megállapítja, hogy a rögtön központi szervekhez kerülők aránya a korszak egészére jellemzően igen magas volt, és az 1956 után újonnan bekerültek nagyobb hányada kezdett rögtön országos szervnél. Megállapítható tehát, hogy az a viszonylag kevés új káder, aki bekerült, nagyobb eséllyel kapott nagyobb hatalommal járó posztot, mint a „régiek”, de emellett igaz az is, hogy arányaiban Kádár kevéssé számított a pártpozíciók betöltésénél az új káderekre. Alapvetően tehát egyetlen pártgarnitúra létezett, a változásokat nagyobb részt ennek kiöregedése, fogyása magyarázza. Témánk szempontjából különösen fontos Huszár azon megállapítása, hogy az erőszakszervezeteknél elenyésző számú kinevezés történt. A kádári párt elit alapvetően a korábbi időszak másod-, illetve harmadvonalából rekrutálódott, és különösen igaz volt ez az állambiztonságra, illetve a BM szerveire.⁷⁹

Lényeges megállapítása Huszár tanulmányának az is, hogy a mobilitás indokai mennyire azonosak voltak. Leváltás, fegyelmi ok, alkalmatlanság alig fordult elő, a leggyakoribb indok az előléptetés, az illető terület „megerősítésének” igénye volt. A mobilitási irányok vizsgálata pedig azt mutatja, hogy a káderek jelentős része eredeti területén maradt, ami elsősorban a párt, az állami és az erőszakszervezetek esetében volt jellemző, de rendszeres gyakorlat volt az is, hogy a gazdasági területet felcserélték állami pozícióra, vagy pártfunkcióra. Az ún. társadalmi szervezetekben dolgozó káderek voltak a „legcsereszabatosabbak”, indifferens volt az adott csúcspozícióba kinevezett hozzáértése,

⁷⁸ Javaslat egyes pártba nem valók eltávolítására. 1959. március 4. MOL M-KS 288. f. 21/2. ő. e. A Belügyminisztérium, illetve az állambiztonsági szervek személyi állományának a forradalom leverése utáni felülvizsgálatát „Az állambiztonsági szervek káderhelyzete, a BM hatásköri listái” című alfejezetben részletesen elemzem.

⁷⁹ Huszár László: A hatásköri listában szereplő szereplők adatainak néhány jellemzője, 1957–1962. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...* 147–160.

mert elsődlegesen a pártakat adott területen történő érvényre juttatása volt a velük szembeni elsődleges elvárás.⁸⁰

Ez utóbbi gondolatot az MSZMP káderpolitikájának a pártirányításban betöltött szerepét összefoglaló tétele is egyértelműen megfogalmazta: „A vezetők kiválasztásánál, a káderek elbírálásánál az irányításuk alatt álló munkaterület tényleges eredményeit, a párt politikájának érvényesítéséért kifejtett tevékenységet kell alapul venni. Alapvetően az biztosítja a párt, a munkásosztály vezető szerepének érvényesülését, ha káderek – bárhova állítja is őket a párt – képesek arra, hogy a maguk területén a gyakorlatban érvényre juttassák a párt általános politikáját.”⁸¹ Kornai megállapítása szerint a gyakorlatban ez úgy történt, hogy nem is a választott pártszerv, sokkal inkább az apparátus volt az, amely döntött, hiszen a pártfunkcionáriusok voltak azok, akik előkészítették a személyi döntéseket. Nem a választott pártszervezet szemelte ki azt, hogy ki legyen az apparátus tagja, hanem maga az apparátus választotta ki, hogy ki kerüljön be a legközelebbi szavazásnál a választott testületbe, s kit válasszanak meg majd – adott esetben – titkárnak. Formailag minden személyi aktus (felvétel, kizárás, előléptetés) a választott testületekben hozott határozatokkal vált érvényessé, de ez általában csak formalitás volt, mert maga a döntéshozatal már előre megtörtént addigra, mire a választás vagy határozathozatal végbement.⁸²

2. A szervezet

2.1. A politikai rendőrség szervezete, főbb strukturális változásai

Az 1953 márciusától a Szovjetunióban zajló változások és a nem sokkal később – moszkvai utasításra – Magyarországon is meginduló folyamatok az államvédelmi szerveket is érintették. Az addig hatóságként, kvázi minisztériumként működő politikai rendőrséget a BM szervezeti rendjébe, a megyei államvédelmi osztályokat pedig a megyei főosztályokba integrálták. Az új belügyminiszter, Gerő Ernő vezetésével felállított egységes belügyminisztériumi szervezetben az egykori ÁVH osztályai és annak állománya domináns szerephez jutott. Egy, az MDP KV Politikai Bizottsága elé került áprilisi előterjesztés értelmében az új Belügyminisztérium struktúrájának kialakításakor a 25 központi osztály közül 13 foglalkozott államvédelmi feladatokkal, a Gerő által újonnan kinevezett 31 vezető közül pedig 27-en rendelkeztek

⁸⁰ Gyarmati György: *Hatalmi elit Magyarországon...* 77.

⁸¹ Pártunk kádermunkájának tapasztalatai és irányelvei. Tézisek. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai...* 543.

⁸² Kornai János: *A szocialista rendszer...* 68–69.

államvédelmi rendfokozattal.⁸³ Az MDP Politikai Bizottsága 1953. július 15-i ülésén⁸⁴ fogadta el az egységesített BM szervezeti felépítésére tett előterjesztést, mely 4550 fős létszámmal kalkulált. Az átszervezés egyik fő iránya a központi állomány számának csökkentése és a vidéki államvédelmi beosztottak számarányának növelése volt, mert Gerő egyik fő célkitűzése a vidéki operatív, hálózati szervek munkájának javítása lett.

A belügyi kollégium 1953. augusztus 25-i ülésén⁸⁵ az államvédelmi osztályokat a fővárosban és a megyékben a BM megyei főosztályaivá minősítették át. Tulajdonképpen ezzel került egységes vezetés alá a minisztérium valamennyi (államvédelmi, rendőrségi, tűzrendészeti, légoltalmi és büntetés végrehajtási) szervének irányítása, és a közbeszédben is – az államvédelem felülreprezentáltsága miatt – ekkortól nevezeték a Belügyminisztériumot „rendőrminisztériumnak”, hiszen a régi BM közigazgatási feladatait a Minisztertanács vette át. Az így létrejött BM államvédelmi szervek vázlatos felépítése a következőképpen nézett ki:

*Az egyesített BM államvédelmi szerveinek vázlatos felépítése, 1953 nyarán*⁸⁶

szervezeti egység	Feladat
I. osztály	Kémelhárítás
II. osztály	Hírszerzés
III. osztály	Katonai elhárítás
IV. osztály	Belső reakció elhárítása
V. osztály	Ipari szabotázs elhárítása
VI. osztály	Mezőgazdasági szabotázs elhárítás
VII. osztály	Közlekedési és híradás elhárítás
VIII. osztály	Környezettanulmányozás, figyelés
IX. osztály	Operatív technika, rádió elhárítás
X. osztály	Operatív nyilvántartás
XI. osztály	Államtitok védelme
XII. osztály	Levélellenőrzés
XIII. osztály	Kormányőrség

⁸³ Jelentés a Belügyminisztérium átszervezésének tapasztalatairól. Az MDP KV Politikai Bizottsága 1954. április 28-i ülése. MOL M-KS 276. f. 53/172. ö. e., Bővebben Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 157., valamint Baráth Magdolna: Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban. *Betekintő*. 2010/3. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=159> (Utolsó letöltés: 2011. január 5.)

⁸⁴ Az MDP PB 1953. július 15-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 53/126. ö. e.

⁸⁵ A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. augusztus 25-i ülésének jegyzőkönyve. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet*. Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal, 2001. 85–146.

⁸⁶ Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999*. Budapest, Szerkesztette: Gyarmati György. 78. Vö. Kajári Erzsébet: *Az egységesített Belügyminisztérium...* 160.

Az MDP KV Politikai Bizottsága 1955 márciusában⁸⁷ arról döntött, hogy a két évvel korábban egyesített Belügyminisztériumot ketté kell választani. Az indoklás szerint a minisztérium túlságosan nagy szervezetté vált, és így az egységes irányítás az államvédelmi munka rovására ment. Az államvédelmi és egyéb belügyi feladatok szervezeti szétválasztására kijelölt bizottság két változatot terjesztett elő. Az egyik variáns szerint egy külön Államvédelmi Minisztérium alakult volna a BM mellett, míg a másik elképzelés alapján a közigazgatást irányító Belügyminisztérium mellett, egy – a Minisztertanács mellett működő – Államvédelmi Bizottság⁸⁸ alakulna. Ez utóbbi terv a szovjet mintát követte. A javaslatokat végül a PB nem támogatta, csupán a belügyi államvédelmi és a belügyi kollégium szétválasztására került sor, illetve a BM területén három (államvédelmi, rendőri és határőri, illetve belső karhatalmi) főcsoportfőnökséget hoztak létre. Az államvédelmi főcsoportfőnökség vezetője Hárs István államvédelmi ezredes, miniszterhelyettes lett.

Az új Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek munkáját a folyamatos átszervezések jelentősen megnehezítették. A Vizsgálati Osztály főosztálya történő átszervezésekor új szervek is létesültek, mint például a Különleges Ügyeket Vizsgáló Osztály, vagy a Módszertani Iroda, illetve 1955 nyarán létrehozták a központi operatív osztályokon és főosztályokon az ún. kiértékelő és tájékoztató csoportokat. A BM Titkárságon belül a Tájékoztató Osztályt kibővítették és nevét BM Titkárság Kiértékelő- és Tájékoztató alosztályra változtatták meg.⁸⁹ Szeptemberben a Kémelhárító, a Hírszerző és az Operatív Technikai osztályokat minősítették át főosztálya.⁹⁰

A forradalom előtti utolsó jelentősebb átszervezési hullámra 1956 júliusában került sor, amikor a BM I. államvédelmi főcsoportfőnökség alárendeltségébe tartozó egyes osztályokat átszervezték, és főosztályi besorolást kaptak.

Így a IV. Belső Reakció Ellen Harcoló Főosztályon belül létrehoztak négy osztályt, melyek a következők voltak: IV/1. a jobboldali szociáldemokraták, pártellenes trockisták, volt fasiszta és jobboldali pártok elleni elhárító; a IV/2. a volt horthysta erőszakszervezetek tagjai

⁸⁷ Az MDP KV PB 1955. március 24-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 53/222. ő. e.

⁸⁸ Ez a – végül meg sem alakult – testület csak a nevében volt azonos a KV Titkárságának 1948. szeptember 7-i döntése nyomán az MDP Katonai és Belügyi Bizottsága összevonásával létrehozott Államvédelmi Bizottságával, amely elsősorban katonai kérdésekben végzett döntés előkészítő munkát. Bővebben: Germuska Pál – Nagy Tamás: *Az MDP Államvédelmi Bizottsága...* 183–184.

⁸⁹ A belügyminiszter 43. számú parancsa az aktívabbá vált külső-belső ellenség, imperialista kémszervezetek, ügynökök és a belső reakció tárgyában. 1955. augusztus 6. MOL XIX-B-1-az 21. d.

⁹⁰ A belügyminiszter 60. számú parancsa átszervezésekről és kinevezésekről. 1955. szeptember 29. MOL XIX-B-1-az 21. d.

és besúgóí elleni elhárító; a IV/3. a klerikális reakció elhárító; és a IV/4. az ideológiai és tudományos területen tevékenykedő ellenséges elemek elleni elhárító osztályok.

Az V. Ipari Szabotázselhárító Osztály főosztályá szervezése kapcsán ezen a területen három osztályt, ugyanennyi önálló alosztályt és két önálló csoportot hoztak létre. Ezek az V/1. kohó- és gépipari elhárító; az V/2. bánya, energia, vegyi- és építőipari elhárító; az V/3. könnyűipari, pénzügyi, belkereskedelmi elhárító osztályok; valamint az V/a. vidéki, az V/b. államtitok védelmi, és az V/c. helyszínelő alosztályok voltak. A két önálló csoport a tájékoztató és kiértékelő, illetve a kádercsoport volt.

Létrejött az önálló XI. Külkereskedelmi Elhárító Osztály is, melynek két alosztálya a XI/1. kémelhárítási és a XI/2. hírszerző és szabotázs elhárító osztálya lett.

A korábbi VIII. Osztály Figyelési és Környezettanulmányi Főosztály lett, négy osztállyal, egy önálló alosztállyal és három önálló csoporttal. Ezek a VIII/1. a kapitalista követségeket; a VIII/2. a kapitalista országokból érkező személyeket; a VIII/3. az ellenséges tevékenységgel gyanúsított magyar állampolgárokat figyelő osztályok; továbbá a VIII/4. környezettanulmányokat készítő osztály, valamint az operatív technikai alosztály és a gazdasági, garázs, műhely, káder és titkársági csoportok voltak.⁹¹

A Minisztertanács 1953. július 17-i ülésén 500/6/1953. sz. határozatával elrendelte az ÁVH mint önálló szerv megszüntetését és a Belügyminisztériummal való összevonását. Az 1953-as év folyamán kialakított egységes Belügyminisztérium szervezeti változásainak újabb állomására a forradalom által szétzilált államvédelmi és belügyi struktúra újjászervezése során került sor. A politikai rendőrség forradalom utáni reorganizálásának folyamata – ahogyan Baráth Magdolna is megállapította – a különböző döntések pontatlan, vagy utólagos dokumentálása és a spontán önszerveződés miatt nehezen rekonstruálható.⁹² Nagy Imre október 28-i rádióbeszédében bejelentette ugyan az ÁVH felszámolását és egy demokratikus rendőrség megszervezését, ám az ÁVH szervezetileg ekkor már nem is létezett, Nagy beszéde pedig önmagában nem volt „jogforrás”. A problémát az okozta, hogy az 1953. július 17-i határozat nem került nyilvánosságra, és majd csak a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1956. december 30-i törvényerejű rendelete intézkedett nyilvánosan a régi államvédelmi szervek formális megszüntetéséről. Münnich Ferenc, a kormány elnökének helyettese kapott megbízást a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek vitelére. Ez gyakorlatilag a honvédelmi és a belügyi, illetve az igazságügyi szervezet feletti jogosultságot jelentette. Az 1956. december 19-i miniszterhelyettesi értekezlet jóváhagyta a Belügyminisztérium központi

⁹¹ A Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiumának 1956. július 25-i ülése. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Harmadik kötet.* Összeállította és a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, ÁBTL, 2006. 687–744.

⁹² Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 2008/4. sz. 546.

szerveinek felépítését. Az egyes vidéki államvédelmi szervek visszaállításának betiltásáról szóló november 7-i rendelet értelmében az állambiztonsági osztályokat a rendőrség szervezetén belül kellett létrehozni.⁹³ Így egy jelentősen megnagyobbodott, kibővített feladatokkal és hatáskörökkel bíró Országos Rendőr-főkapitányság jött létre, amely magába foglalta a felosztatott ÁVH feladatainak nagy részét átvevő Politikai Nyomozó Főosztályt is. A rendőrségen belül alakult politikai nyomozó osztályok a rendőrségi törvény módosításáról rendelkező, 1956. december 30-án kiadott 1956. évi 35. tvr. alapján, nyilvános jogi formában is átvették a megszüntetett ÁVH feladatait.⁹⁴ Ezzel a politikai rendőrség szervezete az ORFK-t felügyelő miniszterhelyettes felügyelete alá került.

Az állambiztonsági szervek forradalom utáni első – ismert – szervezeti struktúrája december közepére alakult ki. Ekkor hét osztály alkotta a Mátyás László⁹⁵ vezetésével megalakult Politikai Nyomozó Főosztályt:

1. Kémelhárító Osztály
2. Hírszerző Osztály
3. Belső Reakció Ellen Harcoló Osztály
4. Ipari és Közlekedési Szabotázs Elhárító Osztály
5. Figyelő és Előállító Osztály
6. Vizsgálati Osztály
7. Technikai Osztály

⁹³ 5003/1956. (XI. 7.) BM sz. rendelet. Az államszocialista korszak antidemokratikus jogalkotási gyakorlatának egyik sajátossága volt, hogy a „jogalkotók” által hozott jogszabályokat rendszeresen figyelmen kívül hagyták. Bár nem az országgyűlés által elfogadott törvényben, hanem sajátos szocialista megoldásként ún. törvényerejű rendeletben szabályozták azt, hogy „mindazokat a jogszabályokat, amelyek az állampolgárokra kötelezettséget rónak, vagy közvetlen befolyással vannak az állampolgárok jogviszonyaira” a Magyar Népköztársaság hivatalos lapjában, a Magyar Közlönyben közzé kell tenni, ezt ennek ellenére számos alkalommal – például a 3000-es vagy 5000-es rendeletek esetében – elmulasztották. Az 1954. évi 26. törvényerejű rendelet a jogszabályok közzétételéről és hatálybalépéséről. In *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1954.* Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács titkársága. Budapest, 1955. 180–181., valamint 1072/1954. (IX. 4.) MT határozat az államigazgatás szerveinek általános rendelkezéseiről, a jogszabályok közzléséről és megjelöléséről. Uo. 351–353.

⁹⁴ A kormány 1956. december 28-i ülésén tárgyalta meg a rendőrségről szóló 1955. évi 22. sz. törvényerejű rendelet kiegészítését, mely kimondta: „a Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek megszüntetése folytán az állambiztonsági feladatok ellátására a rendőrség szervezetén belül politikai nyomozó szerveket kellett felállítani.” Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1956. december 28-i üléséről. In *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Baráth Magdolna. Budapest. MOL, 2009. 136–146., Bővebben Pintér Tamás: A Belügyminisztérium újjászervezésének kezdetei az 1956-os forradalom után. *Múltunk*, 2002/1. sz. 176–177. és 193–194. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 36. számú törvényerejű rendelete a rendőrségről szóló 1955. évi 22. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről. *Magyar Közlöny*, 1956. december 30. 621–622.

⁹⁵ A fegyveres erők minisztere a Minisztertanács 1956. december 6-i ülésén Mátyás Lászlót a Politikai Nyomozó Főosztály, Sós Györgyöt pedig a BRFK vezetőjévé nevezte ki. Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1956. december 6-i üléséről. In *Kádár János első kormányának...* 90–109., A fegyveres erők miniszterének 6. számú parancsa vezetők kinevezéséről és felmentéséről. 1956. december 7. MOL XIX-B-1-az 27. d.

A kémelhárítás konspirált – az állambiztonság által fenntartott, titkos – lakásokban 30 fős létszámmal kezdte meg működését. Kezdetben nehézséget jelentett az osztály hálózati (közkeletű elnevezéssel: ügynök) személyeinek az „újrafelvétele”, de ekkorra már 125 hálózati személyt „aktiváltak”, akik közül többet Ausztriába és Nyugat-Németországba telepítettek.

A hírszerzés hasonló gondokkal küszködött, az összes külföldön lévő rezidentúrájuk dekonspirálódott. Ezért a követségeket fokozatosan új beosztottakkal töltötték fel, de azt a korábbi gyakorlatot, hogy a hírszerzőket a külképviseleteken helyezték el fedett állományban, már nem kívánták alkalmazni, ezért új hálózattartási módszereket kellett kidolgozniuk. Az osztály feladata 1956 decemberében ezeknek a technikáknak a kidolgozása, illetve az új hírszerzők kiválasztása és felkészítése volt.

A belső reakció ellen harcoló osztály kezdetben, hasonlóan a kémelhárításhoz konspirált körülmények között, egy-egy lakásban 32 fővel kezdte meg a működését. A legnagyobb problémát itt is az ügynökség újrafelvétele, munkába állítása jelentette, decemberre az aktivizált – és leellenőrzött – ügynökök száma elérte a 60 főt. Több „illegális szervezkedést” tartottak feldolgozás alatt, elsősorban a tudományos élet és az ifjúság területén, de ekkorra az egykori „horthysta ellenforradalmi elemek” elleni hálózati munkát is beindították. Alapvető problémájuk az elhelyezés, a technikai eszközök hiánya és a kis létszámból adódó kevésbé eredményes munkavégzés volt. Az ipari és közlekedési szabotázs elhárítással foglalkozó osztály 30 fővel kezdte meg munkáját szintén konspirált lakásokba települve. 160 ügynökkel vették fel a kapcsolatot, és 60 személyt állítottak elő és vettek őrizetbe. Legnagyobb problémájuk a munkástanácsok tevékenysége, a sztrájkok voltak, ezért felmerült a vállalati munkástanácsok tagjainak „politikai priorálása”, adataik felülvizsgálata. A Figyelő és Előállító Osztály november 10-én kezdte meg a működését, kb. 300 fős állománnyal és december közepéig mintegy 500-600 személyt állított elő. Elsősorban a forradalom alatt vezető szerepet játszó személyeket kutattak fel, valamint tevékenyen részt vettek fegyveres csoportok lefegyverzésében, titkos fegyverraktárak felszámolásában. A forradalom ideje alatt a figyelők összes fedés alatt működő objektumát leleplezték és felszámolták, ezért az egész állomány a Roosevelt téri BM épületben helyezkedett el. Decemberben kezdték meg a speciális figyelő részlegek telepítését, melyek elsősorban a követségi diplomaták és a nyugatról beküldött hírszerzők figyelését végezték. A vizsgálók a Fő utcai BM részlegen alakultak meg, kezdetben 60 fős létszámmal, és – Mátyás László jelentése szerint – decemberre mintegy 1000 személyt állítottak elő a Vizsgáló Osztályon. Ennek a felét szabadlábba helyezték, a többieket az ügyészségnek, vagy a büntetés végrehajtási intézeteknek adták át. A hálózati operatív osztályok sok személyt nem ellenőriztek le kellő alapossggal,

így nagyon sokan ártatlanul kerültek rács mögé. Ugyanakkor az is előfordult, hogy a vizsgálat során nem tudták kellően rábizonyítani a gyanúsítottakra a bűnösségét, így el kellett engedni, holott az állambiztonság vizsgálói meg voltak arról győződve, hogy súlyos bűncselekményt követett el az illető. A technikai feladatokat ellátó osztály 387 fővel a korábbi munkahelyén – Nádor utca 2–4. szám alatt – alakult meg. A telefon és levélellenőrzéssel, rejtjel megfejtéssel, illegális rádióadók felderítésével és lehallgatásával foglalkozó részleg feladatai nagy részét a posta szervezetében tudta csak elvégezni, de az ottani zűrzavaros viszonyok miatt kezdetben rendkívül nehezen volt megvalósítható. Mátyás László december közepi jelentése a központi állomány létszámát 60 főről 135 főre kívánta emelni, a konspirált lakásokba történt kitelepüléseket minél előbb fel kívánta számolni, tervezte a politikai rendőrség állományának rendszeres ellenőrzését, valamint parancsban kívánta szabályozni a Politikai Nyomozó Főosztály vezetőinek hatáskörét, jogait és kötelességeit.⁹⁶

Az MSZMP Intéző Bizottságának ülésén több alkalommal bírálták a politikai rendőrség vezetőjét és a munkáját felügyelő miniszterhelyettest. A kormány 1957 februárjában Mátyás Lászlót leváltotta és helyére Horváth Gyulát nevezte ki, míg Pöcze Tibor helyére Bartos Antal került.⁹⁷

A következő szervezeti átalakítás 1957 áprilisában történt, amikor a Politikai Nyomozó Főosztály kivált az ORFK szervezetéből és a belügyminiszter közvetlen alárendeltségébe került. Még ebben a hónapban a BM Szervezési Osztálya a politikai rendőrség 14 osztályának elnevezésére és fedőszámmal való ellátására tett javaslatot. Ez utóbbira azért volt szükség, mert az 1956 októbere előtt alkalmazott fedőszámok, valamint a Levélellenőrzési Osztály korábbi (betű)jelzése a forradalom időszaka alatt ismertté vált. A megyei politikai nyomozó osztályok alosztályainak számozását a központi alosztályokéhoz hasonlóan alakították ki. A Politikai Nyomozó (II. sorszámú jelölt) Főosztály a BM szervezeti rendjében a központi szervek között helyezkedett el, az ORFK, a Személyzeti szervek (Személyzeti Főosztály, Tanulmányi, Szervezési és Fegyelmi Osztályok), a Gazdasági szervek (Anyagi és Technikai, Terv és Pénzügyi Főosztály, Egészségügyi Osztályok, Gazdasági, Üdültetési és Gyermekeveltetési Központ, Hír-, Sport-, és Kultúr Osztályok) és a Belügyi Parancsnokság (Határőrség-, Légoltalom-, Büntetés végrehajtás-, Tűzrendészeti Parancsnokságok, Térképészeti Hivatal) között.⁹⁸ Biszku Béla belügyminiszter május elején kiadott parancsában

⁹⁶ Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről. 1956. december 17. ÁBTL 1.6 1. d.

⁹⁷ Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1957. február 14-i üléséről. In *Kádár János első kormányának...* 228–244. Mátyás leváltásának egyik oka az volt, hogy nem értett egyet a koncepciós perekben érintett egykori „ÁVO-sok” átvételével és – általánosságban – a politikai rendőrség működését kizárólag a törvényes eszközök alkalmazásával képzelte el.

⁹⁸ A belügyminiszter 8. számú parancsa a BM szervek megnevezése és szervezeti hovatartozása tárgyában. 1957. április 9. ÁBTL 4.2 II. sorozat 5. d.

jóváhagyta a fenti javaslatot, így a II. Főosztály osztályainak elnevezése és számozása az alábbiak szerint alakult:

1. Katonai Elhárító Osztály
2. Kémelhárító Osztály
3. Hírszerző Osztály
4. Közlekedési Szabotázs Elhárító Osztály
5. Belső Reakció Elleni Harc Osztály
6. Ipari Szabotázs Elhárító Osztály
7. Mezőgazdasági (Szabotázs Elhárító) Osztály
8. Vizsgálati Osztály
9. Figyelő és Környezettanulmányokat készítő Osztály
10. Operatív Technikai Osztály
11. Operatív Nyilvántartó Osztály
12. Országos Rejtjel Központ
13. „K” Ellenőrzési Osztály
14. Kormányórség

A parancs kikötötte, hogy a megnevezéseket szigorúan titkosan kell kezelni, biztosítani kell a megfelelő konspirációt, oly módon, hogy hivatalos iratokon az osztály megjelöléseként csak a fedőszámot volt szabad használni. Külső szervek felé mind a fedőszám, mind az elnevezés használata szigorúan tilos volt.⁹⁹ Ugyanezen a napon kerültek kinevezésre az egyes osztályok vezetői is, a II. Főosztály helyettes vezetői Galambos József és Rajnai Sándor lettek.¹⁰⁰ 1957 májusára alakult ki az a struktúra, amely kisebb változásoktól eltekintve gyakorlatilag 1962 végéig megmaradt.

A közvetlen vezetői hatáskörök 1957 augusztusában az alábbiak szerint oszlottak meg. A belügyminiszter I. helyettese hatáskörébe az Országos Rejtjelközpont (II/12.) és a Kormányórség (II/14.), a II. Főosztály vezetője alá az Osztály Titkárság, a Katonai Elhárító (II/1.), a Kémelhárító (II/2.), a Hírszerző (II/3.), a Figyelő és Környezettanulmányozó (II/9.), az Operatív Technikai (II/10.), az Operatív Nyilvántartó (II/11.) és a „K” ellenőrzési (II/13.) osztályok tartoztak. A II. Főosztály két vezető helyettes között pedig a fennmaradó többi szervezeti egység oly módon különült el, hogy az egyik alá – jól érzékeltetve ezzel ennek a

⁹⁹ A belügyminiszter 12. számú parancsa a Politikai Nyomozó Főosztály osztályainak elnevezése és számozása (1957. május 6-tól) tárgyában. 1957. május 3. ÁBTL 4.2. II. sorozat 5. d.

¹⁰⁰ A Politikai Nyomozó Főosztály I. Osztálya vezetője Selmeczi György, a II. Osztályé Hazai Jenő, a III. Osztály vezetője Móró István, a IV. Osztályé Perényi Gyula, az V. Osztály vezetője Hollós Ervin, a VI. Osztály vezetője Kucsera László, a VII. Osztály vezetője Dáni János, a VIII. Osztály vezetője Szalma József, a IX. Osztály vezetője Dobróka János, a X. Osztályé Markó Imre, a XI. Osztály vezetője Ács Ferenc, a XII. Osztály vezetője Kunos László, és a XIII. Osztály vezetője Hidegkuti Károly lett. A belügyminiszter 13. számú kinevezési parancsa. 1957. május 3. ÁBTL 4.2 II. sorozat 5. d.

részlegnek a súlyát, jelentőségét – „csak” a Vizsgálati Osztály (II/8.), míg a fennmaradó többi a másik helyettes hatáskörébe került. Ez utóbbiak a Közlekedési Elhárító (II/4.), a Belső Reakció Elhárító (II/5.), az Ipari Szabotázs Elhárító (II/6.) és a Mezőgazdasági Szabotázs Elhárító (II/7.) osztályok voltak.¹⁰¹

1958 elején újabb személyi változás történt a Belügyminisztérium felső vezetésében, a PB döntött Tömpe István áthelyezéséről, valamint Fekete Sándor és Kurimszky Sándor belügyminiszter helyettesek leváltásáról. A belügyminiszter első helyettese Földes László lett, míg Horváth Gyula miniszterhelyettesként a BM Személyzeti Főosztályát vezette tovább, a II. Főosztály vezetőjévé pedig Galambos Józsefet – addigi főosztályvezető-helyettest – nevezték ki.¹⁰²

A vizsgált korszakban a belügyminiszter egyetlen alkalommal – 1959 februárjában – kiadott ügyrendje értelmében a II. Főosztály ekkor már a miniszter közvetlen irányítása alá tartozott. A Politikai Nyomozó Főosztály hálózati osztályai munkájukat a vonalas, az objektum és területi elv alapján szervezték meg. Vonalas elv alapján kellett egy adott állambiztonsági területet, irányt kezelni, így a nyugati „imperialista” hírszerzőszervek kémtevékenységének megakadályozását, egyéb államellenes bűncselekmények felderítését és leleplezését, valamint a „belső reakció ellenforradalmi kategóriái” általi szervezkedéseket, összeesküvéseket megakadályozni és felderíteni. Az objektum elv azt jelentette, hogy a gyárak, üzemek, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, államigazgatási hivatalok, tudományos és kutató, tervező intézetek, kulturális intézmények, a fegyveres erők épületeit, valamint a közlekedés operatív védelmét az adott objektum köré kellett megszervezni. A területi elv alapján végzett elhárítás, pedig a földrajzilag megjelölt területen elhelyezkedő összes ellenséges elem elleni operatív elhárító munkát jelentette, kivéve az objektum elv alapján védett nagyobb üzemeket és intézményeket. A hálózati operatív osztályok mellett a szakszolgálati teendőket ellátó, speciális operatív technikát és módszert alkalmazó osztályok az operatív osztályok ilyen irányú igényeit elégítették ki.

A II. Főosztály osztályai számára az ügyrend öt feladatcsoportot állapított meg: a szocialista Magyarország elleni ellenséges tevékenységet kifejtő „belső reakciós elemek” és a

¹⁰¹ A BM Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése. 1957. augusztus 18. MOL XIX-B-1-au 1957/442. 16. d. A politikai rendőrség vezetője két helyettesének feladatkörét egy pár hónappal későbbi jelentés a fentiekől némileg eltérő módon kívánta szabályozni. A politikai rendőrség vezetési struktúrájának átalakítására született javaslat megfogalmazta, hogy a főosztályvezető a jövőben közvetlenül csak a belső reakció elleni harccal foglalkozna, egy helyettese a hírszerzéssel és a vizsgálati szervekkel, míg egy másik helyettese a többi operatív és segéd operatív szervek irányítását végezné. Az AO javasolta, hogy szükség lenne egy szűk körű vezető testület létrehozására is, amely a legfontosabb osztályok vezetőiből tevődne össze, elnöke a főosztályvezető lenne. Jelentés a PB 1957. november 12-i határozatának végrehajtásáról. 1958. május 22. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

¹⁰² Javaslát a Politikai Bizottságnak a BM állományából történő áthelyezésekre és kinevezésekre. 1958. január 14. Jegyzőkönyv a PB 1958. január 25-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/62. ő. e.

nyugati hírszerző szervek elleni harc, a fent felsoroltak ellenséges terveinek, aknamunkájának felderítése és megakadályozása, az ipar, mezőgazdaság, a hadsereg, a tudományos és kulturális élet védelme az ellenséges kémek behatolásától, az ellenség „romboló” tevékenységének megakadályozása, továbbá biztosítania kellett a párt és a kormány vezetőinek a védelmét, és végül rendszeresen tájékoztatnia kellett a párt és a kormány vezetőit az ellenség tevékenységéről és a fontosabb politikai eseményekről.¹⁰³

A politikai rendőrség szervezeti struktúrája 1957 májusára kialakult, de kisebb szervezeti változtatások ezután is történtek. 1958 nyarán a Politikai Nyomozó Főosztály törzs szervezetét alakították át, létrehozták a központi és megyei politikai nyomozó szervek munkájának értékelését, ellenőrzését végző, hét fős Felügyeleti Csoportot. A főosztály törzs összlétszáma ezzel 15 főre emelkedett.¹⁰⁴ Három évvel később javaslat született a Felügyeleti Csoport alosztálya történő átszervezésére, és hatásköre ekkor – hangsúlyozottan – a II. Főosztály központi szerveinek munkájának ellenőrzése lett.¹⁰⁵ Lényeges változás történt 1959 márciusában, amikor új, önálló szervezeti egységet hoztak létre Rádióelhárító Osztály néven. A II/16. fedőszámmal ellátott osztály az 1955-óta működő BM rádió elhárító szolgálatát váltotta fel, és mivel a rádió elhárítás kívül esett a szorosan vett operatív technikai feladatok körén, ezért vált szükségessé önálló osztályként való megszervezése. Az osztályon belül operatív felderítő-, kiértékelő-, közfelirányító- és műszaki alosztályokat, valamint összeköttetési- és irányító csoportokat hoztak létre. Az ócsai rádió elhárítási objektum, illetve a II/16. Osztály vezetésével a belügyminiszter B. Kiss István rendőr őrnagyot bízta meg.¹⁰⁶ Pár hónappal később az MSZMP PB határozatának megfelelően a II. Főosztály kötelékéből a Kormányőrséget kiemelték és önálló szervezetként a belügyminiszter I. helyettesének közvetlen irányítása alá helyezték. Ezzel megszűnt a II/14. Osztály, a Kormányőrség központi szerveinek elnevezése pedig BM Kormányőrség Parancsnokság lett. Ezzel egyidejűleg a belügyminiszter a Kormányőrség volt operatív osztályát a II/5. Osztály, a környezettanulmányt készítő operatív tisztjeit, pedig a II/9. Osztály alárendeltségébe helyezte.¹⁰⁷ A „mezőgazdaság szocialista átszervezése” megkövetelte a falusi, vidéki elhárítás hatékonyabbá tételét, ezért a belügyminiszter 1959 júniusában a II/7. osztályon Instruktori alosztály felállítását rendelte el. Ennek a feladata a megyei mezőgazdasági elhárító munka

¹⁰³ A belügyminiszter 2. számú parancsa a BM Politikai Nyomozó Főosztály központi és megyei (budapesti) szervei ügyrendje kiadásáról. 1959. február 10. MOL XIX-B-1-az 39. d.

¹⁰⁴ Javaslat a BM II. Főosztály törzs szervezeti felépítésének módosítására. 1958. június 25. MOL XIX-B-1-au 445/1958. 16. d.

¹⁰⁵ Javaslat a BM II. Főosztály törzsének létszámemelésére. 1961. július 26. MOL XIX-B-1-au 447/1961 16. d.

¹⁰⁶ A belügyminiszter 6. számú parancsa a BM II/16. (Rádióelhárító) Osztály átszervezéséről. 1959. március 17. ÁBTL 4.2 II. sorozat 7. d.

¹⁰⁷ A belügyminiszter 11. számú parancsa a Kormányőrség átszervezéséről. 1959. június 8. MOL XIX-B-1-az 39. d.

ellenőrzése, segítése lett.¹⁰⁸ Augusztusban javaslat született a II/2, 4, 5, 6, 7 Osztályokon, továbbá a megyei és budapesti politikai nyomozó osztályoknál működő operatív jellegű államtitok védelmi feladatokat ellátó alosztályok és csoportok meghagyása mellett, egy országos hatáskörű ún. államtitok védelmi revizori alosztály felállítására a II/6. Osztály szervezeti keretei közt. Az összesen 19 fős alosztály vidéki és budapesti csoportra tagozódott és feladatok elsősorban a titkos ügykezelés (TÜK) ellenőrzése lett.¹⁰⁹ A II. Főosztály szervezete 1961 májusában újabb osztállyal bővült, ekkor a belügyminiszter létrehozta a politikai nyomozók személyi ügyeit intéző Személyzeti Osztályt, és azon belül egy három fős Fegyelmi Csoportot is felállított. Az új osztályt a II. Főosztály felügyeletével megbízott miniszterhelyettesnek rendelte alá.¹¹⁰ Két hónappal később a belügyminiszter a BM Útlevel Osztály vezetőjének irányítása alól a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalt a kémelhárítás vezetőjének a hatáskörébe, ezzel egyidejűleg pedig a Hazahozatali Bizottság irányítását a II/2. Osztály vezetőjének hatásköréből a BM Útlevel Osztály vezetőjének a hatáskörébe utalta.¹¹¹ A II. Főosztály Titkárságának létszámát 1961-ben három fővel kellett bővíteni, többek közt azért, hogy a Politikai Nyomozó Bizottság¹¹² üléseinek anyagának előkészítését, az ott hozott határozatok megszerkesztését magasabb színvonalon végezhesse el. Ugyanekkor, 1961 júliusában, 15 fővel létrehozták az Értékelő és Nemzetközi Kapcsolatok alosztályát, melyek egyik legfontosabb feladata a „baráti” államok állambiztonsági szervei közötti nemzetközi kapcsolatok intézése lett.¹¹³ A Tájékoztató Csoportot ugyanennek az átszervezésnek a keretében alosztállyá szervezték.¹¹⁴

¹⁰⁸ A belügyminiszter 12. számú parancsa a mezőgazdasági elhárítás szocialista átszervezésének meggyorsítása és a BM szervei elé állított feladatok. 1959. június 9. MOL XIX-B-1-az 39. d.

¹⁰⁹ A BM Szervezési Osztály javaslatának további sorsáról sajnos nincsenek információim. Javaslat az államtitok védelmi munka átszervezésére. 1960. augusztus MOL XIX-B-1-au 474/1960. 16. d.

¹¹⁰ A belügyminiszter 009. számú parancsa a BM II. Főosztálya személyzeti munkájának hatékonyabbá tétele érdekében. 1961. május 15. ÁBTL 4.2 II. sorozat 9. d. Egy május 26-ai, a BM Szervezési Osztálya által készített javaslat – melyet Biszku belügyminiszter június 8-án jóváhagyólag aláírt – a Személyzeti Osztály irányítását a Politikai Nyomozó Főosztály vezetőjének a hatáskörébe utalta és egyidejűleg az osztályoknál lévő személyzeti előadói munkaköröket megszüntette. Javaslat a BM II. Főosztályán belül Személyzeti Osztály létrehozására és a BM Személyügyi Főosztály, BM Tanulmányi és Módszertani, valamint a BM Fegyelmi Osztály állománytáblázatának jóváhagyására. 1961. május 26. MOL XIX-B-1-au 519/1961. 16. d.

¹¹¹ A belügyminiszter 004. számú utasítása a KEOKH-nak a BM II/2. Osztály vezetőjének hatáskörébe kerüléséről. 1961. június 23. MOL XIX-B-1-az 46. d.

¹¹² 1961 nyarán, pontosan nem megállapítható időpontban, létrehoztak egy testületet, a Politikai Nyomozó Bizottságot (PNYB), amely elvi-politikai döntéshozatal mellett koordináló és ellenőrző munkát végzett. Sajnos a fenti testület működéséről, összetételéről, a szervezeti rendben elfoglalt helyéről nincsenek adataim. Jelentés a II. Főosztály vezetéséről szerzett tapasztalatokról. 1961. július 20. MOL M-KS 288. f. 30/16. ö. e.

¹¹³ Piros László belügyminiszter még 1956 augusztusában Gazdik Gyula előadó vezetésével állította fel a többi szocialista ország állambiztonsági szerveivel való viszony kereteit meghatározó nemzetközi kapcsolatok referatúráját. A referens feladatát 1961 augusztusától a BM II. Főosztály Értékelő- és Nemzetközi Kapcsolatok alosztályán belül létrehozott csoport vette át. Az alosztály vezetője közvetlenül a miniszterhelyettesnek volt alárendelve. Gazdik Gyula jelentése BM-ben működő nemzetközi kapcsolatok referensének feladatokról. 1957. január 12. ÁBTL 1.6. 1. d. Bővebben: Krahulcsán Zsolt: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása (1956–1989) *Levéltári Szemle*, 2009/3. sz. 3–19.

¹¹⁴ Javaslat a BM II. Főosztály törzsének létszámemelésére. 1961. július 26. MOL XIX-B-1-au 447/1961. 16. d.

1961 novemberében a belügyminiszter helyettes a megyei politikai nyomozó osztályok munkájának jobb ellenőrzése és segítése érdekében a kémelhárításnál, a mezőgazdasági elhárításnál és a vizsgálati osztályon szervezett – a II/7. Osztályon 1959 júniusában felállított – Instruktori alosztályokat megszüntette, és a megyei politikai nyomozó osztályok munkájának általános ellenőrzését a II. Főosztály Felügyeleti alosztálya hatáskörébe utalta. A megyei párhuzamos alosztályok tevékenységének koordinálásáért, munkájuk segítéséért továbbra is az illetékes központi osztályok vezetői voltak a felelősek.¹¹⁵ A belügyminiszter 1962 elején úgy ítélte meg, hogy szükséges és lehetséges, az elsősorban a „mezőgazdaság szocialista átszervezése” ellen irányuló ellenséges tevékenység megakadályozása és leleplezése” érdekében létrehozott megyei politikai nyomozó kirendeltségek számának csökkentése, mivel az általános konszolidáció, az „ellenséges bázis” szűkülése feleslegessé tette ezek létét. Ekkor 14 megyei kirendeltséget számoltak fel.¹¹⁶ Pár hónappal később a híradástechnikai és az operatív technika központi elvi irányítása, valamint a két szerv munkája közötti párhuzamosságok felszámolása érdekében a belügyminiszter a BM XV. és a II/10. Osztály összevonását rendelte el, melyek a továbbiakban a II/10. Osztály fedőszáma alatt és annak keretében végezték munkájukat.¹¹⁷ Hasonló összevonást hajtott végre a belügyminiszter 1962 májusában, amikor elrendelte, hogy a „kártevő, szabotáló, romboló elemek” tevékenységének eredményesebb elhárítása érdekében a II. Főosztály közlekedési (II/4.), ipari (II/6.), valamint mezőgazdasági (II/7.) szabotázselhárító részlegeit egy új osztály, a Szabotázselhárító Osztály néven kell újjászervezni. A megyei rendőr főkapitányságok politikai nyomozó osztályain lévő párhuzamos alosztályokat pedig ugyancsak Szabotázselhárító alosztály néven kellett egységes alosztállyá összevonni.¹¹⁸ Július elején Pap János a párhuzamosságok, a technikai eszközök nem célszerű és gazdaságos felhasználása, a rádióelhárító és a rádió felderítő feladatok, valamint a rejtjelző munka eredményesebb elvégzése érdekében elrendelte a II/12. és a II/16. Osztályok összevonását. Az új osztály feladata lett felderíteni a Magyarország területén működő ellenséges rádiós ügynököket, valamint ellenőrizni, lehallgatni és megfejtetni a nyugati államok ügynökségének, diplomáciai

¹¹⁵ A belügyminiszter helyettes 009. számú parancsa a BM II/2, 7, 8. Osztályokon instruktori alosztályok megszüntetésére. 1961. november 20. MOL XIX-B-1-az 47. d.

¹¹⁶ A belügyminiszter 004. számú parancsa a megyei politikai nyomozó kirendeltségek megszüntetéséről. 1962. január 27. MOL XIX-B-1-az 52. d. A megszüntetett politikai nyomozó kirendeltségek az alábbiak voltak: Komló, Mohács, Mezőkovácsháza, Orosháza, Szentes, Mosonmagyaróvár, Berettyóújfalú, Komárom, Balassagyarmat, Vác, Cegléd, Barcs, Karcag és Körmend.

¹¹⁷ A belügyminiszter 0010. számú parancsa a Hírosztály és a II/10. Osztályok összevonásáról. 1962. március 28. MOL XIX-B-1-az 50. d.

¹¹⁸ A belügyminiszter 0013. számú parancsa a BM II/4, 6, 7. Osztályok megszüntetése, és a Szabotázselhárító Osztály megszervezése tárgyában. 1962. május 9. MOL XIX-B-1-az 50. d.

testületeinek rádióon sugárzott rejtjeles közleményeit. Ezzel az új osztály az Országos Rejtjelközpont feladatait is átvette.¹¹⁹

A restauráció és a megtorlás korszakának lezárását az állambiztonsági szerveknél a Kádár-korszak alatti legjelentősebb szervezeti átalakítása egyértelműen jelezte. Az Adminisztratív Osztály 1962 nyarán PB elé terjesztett javaslata a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változásokkal, az ellenség elleni harc egyre „bonyolultabbá válásával”, specializáltabb, ütőképesebb egységek létrehozásával, valamint azzal indokolta az átszervezés szükségességét, hogy az ellenséges hírszerzőszervek megismerték a politikai rendőrség szervezeti felépítését. A javaslat értelmében a BM II. Főosztály helyett „BM Politikai Nyomozó Főcsoportfőnökség”-et kell létrehozni, élén a főcsoportfőnökkel és a főcsoportfőnök helyettesével. A BM II. Főosztályhoz tartozó osztályok összevonásával öt csoportfőnökséget kívántak szervezni, élükön a csoportfőnökkel. Ezek az alábbiak lettek:

- I. Hírszerző Csoportfőnökség
- II. Kémelhárító Csoportfőnökség
- III. Belső Elhárító Csoportfőnökség
- IV. Katonai Elhárító Csoportfőnökség
- V. Technikai Csoportfőnökség

Önálló osztályként működne tovább a javaslat szerint:

1. Vizsgálati Osztály
2. Útlevel Osztály
3. Operatív Nyilvántartó Osztály
4. Személyzeti Osztály
5. Felügyeleti Osztály
6. Tájékoztató és Értékelő Osztály¹²⁰

A fenti tervezet alapjaiban, lényegi vonásait tekintve megfelel a később létrejött új állambiztonsági szervezet struktúrájának.

¹¹⁹ A belügyminiszter 0020. számú parancsa a BM II/12. és a BM II/16. Osztályok összevonása tárgyában. 1962. július 9. MOL XIX-B-1-az 50. d., valamint A belügyminiszter 004. számú utasítása a 0020/1960 BM parancssal összevont II/12. és II/16. Osztály feladatairól. 1962. július 10. MOL XIX-B-1-az 50. d.

¹²⁰ Javaslát az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának a BM II. Főosztály szervezetének részleges módosítására. D. n. Az előterjesztést, a személyi javaslatokkal együtt (Főcsoportfőnök, miniszterhelyettes: Galambos József, főcsoportfőnök helyettes: Némethi József, I. csoportfőnök: Komornik Vilmos, II. csoportfőnök: Karasz Lajos, III. csoportfőnök: Rác Sándor, IV. csoportfőnök: Kucsera László, V. csoportfőnök: Kovács Károly, a belső reakció osztály vezetője: Eperjesi László, a szabotázs elhárítással foglalkozó osztály vezetője: Szabó Károly) a PB 1962. június 26-i ülésén elfogadta. MOL M-KS 288. f. 5/269. ő. e. A PB fenti állásfoglalása alapján a belügyminiszter 0018 és a 0030. számú parancsa, valamint a 004. számú 1963-as belügyminiszter helyettesi utasítás alapján került sor a BM Politikai Nyomozó Főosztály helyén a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség megszervezésére.

2.2. A politikai rendőrség pártszervezeteinek szerkezete

A politikai rendőrség pártszervezetei az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága szervezeti keretei között működtek, ezért szükséges a BM pártbizottságának és struktúrájának a bemutatása is, mert strukturálisan és szervezetszociológiailag e két pártintézmény szoros egységet alkotott. A fő hangsúlyt a BM II (Politikai) Nyomozó Főosztály pártszervezeteinek és annak vezető testületének, az ún. közbeeső állambiztonsági pártbizottság szervezeti változásainak elemzésére fektetem.

Az 1956-os forradalom leverését követően a Belügyminisztériumban is újjá kellett szervezni a pártot. 1957. február közepén – a politikai rendőrség kivételével – a BM egyéb területein (rendőri, légoltalmi, büntetés végrehajtási, határőrség) kialakultak a struktúrák és ezeken belül a pártszervezeteket is felállították.¹²¹ A BM MSZMP Ideiglenes Intézőbizottsága 1957. február 27-i ülésén megtárgyalta a Belügyminisztérium pártellenőrzésének kérdését és javasolta a minisztérium vezetésének, hogy kérje a Központi Bizottság (KB) Ideiglenes Intézőbizottságát, hogy a BM pártellenőrzésére vonatkozó határozatát minél hamarább rendezze.¹²²

Egy hónappal később az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya javasolta, hogy – függetlenített elnökkel – közbeeső pártbizottságokat hozzanak létre a minisztérium pártszervezeteiben. A Belügyminisztérium pártbizottságát a budapesti kerületi pártbizottságokkal azonos hatáskörrel kívánták megbízni és munkájukat a budapesti pártbizottságnak, illetve a KB Adminisztratív Osztályának kellett koordinálnia.¹²³ Minderre azért volt szükség, mert ekkor az alapszervezetek irányítását a BM pártbizottsága nem tudta ellátni. Kezdetben a minisztériumban a 20–25 pártszervezetnek kb. 1200–1500 tagja volt, ezeket a BM pártbizottsága közvetlenül irányította. Az intézőbizottság függetlenített titkárral és egy politikai munkatárssal dolgozott. A párttagok és alapszervezetek számának növekedése szükségessé tette a szervezeti rend módosítását. A közbeeső pártbizottságok megszervezésekor mintegy 60 alapszervezet jött létre, kb. 2700 párttaggal. Létrejött a BM KISZ szervezete, valamint a minisztériumhoz tartozó polgári alkalmazottak szakszervezete is.

¹²¹ Az MSZMP Belügyminisztériumi Szervezetének 1957. február 22-i határozata. BFL XXXV (29) 1957/a/1. ő. e. A belügyminisztériumi MSZMP szervezetek megalakulásáról, valamint a BM és szervei pártirányításáról számol be az MSZMP BM Bizottság első titkára, Kovács György, egy az MSZMP BM Bizottsága által 1982-ben szervezett konferencián. Az MSZMP létrehozása a Belügyminisztérium központi szerveinél és harca a párt politikájának következetes megvalósításáért. In *Történeti hűséggel, politikai felelősséggel*. Budapest, BM Könyvkiadó, 1985. 50–77.

¹²² BM MSZMP Ideiglenes Intézőbizottsága. 1957. február 27. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

¹²³ Javaslat a Belügyminisztérium pártbizottságának szervezeti felépítésére, hatáskörére. 1957. március 19. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

1957. március közepén 90–100 alapszervezet, és mintegy 4000–5000 párttag tartozott a BM pártbizottsághoz.

1956. október 23-ig a Belügyminisztérium államvédelmi főosztályain és osztályain MDP alapszervezetek működtek, amelyek irányítását a BM pártbizottsága közvetlenül végezte. Önálló ún. közbeeső (állambiztonsági) pártbizottság ekkor még nem volt. A forradalom alatt szétesett pártszervezeteket csak 1957 márciusára sikerült valamelyest újjászervezni. A kezdeti teljes szervezeti anarchia és ideológiai bizonytalanság ellenére – tudósít egy jelentés – december elején a politikai rendőrségen is megalakult az öttagú Ideiglenes Intéző Bizottság.¹²⁴

1957 márciusának elejére a BM valamennyi alapszervezetében megválasztották, illetve kiegészítették az intézőbizottságokat és javasolták, hogy két hónapon belül meg kell vizsgálni azok munkáját, irányító tevékenységét. Erre „társadalmi munkatársakat” jelöltek ki, a politikai rendőrség területéről Virág Ferencet és Bekő Istvánt.¹²⁵ A BM Intéző Bizottság (IB) tagjai voltak a felelősek azért, hogy a saját szakmai területükön dolgozó pártbizottsági tagokat rendszeresen tájékoztassák az aktuális feladatokról. Az állambiztonsági szervek tekintetében erre Kincs István kapott megbízást. Határozat született arról is, hogy a március 15-i „fokozott szolgálat” ideje alatt a párttitkárok „valóságos politikai helyettesek” legyenek, de hogy ez pontosan mit is jelentett, arról sajnos nem állnak rendelkezésre bővebb információk.¹²⁶ A pártszervezetek megalakításában, a pártépítési munkában végzett kiemelkedő munkája elismeréseként május elején heten kaptak különböző elismerést, az állambiztonsági pártbizottságtól Tóth Endrét felszabadulási serleggel jutalmazták.¹²⁷

A politikai rendőrség KISZ szervezetét az 1957 májusában megtartott alakuló nagygyűlés után szervezték meg. A főosztály hat osztályáról mintegy 70-en léptek be az új szervezetbe. Akadtak olyan osztályok, ahol kezdetben egy KISZ tag sem volt, pedig a megalakuláskor célul tűzték ki, hogy valamennyi – a politikai nyomozó osztályon dolgozó – fiatal bevonják a KISZ munkájába. Ezen a hat osztályon ún. sejteket hoztak létre, bizalmit választottak és ideiglenesen egy hét tagú vezetőségről is döntöttek. Ekkor a mintegy 70 tag

¹²⁴ Jelentés a II. Főosztály pártszervezeteinek munkájáról. 1957. szeptember 24. BFL XXXV (29) 1957/a/3. ő. e

¹²⁵ Virág Ferencről sajnos kutatásaim során nem találtam információkat, Bekő Istvánról is csak annyit tudunk, hogy a BM Tanulmányi és Módszertani Osztály helyettes vezetőjévé 1957. május 17-én nevezték ki, majd 1961 áprilisától a II. Főosztály Személyzeti Osztályának lesz a vezetője. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1.–577.

¹²⁶ Jegyzőkönyv az MSZMP Belügyminisztériumi Szervezete Intézőbizottságának 1957. március 8-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/2. ő. e.

¹²⁷ Jegyzőkönyv az MSZMP BM IB 1957. május 10-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/2. ő. e. Kincs Istvánról annyit tudunk, hogy 1957. júniusa előtt tagja volt – az állambiztonsági szervek képviselőjében – a BM pártbizottságának, Tóth Endréről pedig azt, hogy 1948 augusztusában került belügyi állományba, 1954-ben az I. (Kémelhárító) Osztályon dolgozott, majd az I/2. (Határon Túli Elhárító) Alosztály vezetőjévé nevezték ki. 1957 májusától a II/2. Osztályon alosztályvezető. 1959 és 1961 között az MSZMP Pártfőiskoláját végezte el, majd 1961 augusztusától a II/3. (Hírszerző) Osztály egyik alosztályvezetője. Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1957. június 20-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/2. ő. e., valamint BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–11466.

80%-a volt MSZMP tag.¹²⁸ 1957 nyár végére szervezetének tagsága 60–80 fő körül mozgott, 90%-uk tagja volt az MSZMP-nek és az alapszervezetek munkája főleg a külső kapcsolatok megszervezése volt. Kapcsolatban álltak az Orion gyári KISZ-esekkel, akikkel közös klubnapokat és egyéb kulturális rendezvényeket, táncmulatságokat tartottak, kirándulásokat szerveztek és a politikai oktatás beindításában segédkeztek.¹²⁹ A II. Főosztály területén 1959 végére már öt ifjúsági alapszervezet működött.¹³⁰ 1960 őszén a vezetőségválasztások nyomán a főosztályon lévő nyolc alapszervezet összefogására ún. KISZ csúcsbizottságot hoztak létre.¹³¹ A II. Főosztályon 1961-ben összesen 283 ifjúkommunista dolgozott, a politikai rendőrség hét KISZ alapszervezetében 25 csoport működött.¹³²

Az MSZMP KB 1957. júniusi országos pártértekezletére a BM alapszervezeteiben is választottak küldötteket. A minisztérium küldöttértekezlete előbb a budapesti pártbizottság pártértekezletére választotta meg delegáltjait, összesen 38-at, de a fenti testület ezeken kívül még hat személyt meghívhatott. Valamennyi alapszervezet 15 fő után választott egy küldöttet, így az 1456 fős (és ezzel a minisztériumban a legnagyobb) állambiztonsági pártbizottság 14 küldöttel képviseltette magát. Ezeken felül a budapesti pártbizottság által meghívottak között két helyet kapott az állambiztonsági terület.¹³³

Az összesen 46 fős belügyminisztériumi pártbizottság 1957. június közepéig úgy épült fel, hogy egy-egy tagot adott a BM Titkárság, valamint a Kormányőrség, négy-négy fővel képviseltette magát a Légoltalmi Parancsnokság, valamint a Büntetés-végrehajtás Parancsnoksága, három személyt adott a Tűzrendészeti Parancsnokság, tízen az anyagi területet képviselték, 12-en vettek részt a BM PB munkájában az ORFK állományából és a politikai rendőrség 11 kommunista beosztottja tette teljessé a grémiumot. Ez utóbbiak a következők voltak: Temesi Gábor, Szabó Lajos, Deák Zsigmond, Kincs István, Komornik Vilmos, Ladányi Mihály, Zalai Emil, Szák János, Csiki István, Szalma József, Barkóczi Pál.¹³⁴ A 11 állambiztonsági beosztott közül öten: Temesi, Szabó, Csiki, Szalma, Barkóczi a

¹²⁸ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottsága 1958. január 10-i üléséről. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

¹²⁹ Jelentés a II. Főosztály KISZ szervezetének munkájáról. 1957. augusztus 6. BFL XXXV (29) 1957/a/2. ő. e.

¹³⁰ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről. MOL M-KS 288. f. 21/52. ő. e.

¹³¹ Jelentés a BM II. Főosztály pártszervezeteinek a küldöttértekezlet óta végzett munkájának tapasztalatairól d. n. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1961. június 4-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e.

¹³² A BM KISZ Bizottság közvetlen irányítását a BM pártbizottság végezte. A BM KISZ Bizottságához 65 KISZ alapszervezet tartozott, melynek 1962 nyarán 2195 tagja volt. Jelentés a tömegszervezetek munkájáról és a tömegszervezetek pártirányításáról. 1962. július 28. BFL XXXV (29) 1962/a/2. ő. e.

¹³³ Javaslat a BM küldöttválasztó értekezletének előkészítésére. d. n. BFL XXXV (29) 1957/a/1. ő. e.

¹³⁴ Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1957. június 20-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/2. ő. e.

Vizsgálati Osztályon (II/8.) dolgoztak, egyértelműen mutatva azt, hogy a megkorlátozásokban kiemelt szerepet játszó vizsgálati munkának mekkora politikai jelentőséget tulajdonítottak.¹³⁵

Az MSZMP BM Intéző Bizottsága június végén a belügyminisztériumi pártbizottság létszámát 51 főre egészítette ki, míg az IB létszámát 11 főre csökkentette. A javaslat szerint a minisztériumi pártbizottság elnöke Móró István, a többi tag pedig Horváth Gyula a II. Főosztály vezetője, Biszku Béla belügyminiszter, Fekete Károly és Kurimszky Sándor belügyminiszter-helyettesek, Székler Ernő az Anyagi terület IB elnöke volt. Ezeken felül Toldi József az ORFK IB, Illés Sándor a Kormányórság Intéző Bizottságának elnökei, Kerekes Pál a BM KISZ elnöke, Katona Román agitációs és propaganda titkár, Orbán Miklós, valamint Markó Imre egészítette ki a testületet.¹³⁶ A 11 tagú IB közül ekkor csak 9 tag lépett funkcióba, mert a politikai rendőrség kommunistái számára fenntartott két helyet nem tudták betölteni, ugyanis senki sem volt hajlandó függetlenített pártmunkát vállalni, olyannyira, hogy az állambiztonsági pártbizottságnak titkári funkciója is betöltetlen maradt.¹³⁷ Az IB határozatának egyik pontja értelmében a II. Főosztály Intéző Bizottsága következő ülésén meg kellett vizsgálni, hogy mi volt az oka annak, hogy az állambiztonság területéről miért nem volt senki sem hajlandó pártmunkát vállalni.¹³⁸ Ez a helyzet az év végére sem változott meg és Kardos Gyula, a BM pártbizottság titkára is elismerte, hogy: „A szakmai vezetéssel együtt közös hibánk, hogy nincs meg a pártfunkció kellő megbecsülése. Az elvtársak szívesebben vállalnak szakmai funkciót. Ennek egyik következménye pl. hogy 10 hónap óta nem tudtuk megoldani a Politikai Nyomozó Főosztály Pártbizottsága függetlenített titkári

¹³⁵ Sajnos nincs mindenkiről adatunk, akiről közelebbi ismereteink vannak, azok a következők: Temesi Gábor 1955 decemberétől a BM Vizsgálati Főosztály Módszertani Irodájának volt a vezetője, majd 1956 novemberétől két éven keresztül II/8. Osztályon alosztályvezető. Később a II/3. Osztályon lett csoportvezető. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.2.1–74. Szabó Lajos 1962 szeptemberében a BM pártbizottságától került a III. Csoportfőnökség 1. (Vizsgálati) Osztályára, ahol 1963 februárjáig osztályvezető-helyettesként működött. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–5198. Komornik Vilmos 1957 júniusától a II/5. Osztály helyettes vezetője, majd 1961-től a II/3. Osztály osztályvezető-helyettese, 1962 nyaratól vezetője. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.2.1–1048 és 2.8.2.1–973/94-230. Zalai Emil 1956 novemberétől a II. Főosztály törzs referensi feladatait látta el, majd a BM II. Főosztály Tájékoztatási alosztályán alosztályvezető volt. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–6328. Csiki István 1957 májusától a II/4-b alosztályát vezette. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–6637. Szalma József 1947-ben került az ÁVO-hoz, 1955 augusztusától a BM Vizsgálati Főosztály vezetőjévé nevezték ki, majd a 1956 decemberében megerősítették beosztásában, ahol 1958-ig dolgozott. Ezután 1962-ig a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály helyettes vezetője lett. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–8076. Barkóczy Pál 1952-ig az ÁVH Tolna Megyei Osztálya VI. alosztályát vezette, majd a budapesti VI/6. osztály helyettes vezetője lett. 1955-ben a BM Vizsgálati Főosztályán osztályvezető-helyettes, 1956 augusztusában kinevezték a Vizsgálati Főosztály kémelhárító osztálya helyettes vezetőjének. 1957. januárjától ő irányította a kémelhárító alosztály ténykedését 1962-ig. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–303.

¹³⁶ Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1957. június 26-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/1. ő. e.

¹³⁷ Pontosabban Móró István szakmai vezetőként állt ezen a poszton, de az osztályvezetői beosztás alól a minisztérium vezetése nem kívánta felmenteni, ezért a pártmegbízatását kellett megszüntetni. Móró István 1952-ben került a BM-be, az ÁVH-n a hírszerzéssel foglalkozott, ahol főosztályvezető-helyettes lett. A forradalom leverése után a II. Főosztály MSZMP Intéző Bizottságának elnöke és a hírszerző osztály vezetője 1960-ig. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.2.1–122. Bővebben: Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt...* 68.

¹³⁸ Jegyzőkönyv az MSZMP BM IB 1957. június 20-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/2. ő. e.

funkcióját.”¹³⁹ Mindez azért alakulhatott így, mert „gyengék” voltak a pártszervezetek, nagy volt a bizonytalanság, nem volt perspektíva.¹⁴⁰ A beosztási illetménytáblázat alapján következtethetünk a politikai munkatársak státusz helyzetére. A belügyminisztériumi pártbizottság politikai munkatársa a 14. illetménycsoportba – a szervező titkár a 7., míg az agitációs- és propagandatitkár a 8.-ba – tartozott, tehát az anyagi megbecsülése rendkívül alacsony volt.¹⁴¹

1957 decemberére alakult ki és stabilizálódott a BM pártbizottság szervezeti felépítése. Irányítása alatt hat közbeeső pártbizottság (II. Főosztály, ORFK, Kormányőrség, Légoltalmi Parancsnokság, Anyagi terület, Személyzeti Főosztály), 94 alapszervezet, a KISZ Bizottság és a Közalkalmazottak Szakszervezete működött. A központi szervek állományában 8044 fő teljesített szolgálatot, ebből 5533 fő volt párttag, az állomány 69%-a.¹⁴²

A II. Főosztályon 1957. szeptember végére az állambiztonsági pártbizottságnak 1800 tagja volt, akik 25 alapszervezetben tevékenykedtek.¹⁴³ Decemberre az alapszervezetek száma 27-re módosult, ahol a 2587 fős állományból 2039 volt párttag (80%).¹⁴⁴

A Belügyminisztérium pártbizottságát 1958 elején emelték a kerületi pártbizottságok szintjére és közvetlenül a budapesti pártbizottsághoz csatolták, titkára pedig függetlenített titkárként dolgozott. Ekkor váltották le Kardos Gyulát a belügyminisztérium párttitkári tisztségéről, s neveztek ki helyére Kovács Jánost.¹⁴⁵

Az állambiztonsági pártvégrehajtó bizottság 1958. március 3-i ülésén szervezeti kérdésekben döntött, Móró Istvánt visszahívták a párttitkári funkcióból és helyére Kerekes Pál került.¹⁴⁶ Ezen az ülésen további szervezeti változásokat is megtárgyaltak és visszaállították a

¹³⁹ Jelentés a BM pártszervezetének munkájáról. 1957. december 12. MOL M-KS 288. f. 7/19. ö. e.

¹⁴⁰ Néhány szempont a volt államvédelmi apparátus helyzetéről és politikai állásfoglalásáról készítendő jelentés vázlatához. 1957. december 5. MOL M-KS 288. f. 30/1. ö. e.

¹⁴¹ A belügyminiszter 19. sz. parancsa a politikai nevelő apparátus megszüntetésével kapcsolatban. 1959. augusztus 8. MOL XIX-B-1-az 39. d.

¹⁴² Jelentés a BM pártszervezetének munkájáról. 1957. december 12. MOL M-KS 288. f. 7/19. ö. e.

¹⁴³ Jelentés a II. Főosztály pártszervezeteinek munkájáról. 1957. szeptember 24. BFL XXXV (29) 1957/a/3. ö. e. Ekkor, 1957 őszén került az Útlevel Osztály a II. Főosztály szervezetébe, és így annak pártszervezete is az állambiztonsági pártbizottsághoz. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1957. szeptember 27-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/3. ö. e.

¹⁴⁴ Jelentés a BM pártszervezetének munkájáról. 1957. december 12. MOL M-KS 288. f. 7/19. ö. e.

¹⁴⁵ Jelentés Marosán elvtárs részére a január 16-án megtartott kibővített pártbizottsági ülés visszhangjáról. 1958. január 27. MOL M-KS 288. f. 30/3. ö. e. Kovács János 1955 szeptemberétől 1956 októberéig a Budapesti pártbizottság PTO vezetője, majd a forradalom leverése után 1957. december végéig ugyanitt az Adminisztratív Osztályt vezette. 1958 januárjában a Budapesti pártbizottság javasolta a BM pártbizottság első titkárának. A Budapesti pártbizottság javaslata. 1958. január 7. MOL M-KS 288. f. 5/60. ö. e., valamint A belügyminiszter parancsa a BM Kollégium tagjainak kinevezésére. 1958. március 13. ÁBTL 4.2 II. sorozat 6. d. A BM pártbizottság első titkára tagja volt a BM Kollégiumának, a miniszterhelyettesek, a Határőrség parancsnoka, a II. Főosztály, a BRFK és a BM Titkárság vezetője mellett.

¹⁴⁶ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1958. március 3-i üléséről. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e. Kerekes Pál 1951-ben került az ÁVH állományába, ahol a Személyzeti Főosztály V/1. (Káder) Osztályának helyettes vezetését látta el. Az egységesített BM megalakulása után a Személyzeti Főosztály III. Osztályát vezette, 1956 novemberétől a Politikai Nyomozó Főosztály Személyzeti Osztályán dolgozott. 1958-tól a II.

kilenc tagú vezetőséget. 1958. március elejéig 11 tag – Galambos, Kerekes, Komornik, B. Kiss, Szák, Barkóczi, Radványi, Kardos, Derzsi, Szilágyi, Móró István, Tóth Endre (póttag) – alkotta a politikai rendőrség végrehajtó bizottságát, ezután Móró, Szilágyi és Tóth kikerültek a testületből.¹⁴⁷

1958 júniusában jelentős szervezeti változások zajlottak le, a Kormányőrség megszűnt önálló főosztályként működni, és bekerült a II. Főosztály szervezetébe, a 14-es sorszámmal ellátott osztály lett. A Kormányőrség pártbizottságát feloszlatták, mert nem lehetett egy szervezen belül két pártbizottság, pártszervezetei pedig a politikai rendőrség pártbizottsága alá kerültek, így a pártvégrehajtó bizottság tagjainak a száma a (27 tag + 4 póttag) helyett (35 tag + 6 póttag) 41-re módosult. Három személy visszahívása mellett, a Kormányőrségtől az alábbiak kooptálására került sor: Sebestyén Ferenc parancsnok, Lantos Mihály alapszervi titkár, Illés Sándor volt PB titkár, Miljanovics Pál, Kiss Jenő, Justyák Ferenc, Mazula Károly volt végrehajtó bizottsági tagok és Szirmai Károly, valamint Sztópka Ferenc póttagok.¹⁴⁸

*A II. Főosztály pártcsoporthizalmijainak száma alapszervezetenként, 1958 júniusában*¹⁴⁹

alapszerv:	pártcsoporthizalmi:
II/1.	5
II/2.	13
II/3.	8
II/4.	7
II/5.	7
II/6.	7
II/7.	1
II/8-a.	6
II/8-b.	6

Főosztály pártbizottságának első titkára lett. 1961 októberétől ugyanitt munkatársként tevékenykedett. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–2650.

¹⁴⁷ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1958. március 6-i üléséről. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e. Galambos József 1956 júniusától a BM VI. (Mezőgazdasági Szabotázs Elhárító) Osztály vezetője, 1957 januárjától a II. Főosztály helyettes vezetője, majd 1958 februárjától vezetője. 1961-től belügyminiszter-helyettes, 1959 és 1966 között az MSZMP KB póttagja. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–8711. B. Kiss István 1945 januárjában került belügyi szolgálatba, 1951-től az ÁVH III/2. (Cenzúra) Osztályon dolgozott, az egységesített BM megalakulása után a IX. Osztályon a Rádió-lefigyelő alosztály vezetője volt. 1955 novemberétől a IX. Főosztály vezetőjének I. helyettesévé nevezték ki. 1957 januárjától a II. Főosztály Operatív Technikai Osztályon a B alosztályt vezette 1958 februárjáig, majd az osztályvezető I. helyettese lett. Ezután az 1959. márciusán létrehozott önálló II/16. (Rádióelhárító) Osztály vezetője lett. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–2762. Szák, Radványi, Kardos Géza, Derzsi Sándor és Szilágyi János fogyatéki anyagát sajnos nem sikerült megtalálnom, vagy nem lehetett egyértelműen megállapítani az azonosságot. Találtam viszont utalást arra, hogy Kardos Géza a II. Főosztály pártbizottságának szervező titkára volt (nem összetévesztendő Kardos Gyulával, aki a BM pártbizottságán volt első titkár 1957 és 1958 között), Szilágyi János pedig 1960-ban a II/9. Osztály párttitkáráként dolgozott. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–3570.

¹⁴⁸ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottsága 1958. július 21-i üléséről. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e. Sajnos a fent felsorolt személyekről semmilyen közelebbi adattal nem rendelkezünk.

¹⁴⁹ Jelentés a pártcsoporthizalmi munkamódszereiről. 1958. június 13. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

II/9-a.	4
II/9-b.	3
II/9-c.	6
II/9-d.	5
II/9-e.	3
II/9-f.	-
II/9-g.	2
II/10-a.	10
II/10-b.	11
II/10-c.	3
II/10-d.	4
II/10-e.	2
II/11.	10
II/12-a.	3
II/12-b.	4
II/13-a.	7
II/13-b.	5
II/14.	9
II/15.	2
Összesen	153 pártcsoporthizalmi ¹⁵⁰

A II. Főosztály alapszervezetei és titkárai 1958 szeptemberében¹⁵¹

alapszervezet:	titkár neve:
II/1.	Mészáros András
II/2.	Molnár András
II/3.	Tarnava Rudolf
II/4.	Jármer Ferenc
II/5.	Tengl Károly
II/6.	Kukk István
II/7.	Kovács Istvánné
II/8-a.	Medveg Mihály
II/8-b.	Molnár Ferenc
II/9-a.	Hosták László
II/9-c.	Mazsa László
II/9-d.	Pogány József
II/9-e.	Kurucz Lajos

¹⁵⁰ Egy 1958. májusi jelentés szerint a II. Főosztály pártbizottságához tartozó alapszervezetekben összesen 167 pártcsoporthizalmi működött, így értelemszerűen egy pártcsoporthizalmi adott esetben több pártcsoporthizalmi is irányíthatott. Jelentés a pártcsoporthizalmi munkájáról. 1958. május 10. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

¹⁵¹ Feljegyzés a BM Politikai Nyomozó Főosztály szerveinél lefolytatott néhány taggyűlés tapasztalatairól. 1958. szeptember 20. MOL M-KS 288. f. 21/27. ő. e.

II/9-f.	Juhász János
II/9-g.	Puskás István
II/10-a.	Nemes Lászlóné
II/10-b.	Rusz Sándor
II/10-c.	Berecz János
II/10-d.	Nagy Antal
II/10-e.	Rácz János
II/11.	Kozmér László
II/12-a.	Szele Miklós
II/12-b.	Orbán Károly
II/13-a.	Kórusz Gyula
II/13-b.	Rajki Mátyás
II/14-1.	Lantos Mihály
II/14-2.	Takács Gyula
II/14-3.	Farkas József
II/14-4.	Tóth János
II/14-5.	Dezső János
II/14-6.	Hornnyák Lajos
II/14-7.	Kecskédi István
II/14-8.	Kocsis Lajos
II/14-9.	Szeifert István
II/14-10.	Korer István
II/15.	Mészáros János
II/16.	Kékes Pál

Az MSZMP PB 1959. május 12-i határozata értelmében a párt valamennyi alapszervezeti vezetőségét, a választott pártszerveket, továbbá a revíziós bizottságokat 1959 őszén újjá kellett választani.¹⁵² Az állambiztonsági pártbizottság küldöttértekezletére október 13-án került sor. Korábban ezen a területén 38 alapszervezet működött és az állomány több mint 85%-a párttag volt. Néhány nagy létszámú alapszervezetet szétbontottak, így 43 alapszervezet jött létre, melyek közül 27-et osztály-pártvezetőségek fogtak össze. A vezetőség 61%-a „munkás származású” volt, eredeti foglalkozásuk szerint pedig 70%-uk a „dolgozó osztályok” soraiból került ki. A vezetőségi tagok 30%-a rendelkezett 1945 előtti munkásmozgalmi múlttal, ebből 12%-uk 1945 előtti párttagsággal. A vezetésben alosztályvezetőtől felfelé a vezetői állomány több mint 50%-a, a pártbizottsági tagok 30%-a, a végrehajtó bizottsági tagok 40%-a „régimozgalmi ember” volt.¹⁵³

¹⁵² Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1959. június 24-i üléséről. BFL XXXV (29) 1959

¹⁵³ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről. MOL M-KS 288. f. 21/52. ő. e.

Az alapszervezeti titkárok a pártbizottság állományába tartoztak, de munkájuk egy jelentős részét nem az alapszervben végezték, hanem a fenti testület által megszabott feladatokat látták el. Így viszont sokat voltak távol, és ahogyan a pártszervezetekben többször megfogalmazták: „Az irányítást fentről kapjuk, de a munkát végül mégis lent végzik.” Ezért a politikai rendőrség pártbizottsága függetlenített párttitkárok beállítását javasolta, akik munkaidejük nagy részét – legalább 70%-át – az adott osztályon kellett, hogy töltsék. A hírszerzésnél a 3-as, az 5-ös, a 8-as, a 9-es és a 10-es alapszervezetekben végül függetlenített státuszú párttitkárok beállítása vált lehetővé.¹⁵⁴ Erre a PB 1959. június 30-i határozata¹⁵⁵ nyomán az 1959-es vezetőségválasztások alkalmával – a BM pártbizottsága mellett – létrejött ún. osztály-pártvezetőségek (OPV) keretében kerülhetett sor.¹⁵⁶ Osztály-pártvezetőség jött létre a kémelhárítás (4 alapszerv), a hírszerzés (4 alapszerv), a belső reakció elhárítás (3 alapszerv), a vizsgálati (5 alapszerv), a figyelő és környezettanulmányt készítő (8 alapszerv) és az operatív technikai feladatokat ellátó (5 alapszerv) osztályoknál. Összesen a hat OPV-hez 29 alapszervezet tartozott. Ezzel egy időben a szakmai egységeknek megfelelően alakultak meg a pártalapszervezetek, így a – korabeli értékelés szerint – decentralizálásnak köszönhetően a szakmai munka eredményesebbé, a párt irányító, ellenőrző feladata pedig könnyebbé vált. Ahogyan egy jelentés megfogalmazta: „Az OPV-k kiviszik a területre az irányítást és feladatokat, behozzák problémáikat az alapszervezetekből.” Az osztály-pártvezetőségek voltak felelősek az alapszervezetekben folyó pártpolitikai munkáért, felülvizsgálhatták, beszámoltathatták a pártalapszervezetek vezetőségeit, határozatokat hozhattak. Amennyiben azt tapasztalták, hogy valamely intézkedés a párt politikájával ellentétes volt, vagy észrevételeiket a szakmai vezetők, parancsnokok nem vették figyelembe, felsőbb pártszervhez, illetve felsőbb parancsnokhoz fordulhattak. Az OPV-k féléves munkatervekkel és ütemtervekkel dolgoztak, havonta egy alkalommal tartottak ülést. Az osztálypártszervezet legmagasabb fóruma az összevont taggyűlés volt, amely legalább évente egyszer ült össze. Az OPV-k munkáját közvetlenül a felettes pártbizottság irányította és ellenőrizte,¹⁵⁷ de a működésükre vonatkozó részletes szabályozás 1961 nyaráig nem készült, a

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ A Politikai Bizottság 1959. június 30-i határozata a Belügyminisztériumban működő MSZMP szervezetek munkája hatékonyságának további növelésére és a politikai nevelő apparátusok átszervezésére. Jegyzőkönyv a PB 1959. június 30-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/137. ö. e.

¹⁵⁶ Az ilyen típusú pártvezetőségek megalakítására utal az MSZMP Szervezeti Szabályzata is, amely szerint: „Azokban az üzemekben, hivatalokban és intézményekben, amelyekben 300-nál kevesebb párttag van, és legalább három alapszervezet működik, összevont taggyűlésen 5-11 tagú pártvezetőséget választanak. A pártvezetőség köteles évenként legalább egyszer beszámolni az összevont párttaggyűlésnek.” Az MSZMP Szervezeti Szabályzata. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának Jegyzőkönyve, 1959. november 30–december 5.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1960. 628.

¹⁵⁷ Jelentés a II. Főosztály pártbizottsága területén működő osztály pártvezetőségek munkájáról és szerepéről. 1961. szeptember 11., valamint Útmutató az osztály pártvezetőségek munkájához. 1961. szeptember 14. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ö. e.

gyakorlatban a végrehajtó bizottság segítségével alakították ki tevékenységüket. Nemcsak a párthatározatok végrehajtásáért feleltek, de a pártélet szervezését és koordinálását is ellátták. Az alapszervezetek esetében az irányítás egyik legnagyobb és legáltalánosabb hibája az volt, mely több alkalommal megfogalmazódott, hogy a munka zömét a titkár végezte el, a tagságot kevésbé lehetett bevonni, és a pártcsoportok – mint a legkisebb pártszervek – sem tudták közelebb vinni a tagsághoz a párthatározatok elméleti irányelveinek gyakorlati megvalósítását.¹⁵⁸

A fent már hivatkozott 1959. június 30-i MSZMP PB határozat megszüntette a BM rendőrségi, büntetés végrehajtási, légoltalmi és tűzrendészeti szerveinél működő politikai apparátust és ezek funkciói a pártszervek feladatkörébe kerültek. Az apparátus tagjainak nagy részét beválasztották a belügyi pártszervek vezetőségébe, illetve sokan közülük függetlenített titkárok lettek. A PB-határozatot augusztus elején követte a belügyminiszteri parancs, melynek értelmében a BM pártbizottságát 45 fő alkotta, melyből 33 fő volt a politikai munkatárs és a titkár és 12 fő volt az irodai beosztott. A közbeeső pártbizottságok közül a legnagyobb létszámú az állambiztonsági pártbizottság volt és figyelemre méltó, hogy ide egy politikai munkatársat sem helyeztek. Egy-egy függetlenített pártfunkcionáriust osztottak be a Baranya, Bács-Kiskun, Borsod, Győr-Sopron és Vas megyei főkapitányságokhoz, a többi megyei rendőrséghez viszont ekkor egy politikai munkatárs sem került.¹⁵⁹

1959. október végén a pártalapszervezetek vezetőségválasztása, majd a közbeeső pártbizottságok küldöttértekezlete után megtartották a BM pártbizottság küldöttértekezletét is. A korábbi 97 alapszervezet és 471 vezetőségi tag helyett az újonnan megválasztott 119 alapszervezetben a vezetőségi tagok száma 592 lett. Az alapszervezetekben 29 titkárt nem választottak újjá, az összegzés szerint az esetek többségében azért, mert nem jól látták el a feladatukat. A függetlenített apparátus létszáma a Belügyminisztérium területén ekkor összesen 44 fő volt.¹⁶⁰

1960. június elején felmerült annak a lehetősége, hogy a budapesti pártbizottságon működő Adminisztratív Osztályt megszüntetik és a hozzá tartozó szervek pártellenőrzése (BM pártbizottsága és a BRFK pártbizottsága) a jövőben a Párt és Tömegszervezetek Osztályához (PTO) tartozna. Az Adminisztratív Osztály vezetője, Kaszás Ferenc nem értett egyet a fenti átszervezéssel, mert véleménye szerint a pártellenőrzés szétagolása titkárok és

¹⁵⁸ Jelentés a II. Főosztály pártszervezeteinek a küldöttértekezlet óta végzett munkájának tapasztalatairól. D. n. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1961. június 4-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e.

¹⁵⁹ A belügyminiszter 19. sz. parancsa a politikai nevelő apparátus megszüntetésével kapcsolatban. 1959. augusztus 8. MOL XIX-B-1-az 39. d.

¹⁶⁰ Pártbizottsági titkár 7 fő, egyesített osztály-párttitkár 9 fő, politikai munkatárs 10 fő, adminisztratív munkatárs 10 fő, és az esti egyetem, a KISZ és a szakszervezet függetlenített munkatársai összesen 8-an adták össze a végleges létszámot, mely 44 fő volt. Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1959. november 17-i üléséről. BFL XXXV (29) 1959/a/1. ő. e. 9. d.

osztályok között lehetetlenné tenné a bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek szakmai tevékenységének együttes, egymással összefüggésben történő ellenőrzését, így a javaslat le is került a napirendről.¹⁶¹

A BM pártbizottság alárendeltségében, 1960 decemberében – csak úgy, mint 1957. végén – hat úgynevezett közbeeső pártbizottság tevékenykedett. A Belügyminisztérium pártbizottsága 53 tagú volt, és emellett volt egy 11 fős Végrehajtó Bizottság, a Revíziós Bizottság (7 fő), a Fegyelmi Bizottság (9 fő), a Munkásmozgalmi Bizottság (5 fő), a KISZ Bizottság (35 fő), a KISZ Végrehajtó Bizottság (11 fő), és még 48 alapszervezet, melynek összesen 1865 tagja volt. Ekkor a központi állományban dolgozók közül 6087 párttag és 177 tagjelölt volt, ami az összlétszám 65,4%-a, a hivatásos állomány 75,4%-a volt. A hat közbeeső pártbizottság:

1. Személyzeti Szervek pártbizottsága (1170 párttag, 24 tagjelölt, 29 alapszervezet)
2. Politikai Nyomozó Főosztály pártbizottsága (2377 párttag, 63 tagjelölt, 46 alapszervezet)
3. ORFK pártbizottsága (383 párttag, 3 tagjelölt, 10 alapszervezet)
4. Kormányórság pártbizottsága (455 párttag, 32 tagjelölt, 11 alapszervezet)
5. Országos parancsnokságok pártbizottsága (398 párttag, 11 tagjelölt, 7 alapszervezet)
6. Anyagi terület pártbizottsága (1304 párttag, 44 tagjelölt, 24 alapszervezet)¹⁶²

A fenti közbeeső pártbizottságokat az „ellenforradalom” után szervezték meg, azonban a politikai nevelő osztályok megszüntetése és több osztályon az osztály-pártvezetőségek létrehozása – egy jelentés szerint – 1960 végére megnehezítette a BM pártbizottság irányító, ellenőrző tevékenységét. Egy jelentés szerint ezeken a szinteken az alapszervezetek problémái „elakadtak”, illetve a felsőbb pártszervek határozatai késve „jutottak le” a párttagsághoz. A közbeeső pártbizottságok és az osztály-pártvezetőségek közvetítő szerepe megnehezítette a közvetlen kapcsolat kialakítását a párttagság és a pártbizottságok között. A KB Adminisztratív Osztálya és a budapesti pártbizottság Adminisztratív Osztálya közel fél évig vizsgálta a Belügyminisztérium pártbizottsága működését, és arra a következtetésre jutottak, hogy a közbeeső pártbizottságokat, elsősorban a súlyponti területeken, így például a politikai rendőrségnél is meg kell szüntetni, hogy a BM pártbizottsága közvetlenebb kapcsolatot tudjon kialakítani a pártszervezetekkel, illetve a tagsággal. A jelentés készítői ehhez a ponthoz azt a megjegyzést fűzték, hogy sem a BM pártbizottságát, sem a végrehajtó bizottságát a tervezett megszüntetésekről nem informálják, ezt csak a fenti jelentésben szerepeltetik. A közbeeső

¹⁶¹ Feljegyzés Marosán elvtárs részére a budapesti pártbizottságon működő Adminisztratív Osztály megszüntetésével kapcsolatban. 1960. június 3. MOL M-KS 288. f. 30/1. ő. e.

¹⁶² Jelentés a Belügyminisztériumban működő pártbizottság tevékenységéről. 1960. december 1. MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e.

állambiztonsági pártbizottságot természetesen ekkor nem szüntették meg,¹⁶³ azonban egyes dokumentumok arra utalnak, hogy 1962 júniusára ezeket a pártbizottságokat, az ún. instruktori rendszer váltotta fel.¹⁶⁴

Mivel kutatásaim során csak 1959 és 1961 közötti állambiztonsági pártbizottsági listákat találtam, így a korszakra vonatkozó személyi mozgásokat nem tudtam teljes mértékben végig követni. Azonban bizonyos következtetések levonására egy lentebbi táblázatban összefoglalt névsorok is alkalmasak. Ezekből egyértelműen kiderül, hogy ebben a három évben nem történtek lényeges személyi változások, 1959 októbere és 1961 januárja között mindössze négy személy került ki véglegesen a pártbizottságból (Derzsi Sándor, Kardos Géza és Kovács György, Korom Mihály¹⁶⁵), míg Kerekes Pál 1961-ben már ismét tagja a politikai rendőrség pártbizottságának. A pontos létszám és a póttagok meghatározása körül lehetnek ellentmondások, eltérő adatok, de az megállapítható, hogy alapvetően a stabilitás és az állandóság jellemezte ezt a testületet. Természetesen a korai (1957–1958) szakaszban, illetve a politikai rendőrség átszervezése (1962–1963) során lehettek nagyobb mozgások.¹⁶⁶

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Jegyzőkönyv a BM PVB 1962. június 1-jei üléséről. BFL XXXV (29) 1962/a/3. ö. e.

¹⁶⁵ Korom Mihály 1951-től az MDP KV Adminisztratív Osztályán beosztott, 1954-től a KV belügyi feladatokkal megbízott függetlenített titkára volt. 1959 decemberétől a II/8. Osztály vezetője, 1960-tól a Határőrség országos parancsnoka. Bővebben: Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt... 100.*

¹⁶⁶ A közel 40 fős listán szereplő állambiztonsági pártbizottsági tagoknak alig több mint feléről tudunk közelebbi adatokat, azonban azok egy részének a hitelessége is megkérdőjelezhető az azonosítás nehézségei miatt. (A korábban már más összefüggésben említett pártbizottsági tagok beosztását, állambiztonsági életrajzát itt nem ismétlem meg.) Vértés János 1945-ben került a politikai rendőrség állományába, előbb egyházi vonalon tevékenykedett, majd a koncepciós perekkel kapcsolatos vizsgálatokban vett részt, később a hírszerzés területén dolgozott. 1953 januárjában elbocsátották az ÁVH-tól, azzal az indokkal, hogy 1939 után bekapcsolódott a Demény-frakció tevékenységébe. 1957 februárjától a II/2. Osztályon alosztályvezető, illetve osztályvezető-helyettes, 1958 decemberétől a II/3. Osztályon helyettes vezető, 1961-től osztályvezető, 1962 augusztusában leszerelték. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.2.1–158. Turcsán József 1945-ben került belügyi állományba, az ÁVO egyházi alosztályán dolgozott alosztályvezető helyettesként, majd az ÁVH I/3. Osztályának lett a vezető helyettese. 1955 októberétől az I/2. Osztály vezetőjévé nevezték ki. 1957-ben előbb a II/1. Osztályon tevékenykedett, majd a kémelhárítás helyettes vezetője lett, 1962-ben a KEOKH vezetésével bízták meg, majd augusztusban leszerelték. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–5908. Szöke Béla 1950-ben került a politikai rendőrséghez, előbb a hírszerzésre, majd a kémelhárításra, aztán 1954-től az Ipari Szabotázs Elhárító Osztályon dolgozott. 1956 decemberétől a II/6. Osztály vezetője lett, majd 1960-tól a II/3. Osztály osztályvezető-helyettese. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–5508. Peredi Rezsőről csak annyit tudunk, hogy 1961 februárjában áthelyezik a pártbizottság állományából a II/2. Osztályhoz, ahol a C alosztály vezetője lett. A BM Személyzeti Főosztály vezetőjének 198/1961. sz. parancsa. 1961. február 8. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1.– 586. Markó Imre 1945-ben került a politikai rendőrséghez, 1951 novemberétől az ÁVH X/3-b alosztályát vezette, az egyesített BM megalakulása után a IX. Főosztály vezetőjének első, operatív helyettese lett. 1955 novemberétől a BM XV. Osztályát irányította. 1957 májusától az Operatív Technikai Osztályt vezette. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–3560. Dobróka János 1945 júniusában került belügyi állományba, vidéki osztályokon dolgozott, majd 1951-től az ÁVH I/3. Osztály helyettes vezetője lett. 1953-tól az ÁVH Titkárságát vezette, később a BM VIII. Osztályának vezetőjévé nevezték ki, majd a hírszerzés állományba került. 1957 januárjától a II/5. Osztály vezetője, májustól a BM II/9. Osztályát irányította. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.2.1–202, valamint 2.8.2.1–973/94-826 és 2.8.2.2–595. Dr. Selmeczi György 1945-ben került a Szolnok Megyei rendőrőrkapitányságra. 1951-ben kinevezték az ÁVH II. Főosztálya vezető helyettesének. 1953 szeptemberétől az Ellenőrzési Főosztályt, majd a BM Titkárságot vezette. 1955-től a Katonai Elhárítási Főosztály parancsnoka, majd a forradalom leverése után 1957 májusától a II. Főosztály 1. (Katonai Elhárító) Osztálya vezetője lett. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–10097. Hazai Jenő 1957 májusától a kémelhárítás vezetője 1962-ig, amikor

A II. Főosztály PB tagjai 1959 októberé és 1961 januárja között

A II. Főosztály PB tagjai 1959 októberében ¹⁶⁷	A II. Főosztály PB tagjai 1960 novemberében ¹⁶⁸	A II. Főosztály PB tagjai 1961 januárjában ¹⁶⁹
Galambos József	Galambos József	Galambos József
Kerekes Pál	Komornik Vilmos	Kerekes Pál
Komornik Vilmos	Kovács Istvánné	Komornik Vilmos
Kovács Istvánné	Vértes János	Kovács Istvánné
Vértes János	Turcsán József	Vértes János
Turcsán József	Szőke Béla	Turcsán József
Derzsi Sándor	Ózdi Béla	Szőke Béla
Szőke Béla	Barkóczi Pál	Barkóczi Pál
Kardos Géza	Szilágyi János	Szilágyi János
Barkóczi Pál	Dömény József	Dömény József
Szilágyi János	Kovács Tibor	Oláh Erzsébet
Dömény József	Oláh Erzsébet	Novák Sándor
Kovács György	Novák Sándor	Tóth József
Oláh Erzsébet	Tóth József	Ózdi Béla
Novák Sándor	Peredi Rezső	Peredi Rezső
Tóth József	Markó Imre	Markó Imre
Ózdi Béla	B. Kiss István	B. Kiss István

pártfegyelmivel leszerelik. A belügyminiszter 13. sz. parancsa. 1957. május 3. ÁBTL 4.2 II. sorozat 5. d., valamint A belügyminiszter 0024. sz. parancsa. 1962. július 23. ÁBTL 4.2 II. sorozat 10. d. (Leváltásának okairól bővebben írok a „Pártfegyelmi ügyek a Politikai Nyomozó Főosztályon” című alfejezetben.) Mérő Károly 1945-ben kerül a politikai rendőrséghez, 1952 és 1953 között az ÁVO Személyzeti Osztályán a fegyelmi csoportot vezette, 1953 és 1956 júniusa között az ÁVH Fegyelmi Osztályán osztályvezető-helyettes, majd októberig osztályvezető. 1957-től a II/8. Osztályon osztályvezető-helyettes, majd ideiglenes osztályvezető 1960 és 1962 között. 1962. augusztus 15-i hatállyal leszerelik. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–3703. Makádi Jánosról csak azt tudjuk, hogy 1961 októberében a II/4. Osztályról a II/12. Osztályra helyezték át és kinevezték osztályvezető-helyettesnek. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–8989. Tatai József 1945-ben került a rendőrséghez, 1949 áprilisától az ÁVH Útlevél Osztályán (B/4. alosztály) dolgozott. 1952 májusától az ÁVH I/3-h (KEOKH) alosztályát vezette. 1957-től 1962 nyaráig a BM Útlevél Osztályának vezetőjeként működött. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–17065 és 2.8.2.1–116. Birkás Antalról annyit tudunk, hogy 1954-től a BM XII/4. alosztályát vezette, majd 1957-től a II/13. Osztály vezetője volt 1961-ig. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–0544. Fejes István 1945-ben került a katonai elhárítás területére, majd elbocsátják, 1956-ban rehabilitálják, ekkor a BM VIII. Osztály, majd 1956 novemberétől a II/9. Osztály osztályvezető-helyettese. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–1359. Kovács Tibor 1945-ben került a politikai rendőrségre. 1951 augusztusától 1956-ig a kémelhárítás területén dolgozott, alosztályvezető volt az ÁVH I/3. Osztályán. 1955-től főosztályvezető-helyettes és az I/3. Osztály vezetője. 1957 szeptemberében a Tanulmányi és Módszertani Osztályra került alosztályvezetői beosztásba. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–3112. Kurta János 1945 januárjában került a politikai rendőrséghez, 1951-től az ÁVH Hírközpontjának a vezetője, majd az egyesített BM Hír- és Futár Osztálynak lett a vezetője 1954-ben. 1955-től a XV. Osztályon lett osztályvezető-helyettes. 1957 júniusától a II/12. osztály D alosztályának a vezetője 1962 szeptemberében történt nyugdíjazásáig. BM Központi Fogyatéék, ÁBTL 2.8.1–3247.

¹⁶⁷ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről. MOL 288. f. 21/52. ő. e.

¹⁶⁸ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottsága 1960. december 29-i üléséről. BFL XXXV (29) 1960/c/2. ő. e.

¹⁶⁹ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottsága 1961. január 17-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/c/21. ő. e.

Korom Mihály	Rác Sándor	Rác Sándor
Peredi Rezső	Lantos Mihály	Lantos Mihály
Markó Imre	Dobróka János	Dobróka János
B. Kiss István	Németh Hugó	Németh Hugó
Rác Sándor	Dr. Selmeczi György	Dr. Selmeczi György
Lantos Mihály	Mátyus Zoltán	Mátyus Zoltán
Dobróka János	Hazai Jenő	Hazai Jenő
Németh Hugó	Mérő Károly	Mérő Károly
Dr. Selmeczi György	Makádi János	Makádi János
Mátyus Zoltán	Tatai József	Tatai József
Hazai Jenő	Rác János	Rác János
Mérő Károly	Birkás Antal	Birkás Antal
Makádi János	Nagy Rudolf	Nagy Rudolf
Tatai József	Tóth Erzsébet	Tóth Erzsébet
Rác János (póttag)	Ollé Ernőné	Ollé Ernőné
Birkás Antal (póttag)	Fejes István	Fejes István
Nagy Rudolf (póttag)	Nagy Ferencné	Nagy Ferencné
Tóth Erzsébet (póttag)	Vámos László	Vámos László
Ollé Ernőné (póttag)		Kovács Tibor (póttag)
Fejes István (póttag)		Dr. Szabó Lajos (póttag)
Nagy Ferencné (póttag)		Tihanyi ? (póttag)
Vámos László (póttag)		Kurta János (póttag)
Összesen: 31+8 fő	Összesen: 35 fő	Összesen: 35+4 fő

Bár a hiányzó adatok miatt a fenti minta nem teljes és azok pontossága is megkérdőjelezhető egyes esetekben, a politikai rendőrség pártbizottságának vázlatos archontológiai vizsgálata megerősíti azt a feltevést, hogy e testületben (is) jelentős számban képviseltették magukat azok, akik az ún. kádári másod-harmadvonalbeli garnitúrából kerültek ki. Ők jórészt 1945-ben kezdték a BM-ben a pályafutásukat, de pozícióba általában csak 1953 után kerültek, így a koncepciók perек előkészítésében nem voltak érintettek, a forradalom leverésében viszont aktívan részt vettek.

Az állambiztonsági pártbizottság 44 alapszervezetében 1961 nyarán 2360 párttag és 58 tagjelölt dolgozott. A vezetőségi tagok 60%-a munkás és paraszti származású volt, 28%-uknak volt „rég” mozgalmi múltja. A pártbizottság tagjainak 50%-a, a végrehajtó bizottság tagjai 55%-ának volt 1945 előtti illegális munkásmozgalmi tapasztalata. A fluktuáció a pártbizottságon belül nem volt jelentős, csupán 1,3% volt, hárman iskolára, egy fő pedig más területre került. A pártvégrehajtó bizottságban három esetben történt változás, szintén iskolába küldés és áthelyezés miatt. A vezetőségi tagok között a fluktuáció 35,5%-os volt,

szintén a fenti okok miatt. Az alapszervezetek irányítása a felső pártszervek határozatai, valamint az állambiztonsági pártbizottság elvi határozatai alapján elsősorban a havonta megtartott titkári értekezleteken keresztül történt. A fontos kérdések megtárgyalását kibővített titkári értekezleten folytatták le. A végrehajtó bizottság tevékenységét a „társadalmi munkát” végző instruktorok hat tagú csoportja segítette.

*A BM II. Főosztály alapszervezeteinek és osztály pártvezetőségeinek taglétszáma, 1962 júliusában*¹⁷⁰

alapszervezet/osztály pártvezetőség	taglétszám
II/1. alapszervezet	46
II/2. osztály pártvezetőség	261
II/3. osztály pártvezetőség	229
II/5. osztály pártvezetőség	169
II/6. osztály pártvezetőség	186
II/8. osztály pártvezetőség	232
II/9. osztály pártvezetőség	491
II/10. osztály pártvezetőség	356
II/11. alapszervezet	86
II/12-a. alapszervezet	46
II/12-b. alapszervezet	36
II/13-a. alapszervezet	119
II/13-b. alapszervezet	33
Útlevel Osztály	79
II/16-a. alapszervezet	35
II/16-b. alapszervezet	25
II/16-c. alapszervezet	50
II/16-d. alapszervezet	14
II/15. alapszervezet	84
Összesen:	2577

1962 őszén a BM pártbizottsága – az MSZMP VIII. kongresszusára készülve – pártértekezlet összehívását tervezte, ezért küldöttválasztó taggyűlések megtartására utasította valamennyi vezetőségét. A BM pártbizottság küldöttértekezletén 41 tagú pártbizottságot (12 póttag), 11 tagú végrehajtó bizottságot, 9 tagú revíziós bizottságot, 7–9 tagú fegyelmi bizottságot kellett választani. A küldöttértekezlet résztvevőinek száma 310 fő (250 szavazati és 60 tanácskozási

¹⁷⁰ Javaslat az MSZMP BM pártbizottság küldöttértekezletének szervezeti előkészítésére. 1962. július 28. BFL XXXV (29) 1962/a/2. ő. e.

jogú) lehetett. A Budapesti Pártértekezletre a BM 19 szavazati jogú (2 tanácskozási jogú) küldöttet küldhetett.¹⁷¹ Az október 19-én megtartott belügyminisztériumi pártértekezlet újjáválasztotta a pártbizottságot és a Budapesti Pártértekezlet küldötteit.

A Belügyminisztérium és a politikai rendőrség pártbizottsága és végrehajtó bizottsága hatáskörébe tartozó pártfunkciók elosztását szabályozó hatásköri lista csupán 1961 augusztusából maradt fenn. E szerint BM pártbizottság hatáskörébe tartozott – többek között – a minisztérium politikai munkatársai és függetlenített dolgozói, a területi pártbizottságok, a Fegyelmi Bizottság, a KISZ Bizottság tagjai, a Szakszervezeti Bizottság elnöke¹⁷², a Személyügyi Főosztály vezetőjének helyettese, a Kormányőrség Parancsnokának helyettese, valamint – a politikai rendőrség vezetője kivételével – a központi osztályok parancsnokai, a II. Főosztály osztályvezető helyettesei (31 fő). A pártbizottság járt el az olyan ügyekben is, mint a központi önálló osztályok vezetőinek kinevezése, elbocsátása, a leváltás, az áthelyezés, a vezénylés, a nyugállományba helyezés, a visszatartás, a kitüntetés, a soron kívüli előléptetés, a fenyítés, a pártiskolára, valamint a két éves Akadémiára és a Nyelvőiskolára való küldés, a pártbizottsági tagok és az alapszervi titkárok esetében pedig a jutalmazás és a dicséret is. A BM pártbizottság hatáskörébe ekkor összesen funkció szerint 411 fő, személy szerint 338 fő tartozott.¹⁷³

Az állambiztonsági pártbizottság illetékességébe tartozott a fegyelmi bizottság, az osztálypártszervek vezetőségének tagjai, az alapszervezetek titkárai, az alapszervezetek vezetőségi tagjai, a KISZ csúcspártbizottság, a KISZ alapszervezetek titkárai, a központi osztályok alosztályvezetői, a II. Főosztály Titkárság és a titkos ügykezelés (TÜK) vezetője személyi ügyeiben való döntés, valamint a BM pártbizottsága által nyilvántartott ún. régi párttagok esetei is. A fenti hatásköri lista belügyminisztériumi pártvégrehajtó bizottsági vitája során Kincs István annak mielőbbi kiadása mellett érvelt, mert szerinte a választott pártszervek titkárait ez a fenti szabályozás „megvédi” attól, hogy egyes parancsnokok esetleg csak úgy áthelyezgessenek alapszervezeti titkárokat, s ezáltal a választott funkció, és a pártszervezet vezető nélkül maradna. Ez a nomenklatúra szabályozás kétség kívül a pártirányítás és pártellenőrzés egyik legfontosabb biztosítéka volt, a szakmai vezetők esetleges túlkapásai ellen jelenthetett biztosítékot. Ugyanakkor a hatásköri lista összeállítói megjegyezték, hogy a pártszervezetek véleményének kikérése – a már korábban kialakult gyakorlatnak megfelelően – mellőzhető volt azért, hogy ne húzódjanak el bizonyos káderkérdések. Ilyenkor a pártbizottságok titkárainak véleménye is elegendő volt. Ezzel a

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² A BM Szakszervezeti Bizottságához 1962 nyarán 3065 szakszervezeti tag tartozott, akiknek a munkáját 21 osztálybizottság és 23 önálló szakszervezeti csoport irányította. Jelentés a tömegszervezetek munkájáról és a tömegszervezetek pártirányításáról. 1962. július 28. BFL XXXV (29) 1962/a/2. ö. e.

megjegyzéssel Kincs István valószínűleg nem értett egyet, de a vita jegyzőkönyvében ennek nyomát nem találtam.¹⁷⁴

A korai Kádár-korszak politikai rendőrségének pártirányításához és ellenőrzéséhez nélkülözhetetlen volt, hogy a párt az állambiztonsági szervek minden egységénél jelen legyen. A belügyi pártszervek a minisztérium felépítéséhez igazodva az osztályokkal és főosztályokkal párhuzamosan épültek ki, és működésük a vizsgált korszakban lényegében nem módosult. A változás 1962-ben következett be, amikor a politikai rendőrség párt szerveit az új, ún. csoportfőnökségi struktúrához igazították.

3. A szabályozás

3.1. A politikai rendőrség pártirányításának szabályozástörténete

A Sztálin halálát követő változások a magyar belpolitikai életre is alapvető befolyással voltak.¹⁷⁵ A magyar párt és állami vezetők moszkvai tárgyalásain, egyebek mellett, a belügyi kérdések is szóba kerültek. Berija nem egészen két héttel letartóztatása előtt a BM és az ÁVH egyesítése mellett érvelt – ahogyan azt Moszkvában akkorra már megtették – és két lehetőséget vázolt fel: „Egyik mód: a Belügyminisztérium élére felelős embert állítanak, aki gazda lesz a területen és kijavítja a hibákat. Másik mód: Rákosi elvtárs közvetlenül irányítja a belügyi és ÁVH szervek munkáját. Ez utóbbi mód nem helyes.” Nagy Imre egyetértett a fentiekkel, de az irányítás kérdésében más véleményen volt: „A Belügyminisztérium és az ÁVH egyesítése. Teljes mértékben helyes, amit Berija elvtárs mondott. Rákosi elvtárs közvetlenül irányította az ÁVH-t. A KV-nak van Adminisztratív Osztálya, annak kellene vezetni és ellenőrizni az ÁVH munkáját (Berija elvtárs: Az ÁVH munkáját nem vezetheti az Adminisztratív Osztály, hanem a Központi Vezetőség.)” Berija utalása a „hibákra” a korábbi törvénysértésekre vonatkozott. E miatt került sor rövidesen az ÁVH és a BM összevonására, és ezért volt a BM vezetőjének egyik legfontosabb feladata a „rendcsinálás”, a törvényesség helyreállítása.

Az MDP KV 1953. június 27-28-i ülésén, a június közepi moszkvai tárgyalások értelmében határozatot hozott – többek közt – az iparpolitika módosításáról, a parasztság terheinek enyhítéséről, az internálótáborok feloszlásáról, az ártatlanul börtönbe zártak szabadon bocsátásáról. Farkas Mihály és Révai József kikerült a Politikai Bizottságból és a

¹⁷³ Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1961. augusztus 18-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/a/3. ö. e.

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ A politikai rendőrség 1954 és 1958 közötti pártirányításának szabályozástörténeti áttekintéséhez lásd: Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958) *Századok*, 2006/5. sz. 1123–1148.

moszkvai „konzultáción” kijelölt új miniszterelnök, Nagy Imre 1953. július 4-i programbeszédében hangsúlyozottan szerepeltette a törvényesség megszilárdításának célját is.¹⁷⁶ Ebben az új miniszterelnök – úgy tűnik – számított a szovjet tanácsadókra is, mert ahogy Kiszeljov szovjet nagykövetnek mondta: „a BM-ben bizonyos átalakulás kezdődött ugyan, de nagy a lemaradás e téren és a szovjet elvtárs segítségére feltétlenül szükség lesz.”¹⁷⁷ A július végén érkezett új belügyi főtanácsadó, G. A. Iscsenko, valamint az egyes napirendi pontokban „illetékes” szovjet tanácsadók¹⁷⁸ részt vettek a Belügyminisztérium Kollégiumának ülésein, így – valószínűsíthetjük, hogy – szerepük volt az egységes Belügyminisztérium kialakításában, a szervezeti változtatásokban, illetve az ügyrend elkészítésében is.¹⁷⁹

A törvénytelenések felülvizsgálatának felvetése, valamint a BM és szerveinek pártellenőrzéséről szóló határozat mind a törvényesség visszaállítását szolgálta (volna). Gerő Ernő belügyminiszterként jól tudta, hogy elsősorban politikai okból szükséges a pártellenőrzésről szóló határozat kidolgozása: „Itt természetesen elsősorban a párt kezében kell lennie a kezdeményezésnek, de nekünk aktívan bele kell kapcsolódnunk ebbe a munkába, mert a belügyminisztérium rendszeres pártellenőrzése politikailag elengedhetetlenül szükséges és egyben alapvető feltétele annak, hogy a belügyminisztérium képes legyen megfelelően ellátni azokat a rendkívül fontos feladatokat, amelyeket a párt és a kormány reá bízott.”¹⁸⁰

Ebbe a folyamatba illeszkedett a KV-nak a BM államvédelmi operatív szervei vezető kádereinek megerősítéséről szóló határozata, mely a „vezetőkáderek” hiányát az egységes Belügyminisztérium megszervezése során kialakult helyzettel, valamint a „kompromittált, államvédelmi munkára nem alkalmas személy”-ek eltávolításával magyarázta. A „fejlett, politikailag szilárd pártmunkások”-at a budapesti és megyei pártbizottságok felelős pártfunkciót betöltő káderei közül kellett átadni a BM-nek, ahol államvédelmi operatív

¹⁷⁶ Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.) Közli: T. Varga György. *Múltunk*, 1992/2–3. sz. 234–269., valamint Nagy Imre: Egy évtized. Válogatott beszédek és írások (1948–1954). II. kötet. Budapest, Szikra, 1954. 349–376. Bővebben Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. II. kötet. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 9–21.

¹⁷⁷ *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései.* Szerkesztette: Baráth Magdolna, Budapest, 2002. 65–66.

¹⁷⁸ 1953 és 1956 között a KGB magyarországi képviselője J. Ty. Szinyicin ezredes, első helyettese pedig G. F. Grigorenko ezredes volt. A magyar államvédelmi/állambiztonsági szerveknél dolgozó szovjet tanácsadók pontos létszáma nem ismert, annyit tudunk, hogy 1952-ben 33, 1953 őszén már 42 szovjet belügyi tanácsadó dolgozott Magyarországon. Bővebben: Baráth Magdolna: „Testvéri segítségnyújtás” Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon, *Történelmi Szemle*, 2010/3. sz. 366.

¹⁷⁹ A szervezeti kérdések tisztázására egy bizottságot hoztak létre, melynek vezetője Piros László, tagjai Györe József, Dékán István, Ács Lajos és Selmeczi György voltak. Gerő Ernő levele Piros Lászlónak, Györe Józsefnek és Dékán Istvánnak. MOL M-KS 276. f. 66/42. ő. e. Bővebben Baráth Magdolna: Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954. In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve...* 163.

¹⁸⁰ Gerő Ernő levele Piros Lászlónak, Györe Józsefnek és Dékán Istvánnak. MOL M-KS 276. f. 66/42. ő. e. Bővebben *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései.* Összeállította, a bevezető tanulmányt írta: Baráth Magdolna. Budapest, Napvilág, 2002.

osztályvezető-helyettesek, alosztályvezetők, járási osztályvezetők és helyetteseik lettek.¹⁸¹ Ugyanakkor a pártállami társadalmi berendezkedés sajátosságai, a párt (ön)ellenőrzés ellentmondásai a hatalmi harcoknak egy újabb terepét, eszközt teremtették meg. Néhány hónappal korábban Farkas Mihály – a KV-nak az Adminisztratív Osztály felügyeletével megbízott titkára – a BM ellenőrzésének nehézségeiről Jevgenyij Dimitrijevic Kiszeljov szovjet nagykövetnél panaszkodott. Osztályának nem csak joga, de kötelessége a Belügyminisztérium munkájának ellenőrzése – hivatkozott a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Központi Bizottságának júniusi plenumának határozatára –, de neki a PB tag Gerő „ellenőrzése” problémákat okoz.¹⁸² A politikai rendőrség pártellenőrzésének „leple alatt” folytatott hatalmi vetélkedés a tárgyalt korszak egyik jellemző mozzanata volt.

A BM pártellenőrzésének módjáról szóló határozat megalkotásának gondolatát a PB 1953. november 11-i – a Péter Gábor és társai ügyében folytatott vizsgálat eredményeiről szóló jelentés megtárgyalása kapcsán hozott – határozatában rögzítették. A PB megbízta Rákosi Mátyást, Nagy Imrét és Gerő Ernőt, hogy a jelentés alapján dolgozzanak ki egy dokumentumot, mely tartalmazza azokat a tanulságokat – elsősorban az államvédelmi szervek munkájának párt ellenőrzése szempontjából –, melyeket Péter Gábor és társai „nép- és államellenes tevékenységéről a pártnak le kell vonni”.¹⁸³

A pártellenőrzésről szóló határozat kidolgozása csak 1954 elején kezdődött el, a PB február 24-i ülésén tárgyalta meg az előterjesztést. A bevezető részt Gerő írta, de a szovjet nagykövettel történt beszélgetésből kiderül, hogy az abban leírtakkal kapcsolatban voltak aggályai: „a határozattervezethez egyfajta bevezetőt írtam, amelyben röviden szó esik azokról a tanulságokról, amelyeket a pártnak Péter Gábor ügyéből és abból a tényből kell levonnia, hogy a múltban az ÁVH munkáját a párt nem ellenőrizte. Meg kell mondanom, a magam részéről elégedetlen vagyok ezzel a bevezetéssel. Ugyanakkor nehéz lesz ettől eltekinteni. Szerintem Nagy alapgondolata mind a határozattal, mind a bevezetéssel kapcsolatban – habár ez utóbbi vonatkozásban csak kisebb mértékben – az, hogy világosan és végérvényesen ki kell mondani, ki a felelős a BM-ben elkövetett törvénytelenésekért és önkényért. És mivel tagadhatatlan, hogy Rákosi, s utána Farkas, de elsősorban Rákosi nagymértékben felelősek, ezek a messzemenő következtetések egyenesen veszélyeztetik a párt vezető magjának

¹⁸¹ Határozat a BM államvédelmi operatív szervei vezető kádereinek megerősítéséről. 1954. január 13. MOL M-KS 276. f. 54/287. ő. e.

¹⁸² Az SZKP KB 1953. júniusi határozata szerint a pártszervezeteknek nemcsak joguk, de kötelességük is a BM munkájának ellenőrzése. Lásd Jurij Andropov feljegyzése a Farkas Mihállyal folytatott beszélgetéséről (1953. október 19.) In *Szovjet nagyköveti iratok...* 95–98. Andropov ekkor a Szovjetunió budapesti nagykövetségén, mint tanácsos dolgozott.

¹⁸³ Jelentés a Péter Gábor és társai ügyében folytatott vizsgálat eredményéről. 1953. november 11. MOL M-KS 276. f. 53/146. ő. e.

jelenlegi formájában történő fennmaradását.”¹⁸⁴ Hasonlóképp vélekedett Hruscsov is, mikor 1954 tavaszán a magyar pártküldöttség „konzultáción” Moszkvában járt. „Lehet, hogy maguknál a hibák kijavításának módja nem ugyanaz kell hogy legyen, mint nálunk, figyelembe véve, hogy az SZKP erősebb, mint a Maguk pártja. A hibákat úgy kell kijavítani, hogy ne rombolják le Rákosi elvtárs tekintélyét, mert ez a párt tekintélye is. Mi bíráljuk Rákosi elvtársat, de nem vesszük ki szélesebb körbe.”¹⁸⁵

Mivel tehát Rákosi, illetve a legszűkebb pártvezetők (Gerő, Farkas, Révai) felelősségét nem lehetett felvetni, a törvénytelenések elkövetéséért a felelősséget kizárólag az ÁVH volt vezetőire kellett hárítani, azzal az indoklással, hogy ezekre azért kerülhetett sor, mert a párt nem gyakorolt kellő ellenőrzést az ÁVH felett. A rákosista-sztálinista és a reformkommunista irányvonal egyik legélesebb ütközőterepe a törvénytelenések felülvizsgálata volt, melynek következetes végigvitele egyértelműsítette volna Rákosi szerepét, felelősségét. 1954 tavaszán – ekkor még Moszkva támogatásával – sor került az ún. hazai kommunisták (Kállai Gyula, Losonczy Géza, Donáth Ferenc) pereinek a felülvizsgálatára, rehabilitálásukra és ekkor született meg a BM pártellenőrzéséről szóló első KV-határozat is.

Az MDP Központi Vezetőségének 1954. március 12-i határozata a Belügyminisztérium budapesti és megyei szerveinek pártellenőrzéséről kemény kritikával illette az államvédelmi szerveknek még pár hónappal korábban is alkalmazott gyakorlatát. A KV 1953. júniusi határozatára¹⁸⁶ hivatkozva a dokumentum a párt számára a legfontosabb feladatként a „törvényesség feltétlen biztosítását” jelölte meg az államélet, valamint az államvédelmi szervek munkája során, továbbá kinyilvánította, hogy ezek „minden körülmények között a párt- és a kormány határozatai szerint végezzék munkájukat”. Már ebben a pár sorban is egyértelműen megmutatkozott a pártvezetés azon szándéka, mely a törvénytelenések kizárólagos felelősségét a párttól elhárítani, s a pártot és a kormányt, mint a törvényesség legfőbb biztosítékát kívánta feltüntetni. A határozat következő részében a valóban kemény kritikával megfogalmazott bírálat őszinteségét lerontja az a kitétel, mely az ÁVH-t téve meg kizárólagos bűnösnek, a pártellenőrzés hiányát, a párt tényleges ellenőrző szerepének elégtelen voltát emelte ki fő okként, holott a törvénytelenések a pártvezetés döntései alapján

¹⁸⁴ Kiszjeljov feljegyzése a Gerő Ernővel folytatott beszélgetésről. (1954. február 18.) In *Szovjet nagyköveti iratok...* 137–147.

¹⁸⁵ Feljegyzés az SZKP Elnöksége tagjai és az MDP Politikai Bizottsága delegációjának megbeszéléséről. (1954. május 5.) Rainer M. János – Urbán Károly: „Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1955-ben. *Múltunk*, 1992/4. sz. 136.

¹⁸⁶ A Központi Vezetőség határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról (1953. június 27–28.) In *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Főszerkesztő: Izsák Lajos. Összeállította, a jegyzeteket készítette és szerkesztette: Habuda Miklós, Rákosi Sándor, Székely Gábor, T. Varga György. Budapest, Napvilág, 1998. 188–206.

történtek. Ugyanakkor – önkritikát gyakorolva – megpróbálta elhíttetni, hogy „csupán” a párt ellenőrző szerepének gyengesége vezetett a jogtiprásokhoz.

„A belügyi szerveknek a párt által való ellenőrzésére annál inkább szükség van, mert az elmúlt években a volt Államvédelmi Hatóság és annak budapesti és megyei operatív szervei fölött a párt tényleges ellenőrzést nem gyakorolt. A volt Államvédelmi Hatóság, volt vezetője és büntársai az államvédelmi szervekben a pártellenőrzés hiánya folytán éveken keresztül folytattak ellenséges aknamunkát. Züllesztették az államvédelmi szerveket. Az államvédelmi operatív és vizsgálati munkában rendszerré tették a törvénytelenéget, az erőszak alkalmazását, jegyzőkönyvek és vallomások meghamisítását és ezeket a törvénytelen és aljas módszereket számos esetben ártatlan emberekkel, dolgozókkal, becsületes kommunistákkal szemben alkalmazták. Az államvédelmi szerveket osztályidegen, ellenséges elemek gyűjtőhelyévé tették. [...] A volt Államvédelmi Hatóság volt vezetője és büntársai igyekeztek az Államvédelmi Hatóságot a párt és kormány fölé helyezni. Avantgardista szellemet terjesztettek és fejlesztették ki az államvédelmi szervekben s ezt takaróul használták ahhoz, hogy kivonják az államvédelmi szerveket a párt ellenőrzése alól. Becsapták és galádul félrevezették a pártot. Mindebből le kell vonni azt a tanulságot, hogy szigorúbb, rendszeres, következetes pártellenőrzést kell megvalósítani a belügyminisztériumi szervek egész munkája felett. Biztosítani kell, hogy soha többé ne ismétlődhessen meg az, ami az elmúlt években az államvédelmi szervekben megtörtént és ami súlyos kárt okozott a pártnak, népi demokratikus államunknak.”¹⁸⁷

A fenti bírálathoz keverednek a valódi és a valótlan elemek, működött a régi reflex. Az ÁVH – szemben az 1956 után kialakított állambiztonsági rendszerrel – ugyan valóban „állam volt az államban”, de vezetőinek kizárólagos bűnössége, a tudatos „ellenséges aknamunka”, valamint az a vád, hogy „osztályidegen” – vagyis jobboldali, reakciós, fasiszta – elemek „gyűjtőhelye” lett volna, nem volt igaz. A bírálathoz ugyanakkor helyesen mutatott rá Péter Gábor és társai önkényeskedéseire.

Nagy Imre 1954 végéig, 1955 elejéig élvezte a szovjet vezetés támogatását, mely januárban ismét Moszkvába rendelt magyar politikai vezetést és újból – ekkor épp a reformok radikalizmusáért – élesen kritizálta és a változtatások „kijavítását” rendelte el. Ezért a Nagy Imre miniszterelnöksége alatt megindult enyhülés, a rehabilitációs eljárások, a törvénytelenségek felülvizsgálata a szovjet vezetés támogatásának megszűnésével megtorpantak és a „súlyos balfogások” valódi felelőseinek felelősségre vonása sem történt meg. Péter Gábort ugyan 1954 márciusában életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, de a

¹⁸⁷ Határozat a Belügyminisztérium budapesti és megyei szerveinek pártellenőrzésére. 1954. március 12. MOL M-KS 276. f. 53/162. ö. e.

hivatalos álláspont szerint a pártvezetés továbbra is csak annyiban volt felelős a törvénytelenlégekért, hogy nem biztosította az ÁVH felett a pártellenőrzést. 1955 tavaszán azonban a Moszkvában történt személyi változásokat kihasználva – Malenkov helyett a Hruscsovot támogató Bulganyin lett a miniszterelnök – Rákosi megbuktatta Nagy Imrét, akit megfosztottak a PB tagságtól és felmentették miniszterelnöki megbízatása alól. A resztalinizációs folyamatok azonban nem voltak tartósak. A nemzetközi viszonyok enyhülése, az osztrák államszerződés aláírása, a genfi csúcstalálkozó, Magyarország felvétele az ENSZ tagjai sorába, a szovjet-jugoszláv viszony normalizálódása az 1953–1954-es magyar reformpolitikát látszott igazolni, ezért az SZKP XX. kongresszusa Magyarországon is rendkívül nagy hatást és visszhangot keltett. A pártapparátus gyorsan reagált a Moszkvában történt eseményekre, az Adminisztratív Osztály már 1956 márciusában elkészítette javaslatát, mely az SZKP XX. kongresszusának „tapasztalatait” a BM pártellenőrzésének javítása érdekében kívánta felhasználni.

Rákosi márciusban végül kénytelen volt nyilvánosan is elismerni, hogy Rajk Lászlót ártatlanul végezték ki, valamint pár hónappal később azt is bevallotta, hogy ezért személy szerint őt is felelősség terheli. A Politikai Bizottság 1956. május 31-i ülésén hallgatta meg a Kovács István vezette bizottság beszámolóját Farkas Mihály ügyéről. A jelentés szerint Farkast közvetlen felelősség terhelte, mert „az államvédelem munkája helytelen, törvénytelen irányba fejlődött”. A visszaélések Farkas tudtával és hozzájárulásával történtek meg és személyes jelenléte gyakorlatilag „szentesítette a törvénytelenlégeket”. A párt többi vezetőjének felelősségét viszont csak annyiban ismerte el a jelentés, hogy a Titkárság és a Politikai Bizottság testületileg felelős, de csak abban, hogy nem biztosította az ÁVH pártellenőrzését.¹⁸⁸ Rákosit szovjet nyomásra végül a KV júliusban menesztette, felmentették első titkári és a PB tisztsége alól. A Szovjetunióba távozott Rákosi helyét Gerő Ernő foglalta el, Kádár János és Marosán György pedig PB tagok lettek. A nemzetközi változások, a lengyelországi események, a júniusi poznani munkásfelkelés és Gomulka reformtörekvései is a változások irányába mutattak és ebben a légkörben, pár nappal a Farkas Mihály politikai felelősségéről szóló határozat és a pártból történő kizárása után a PB 1956. július 26-i ülésén a MDP KV határozatot hozott a BM és szervei pártellenőrzésének további megjavítására. Az 1956 nyarán hozott újabb határozat indoklása a törvényesség betartását, vagyis a korábbi törvénytelenlégek megakadályozását, a Rákosi-korszaktól való elhatárolódást demonstrálta. A

¹⁸⁸ A Kovács-féle bizottság végül a Központi Vezetőség 1956. július 18–21-i ülésén tárta a KV nyilvánossága elé a Farkas Mihály politikai felelősségéről és bűneiről szóló jelentését. MOL M-KS 276. f. 62/KKF/11. ő. e. Bővebben Baráth Magdolna: Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956). In *Múltunk* 1999/4. sz. 89., valamint uő. Az ÁVH és az 1950-es évek rehabilitációs eljárásai. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban...* 200–201.

nyár végi, kora őszi szellemi pezsgés, majd Rajk László újratemetése, később a forradalom kitörése és leverése merőben új helyzetet teremtett.

A forradalom alatt az államvédelem személyi állományának egy része „megingott” ugyan, de alapvetően ez volt az egyetlen szerve a korábbi államhatalomnak, amely – a határőrség egyes egységei mellett – a szovjet csapatok mellett harcolt a forradalom leveréséért. November 4-ét követően a szovjetek – Szerov és tanácsadói stábjá – illetve a románok hathatós támogatásával indult meg a politikai nyomozó osztályok újjászervezése.¹⁸⁹ Bár a Budapesti Rendőrfőkapitányság szovjet tanácsadói 1956. október 29-én Moszkvába távoztak, a forradalom ideje alatt a KGB elnöke, I. A. Szerov tábornok és több munkatársa is Magyarországon tartózkodott. A hiányos források ellenére annyi tudható, hogy novemberben és decemberben a letartóztatott felkelők ügyének vizsgálatát elsősorban a szovjet tanácsadók végezték, a jegyzőkönyveteket is orosz nyelven készítették el. December elején Kádár 23 szovjet tanácsadót kért az SZKP KB-tól a magyar állambiztonsági szervek „megerősítése” céljából. A Vizsgálati Osztályra novemberben 13, december elején pedig még további három tolmácsot is kineveztek a tanácsadók mellé. Ebben az időszakban a BM szovjet főtanácsadója A. D. Beszcsasznov vezérőrnagy, helyettese pedig Ny. G. Turko ezredes volt, aki elsősorban a hálózati operatív munkában segítette a magyar szerveket.¹⁹⁰

A Kádár-kormány megalakulásakor és működésének kezdeti szakaszában nem lehet a párt irányító szerepének egyértelmű érvényesüléséről beszélni, hiszen a Kádár-féle csoport a szétesett párt helyett, az állami pozíciók megszerzésére törekedett, s a kommunista párt és társadalmi bázis hiányát a szovjet testvérpárt döntései és a szovjet katonai jelenlét adta meg. Tulajdonképpen a szovjet pártvezetés irányította a magyar politikai viszonyokat, így mégiscsak beszélhetünk pártirányításról, de nem a magyar, hanem a szovjet fél részéről.¹⁹¹ Az

¹⁸⁹ Egy 1956 novemberében történt megbeszélés értelmében a Securitate több száz magyarul tudó alkalmazottjával segítette Magyarországon az „ÁVH” újjászervezését. Irányítójuk Einhorn Vilmos, a budapesti román nagykövetség tanácsosa volt. Bővebben Lipcsei Ildikó: Bevezetés. In *Magyar–román kapcsolatok 1956–1958. Dokumentumok*. Budapest, Paulus-Publishing – Nagy Imre Alapítvány, 2004. 45.

¹⁹⁰ Ny. Sz. Hruscsov 1958-i magyarországi látogatása alkalmával vetette fel, a szovjet tanácsadók visszahívásának kérdését. Ekkor a Belügyminisztérium állományában még mindig 23 tanácsadó teljesített szolgálatot. Ugyanakkor Biszku Béla belügyminiszter – 1960 decemberi levelében – a KGB akkori elnökétől, A. Ny. Seljepintől azt kérte, hogy a tanácsadói apparátus hosszabbítsa meg magyarországi működését és továbbra is segítse a magyarországi állambiztonsági szerveket. A szovjet tanácsadók tevékenységéről bővebben: Baráth Magdolna: „Testvéri segítségnyújtás” Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon... 357–387. A szovjet tanácsadók megbecsülését és aktív jelenlétét igazolja, hogy 1962-ben a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa – a magyar Belügyminisztériumban végzett több éves munkásságuk elismeréséül – A. D. Beszcsasznov vezérőrnagyot a Magyar Népköztársaság zászlórendje I. fokozatával, Ny. G. Turko ezredest a II., míg L. D. Abramov és Ty. Ty. Skola ezredeseket a zászlórend III. fokozatával tüntette ki. Pap János belügyminiszter előterjesztése a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához A. D. Beszcsasznov vezérőrnagy kitüntetésére. 1962. május 11., valamint Pap János belügyminiszter levele Péter János külügyminiszternek L. D. Abramov és Ty. Ty. Skola ezredesek kitüntetéséről. 1962. szeptember 5. Mindkét dokumentum jelzete: MOL XIX-B-1-aj 17. d.

¹⁹¹ Bővebben Bikki István: Az ideiglenes Kádár-kormány. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...* 241–318.

SZKP KB elnökségének tagjai közül 1956 novemberében Budapesten tartózkodott, többek közt, G. M. Malenkov miniszterelnök helyettes és M. A. Szuszlov, valamint A. B. Arisztov KB titkár, sőt titokban – állítólag – Magyarországon járt az SZKP KB első titkára Hruscsov is. Kádárt pedig a szovjet nagykövetség tanácsosa V. Sz. Bajkov ellenőrizte minden percben.¹⁹²

Az új hatalom képviselői és az egykori ÁVH-s beosztottak között ellentmondásos viszony alakult ki. Kádár és köre tudta, hogy az államvédelem újjászervezésének nyílt felvállalása még népszerűtlenebbé tenné a kormányt. A tilalom ellenére felállított államvédelmi szervek felszámolására tett november 7-i utasítás, valamint Münnichnek, illetve Pöcze Tibor vezérőrnagynak, az Országos Rendőrkapitányság vezetőjének nyilatkozatai¹⁹³ demoralizálták a volt ÁVH-s állományt és bennük olyan nézetet alakítottak ki, hogy a „párt koncnak dobott oda bennünket”.¹⁹⁴ A volt államvédelmi szervek beosztottainak elbocsátásáról és az eddigi tevékenységük felülvizsgálásáról szóló rendelet¹⁹⁵ tovább erősítette a bizonytalanságot az egykori államvédelmiek körében, hisz a párt – ugyan nem a nyilvánosság előtt – „megvédte”, anyagilag segítette őket, ugyanakkor nem foglalt mellettük egyértelműen állást. A felülvizsgálat igazolta az állomány nagy többségét, és ha nem is rehabilitálta, de mindenképpen legalizálta létüket. Ennek ellenére a volt ÁVH-sok egyértelmű kiállást vártak a pártvezetéstől, hogy „szűnjön meg a velünk kapcsolatos kettősség, amely szerint kívülről támadnak, belülről pedig dicsérnek”.¹⁹⁶ A régi államvédelmiek által érzékelt „kettősség” a kádári vezetésnek a fegyveres testületek – elsősorban az ÁVH állománya – iránti ambivalens „érzéseiből” táplálkozott. Kádár elsődleges célja saját politikai súlyának növelése, a stabilitás, a (látszólagos) szuverenitás megteremtése volt, valamint a Moszkva előtti megfelelés, bizonyítás. Úgy vélte, nélkülözhetetlen egy politikailag megbízható fegyveres erő, amely végrehajtja a kormányzat utasításait, de maga nem válik a politika irányítójává. Az önmagát szovjet támogatással reaktiváló, független fegyveres és politikai erőt képviselő ÁVH viszont veszélyes, hiszen megbízhatósága, engedelmessége a múlt

¹⁹² Bevezetés. In *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. kötet*. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. A bevezető tanulmányt írta: Sipos Levente. Budapest, Intera Rt. 1993. 21.

¹⁹³ Mindketten cáfolták azokat a pletykákat, hogy az új rendőrség, valamint a karhatalom alakulataiba volt ávósokat is felvesznek. Lásd Dr. Münnich Ferenc nyilatkozata a Magyar Honvéd munkatársának. *Magyar Honvéd*, 1956. november 12. 1., valamint Pöcze Tibor: A rendőrségbe nem veszik fel a volt ávósokat. Uo. november 19. 3.

¹⁹⁴ Néhány szempont a volt államvédelmi apparátus helyzetéről és politikai állásfoglalásáról készített jelentés vázlatához. 1956. december 5. MOL M-KS 288. f. 30/1957/1. ö. e.

¹⁹⁵ A Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány elnökhelyettesének és a Legfőbb Ügyésznek 5004. sz. együttes rendelete a volt államvédelmi szervek beosztottainak elbocsátásáról és eddigi tevékenységének felülvizsgálásáról. 1956. november 27. Bővebben Baráth Magdolna: A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956–1962. In *Évkönyv VII. Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette: Ständeisky Éva és Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 95–108.

¹⁹⁶ Dátum és aláírás nélküli levél Kádár Jánosnak. MOL XIX-B-1-ai 1957/45-148.

tapasztalatai szerint erősen kétséges. Ráadásul csak fokozná a rendszerrel szembeni ellenállást, gyűlöletet. Kádárnak tehát a saját hatalma megteremtése és biztosítása miatt vált feltétlenül szükségessé e szervezet felszámolása. Természetesen az új pártvezetés nem magát a politikai rendőrség intézményét, hanem csupán annak szervezeti, hatásköri, „politikai” különállását kívánta megszüntetni.¹⁹⁷

Kádár nem mondott le a politikai rendőrség „alkalmazásáról”, sőt hatalma megszilárdítása – ekkor: a megtorlás „sikeres” végrehajtása – érdekében praktikusán akarta azt felhasználni, ezért az állambiztonsági munkában Kádár újfajta szemléletet hirdetett meg. A korábbi koncentráltan működő államvédelem helyett egy strukturálisan felosztott, s így a társadalom előtt jobban elbújtatott állambiztonsági szerkezetet akart kialakítani.¹⁹⁸ „Másfajta” politikai rendőrséget kívánt létrehozni, olyat, amely – ugyan speciális feladatokkal és jogosítványokkal rendelkezik, de csupán egyik eleme az államigazgatásnak, s beilleszkedik a többi állami szerv közé. Az új párt első országos értekezletén ezt így fogalmazta meg: „Ez a munka megkívánja az állam védelmi szerveinek erősítését. Ide tartoznak elsősorban a belügyi szervek, az ügyészség, az igazságügyi szervek, másodsorban a hadsereg és egyéb szervek is.”¹⁹⁹ Majd az államvédelem munkájának értékeléséről szóló PB ülésen ezt bővebben is kifejtette: „Azt mondanám, hogy az állam védelmének feladata sohasem csak egy szerv munkája, még az államapparátuson belül sem. Van persze egy szerv – mondjuk az államvédelmi hatóság mikor létezett, vagy most a Belügyminisztérium politikai nyomozó főosztálya –, amely ennek tulajdonképpeni gazdája, de elvileg leszögezném, hogy ez egy rendszer kérdése. Ennek a munkának van egy rendszere, amely úgy néz ki, hogy valójában ez a szerv végzi, de itt nagyon fontos feladatai vannak más állami szerveknek, határőrségnek, rendőrségnek és csak ha ezek mint egységes rendszer működnek és látja el mindegyik a maga feladatát az államvédelmi munkában, akkor lehet e munka csak kielégítő.”²⁰⁰

Éppen ezért a megtorlás és a politikai ellenfelekkel való leszámolás mellett az új hatalmi berendezkedés stabilitását volt hivatott szolgálni az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának 1957. július végi tervezete is, mely – az „ellenforradalmi események” legfőbb tanulságaként a fegyveres erők párt és szakmai vezetése meggyengülésének a veszélyeire

¹⁹⁷ Bővebben Szokolczai Attila: A fegyveres erőszakos szervezetek restaurálása 1956–1957 fordulóján. In *Évkönyv VII...* 18–60.

¹⁹⁸ Ilyen volt a Munkásőrség, melynek megalakításáról, elnevezéséről az Ideiglenes Intézőbizottság 1957 elején döntött. Az eredetileg az üzemek védelmére létrehozott fegyveres testület feladatköre azonban ennél jóval szélesebb körű volt, hiszen a népi demokratikus államrend fokozottabb védelme, az „ellenforradalmi elemek” restaurációs kísérleteinek hatékonyabb elhárítása, a fegyveres erők támogatása is szerepelt a Munkásőrségről szóló 1957. évi 13. tvr.-ként kihirdetett jogszabályban. A Munkásőrség országos parancsnokát a kormány nevezte ki, felügyeletét a belügyminiszter útján gyakorolta, szervezete országos, megyei (budapesti), járási (városi) és üzemi parancsnokságokra tagolódott. Vö. Bikki István: *Az ideiglenes Kádár-kormány...* 281–282.

¹⁹⁹ Kádár János előadói beszéde az MSZMP Országos Értekezletén. (1957. június 27.) In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos...* 44.

figyelmeztetve – a Belügyminisztérium és szerveinek közvetlen pártellenőrzésére tett javaslatot. „A belügyi szervek pártvezetésének megerősítése érdekében a pártirányítás és ellenőrzés megjavításával olyan biztosítékot kell teremteni, amellyel fokozzuk a belügyi területen dolgozó vezetők egyéni felelősségét az ellenséggel szembeni harc szakmai és politikai kérdéseiben [...] Pártunk e törekvése annyira fontos, hogy a belügyi szervek vezető kádereinél a pártvezetés (irányítás-ellenőrzés) biztosítását a párthoz való tartozás feltételeként kell tekinteni.”²⁰¹ Fokozni kell a belügyi szervek pártvezetésének a tekintélyét, a vezetők egyéni felelősségét, mindehhez pedig az eszköz a pártirányítás és a pártellenőrzés, amely egyrészt mint biztosíték, mint garancia szolgálna, másrészt a vezetők részéről elvárt magatartásforma lenne, amely alkalmas a párthűség bizonyítására és a bizalmi válság feloldására.

A Titkárság 1957. augusztus 9-én első napirendi pontként tárgyalta meg a javaslatot. A vita során Kádár a fenti gondolatokat nem tudta értelmezni, zavarónak találta. „A második bekezdésnek a vége pedig számomra teljesen érthetetlen. Egyszerűen nem tudom, mit jelent. Az egész bevezetést helyettesíteni lehetne egy jó mondattal, utalva arra, hogy a belügyi munka olyan nagy fontosságú, hogy ott minden vonatkozásban biztosítani kell a pártellenőrzést.”²⁰² Kádár itt is gyakorlatilag a politikai megbízhatóság elsődlegességét hangsúlyozta. A vitában a javaslat előadója – Bíró György – megpróbálta megmagyarázni a Kaszás Ferenc által jegyzett dokumentum bevezető sorait. Szerinte ez a Belügyminisztériumban a pártellenőrzéssel szemben tapasztalható ellenállást csökkentené és egyértelművé tenné az „erőviszonyokat”. Ráadásul a megyei és járási pártbizottságoknál „nem igazán értik a belügyi munkát” és a javaslat fenti megfogalmazása hathatósabb segítséget nyújtana a pártkáderek számára – érvelt Bíró.²⁰³

A közvetlenül megoldandó feladatként felsorolt további pontok²⁰⁴ – a BM pártszervezeteinek megerősítése, a BM politikai osztályainak egységes irányítása, és új politikai osztályok létrehozása – Kádárnak a pártszervezetek formálissá válásának a

²⁰⁰ Jegyzőkönyv a PB 1957. december 17-én megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/56. ö. e.

²⁰¹ Javaslat a Titkársághoz a BM és szervei pártellenőrzésére. 1957. július 30. MOL M-KS 288. f. 7/11. ö. e.

²⁰² Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. augusztus 9-i üléséről. In *Az MSZMP KB Titkárságának jegyzőkönyvei, 1957. július 1. – december 31.* Gondozta, a jegyzeteket, bevezető tanulmányt írták: Horváth Sándor, Majtényi György, Tóth Eszter Zsófia. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 87–116.

²⁰³ Uo. 91.

²⁰⁴ A BM munkájának a lakosság körében történő népszerűsítése, valamint a BM eljárási rendjének, a párton belüli ellenség leleplezésének szabályozása alkották a többi sürgős feladatot. Ez utóbbi pont szerint az MDP 1956. augusztus 6-án kiküldött: „Az ellenséges tevékenységgel gyanúsított párt, állami, tömegszervezeti funkcionáriusok elleni államvédelmi munka megindításának, illetve párttagok őrizetbe vételének rendjére” c. határozatát, új címmel: „A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának eljárása a párt-, állami és tömegszervezeti funkciókba befurakodott ellenség üldözése során” meg kell küldeni a BM pártszervezeteinek. MOL M-KS 288. f. 5/49. ö. e. Lásd a Titkárság 1958. február 14-i határozatát a Belügyminisztérium nyomozószervei és az Ügyészség eljárásának szabályozása a párt választott szerveibe és a párt apparátusába befurakodott ellenséges személyek üldözése során MOL M-KS 288. f. 7/22. ö. e.

veszélyére figyelmeztető szavai nyomán kerültek a határozatba. Szerinte minden szinten támogatni kell az „aktivitást”, hogy a pártszervezetek ne legyenek „lefojtva”, ne váljanak „kincstárivá”. Egyetértett azzal a javaslattal, mely szerint megyei és járási szinten a megfelelő belügyi vezetőket meg kell hívni a BM szerveinek munkáját tárgyaló megyei-bizottsági ülésekre. Bírálta a még mindig létező „avantgardizmust” is, hiszen a megyei, járási pártbizottságoknak a belügy általi elismertsége – véleménye szerint – igen csekély.²⁰⁵

A pártirányításra vonatkozó javaslat titkársági vitája során abban minden hozzászóló egyetértett, hogy ez lényegében megismétli az egy évvel korábbi párthatározatot, és újat gyakorlatilag nem mond. Kisebb vita alakult ki, hogy így van-e értelme újabb határozatot hozni, de Kádár végül az új dokumentum mellett döntött. Bíró György 1957. július végi előterjesztését azonban a Titkárság nem fogadta el és megbízta az Adminisztratív Osztályt, a Belügyminisztériumot, a KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályát (PTO), hogy – az elhangzott vita alapján – dolgozza azt át és terjessze a PB elé.²⁰⁶ A titkársági határozat a javaslatot a PB augusztus 27-i ülésére kérte beterjeszteni, de csak a szeptember 3-i ülésen került a testület elé a kérdés. Ekkor a PB – a PTO és az AO közös javaslata alapján – egy rövid határozatot hozott: „A Belügyminisztérium és szervei pártirányítását és ellenőrzését az MSZMP Központi Bizottsága és a PB gyakorolja [...] a Belügyminisztérium rendszeresen küldje meg a KB Adminisztratív Osztályának a munka főbb vonatkozásairól készített értékeléseket, összefoglalókat [...] A KB biztosítja, hogy a belügyminiszter esetenként, de legalább évenként egyszer jelentést tehessen a KB ülésen a Belügyminisztérium munkájáról.”²⁰⁷ Ezután Biszku 1957 október elején levélben kérte Rudolf Barak csehszlovák belügyminisztert és Erich Mielke altábornagyot, az NDK állambiztonsági szervének vezetőjét, hogy fogadják Fekete Károly miniszterhelyettest, aki a Belügyminisztérium pártellenőrzésének csehszlovák, illetve keletnémet módszerét kívánta tanulmányozni. Nem tudjuk, hogy valóban létrejött-e a „tanulmányút”, mindenestre utal arra, hogy a magyar belügyi vezetés nem volt elégedett a pártellenőrzés korábbi változatával.²⁰⁸ A későbbi PB-határozatot végül – Biszku Béla belügyminiszter előterjesztésében – a PB november 12-i ülésén fogadták el.²⁰⁹

²⁰⁵ Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. augusztus 9-i üléséről. In *Az MSZMP KB Titkárságának jegyzőkönyvei...* 87–116.

²⁰⁶ Uo.

²⁰⁷ Javaslat a BM és szervei pártellenőrzésére. Jegyzőkönyv a PB 1957. szeptember 3-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/42. ő. e.

²⁰⁸ Biszku Béla belügyminiszter levele Rudolf Barak belügyminiszterhez és Erich Mielke altábornagyhoz. 1957. október 10. MOL XIX-B-1-ai 4. d.

²⁰⁹ A Politikai Bizottság 1957. november 12-i határozata a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzésére. MOL M-KS 288. f. 5/49. ő. e.

Az MSZMP KB Titkársága az 1958. áprilisi határozatában újból tisztázta a belügyi szerveknél működő pártszervezetek jogait és kötelességeit. A határozat leszögezte, hogy a belügyi szerveknél működő MSZMP szervezeteket – a Határőrség és Belső Karhatalom²¹⁰ szervezeteinek kivételével – minden szinten a területi választott szervek irányítják és munkájukat az MSZMP szervezeti szabályzata, és határozatai alapján végzik. A pártszervezeteknek joguk van az egyes parancsokkal szembeni – amennyiben azok ellentétesek a párt határozatával – fenntartásaikat, véleményüket, javaslataikat eljuttatni a felsőbb pártszervekhez, egészen a Központi Bizottságig, illetve a felsőbb parancsnokaikhoz, egészen a belügyminiszterig. A parancsnokok kötelesek voltak az egyes – az egész állomány munkáját érintő – parancsok, intézkedések kiadása előtt kikérni az illetékes pártbizottság, vezetőség véleményét és meghallgatni azok tanácsait, javaslatait. A pártvezetőségnek pedig mindent meg kellett tennie a parancs sikeres végrehajtása érdekében.²¹¹

A forradalom után a PB 1958. februári határozata²¹² értelmében a Belügyminisztériumban – újból – létrehozott politikai (nevelő) osztályok alig egy évig működtek, 1959 nyarán megszüntették ezeket, de a pártirányítás és ellenőrzés szabályozásának lényeges módosítására a vizsgált korszakban már nem is került sor. Így alapvetően a fenti PB-határozatok alkották meg azt a keretet, amely között a párt befolyásoló, orientáló szerepét játszotta.

A politikai rendőrség állománya, de ebben az összefüggésben beszélhetünk az egész belügyi apparátusról is, egyfajta identitásváltozáson ment át. Az MSZMP megalapítása, mely a forradalom ideje alatt történt – az MDP és a Rákosi-korszakhoz képest – egy valódi politikai rendszercezúra volt, de ezt az állambiztonsági szerveknél nem akarták tudomásul venni. A vezetők és az állomány „megpróbált” úgy csinálni, mintha az „ellenforradalom” kirobbanásához semmi közük nem lett volna, hiszen ők – legalább is azok, akik egyáltalán elgondolkodtak és elismerték (magukban) a korábbi időszakban elkövetett tetteiket – úgy vélték, hogy már 1954-től kezdődően „fokozatosan jó útra tértek”, tehát valamiféle kontinuitás-legitimáció felfogás élt bennük. 1956-ot megpróbálták nem létezőnek tekinteni. Ezzel ellentétben az MSZMP vezetése és Kádár onnan akarta folytatni, ahonnan 1948 végén a

²¹⁰ Mivel a BM Karhatalom vidéki alakulatait – szemben a Titkárság áprilisi határozatával – még 1958 végén is közvetlenül a területi választott szervek, a budapesti egységeket pedig közvetve a Budapesti Rendőr főkapitányságon működő rendőri pártszervezeteken keresztül irányították, ezért 1958 decemberében – az 1957. november 12-i pártirányításról szóló PB határozat értelmében – javaslat született, hogy a Karhatalom Országos Parancsnokságán is meg kell választani az ideiglenes pártbizottságot a hatékonyabb pártellenőrzés megvalósítása érdekében. Javaslat a BM Karhatalom Parancsnokságon pártbizottság létrehozására. 1958. december 29. MOL M-KS 288. f. 30/6. ö. e. Az AO javaslatát az MSZMP BM Karhatalmi Pártbizottság létrehozására a Titkárság 1959. február 27-i ülésén fogadta el. 1959. február 27. MOL M-KS 288. f. 7/45. ö. e.

²¹¹ Határozat az MSZMP belügyi szerveknél működő pártszervezeteinek jogaira és kötelességeire. 1958. április 24. MOL M-KS 288. f. 7/26. ö. e.

Rákos–Gerő-klikk letért „marxizmus-leninizmus kommunista útjáról”, eltért az „igaz” eszmétől. Kádár kikapcsolt volna az egész MDP–Rákosi-korszakot, 1948 végétől akart „újraindulni”. Ezért van elválaszthatatlanul szoros és folytatólagosan feszültségekkel teli kapcsolat a „párttörténet” és a politikai rendőrség múltértelmezése között, ami majd csak a „baloldali elhajlókkal” való leszámolással ér nyugvópontra.

Ugyanakkor mindegyik megközelítés egy ponton, Nagy Imre személye kapcsán megbicsaklott. A politikai rendőrség vezetői az első BM pártellenőrzésről szóló – Nagy Imre nevéhez köthető – 1954-es határozatra hivatkoztak, mint olyan origóra, amelytől kezdve a politikai rendőrség „megjavult”. Azonban Nagy Imre személye egyet jelentett 1956-tal, hiszen vele indokolták a megtorlásokat is. Az MSZMP-nek pedig Nagy Imre és első kormánya a Rákosi-korszak bukását, tehát a „marxi-lenini eszmékhez” való visszatérés kezdeteit is jelenthette volna – bár Nagy bár politikailag és fizikailag „cselekvőképtelen” volt, ennek ellenére Kádár legkomolyabb politikai ellenfelévé vált 1956 novemberétől –, ezért kellett korábbra, 1948 végére visszanyúlnia a kádári vezetésnek. A megtorlások, illetve Nagy Imre (és amit a neve, személye jelképezett)²¹³ megsemmisítése volt az a pont, ahol az MSZMP vezetése és a politikai rendőrség közös nevezőre jutott, de ahogy konszolidálódott a belpolitikai helyzet, a fent vázolt feszültségek egyre erősebbekké váltak, melyek az 1962-es KB-határozat nyomán leváltott párt- és BM vezetők elbocsátásával lényegében megszűnnek.²¹⁴

3.2. A párt vezető testületeinek szerepe a politikai rendőrség pártirányításában

A pártállami berendezkedésben az etatizált párt az egész államélet fejlődését meghatározta azzal, hogy államhatalmi jogokat gyakorolt. Nemcsak a gazdasági, kulturális, de a politikai rendszer bármely elemét érintő változásról először a párt vezető testületeiben hoztak határozatot. A párt vezető testületeinek határozatai egyrészt a pártirányítás kereteit, szereplőit, azok feladatait határozták meg, másrészt az egyes állambiztonsági szakmai területek (konkrét) tevékenységéről döntöttek.

²¹² Javaslat a Politikai Bizottsághoz a Belügyminisztériumhoz tartozó politikai osztályok egységes irányítására. 1958. február 26. MOL M-KS 288. f. 30/20. ó. e.

²¹³ Ahogy Rainer M. János megfogalmazta: „Kádár számára Nagy Imre mindannak élő antitézise maradt, amit 1956 októberében és azután tett.” Rainer M. János: Hosszú menetelés a csúcra. Kádár János 1954–1958-ban. In Rainer M. János: *Ötvenhat után...* 37.

²¹⁴ Kádár tisztában volt azzal, hogy a múlt átértelmezése fontos feltétele a megvalósítani szándékozott konszolidációnak. Múltértelmezéséről bővebben: Rainer M. János: „*Helyezkedés*” a csúcson. *Kádár János néhány boldog éve, 1958–1962.* In Uo. 73–91. A „sztálinistának” tartott állambiztonsági vezetők leváltásáról „Az állambiztonsági szervek káderhelyzete, a BM hatásköri listái” című alfejezetben részletesen írok.

A BM és szervei pártellenőrzésére vonatkozó – 1954 februárjában Keleti Ferenc által készített – határozati javaslatban több pont is foglalkozott a PB, a KV, a KV Adminisztratív Osztálya, valamint a belügyminiszter és a KV Titkárságának a pártellenőrzésben betöltött szerepével. Ezek a pontok nem csak a Keleti-féle határozati javaslatban szerepelnek, hanem a február 27-i keltezésű, szemmel láthatóan munkapéldányként megmaradt határozatban is. Ugyanakkor a március 12-én kiadott, véglegesnek tekinthető példányban már nem. A február 24-i PB ülés jegyzőkönyve viszont nem ad magyarázatot arra, hogy miért maradtak el ezek a feladatok. A kihagyott pontoknak a bemutatására azért érdemes hangsúlyt fektetni, mert az 1954-es PB-határozatban nem, azonban az 1956 nyarán a BM pártellenőrzésének továbbfejlesztéséről kiadott PB-határozatban már ismét feltűnnek.

Ezek szerint a KV, illetve megbízásából a PB ellenőrizte volna a BM Határőrség és Belső Karhatalom egész tevékenységét, a KV Adminisztratív Osztálya a Belügyminisztérium és szervei politikai apparátusát. Ez utóbbi értelmében a KV Adminisztratív Osztálya – a KV megbízásából – ellenőrizné a minisztériumra és szerveire, illetve az ezeknél működő politikai apparátusra (Politikai Csoportfőnökség, politikai osztályok, politikai helyettesek) és pártszervezetekre vonatkozó párt- és kormányhatározatok végrehajtását, a politikai apparátus pedig a személyi állományra vonatkozó nevelési, iskoláztatási, fegyelmi, műveltségi feladatokat látta el.

A megyei, budapesti, budapesti kerületi és járási pártbizottságokon keresztül „tanulmányozná” a BM főosztályain az államvédelmi, rendőrségi, légoltalmi, tűzrendészeti és a büntetés végrehajtási szerveknél működő pártszervezetek tevékenységét. A belügyminiszter köteles lett volna a KV (PB, Titkárság) elé kerülő jelentéseket – legalább két héttel a napirendre tűzés előtt – megküldeni az Adminisztratív Osztály vezetőjének (helyettesének) véleményezésre. Az Adminisztratív Osztály ellenőrizhette volna a Belügyminisztériumra vonatkozó bejelentéseket, meg kellett volna kapnia a belügyminiszter parancsait, a politikai osztályok munkaterveit, a káderhelyeztetéssel kapcsolatos jelentéseket és az Osztály vezetője (helyettese) részt vehetett volna a Kollégium ülésein.

A belügyminiszter feladata lett volna továbbá a KV utasítására a minisztériumra, illetve annak bármely szervére és ezek munkájára vonatkozó kérdésről írásbeli, vagy szóbeli tájékoztatást adni. A rendkívüli eseményeket a belügyminiszter – minden külön felhívás nélkül – köteles lett volna jelenteni a PB-nek, továbbá napi jelentésekben, valamint amikor a KV szükségesnek látja, beszámolni az államvédelmi és határőrizeti munkáról, az ellenség tevékenységének főbb irányairól, a közbiztonság helyzetéről. A belügyminiszternek az „államvédelem különlegesen bizalmas kérdéseiről” – a kémelhárításra, hírszerzésre, belső elhárításra, az operatív technikára, a párt és a kormány vezetőinek védelmével kapcsolatos

intézkedésekre, az operatív munka speciális számszerű adataira és eredményeire, a fontosabb őrizetbe vételekre, a környezettanulmányozásra, az államvédelmi vonatkozású nyilvántartásra, a belügyi szervek létszámának alakulására, az erők átcsoportosítására, a fegyverzetre, felszerelésre vonatkozó adatokról – szóló jelentéseit közvetlenül kellett volna felterjesztenie a Politikai Bizottság elé.

Nem került be az 1954. márciusi határozatba a KV Titkárságának ellenőrző szerepét taglaló pont sem, mely a Belügyminisztériumra és szerveire vonatkozó párthatározatok végrehajtásának ellenőrzéséből, valamint a hatáskörébe utalt káderkérdésekben való döntésből állt volna. A BM budapesti, illetve megyei főosztályvezetője – az előterjesztés szerint – az „államvédelem különlegesen bizalmas kérdései” kivételével köteles volt a megyei, budapesti pártbizottságoknak beszámolni.²¹⁵

Az MDP III. kongresszusa pár hónappal később foglalkozott a párt szervezetei és a fegyveres testületek közti viszony szabályozásával. Az ekkor elfogadott szervezeti szabályzat szerint többek között a Belügyminisztérium fegyveres alakulatainál a Határőrség és Belső Karhatalom Politikai Csoportfőnöksége irányítja a „pártpolitikai munkát” és ebben a tekintetben az MDP KV osztályainak szerepét tölti be. A meglehetősen késéssel megszületett szervezeti szabályzat tehát mégiscsak „beemelte” közvetett módon a belügyi szervek legfelső szintű pártellenőrzését, bár valós szabályozó, ellenőrző szerepéről ebben az esetben nem beszélhetünk.²¹⁶

Az államvédelmi szervek pártirányításában a párt vezető testületeinek szabályozó szerepe 1954 májusa és 1956 márciusa között lényegében nem változott. Az AO 1956. márciusi javaslatáról azonban általában elmondható, hogy az a pártellenőrzés kiszélesítése irányába mozdult el, hiszen a Központi Vezetőségnek a belügyi szervek pártellenőrzésben valódi irányító és ellenőrző szerepet szánt. A párt megyei végrehajtó bizottságainak ellenőrzési jogát is ki kívánta szélesíteni a BM valamennyi szervére, így a Határőrségre és Belső Karhatalomra vonatkozóan is. A pártbizottságok mint testületek ugyanazokat a jogokat kapták volna meg, amelyek korábban csak az első titkárokat illették meg. Az Adminisztratív Osztály és a Belügyminisztériumnál működő politikai osztályok és pártszervezetek hatáskörét is bővíteni kívánta azzal a kitételrel és újdonsággal, hogy egyúttal felelőssé is teszi őket a szakmai munka eredményességéért vagy eredménytelenségéért. Ezeken kívül javasolta, hogy a hírszerzés, a kémelhárítás és a vizsgálati szervek ne egy, hanem különböző személyek

²¹⁵ Határozati javaslat a Politikai Bizottsághoz a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzéséről. 1954. február 19. MOL M-KS 276. f. 53/162. ö. e.

²¹⁶ *A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. 1954. május 24–30.* Budapest, Szikra, 1954. 365–366.

irányítása alatt működjenek.²¹⁷ A fenti javaslat sorsa ismeretlen, bár az 1956. április 2-án megtartott államvédelmi pártaktíva-értekezleten – az SZKP XX. kongresszusa és az MDP Központi Vezetősége 1956. március 12–13-i ülésének útmutatásai alapján – kísérletet tettek az államvédelmi munka feladatainak a meghatározására, de a törvényességre való hivatkozásokon túl, itt és ekkor, még nem merült fel a pártirányítás „kiszélesítésének” igénye.²¹⁸

Az 1954-es KV-határozat két évvel későbbi értékelése szerint: „a közvetlen és közvetett pártellenőrzés lényegében biztosítani tudta, hogy a belügyi szervek komolyabb politikai hibáktól mentesen végezzék tevékenységüket”²¹⁹ Ugyanakkor a KV pártellenőrzése abban a tekintetben nem volt megfelelő, hogy a PB elmulasztott létrehozni egy központi vezetőségi tagokból álló bizottságot azzal a céllal, hogy a Belügyminisztérium munkájáról jelentéseket tegyen le a KV plénuma elé. Nem ítélték megfelelőnek sem az Ügyészség,²²⁰ sem az Adminisztratív Osztály munkáját: „Felszínes az államvédelmi szervek tevékenységének ellenőrzése, ezt a korábbi párthatározat nem is biztosította”. Ráadásul az AO nem minden esetben a legfontosabb kérdésekkel foglalkozott, mivel „a vezető pártiszervek sem megfelelően határozták meg az Osztály feladatait.” Az 1956-os BM pártellenőrzéséről szóló PB határozat alapjául szolgáló, Czinege Lajos által aláírt előterjesztés, saját osztályának munkáját az alábbiak szerint ítélte meg: „A KV Adminisztratív Osztálya a párthatározat alapján 1954 márciusa óta több fontos kérdést megvizsgált a BM szerveinél (a BM káderhelyzetét, a BM Pártbizottság, valamint a Határőrség és BKH Parancsnokok munkáját, a büntetés-végrehajtás, illetve a börtönökben lévő helyzetet, a pártellenőrzésről szóló határozat végrehajtását stb.). Az Adminisztratív Osztály rendszeresen részt vesz a BM Kollégiumi üléseken, fontosabb értekezleteken, megbeszéléseken. 1955 évben az ellenőrző munka eredményeképpen a Politikai Bizottság elé kerülő BM előterjesztésekhez több kiegészítő jelentést adott. A határozat megjelenése óta javult a belügyi hatásköri káderekkel való

²¹⁷ A javaslat a pártellenőrzés kiterjesztését ajánlotta a BM Határőrség és Belső Karhatalom tekintetében is. A megyei, járási pártbizottságoknak, illetve azok titkárainak ellenőrzési, beszámoltatási jogot kért a HÖR és a BKH egységei felett. Egyes kérdéseket a megyei adminisztratív osztályok, illetve nem konkrét katonai vonatkozású ügyeket a területi pártbizottságok is megtárgyalhattak volna a javaslat szerint. Javaslatok a XX. Pártkongresszus anyagából nálunk is alkalmazható egyes kérdések és feladatok megoldásához. 1956. március 26. MOL M-KS 276. f. 96/213. ő. e.

²¹⁸ Bővebben Kajári Erzsébet: *Az egységesített Belügyminisztérium...* 181–182.

²¹⁹ Határozat a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzésének további megjavítására. 1956. augusztus 6. MOL M-KS 276. f. 53/297. ő. e.

²²⁰ 1953. szeptember 21-én alakult meg a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztálya Bakos Pál osztályvezető ügyész vezetésével, s fő feladata a BM államvédelmi szerveinek hatáskörébe tartozó nyomozások feletti törvényességi felügyelet megszervezése volt. Jelentés a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályának tevékenységéről. 1954. február 1. MOL XIX-A-2-v 71. d. 366/II. sz. Bővebben Baráth: *Az MDP vezetése és a rehabilitáció...* 50.

foglalkozás is. A KV Adminisztratív Osztálya 1954. március óta 36 belügyi vezető munkáját vizsgálta meg, s az érintett elvtársakkal a tapasztalatokat megbeszélte.”²²¹

Az 1956. évi határozat további pontjait az Adminisztratív Osztály felügyeletével megbízott KV-titkár, Egri Gyula javaslatai alapján dolgozták ki. Az új dokumentum – az 1954. évi határozati javaslat Keleti-féle változata, és az SZKP XX. kongresszusa „útmutatásai” alapján – ekkor „pótolta” a két évvel korábbi határozat hiányosságait. Így az MDP KV, a KV Titkársága, a Központi Ellenőrző Bizottság, a KV Adminisztratív Osztálya is szerepet kapott az államvédelem pártellenőrzéséből. Az új határozat szerint tehát a BM egész tevékenységének irányítása és ellenőrzése a KV felelősségi körébe tartozik. Ezért a belügyminiszter esetenként, de legalább évente egyszer köteles jelentést tenni a KV plénuma előtt a BM munkájáról, a KV pedig – lehetőleg állandó összetételű bizottsággal – ellenőrizni a belügyi szervek munkáját. A belügyminiszter a PB utasítására köteles volt – a belügy bármely szervére vonatkozóan – tájékoztatást adni, valamint rendkívüli eseményekről beszámolni, továbbá az államvédelmi és határőrizeti munka alakulásáról, az ellenséges tevékenységről, a közbiztonság helyzetéről tájékoztatni a Központi Vezetőséget. A legfontosabb változás a korábbi határozathoz képest, hogy a titkos, operatív, államvédelmi jellegű munka pártellenőrzése is bekerült a KV hatáskörébe. Így a belügyminiszternek közvetlenül kellett a PB elé terjesztenie a hírszerzéssel, valamint a párt és a kormány vezetőinek védelmével kapcsolatos intézkedéseket, a fontosabb őrizetbe vételeket és a konkrét operatív ügyeket tartalmazó, szigorúan titkos jellegű jelentéseket és javaslatokat. A KV hatáskörébe tartozó funkcionáriusok káderügyeiben továbbra is a Központi Vezetőség (Politikai Bizottság, Titkárság) határozatai voltak a döntőek.

A KV Titkárságára vonatkozó pontok – ellentétben az 1954. évi határozattal – most bekerültek a végleges változatba, gyakorlatilag az akkori előterjesztés alapján. Ennek értelmében a Titkárság feladata a Belügyminisztériumra és szerveire vonatkozó párthatározatok végrehajtásának, a pártszervezetek munkájának ellenőrzéséből, a hatáskörébe utalt káderkérdésekben való döntésből állt. Szintén új elem, hogy a KV Adminisztratív Osztálya a KV, illetve annak szervei és a KV titkára megbízása alapján ellenőrizte a BM és szervei tevékenységét, a minisztérium és szerveinél működő politikai apparátust (a politikai csoportfőnökséget, a politikai osztályokat, a politikai helyetteseket) és a pártszervezeteket. A budapesti, a megyei, a budapesti kerületi és a járási pártbizottságok segítségével tanulmányozta a BM főosztályain – többek közt – az államvédelmi szerveknél működő pártszervezetek tevékenységét. Ellenőrizte, vizsgálta a BM és szerveinél működő

²²¹ Jelentés a Központi Vezetőség BM pártellenőrzésére vonatkozó határozatának végrehajtásáról. 1956. június 28. MOL M-KS 276. f. 53/297. ő. e.

káderszervek munkáját, továbbá a párt- és kormányhatározatok, miniszteri parancsok végrehajtását. Közvetlenül vizsgálta ki a KV hatáskörébe tartozó belügyi vezetőkre, vagy a BM központi szerveire vonatkozó panaszokat. Továbbá statisztikai kimutatásokat kellett kapnia a Belügyminisztériumtól az államvédelmi ügyekről, meg kellett kapnia a belügyminiszter parancsait, és az osztály vezetője (helyettese), vagy megbízottja jogosult volt részt venni a kollégiumok és a rendőri bizottság ülésein is.²²²

A forradalom után Czinege Lajos, az Adminisztratív Osztály vezetője, az osztálya feladataira és létszámára vonatkozó javaslat²²³ titkársági vitája előtt egy nappal, Marosán Györgyhöz, a fegyveres testületekért felelős KB-titkárhoz írt feljegyzésében, a pártellenőrzés során felmerülő nehézségekről fejtette ki álláspontját: bár 1954 óta, amikor elkészült a BM pártellenőrzésére vonatkozó határozat, javult a helyzet, még előfordul, hogy a régi gyakorlatnak megfelelően, az osztály megkerülésével készülnek előterjesztések, melyekről csak munka közben, vagy csak a határozat megjelenésekor értesültek. Kemény harc folyik, amikor az osztály élni próbál betekintési, ellenőrzési lehetőségeivel, tovább folyik a fegyveres szervek tevékenységének „misztifikálása” azzal az indokkal, hogy nincsenek a párt vezető szerveiben ehhez a témához értő szakemberek.²²⁴ Marosán hasonlóképpen vélekedett: „az osztálynak a fontos minisztériumok [a honvédelmi- és a belügyminisztérium – K. Zs.] felé nincs tekintélye [...] Nem a kommunista párttagság, hanem a rang érvényesül [...] a párt osztályának nincsen súlya.”²²⁵ Egy másik feljegyzés arról panaszkodott, hogy a „Belügyminisztériumban a belső politikai konszolidáció az általános politikai konszolidáció mögött marad.”²²⁶

A forradalom leverését követő, a pártellenőrzésről szóló újabb határozati javaslat első fejezete megismétli a korábbi előterjesztések általános bevezetőjét, majd sorra veszi a párt testületeinek és szerveinek feladatát. A KB az egész tevékenységet irányítja, megszabja a közvetlen feladatokat és összehangolja a BM, az ügyészség és az igazságügyi szervek működési kereteit.²²⁷ A Bíró-féle előterjesztés szerint a KB ellenőrzési jogát az általa

²²² Határozat a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzésének további megjavítására. 1956. augusztus 6. MOL M-KS 276. f. 53/297. ö. e.

²²³ Javaslat az Adminisztratív Osztály feladataira és létszámára. 1957. május 20. MOL M-KS 288. f. 7/8. ö. e.

²²⁴ Czinege Lajos feljegyzése Marosán György részére. 1957. május 23. MOL M-KS 288. f. 30/1. ö. e.

²²⁵ Javaslat az MSZMP KB Adminisztratív Osztály feladataira és létszámára. Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. május 24-i üléséről. In *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, V. kötet. 1956. november 14. – 1957. június 26.* Gondozta, a jegyzeteket, a bevezető tanulmányt írták: Baráth Magdolna, Feitl István, Némethné Vágyi Karola, Ripp Zoltán, Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 254–283.

²²⁶ Feljegyzés a Belügyminisztérium vezetésének néhány kérdéséről. 1957. június 19. MOL M-KS 288. f. 30/1. ö. e.

²²⁷ Egy 1957. májusban keltezett levél arról tudósít, hogy a forradalom előtt a megyei igazságügyi és belügyi szervek rendszeresen tartottak közös operatív értekezleteket, amelyek aktuális kérdéseket tárgyaltak, valamint a két szerv együttműködésének koordinálásával foglalkoztak. A megyei, járási ügyészek által összehívott üléseken részt vett a megyei, járási, városi kerületi pártszervezet vezetősége is, de sajnálattal állapította meg a levélíró,

kiküldött – lehetőleg állandó összetételű – bizottság által gyakorolhatja, de Kádár a vita során bíráló észrevételt tett. Szerinte semmi szükség egy állandó bizottságra, mivel az a KB-t, illetve a PB-t teljesen kikapcsolná az ellenőrzésből, ahogyan tette azt pár évvel korábban. A belügyminiszter a KB-nak, mint a legmagasabb választott pártszervnek az ülésén köteles esetenként, legalább évente egyszer jelentést tenni a BM és szervei munkájáról. Itt Kádár azt a megjegyzést tette, hogy ez magától értetődik, hiszen a belügyminiszterre mindenkor kötelezőek a PB határozatok, így csak paragrafusszerűen rendeződik a viszony és nem a pártellenőrzés erősödik.²²⁸

A javaslatnak a PB-re vonatkozó pontjai szerint a Politikai Bizottság a „munka” fő irányát, a fő feladatokat tűzte ki, egyfajta elvi útmutatást adott. A Titkárság ellenőrzött, illetve beszámoltatott, valamint – akárcsak a PB – döntött a hatáskörébe tartozó káderügyekben is. A KB Titkársága a Belügyminisztériumra és szerveire vonatkozó határozatok végrehajtását, valamint a belügyi szervek pártbizottságainak, pártszervezeteinek helyzetét, munkájuk rendszeres ellenőrzését is végezte. A politikai nevelésből is ki kellett vennie a részét, hiszen a PB tagjaiból rendszeresen ki kellett jelölnie azokat, akik elvi-politikai előadásokat, konzultációkat tartottak a BM kommunista dolgozói számára.

A KB Adminisztratív Osztályának feladatai a korábbi módosítások figyelembevételével alakultak ki, de lényeges új elemek is megjelentek. A javaslat ugyanis kijelentette, hogy az Adminisztratív Osztály a BM szerveire határozatokat nem hozhat, a munkára vonatkozó utasításokat nem adhat, míg a korábbi határozatok (illetve előterjesztések, javaslatok) nem fogalmaztak tiltó formában, csupán az Adminisztratív Osztály „segítő” és „ellenőrző” feladatát jelölték ki. Véleményeltérés esetén jelentést kellett tennie a KB-nak, vagy a BM felügyeletével megbízott titkárnak. A Bíró-féle javaslat szerint a KB Adminisztratív Osztálya a KB szerveként, a KB titkára megbízása alapján ellenőrizte volna a BM tevékenységét, valamint ellenőrizte és segítette volna a belügyi szervekre vonatkozó párt- és kormányhatározatok végrehajtását.²²⁹ Kádár itt is pontosítani kívánta a szöveget, hangsúlyozva, hogy az Adminisztratív Osztálynak önálló ellenőrzési joga nem lehet, hiszen „a

hogy 1956 ősze után ezek az értekezletek megszakadtak. Darabos Iván részére írt levél. 1957. május 31. MOL M-KS 288. f. 21/3. ö. e.

²²⁸ Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. augusztus 9-i üléséről. In *Az MSZMP KB Titkárságának jegyzőkönyvei...* 87–116.

²²⁹ A Szervező Bizottság 1956. december 10-i határozata szerint az osztályhoz nemcsak a Belügyminisztérium, hanem a Honvédelmi, az Igazságügyi Minisztérium, a Legfőbb Ügyészség, s átmenetileg a Szabadságharcos Szövetség és a Vöröskereszt tartozott. Továbbá az újonnan létrehozott Munkásörtség, valamint a Legfelsőbb Bíróság, az Egészségügyi Minisztérium, a Partizánszövetség, a Sport és a Jogász Szövetség pártellenőrzésének feladatát is az Osztály látta el. Javaslat az Adminisztratív Osztály feladataira és létszámára. 1957. május 20. MOL M-KS 288. f. 7/8. ö. e. Az Adminisztratív Osztály létjogosultsága is megkérdőjeleződött 1957 januárjában, amikor Tömpe István felvetette az osztály felszámolásának ötletét, szükségtelennek nevezve annak működését. Czinege Lajos feljegyzése Marosán György részére. 1957. május 23. MOL M-KS 288. f. 30/1. ö. e., valamint

KB bizonyos kérdésekben fenntartja magának a jogot, más kérdésekben az Adminisztratív Osztály útján végzi ezt”. A titkársági határozatot ennek figyelembevételével hozták meg. „A Belügyminisztérium és szervei felett a pártellenőrzést elsősorban a Központi Bizottságnak, a Politikai Bizottságnak kell gyakorolnia. A KB az ellenőrzést részben az apparátus, részben közvetlen beszámoló útján valósítja meg. Az Adminisztratív Osztály a KB megbízásából segítse a belügyi szervek munkáját.” A javaslat szerint ennek keretében ellenőrizte és tanulmányozta – alsóbb szinteken a budapesti, a megyei, a városi, a kerületi és a járási pártbizottságok segítségével – a politikai apparátus (politikai csoportfőnökségek, politikai osztályok) és a pártszervezetek tevékenységét. Ellenőrizte és segítette a káderszervek munkáját, tanulmányozta a személyi állomány, elsősorban eszmei-politikai, valamint fegyelmi helyzetét és a „szocialista törvényesség” betartását. A KB hatáskörébe tartozó belügyi vezetőkre vonatkozó panaszokat, bejelentéseket a Központi Bizottság közvetlenül vizsgálta ki. Az Adminisztratív Osztály megkapta a BM Személyzeti Főosztályának, az országos parancsnokságok és azok politikai osztályainak a munkaterveit, a fegyelmi helyzetről szóló jelentéseket, a politikai nyomozó apparátus politikai bűncselekményeiről, a rendőri bűnügyekről beszámoló tájékoztatókat és így tovább. A KB Adminisztratív Osztályának vezetője, vagy megbízottja jogosult volt részt venni a kollégiumok, illetve a rendőri bizottság ülésein is. Ez utóbbi ponthoz Kádár pontosító megjegyzése az volt, hogy a KB Adminisztratív Osztálya, annak vezetője, mint a KB megbízottja vehet részt az ülésen, s ha helyettesíteni kell, akkor az Osztály nem megbíz valakit, hanem a párt helyettesítési rendszere szerint, aki éppen az Osztályt vezeti, az vehet részt az ülésen.²³⁰

A párt vezető testületei a politikai rendőrség pártirányításával és ellenőrzésével kapcsolatos döntéseik során nemcsak a területi és a belügyi pártszervezetek, azok pártbizottságának, titkárainak jogait és kötelességeit, hanem a saját szerepvállalásukat is meghatározták. A vizsgált időszakban három PB határozat foglalkozott a BM és szervei pártirányításával és ellenőrzésével. Ezek alapján megállapítható, hogy alapvető, lényegi változás nem történt 1954 és 1958 között. Az MSZMP vezető testületeinek szerepét már az 1954. évi határozat kialakította, amelyet 1956-ban a KV ellenőrző tevékenységével egészítettek ki, s az 1957. évi módosítás gyakorlatilag „csak” megismételte a korábbi határozatot. Megfigyelhető, hogy az 1956. évi „kiforrott” határozat a korábbi határozati javaslat kimaradt részeivel egészült ki, tehát előkészületben, javaslati formában már 1954-ben

Jelentés az Adminisztratív Osztály helyzetének és főbb tevékenységének értékeléséről az MSZMP megalakulása óta eltelt időszakra vonatkozóan. MOL M-KS 288. f. 30/20. ő. e.

²³⁰ Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. augusztus 9-i üléséről. In *Az MSZMP KB Titkárságának jegyzőkönyvei...* 87–116.

kész volt a későbbi szerkezet. Úgy tűnik, hogy az SZKP XX. kongresszusának „tapasztalatai”, a moszkvai változások is alátámasztották a BM pártellenőrzésben a KV szerepvállalását.

Kádár tudatosan kerülhette e téma túlzott átpolitizálását, és így nem a szélesebb pártnyilvánosság előtt születtek meg ezek a döntések, a párt vezető testületei (PB, KB Titkársága, illetve a KB Adminisztratív Osztálya) mégiscsak képviseltek egyfajta szűk (párt)nyilvánosságot és – bizonyos zárt kereteken belül – de teret adhattak a különféle véleményeknek.²³¹

3.3. A területi pártbizottságok irányító és ellenőrző tevékenysége

A disszertációm bevezetőjében feltett egyik megválaszolendő kérdés az volt, hogy a helyi MSZMP szervek vagy a párt vezető testületei, a központi pártszervek rendelkeztek-e erősebb irányító, ellenőrző hatáskörrel. S amennyiben az utóbbi, azok valóban éltek-e a formális szabályozás által nyújtott lehetőségekkel, vagy a helyi viszonyok „felülírták” a központi előírásokat? Feltételezésem szerint – az előző alfejezetben elemzett – vezető pártszervek ellenőrző funkciója hatékonyabb és erősebb kontrollt jelentett, mint a helyi, területi pártbizottságok és azok titkárainak beszámoltató tevékenysége.

A legtöbb jogosultságot az államvédelem pártellenőrzésének terén azonban – kezdetben legalább is – a területi pártszervek pártbizottsági titkárainak szántak. Az adminisztratív területért felelős PB-tag, Farkas Mihály 1953. október 8-i – tehát már az egységes Belügyminisztérium kialakítása után, de még a pártellenőrzésről hozott PB-határozat előtt írott – levele ezt így fogalmazta meg: „A budapesti és a megyei pártbizottságok első titkárai ellenőrzik a BM budapesti, illetve megyei főosztályainak egész munkáját, beleértve az államvédelmi operatív területet is. A budapesti és megyei pártbizottságok első titkárai teremtsenek ezért rendszeres kapcsolatot a főosztályvezetőkkel, ellenőrzik munkájukat, azonban utasítást a főosztályvezetőknek nem adhatnak.”²³² Az Adminisztratív Osztály vezetője, Keleti Ferenc által jegyzett, 1954. február 19-i határozati javaslat is hasonlóan fogalmazott: „A budapesti és a megyei pártbizottságok első titkárai ellenőrzik a BM budapesti, illetve megyei főosztályainak egész munkáját. Az ellenőrzés kiterjedhet az államvédelmi operatív munka, a közrend, a közbiztonság, légoltalom, tűzrendészet, büntetés-végrehajtás területére. A budapesti, illetve a megyei főosztályok vezetői kötelesek

²³¹ Tőkés Rudolf: *Kialkudott forradalom...* 69–70.

²³² Jelentés a BM budapesti szerveinek pártirányításáról és pártellenőrzéséről. 1953. október 8. BFL XXXV 95. e. 116. ö. e.

rendszeresen tájékoztatni a budapesti, illetve a megyei pártbizottságok első titkárait a megyei belügyi szervek munkájára vonatkozó minden kérdésben.”²³³

A területi (megyei, budapesti) pártbizottságok államvédelmi szerveket irányító és ellenőrző tevékenységét végül a fenti javaslatoktól némileg eltérő módon szabályozták. A PB 1954. február 24-i ülésén megvitatta az előterjesztést és határozati javaslatában az „ellenőrzik” szó helyett az „ellenőrizheti” kifejezést alkalmazta, valamint a belügyi szervek vezetőinek a pártbizottságok első titkárai számára adott tájékoztatója sem „minden” kérdéstről készülhetett el. A Belügyminisztérium budapesti, illetve megyei főosztályainak pártellenőrzését a budapesti, megyei pártbizottságok, valamint ezek adminisztratív osztályai látták el. A belügyi szerveknek kötelességük volt beszámolni a pártbizottságoknak a főosztály munkájáról, de ekkor már az államvédelem különlegesen bizalmas kérdéseinek kivételével. Ennek értelmében csak a közbiztonság, a közlekedés, a „szocialista törvényesség” betartása, a személyi állomány erkölcsi-politikai, fegyelmi állapota, a belügyi szervek lakossághoz való viszonya, az ellenség tevékenységének iránya voltak azok a témák, melyekről a beszámoló el kellett készíteni.²³⁴ A pártbizottságok pusztán javaslatokat, észrevételeket tehettek, utasításokat nem adhattak a belügyi szervek vezetőinek – hiszen nem voltak felettes szerveik – viszont tapasztalataikról tájékoztathatták a belügyminisztert, vagy pedig a Központi Vezetőség szerveit. A területi pártbizottságok ellenőrizhették a Belügyminisztérium budapesti és megyei szerveinél működő pártszervezeteket és adott esetben tájékoztatták a KV Adminisztratív Osztályát a tapasztalható hiányosságokról, hibákról. Tehát a területi pártszervek nemcsak a belügyi szerveket ellenőrizhették, hanem még inkább azok pártszerveit. Káderkérdésekben a belügyi szerveknek ki kellett kérniük az illetékes pártbizottságok véleményét, vita esetén azonban a döntés a Belügyminisztériumot illette meg.

A budapesti és a megyei pártbizottságok adminisztratív osztályai a BM budapesti, illetve megyei főosztályait alapvetően három kérdéskörben ellenőrizhették. Feladatuk a párthatározatok végrehajtásának biztosítása, a káderkérdések figyelemmel kísérése, valamint a politikai osztályok²³⁵ munkájának ellenőrzése volt. Az adminisztratív osztályok „ellenőrizték”, „segítették” a belügyi szerveknél működő politikai apparátusnak (politikai

²³³ Határozati javaslat a Politikai Bizottsághoz a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzéséről. 1954. február 19. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. február 24-i üléséről. MOL M-KS 276. f. 53/162. ő. e.

²³⁴ Határozat a Belügyminisztérium budapesti és megyei szerveinek pártellenőrzésére. 1954. március 12. MOL M-KS 276. f. 53/162. ő. e.

²³⁵ Javaslat a rendőrségen politikai osztály felállítására. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. február 1-jei üléséről. Az MDP KV Titkársága 1950. február 1-jei ülésén fogadta el a rendőrségen működő politikai osztályok felállítására vonatkozó javaslatot, melynek értelmében fokozatosan jöttek létre a Közrendészeti, Légoltalmi, Büntetés-végrehajtási és Tűzrendészeti Főosztályok politikai osztályai. MOL M-KS 276. f. 54/84. ő. e. A KV 1953. május 24-i határozatával hozta létre a BM Politikai Főosztályát, mely a fenti főosztályok politikai osztályainak élén állt. Az MDP KV határozata a Belügyminisztérium Politikai Főosztálya felállítására. 1953. május 24. MOL M-KS 276. f. 54/242. ő. e.

osztályok, politikai helyettesek és megbízottak) a személyi állomány körében végzett „nevelő” munkáját, az eszmei-politikai „fogyatékoságok” elleni harcát és tapasztalataikat jelentették a pártbizottságok első titkárainak, vagy a KV Adminisztratív Osztályának. Ellenőrizték továbbá, hogy az azonos szintű belügyminisztériumi szerveknél működő politikai osztályok, politikai helyettesek és megbízottak hogyan biztosítják a pártszervezetek működésének szabadságát.²³⁶

Két évvel később azonban már arról panaszkodtak, hogy a megyeszékhelyeken működő városi pártvégrehajtó bizottságok és azok első titkárai csak a helyi rendőri, tűzoltó szervekről kaptak esetenként tájékoztatást, de az államvédelmi szervek tevékenységéről a város területét illetően – mivel önálló államvédelmi szerv a városok területén nincs – nem, s ezért tájékozatlanok voltak. Czinege Lajosnak, a KV Adminisztratív Osztály vezetőjének az előterjesztése szerint: „Ellenőrző tevékenységük a rendőri, tűzoltó, büntetés végrehajtási és légoltalmi szervekre korlátozódik. Az államvédelmi szervek tevékenységét csak felszínesen ismerik. Az a nézet alakult ki, hogy az államvédelmi szervekkel való foglalkozás csak az első titkárok feladata.”²³⁷ Ezt a feladatot a megyei főosztályok szervei látták el. Ugyanakkor a megyei pártvégrehajtó bizottságok részéről a BM megyei szerveinek vizsgálatakor „túlzott óvatosság” volt tapasztalható, évente csupán egy-két esetben tűzték napirendre azok munkájának ellenőrzését. Járási szinten pedig kevés volt a pártvégrehajtó bizottság első titkárai részéről a „konkrét személyes ellenőrzés”, ez nemritkán az államvédelmi értekezleteken való megjelenésben merült ki. Ezen a szinten a párt járási első titkárai gyakorlatilag csak a belügyi szervek járási osztályvezetőinek a beszámolójára támaszkodhattak. Czinege jelentésében részletesen elemezte a kérdést: „A BM szervek pártellenőrzése leggyengébb a járásoknál. 1955 elejéig a járási pártvégrehajtó bizottságok egy része egyáltalán nem, más részük csak felszínesen foglalkozott a belügyi szervek pártellenőrzésével. A járási első titkárok és a BM járási osztályvezetők egy része csak szóbeli tájékoztatás alapján ismerte a párthatározatot, így vitatott volt, hogy az első titkároknak milyen joga van a belügyi szervek ellenőrzését illetően. 1955. évben a KV Adminisztratív Osztálya kezdeményezésére a megyei pártvégrehajtó bizottságok foglalkoztak ezzel a kérdéssel, tájékoztatták a járási titkárokat, legtöbb helyen a KV-határozat alapján megbeszéltek a járási pártbizottságok és első titkárok feladatait. Ennek alapján 1955. évben javult a járási pártvégrehajtó bizottságok ellenőrző tevékenysége a BM szervek felé, de a járási államvédelmi szervek munkájával – hasonlóan a megyei pártvégrehajtó bizottságokhoz

²³⁶ Határozat a Belügyminisztérium budapesti és megyei szerveinek pártellenőrzésére. 1954. március 12. MOL M-KS 276. f. 53/162. ö. e.

²³⁷ Jelentés a Központi Vezetőség BM pártellenőrzésére vonatkozó határozatának végrehajtásáról. 1956. június 28. MOL M-KS 276. f. 53/297. ö. e.

– itt sem foglalkoztak. A járási első titkárok tájékozódása a belügyi szervek munkájáról jelenleg szinte teljes egészében a járási osztályvezetők beszámolójára korlátozódik. Az egyéb feladatok miatt személyes ellenőrzésre nem jut idő, s a járási adminisztratív előadói státusz megszűnésével egyetlen apparátusbeli tájékoztató forrásuk is megszűnt, s ezt a megyei adminisztratív osztályok pótolni nem tudják.”²³⁸

A fenti probléma orvoslását volt hivatott szolgálni Czinege beosztottjának, Bíró György körlevele, amely valamennyi megyei, járási, városi pártvégrehajtó bizottság első titkárát tájékoztatta – miután a belügyminiszter is utasította a megyei főosztályok vezetőit –, hogy hívják fel a megyei BM főosztályvezető operatív helyetteseinek figyelmét: „szükség szerint, de havonta legalább egyszer tájékoztassa a székhelyen működő városi pártbizottság első titkárát, valamint a központi járások első titkárait a területüket érintő áv. munkáról.”²³⁹

A területi pártbizottságok, illetve azok adminisztratív osztályainak feladatköre az 1954. évi határozathoz képest 1956 nyarára nem változott. A párt budapesti és megyei végrehajtó bizottságai és a BM budapesti, illetve megyei főosztályainak viszonyában, a korábbi 1954-es határozathoz hasonlóan, a belügyi szerveknek a főosztály munkájáról – az államvédelem különlegesen bizalmas kérdéseiről nem, de egyebek mellett a belső reakciós erők tevékenységéről igen – beszámolási kötelezettsége volt a párt végrehajtó bizottságai előtt. A pártbizottsági üléseken azonban ezt a kérdéskört sem lehetett megtárgyalni. Kérdésekben továbbra is – az 1954. évi határozatnak megfelelően – ki kellett kérni az illetékes pártbizottságok véleményét, de vitás esetben a döntés továbbra is a Belügyminisztériumot illette meg. A BM személyi állományára vonatkozó és érvényben lévő hatásköri lista pontosan meghatározta a káderhatásköri jogosultságokat. 1956 augusztusára az is kiderült, hogy a pártellenőrzés terén egyre inkább a BM pártbizottsága, valamint a Belügyminisztérium szerveinél működő alapszervezetek töltötték be meghatározó szerepet, míg a politikai osztály szerepe és tevékenysége – különösen a vidéki szerveknél – elhalványodott. Általánossá vált, hogy a Belügyminisztérium vezetői nem ellenőrizték a párthatározatok végrehajtását, és hogy a minisztériumi – a megyei szerveknél tartott – ellenőrzésekről sem tájékoztatták a megyei pártbizottságokat. A megyei, járási pártbizottságok pedig nem voltak képesek érvényt szerezni a BM pártellenőrzéséről szóló határozatnak a Határőrségre és Belső Karhatalomra vonatkozóan sem.²⁴⁰

Az államvédelmi szervek pártellenőrzésének szovjet típusa a magyarországi pártvezetés számára mindig is mintát jelentett. Egy, az 1956-os forradalom kitörése előtti napon készített

²³⁸ Uo.

²³⁹ Bíró György körlevele valamennyi megyei, járási, városi pártvégrehajtó bizottság első titkárának. 1956. szeptember 26. MOL M-KS 276. f. 96/213. ó. e.

feljegyzés szerint a Szovjetunióban a pártellenőrzést kiszélesítették az államvédelemi munka valamennyi fázisára. Új módszer volt, hogy az államvédelmi „szektor” vezetője a helyszínen tanulmányozta a munkát, majd az ellenőrzés után összehívták az illetékes terület Központi Bizottságát és a beszámoló után hoztak határozatot. Az államvédelmi szervek az Adminisztratív Osztályon keresztül kaptak feladatokat, az előterjesztések is az Adminisztratív Osztályon keresztül történtek, így biztosították, hogy a párttestületek megismerjék az osztály és a belügy vezetőinek a véleményét is. A jelentés – a szovjet minta értelmében – az Adminisztratív Osztálynak nagyobb hatáskört javasolt mind vidéken, mind a központi szerveknél és az államvédelemmel kapcsolatos valamennyi kérdést ezeknek az osztályoknak kellett volna ellenőrizniük. A feljegyzés a BM pártbizottságának a budapesti pártbizottság alá rendelését is javasolta, mert – állítólag – az V. kerületi pártbizottság nem volt képes a belügyminisztériumi pártszervezeteket segíteni és ellenőrizni. A budapesti pártbizottságot kerületi hatáskörrel ruházta volna fel. (Az 1956. október 22-én kelt javaslat azonban majd csak a 1957 nyarán kerül ismét napirendre.)²⁴¹

A forradalom leverését követően ismét szabályozták a területi pártbizottságok és a Belügyminisztérium budapesti és megyei főkapitányságainak, illetve az ott működő pártszervezeteknek a viszonyát, gyakorlatilag a korábbi határozatokban megszabott módon. A Belügyminisztérium budapesti, megyei főkapitányai a budapesti, megyei pártbizottságoknak – többek között – a közbiztonság, a közlekedési balesetek, a szocialista törvényesség betartása, a belső reakciós erők tevékenysége és iránya, a tűzvédelem, valamint a személyi állomány erkölcsi-politikai és fegyelmi állapota, az általános érvényű párt- és kormányhatározatok végrehajtásáról kellett beszámolniuk. Az adminisztratív területtel foglalkozó titkárt minden – a belügyet érintő – kérdésben tájékoztatni kellett. A végrehajtó bizottsági üléseken ezeket a kérdéseket megtárgyalták, sőt észrevételeket, javaslatokat tehettek, tájékoztathatták a KB-t, illetve a belügyminisztert. A pártbizottságok az e területen működő pártszervezetek munkáját is kötelesek voltak „ellenőrizni és segíteni”. A budapesti és megyei pártbizottságok adminisztratív osztályai, főelőadói pedig – hasonlóan a korábbi határozatok előírásaihoz – helyi szinten a KB Adminisztratív Osztályának feladatait látták el és ellenőrzéseikről tájékoztathatták a pártbizottságok titkárait, a végrehajtó bizottságot, súlyos esetekben akár a KB Adminisztratív Osztályát is.²⁴²

²⁴⁰ Határozat a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzésnek további megjavítására. 1956. augusztus 6. MOL M-KS 276. f. 53/297. ő. e.

²⁴¹ Tóth Miklós feljegyzése az államvédelmi szervek szovjetunióbeli pártellenőrzésének tapasztalatairól. 1956. október 22. MOL M-KS 276. f. 96/213. ő. e.

²⁴² Javaslat a Titkársághoz a Belügyminisztérium és szerveinek pártellenőrzésére. 1957. július 30. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

A belügyi szerveknek a – pártbizottságok előtt történő – beszámoltatási kötelezettségei tehát változatlanul megmaradtak ugyan, de a budapesti és megyei pártbizottságoknak figyelemmel kellett lenniük az operatív helyzetre, amelybe közvetlenül nem avatkozhattak be. A BM és szervei pártellenőrzésére készített 1957. augusztusi javaslat felsorolta a beszámolási, tájékoztatási kötelezettség alól kivételt képező intézkedések, adatok körét is. A kémelhárítás, a hírszerzés, a belső elhárítás, az operatív technika, illetve az ezekkel kapcsolatos intézkedések, információk tartoztak ebbe a körbe. Hasonlóképpen, a budapesti és megyei pártbizottságok sem adhattak utasításokat operatív ügyekben a budapesti és megyei kapitányságok vezetőinek.²⁴³

Az MSZMP-nek a forradalom utáni első országos pártértekezletén elfogadott szervezeti szabályzata is foglalkozott a kérdéssel. E szerint a fegyveres erők pártszervezeteinek szoros kapcsolatban kell állniuk a területi pártbizottságokkal. Ez utóbbiak a Politikai Főosztállyal (a politikai apparátus) közösen irányították a belügyi pártszervezeteket. A területi pártszervek – a szervezeti szabályzat alapján – az általános politikai irányítást, míg a politikai apparátus a területi pártbizottságok által nem ismert, „speciális” jellegű, szakmai feladatok végrehajtásában segédkezett. Az irányítás azonban ekkor sem adminisztratív, inkább elvi jellegű volt.²⁴⁴

Ugyanakkor a BM szerveit felügyelő legfontosabb területi pártbizottság ellenőrző szerepének „megkerülésére” 1957 végén – a BM pártvégrehajtó bizottsága által készített előterjesztésében – javaslat készült. A Kardos Gyula végrehajtó bizottsági titkár által szignált jelentés javasolta, hogy a BM pártbizottsága az V. kerületi pártbizottság helyett a Központi Bizottság (KB) alá kerüljön: „A BM Pártbizottsága irányítás, ellenőrzés szempontjából, a HM Pártbizottságához hasonlóan, tartozzon a KB Titkárságához, illetve a KB Adminisztratív Osztálya ellenőrizze munkáját. Egyéb vonatkozásokban a Budapesti Pártbizottság vezetése alatt működjön.”²⁴⁵ Ez a javaslat gyakorlatilag kikapcsolta volna a budapesti pártbizottságot az ellenőrzési gyakorlatból, ahogy erre Bíró György jelentésében fel is hívta a figyelmet. További ellenérvként megemlítette, hogy indokolatlan tehertételként jelentkezne a Titkárságnál a közvetlen ellenőrzés, és hogy a hadsereg esetében a HM pártbizottsága nem, hanem „csak” a hadsereg pártbizottsága (megyei pártbizottsági jogú pártszerv) tartozna a Titkárság közvetlen irányítása alá. Hivatkozott a PB 1957. november 12-i határozatára, amely a Belügyminisztériumban működő pártalapszervezeteket teljes egészében a területi pártszervek irányítása és ellenőrzése alá rendelte, és – szerinte – semmi nem indokolja, hogy a

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ Az MSZMP Szervezeti Szabályzata. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos...* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957. 276–296.

²⁴⁵ Jelentés a BM pártszervezetének munkájáról. 1957. december 12. MOL M-KS 288. f. 7/19. ő. e.

Titkárság ezzel ellentétes tartalmú döntést hozzon. A korábbi gyakorlat felújításával vádolta meg a javaslat készítőit, amikor ezt írta: „Félő, hogy a javaslatot feltevő elvtársak a Belügyminisztérium »speciális« helyzetét és ebből kiindulva a Pártbizottság különleges helyzetét túlságosan előtérbe helyezve, a korábbi évek káros gyakorlatához közelednek végeredményben, mert az ellenőrzés és irányítás elmélyítése helyett a meggyengítést, a pártszervek felé az indokolatlan titkolódzást és elzárkózást juttatnák érvényre.”²⁴⁶ Javaslatában Bíró újból a november 12-i határozatra hivatkozott, melynek értelmében a BM pártbizottságát a budapesti pártbizottság ellenőrzi és irányítás szempontjából úgy kezeli, mint egy kerület. Ezen kívül a KB Adminisztratív Osztálya is ellenőrzi a belügyi pártszervezeteket és segíti a budapesti pártbizottság ez irányú tevékenységét.²⁴⁷ A Titkárság január 3-i ülésén aztán ennek értelmében módosították és fogadták el a BM pártszervezetének munkájáról szóló jelentést.²⁴⁸

A területi pártbizottságoknak a politikai rendőrség szerveit irányító, ellenőrző munkájának gyakorlati megvalósulásáról kevés adattal rendelkezünk. Ugyanakkor egy dokumentum arról informál, hogy egy megyei pártbizottsági titkár – a PB-nek a belső-reakció elleni harc kérdéséről hozott határozatának végrehajtásával kapcsolatban – adott esetben állambiztonsági, belügyi „szakmai” kérdésekbe is beleszólt. Az MSZMP Komárom megyei végrehajtó bizottsága megtárgyalta a fenti PB-jelentést és egyúttal határozatot hozott a megye állambiztonsági helyzetéről, amelyről Molnár László megyei első titkár levelében be is számolt. Ebben a dokumentumban az első titkár gyakorlatilag utasította a megyei belügyi szerveket a hatékonyabb, jobb, eredményesebb operatív munkára és kifejezetten állambiztonsági, operatív jellegű szakkérdésekben is állást foglalt. Értékelése szerint az államvédelmi munka nem volt eléggé „elmélyült” és „előrelátó”, nem volt eléggé „tervszerű és szervezett”. A fenti hibák kijavítása érdekében felhívta a figyelmet a hálózati munka megjavítására, az ügynökség felülvizsgálatára. Bírálta a nyomozati, vizsgálati munkát, mert a rendőrség sok esetben olyan eljárásrendbeli hibákat vétett, amibe „belekapaszkodva” a bíróságok felmentő ítéletek sokaságát hozták, mely módot adott az igazságszolgáltatási szervek – Molnár véleménye szerinti – „nagyfokú lazaságára, liberalizmusára”. További javaslata volt egy olyan országos nyilvántartás elkészítése is, amelybe azok kerülhettek volna, akik – szerinte – „notórius munkakerülők” voltak és állandóan változtatták munkahelyüket. Ezért Molnár az elhárító munka megjavítása érdekében intézkedési terv kidolgozását kérte a belügyi szervektől, amelyet aztán a megyei végrehajtó bizottság is megvitatna. A

²⁴⁶ Észrevételek „A Belügyminisztérium pártszervezetének munkájáról” c. jelentéshez. 1957. december 23. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

²⁴⁷ Uo.

²⁴⁸ Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. január 3-án tartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 7/19. ő. e.

dokumentumra kézzel – ismertetlen által – lejegyzett reagálás sokatmondó: „Túlságosan szakmai kérdéseket tartalmaz és kevésbé politikai jellegű. Hiányzik egy olyan alapvető dolog, mint a Pártértekezlet határozatának megértése terén milyen mélyen érti az operatív állomány és tudja alkalmazni napi munkájában azokat. (Elég osztályharcos-e a munka? Stb.)”²⁴⁹

Egy másik példán a területi pártbizottságok – a felsőbb pártszervek által történő – szelektív informálásának módját lehet bemutatni. Az MSZMP büntetőpolitikájának egyes kérdéseiről hozott 1957. decemberi határozata²⁵⁰ kapcsán ugyanis felemás helyzet alakult ki. A határozat hosszú hetek, hónapok egyeztetése, több változat átírása után jelölte ki a politikai rendőrség vizsgálati szerveinek módszereit, valamint az operatív feldolgozó munka keretét, irányát. A határozat tartalmi részének bemutatása a pártirányítás szempontjából kevésbé lényeges, sokkal inkább egy, a határozathoz készített feljegyzés létrejöttének körülményei. Ugyanis a határozat végén felhívták a figyelmet, hogy a pártszervezeteket és pártbizottságokat értesíteni kell a határozatról, de egy utólag készített feljegyzésben már arról döntöttek, hogy a határozat teljes szövegét a PB tagjain kívül csak a belügy-, igazságügyminiszter és a Legfőbb Ügyész, valamint az Adminisztratív Osztály kaphatja meg. A megyei pártbizottságok első titkárainak csupán egy tájékoztatót küldtek ki. A titkos módosítás értelmében a többi KB tag és a Titkárság elvileg nem is tudott a fenti rendelkezésről.²⁵¹ A tájékoztató utolsó pontja a pártirányításra vonatkozó megállapítást tartalmazott, mely felhívta a megyei, járási pártszervek, valamint a bűnüldöző szerveknél működő pártszervezetek figyelmét, hogy segítsék és ellenőrizzék a kormány büntetőpolitikájának gyakorlati végrehajtását. Majd megmagyarázta a segítő, ellenőrző munka lényegét: „A segítő és ellenőrző munkának főként abban a vonatkozásban kell jelentkeznie, hogy bűnüldöző szerveink dolgozói megértsék és munkájukban következetesen és egységesen megvalósítsák a kormány büntetőpolitikáját. El kell érni azt, hogy bűnüldöző szerveink az osztályharc követelményeinek megfelelően, de mindenfajta torzítástól mentesen végezzék tevékenységüket.”²⁵² Messzemenő következtetést nem lehet levonni a fenti esetből, de az minden esetre kiderül, hogy a pártirányítás helyi, területi szerveinek a büntetőpolitikai elvek alkalmazása tekintetében – és gyaníthatóan más esetekben is – csekély rálátása volt a tőlük megkövetelt és képviselt elvek gyakorlati indítékaira. Így persze a pártakarat (a kormány büntetőpolitikájának) átadása, helyes értelmezése minden bizonnyal nehézkessé válhatott.

²⁴⁹ Molnár László Komárom megyei első titkár levele. 1958. január 6. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

²⁵⁰ A büntetőpolitika egyes kérdéseiről szóló határozatot, illetve az ezzel kapcsolatos tájékoztatót közli: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. kötet.* Szerkesztette dr. Solti Pál és mások. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 610–618. A PB 1957. december 10-i ülésén vitatta meg a büntetőpolitika egyes kérdéseiről szóló előterjesztést. A jegyzőkönyvet közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei...* 934–969.

²⁵¹ Bővebben Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Intézet, 2001. 322–327.

²⁵² Uo.

Talán éppen ezért a területi pártbizottságok irányító, ellenőrző feladatuk ellátása során főleg a fegyelmi helyzetre fókuszáltak, nem pedig a politikai feladatokat, a „pártmunka” kérdéseit vizsgálták. Az 1954-es előterjesztések (Farkas Mihály, Keleti Ferenc) még az államvédelmi tevékenységnek a területi pártbizottságok első titkárai általi teljes körű ellenőrzését javasolták, de már az 1954-ben megszületett első határozat is ezt a jogkört leszűkítette. A pártellenőrzést csupán a megyei, kerületi első titkár végezhetette – a főkapitány alkalmankénti (de nem teljes körű) beszámoltatása alkalmával – míg a pártbizottság csupán észrevételt tehetett bizonyos kérdésekről, de a jellemző inkább az volt, hogy a területi párttestületek egyáltalán nem vettek részt a megye, a kerület állambiztonsági helyzetének értékelésében. Ráadásul a belügyminisztériumi – a megyei szerveknél tartott – ellenőrzésekről rendszeresen „elfelejtették” tájékoztatni a megyei pártbizottságokat. A megyei adminisztratív főelőadók pedig nem tartottak rendszeres helyszíni ellenőrzéseket.²⁵³ Ugyanakkor – informál egy jelentés – a központi szervektől (a KB Adminisztratív Osztályáról) 1959 februárja óta a fontosabb párthatározatok végrehajtásának helyszíni ellenőrzésén az osztály munkatársai rendszeresen részt vettek.²⁵⁴ A központi pártszervek ellenőrző funkciója tehát hatékonyabb és erősebb kontrollt jelentett, mint a helyi, területi pártszervek, pártbizottságok és azok titkárainak – eleve szűkebb keretet adó – beszámoltató tevékenysége. Ezért felmerül a kérdés, hogy a területi pártszervek lehettek-e olyan erősek, hogy a politikai rendőrséget ellenőrizzék, nem volt-e ez eleve illúzió, de a Komárom megyei párttitkár agilis fellépése megalapozni látszik azt a feltevést is, miszerint a személyes kapcsolatoknak, a formális pozíciót betöltők érdekérvényesítő képességének legalább akkora szerepe volt egy-egy terület ellenőrzésében, mint a szabályozott pártellenőrzési mechanizmusoknak.

Némileg új helyzet állt elő, amikor PB 1959. június 30-i határozatával²⁵⁵ megszüntette a BM rendőrségi, büntetés végrehajtási, légtalmi szerveinél és a tűzrendészetnél működő politikai apparátust és ezek funkciói is a pártszervek feladatkörébe kerültek. Az apparátus tagjainak nagy részét beválasztották a belügyi pártszervek vezetőségébe, illetve sokan közülük függetlenített titkárok lettek. Ezután tehát a pártszervezetek feladata lett a pártonkívüliek körében végzendő „felvilágosító” munka, a teljes belügyi állomány politikai nevelése is. A PB elrendelte, hogy a megyei belügyi és állambiztonsági szerveknél pártbizottságokat kell létrehozni, melyek irányítás és ellenőrzés szempontjából a megyei

²⁵³ Beszámoló a megyei adminisztratív főelőadók és a megyei BM szervek párttitkárainak értekezletére. 1959. november 25. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

²⁵⁴ A Titkárság 1959. február 13-i határozata az Adminisztratív Osztály munkájáról. MOL M-KS 288. f. 7/44. ő. e.

²⁵⁵ A Politikai Bizottság 1959. június 30-i határozata a Belügyminisztériumban működő MSZMP szervezetek munkája hatékonyságának további növelésére és a politikai nevelő apparátusok átszervezésére. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. június 30-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/137. ő. e.

pártbizottságokhoz tartoznak, és ezeket a járási, vagy járási jogú városi pártbizottság jogköre illette meg.²⁵⁶ Ezek titkárait a BM országos értekezletére, a főkapitány és helyettesei beszámoltatására, a megyei kapitányság munkáját értékelő kollégiumi ülésekre a belügyminiszter „esetenként” meghívhatta. A belügyi pártszervek irányításának módosításra azért volt szükség, mert a Titkárság 1958. április 24-i határozata²⁵⁷ alapján a megyei kapitányságokon működő pártszervek irányításával az adott város pártbizottsága foglalkozott, ugyanakkor ennek nem volt joga a megyei hatáskörrel dolgozó kapitányság szakmai munkáját ellenőrizni, az a megyei pártbizottság kötelessége volt. A határozat szerint ez csökkentette a „pártmunka” hatékonyságát, mert így a pártirányítás a szakmai munkától, a szakterülettől elszakadva történt, de az átszervezés után az egységes pártszervezetek közvetlenül ahhoz a területi pártbizottsághoz tartoztak, amelyek a szakmai munka pártellenőrzését is gyakorolták.²⁵⁸

Kétirányú ellenőrzési mechanizmus alakult ki, egyrészt az állambiztonsági szervek vezetői tájékoztatták a párttitkárokat, másrészt a pártbizottságok – bizonyos mértékben – „segítő beavatkozásukkal” irányíthatták a szakmai munkát. A területi pártbizottságok utasítást adhattak, határozatot hozhattak a központi párthatározatok végrehajtásáról, az állomány erkölcsi, fegyelmi helyzetéről, a parancsnokok politikai nevelő munkájának ellenőrzéséről, az ott dolgozó kommunisták tevékenységéről. Elviekben a területi pártbizottságok első titkárai a budapesti, megyei politikai nyomozó osztályok tevékenysége felett gyakoroltak ellenőrzést, a megyei főkapitányoknak pedig minden fontosabb ügyről, rendkívüli eseményről tájékoztatni kellett az első titkárokat.

Az 1959-es év folyamán újból felmerült a BM pártbizottság közvetlen pártirányításának kérdése, mert egyes belügyi vezetők közvetlenül a KB egyik titkárán keresztül kívánták megoldani a Belügyminisztérium MSZMP pártbizottságának koordinálását úgy, hogy annak titkára egyúttal a KB belügy területén dolgozó pártszervezője is legyen. A BM pártbizottságot eddig irányító budapesti pártbizottság hatáskörét csökkentették volna, hogy az a továbbiakban csak a pártokmányokkal és pártbélyeggel való ellátást végezze.²⁵⁹ A javaslatot azonban ekkor végül elvették, de 1971-ben már a fentiekhez hasonló módon szabályozták a BM pártbizottság legfelső pártirányítását.

²⁵⁶ A Titkárság 1959. november 17-i határozata a megyei belügyi szervek pártbizottságainak jogköréről. MOL M-KS 288. f. 7/64. ö. e.

²⁵⁷ A Titkárság határozata a Belügyminisztériumi pártszervezetek jogairól és kötelességeiről. 1958. április 24. MOL M-KS 288. f. 7/26. ö. e.

²⁵⁸ A Politikai Bizottság 1959. június 30-i határozata a Belügyminisztériumban működő MSZMP szervezetek munkája hatékonyságának további növelésére és a politikai nevelő apparátusok átszervezésére. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. június 30-án megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/137. ö. e.

3.4. A politikai nevelő apparátus a BM szerveiben

Az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya vezetőjének, Czinege Lajosnak az 1956. november végi, az osztály feladataira vonatkozó javaslata összehasonlította a „régit” és az „új” pártirányítási munkamódszert. Czinege szerint az „ellenforradalom” előtt a pártvezetés nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is közvetlenül irányított, és minden fontos és kevésbé fontos kérdésben párthatározattal intézkedett és ennek volt „köszönhető” az október 23-i „bénultság” is. Nem volt önálló, cselekvésre képes káderállomány a Belügyminisztériumban, s ezért van most szükség arra, hogy a párt inkább az MSZMP-nek a minisztériumban és szerveiben működő tagjain keresztül érvényesítse saját irányvonalát, ellenőrző, irányító szerepét.²⁶⁰ Ezzel egybecsengett Bíró Györgynek az Adminisztratív Osztály helyettes vezetőjének 1957. februári feljegyzése, amelynek értelmében haladéktalanul létre kellett hozni a „kívánatos politikai munka biztosítására”, valamint a – szerinte különösen a felső szinten tapasztalható – pártellenőrzéssel szembeni ellenállás felszámolására, az e célra alkalmas apparátust, politikai csoportfőnökséget, osztályt, vagy nevelési osztályt.²⁶¹ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága február 12-i ülésére beterjesztett határozati javaslat 8. pontja is foglalkozott a pártirányítás és pártellenőrzés irányelveivel. Ennek értelmében „[...] az illetékes szerveket a párt választott szervei irányítják és ellenőrzik, a pártirányítás határozatokon és a fegyveres szervezetekben dolgozó kommunistákon keresztül történik, a pártapparátus eszköz a pártellenőrzés terén a választott szervek kezében, a pártellenőrzés eszközei továbbá a fegyveres szervezetekben működő választott pártiszervek és pártiszervezetek.”²⁶²

Az Adminisztratív Osztály az 1957. február 16-i javaslatában az ideológiai zűrzavarral, a meglazult fegyvellemmel, a felsőbb szervek, parancsnokok tekintélyének csökkenésével, a volt államvédelmiek és a rendőrök közötti ellentétekkel, az egység hiányával indokolta a politikai helyettesi intézmény létrehozására tett javaslatát. E szerint a politikai csoportfőnökségek a rendőrség (és a határőrség) politikai szerveit irányítanák, ellenőriznék és vezetnék. A politikai csoportfőnökség a rendőrség parancsnokainak helyettesei, az egész

²⁵⁹ A PTO és az AO javaslata a Politikai Bizottságnak a BM és szerveiben működő MSZMP szervezetek megerősítésére és a rendőrségnél, büntetés végrehajtásnál, légoltalmnál, tűzoltóságnál működő politikai nevelőapparátus megszüntetésére. 1959. június 22. MOL M-KS 288. f. 5/137. ő. e.

²⁶⁰ Javaslát az Adminisztratív Osztály (csoport) feladataira. 1956. november 28. MOL M-KS 288. f. 30/1. ő. e.

²⁶¹ Bíró György feljegyzése. 1957. február 2. MOL M-KS 288. f. 30/1. ő. e.

²⁶² Jegyzőkönyv az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. február 12-i üléséről. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei II. kötet. 1957. január 25–1957. április 2.* Szerkesztették és a jegyzeteket írták: Némethné Vágyi Karola és Urbán Károly. A bevezető tanulmányt írta: Urbán Károly. Budapest, Intera RT. 1993. 107–136.

személyi állomány előjárója lenne. A hatáskörük kiterjedne a rendőrség egész személyi állományára, a karhatalmi szervekre, valamint a Politikai Nyomozó Főosztályra is. Tevékenységükért a belügyminiszter, illetve az MSZMP Politikai Bizottsága előtt felelősek. A politikai csoportfőnökségek és beosztottaik tanácskozási joggal részt vehettek az egységeken belül működő valamennyi pártszerv tanácskozásán, elvi, irányító tevékenységet, politikai nevelő munkát végeztek, ugyanakkor kötelesek voltak rendszeresen jelentést tenni a belügyminiszternek, és a PB-nek az alakulatok politikai, erkölcsi állapotáról, fegyelmi helyzetéről. A megyei kerületi politikai osztályok, a járások, a budapesti kerületek, alakulatok politikai helyettesei is a politikai csoportfőnökségek utasításai alapján irányították, szervezték az állomány körében folyó politikai nevelőmunkát.²⁶³

A Belügyminisztérium pártellenőrzéséről szóló 1957. augusztusi titkársági vitán Kádár utalt a BM pártszervezetek átalakításának lehetőségére. Felmerült – egyebek mellett – a hadsereg pártellenőrzési mechanizmusához hasonló felépítés gondolata is. A hadsereg – Szabó János kifejezésével élve – „pártállamosításának” a folyamata egyértelmű hasonlatosságokat és időbeni egybeeséseket mutat a Belügyminisztérium szervei pártállami jellegének kialakításával. 1957 elején a hadseregben is megerősítették a politikai helyettesi rendszert, a politikai nevelő munka irányítását kinevezett politikai szerveken keresztül a Politikai Csoportfőnökség látta el. Egyúttal megszüntették a pártszervek alárendeltségét a politikai helyetteseknek, elrendelték, hogy a pártszervezeteket – a hadseregben belül is – választott pártszervek irányítsák. A hadseregben a kinevezett politikai apparátus egyrészt katonai szervként, másrészt egyben az adott szintű pártapparátus részeként lett rendszeresítve. A politikai apparátus tagjai egyszerre voltak állami és pártfunkcionáriusok, akik részint parancsok és utasítások, részint párthatározatok alapján végezték munkájukat. Ezek tanácskozási joggal részt vehettek a pártszervek ülésein, ellenőrizhették azok tevékenységét, de utasításokat nem adhattak azoknak. A hadsereg pártirányítását, ellenőrzését az MSZMP KB Politikai Bizottsága végezte, közvetve a Minisztertanácsban és a Honvédelmi Bizottságban²⁶⁴ dolgozó pártfunkcionáriusokon keresztül, közvetlenül pedig a KB Titkársága és a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya útján. A titkárság egyik tagja foglalkozott a hadsereg ügyeivel, aki tagja volt a Honvédelmi Bizottságnak is. A PB rendszeresen

²⁶³ Javaslat a rendőrségen és határőrségen politikai csoportfőnökségek létrehozására. 1957. február 16. MOL M-KS 288. f. 30/1. ő. e.

²⁶⁴ A Honvédelmi Bizottság 1950 októberében – az Államvédelmi Bizottság utódaként – alakult meg, tagjai Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály voltak és ezen a néven 1952 végéig működött. Ezután a hat főre kibővített testület Honvédelmi Tanács néven funkcionált és katonai, valamint hadiipari kérdésekkel foglalkozott. Bővebben: Germuska Pál – Nagy Tamás: *Az MDP Államvédelmi Bizottsága...* 188–195.

beszámoltatta a honvédelmi minisztert, az MSZMP Néphadseregi Bizottság PB első titkárát, illetve a politikai csoportfőnököt.²⁶⁵

A Belügyminisztériumban végül a PB 1958. februári határozata²⁶⁶ értelmében – a forradalom által likvidált – politikai helyettesi rendszert újból létrehozták. A politikai (nevelő) osztályok az MSZMP szerveit, szervezeteit nem irányíthatták, nem utasíthatták, és nem ellenőrizhették, viszont tanácskozási joggal részt vehettek az alárendelt szervnél működő pártszervek és szervezetek értekezletein, ahol javaslatokat, észrevételeket terjeszthettek elő. A Bíró György által még 1957 februárjában javasolt és – a rendőrségnél, határőrségnél – már korábban megalakított politikai helyettesi intézményt, politikai (nevelő) osztályokat a BM egyéb szerveinél (büntetés-végrehajtás, a tűzrendészet, légoltalom) is megszervezték. Ezen politikai apparátusok irányítására, ellenőrzésére pedig létre akarták hozni a BM Politikai Csoportfőnökségét. A „politikai szervek” részei voltak a párt apparátusának, tagjai állami, és egyben pártfunkcionáriusok voltak. Ezek a politikai helyettesek (politikai munkások) az összes alárendelt alakulatok, szervek parancsnokainak, politikai szerveinek utasításokat adhattak a politikai (nevelő) munkát illetően. E politikai szervek és a BM pártszervezetei viszonyát tekintve egyfajta felemás alá-fölé rendeltség állapítható meg. Az előjáró politikai szervek politikai munkásai „pártszerű” módon ellenőrizhették az alárendelt szerveknél a pártszervezetek munkáját, de utasításokat a választott pártszerveknek nem adhattak. Ugyanakkor tanácskozási joggal részt vehettek az alárendelt szervnél működő pártbizottságok és pártvezetőségek értekezletein.²⁶⁷

A BM-et felügyelő KB titkár, Marosán György részére készített feljegyzés érdekes bepillantást enged a Belügyminisztériumnál működő politikai osztályok egységes irányításának kialakítására tett kísérlet belügyi „fogadtatásáról”. Általában elmondható, hogy a politikai helyettesi intézmény visszaállításának, illetve az annak irányítására létrehozandó

²⁶⁵ A hadsereg pártszervezeteinek szerepének növelését jelentette, hogy 1960-tól a katonai parancsnokokat kötelezték arra, hogy a katonai szervek egészét érintő intézkedések és parancsok kiadása előtt kérjék ki a pártbizottságok és a pártvezetőségek véleményét. A kétirányú ellenőrzési mechanizmus eleme volt a hadseregben (is) a pártszervezetek kötelező tájékoztató és segítő kapcsolattartása is. A hadsereg „pártállamosítása” a 60-as évek közepe, végére véglegesült. A PB 1967-es határozata rögzítette a pártállami centralizáció hármasszögét: a parancsnok, a pártszervek és a politikai helyettesek (politikai nevelő osztályok) együttes felelősségét az MSZMP politikájának maradéktalan érvényesítéséért. Bővebben Szabó János: *Modellváltás az erőszak pártállami legitimitációjában Magyarországon*. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...* 179–240.

²⁶⁶ Javaslat a Politikai Bizottsághoz a Belügyminisztériumhoz tartozó politikai osztályok egységes irányítására. 1958. február 26. MOL M-KS 288. f. 30/20. ó. e.

²⁶⁷ A Politikai Csoportfőnökség az MSZMP Központi Bizottságának a Belügyminisztériumban működő politikai osztálya lett volna. A javaslat szerint a Politikai Csoportfőnökség szervezete az egyes parancsnokságok politikai osztályainak vezetőiből és a BM PB titkárából álló Értekezletből (Kollégium) és a politikai munka irányításáért felelős első miniszterhelyettesnek alárendelt öt-tíz főből álló apparátusból tevődött volna össze. Tevékenységéért az MSZMP KB és a belügyminiszter előtt a politikai csoportfőnök lett volna a felelős, aki egyúttal a belügyminiszter első helyettese, a BM egész személyi állományának előjárója is volt. Javaslat a Politikai

Politikai Csoportfőnökség ötletéért nem lelkesedtek túlságosan. Biszku Béla belügyminiszter egyenesen kijelentette: „Meggyőződtem, hogy nem kell politikai csoportfőnökség és én soha nem fogom megváltoztatni álláspontomat!”²⁶⁸ A feljegyzés szerint az Adminisztratív Osztály – a PB tag Biszku kijelentése nyomán – nem is merte felvállalni a konfliktust. Az 1953 óta húzódó kérdést, a meglévő politikai apparátusok egységes irányításának kérdését, a belügyminiszter első helyettese által vezetett és a meglévő politikai osztályok vezetőiből álló, rendszeresen tanácskozó szerv (Politikai Csoportfőnökség) létrehozását a belügyi vezetés ellenkezése dacára kellett volna megoldani. Az Adminisztratív Osztály és a belügyminiszter huzakodása előbb „döntetlent”, majd a miniszter „győzelmét” hozta. Biszku Béla belügyminiszternek a Politikai Bizottsághoz benyújtott javaslata elvetette az egységes Politikai Csoportfőnökség felállítására tett korábbi javaslatokat. Szerinte az csökkentené a parancsnokok felelősségét a politikai nevelő munkában és ez csak bonyolítaná a pártszervezetek tevékenységét. Megjegyezte, hogy a vizsgált időszakban mindenhol – ahol az „ellenforradalom” előtt is voltak – visszaállították a politikai nevelő osztályokat, és ha szükségessé válik a BM területén működő politikai osztályok egységes irányítása, koordinálása, azt a belügyminiszter vagy első helyettese is el tudja látni.²⁶⁹

A politikai nevelő osztályok létrehozására és egységes irányítására tett kísérlet érzékelteti, hogy a PB 1957. november 12-i határozatának végrehajtása során mekkora feszültségek keletkeztek a BM (Biszku Béla belügyminiszter) és a minisztérium felügyeletét (is) ellátó pártszerv, az Adminisztratív Osztály vezetése között. Az Adminisztratív Osztály helyzetéről 1958. március elején készített (ön)értékelő jelentés továbbra is az egyik fő problémának azt tekintette, hogy a BM egyes szerveinek vezetői megkérdőjelezték az AO létjogosultságát, és így – sajnálkozik a jelentést készítő Kaszás Ferenc osztályvezető – a gyakorlati ellenőrző, segítő munkát nem tudta az AO a kellő színvonalon ellátni.²⁷⁰ A PB tag Biszku és az AO vezetése közti nézeteltérés abban mutatkozott meg, hogy az AO előterjesztései alkalmával Biszku rendszeresen: „a hatásában a kevésbé átütő megoldás javaslatára kényszerít bennünket” – írta az AO vezetője. Mindez odáig fajult, hogy Kaszás

Bizottsághoz a Belügyminisztériumhoz tartozó politikai osztályok egységes irányítására. 1958. február 26. MOL M-KS 288. f. 30/20. ő. e.

²⁶⁸ Kaszás Ferenc feljegyzése Marosán részére a Belügyminisztériumnál működő politikai osztályok egységes irányításának kialakítására. 1958. március 15. MOL M-KS 288. f. 30/20. ő. e.

²⁶⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. március 18-án megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/70. ő. e.

²⁷⁰ Az „ellenforradalom” utáni kaotikus helyzet sem tette lehetővé a tervszerű munkavégzést, ezért az Adminisztratív Osztály „munkastílusa és munkamódszere több évet visszaesett, illetve két év alatt nem fejlődött”, így a BM és HM feletti alaposabb (párt)ellenőrzés csak az utóbbi időtől kezdve valósult meg – tudósít a beszámoló. Az Adminisztratív Osztály vezetése a területet felügyelő KB titkár, Marosán György részvételével megtartandó negyedéves osztályértekezletek rendszeresítését, a belügyminiszterrel lefolytatandó ún. „tisztázó beszélgetés” megtartását, valamint az AO fontosabb előterjesztéseinek – az illetékes BM szervek vezetői és Marosán jelenlétében lefolytatandó – vitáját javasolta. Jelentés az Adminisztratív Osztály helyzetének és főbb

Ferenc Marosánnak írt feljegyzésében Biszku ellen intrikált: „Szükségesnek tartjuk Biszku elvtársat figyelmeztetni, hogy ez a vezetési stílus – előbb vagy utóbb – a BM vezető rétege előtt olyan helyzetet fog teremteni, amelyben elveszti tekintélyét és ez Biszku elvtárs helyzetében a párt, a Politikai Bizottság tekintélyének rovására is megy.”²⁷¹

A politikai helyettesi intézmény bevezetése, illetve egységes irányításának módozata körüli viták a politikai rendőrség pártirányításának kérdését ugyan csak részben érintették, mivel – ahogyan azt a Marosán részére készített feljegyzés is megállapítja – a politikai nyomozó apparátus túlnyomó többsége (a személyi állomány, mintegy 94–96%-a) párttag, így annak bevezetését a II. Főosztálynál feleslegesnek ítélték, viszont a többi belügyminisztériumi szervnél történő alkalmazása körüli huzavona rámutat a pártellenőrzés szabályozásának gyengeségeire. Kiderül, hogy azon a miniszterhelyettesi értekezleten, ahol az AO előterjesztését megvitatták, maguk a miniszterhelyettesek sem ismerték a több mint négy hónappal korábban megjelent BM pártellenőrzéséről szóló PB-határozatot, amely egyébként nemcsak az AO-t, de a belügyminisztert is a politikai helyettesi intézmény bevezetésének vizsgálatára kötelezte.²⁷²

A politikai nevelő apparátus azonban hosszú távon nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így 1959 tavaszán sorra készültek az előterjesztések ennek megszüntetésére. A PTO és az AO közös javaslata ugyan elismerte, hogy az „ellenforradalom” alatt felszámolt politikai nevelő apparátus újjászervezése helyes volt, mert nagy segítséget nyújtott a belügyi pártszervezeteknek az „ideológiai zűrzavar” felszámolásában, önmagában az újjászervezés ténye politikai állásfoglalásnak volt tekinthető. A javaslat szerint azonban 1959 nyarára a pártszervezetek már annyira megerősödtek (az állomány 62,1%-a, a tisztek 80%-a volt párttag), hogy az állomány politikai nevelését is el tudták látni. Ráadásul a két párhuzamosan működő apparátusnak egyre több negatív következménye lett: gyakran a politikai helyettesek átvették a pártszervezetek feladatait, sokszor nem segítettek, hanem irányították a pártszervezeteket, előfordult hogy egymásnak ellentmondó parancsokat, utasításokat adtak ki, illetve féltékenységet, intrikát, zavart szült, hogy sok esetben a politikai nevelő apparátus tagjai politikailag sokkal képzetebbek voltak, mint a pártszervezetek vezetősége. Az is problémaként jelentkezett, hogy a területi pártbizottságok – mintegy átnyúlva az BM MSZMP szervei felett – közvetlenül a szakmai vezetőkkel, parancsnokokkal tartották a kapcsolatot,

tevékenységének értékeléséről az MSZMP megalakulása óta eltelt időszakra vonatkozóan. 1958. március 5. MOL M-KS 288. f. 30/20. ö. e.

²⁷¹ Kaszás Ferenc feljegyzése Marosán részére a BM-nél működő politikai osztályok egységes irányításának kialakítására. 1958. március 15. MOL M-KS 288. f. 30/20. ö. e.

²⁷² Uo.

ahelyett, hogy a BM pártszerveit segítették és támogatták volna a hatékonyabb pártellenőrzés, illetve irányítás megvalósításában.²⁷³

A politikai apparátus megszüntetéséről hozott 1959. június 30-i PB-határozatot²⁷⁴ előbb a Belügyminisztériumban, majd Budapesten és a megyékben ismertették a szakmai parancsnokokkal, a párttitkárokkal és a politikai tisztekkel, majd tanácskozásokat tartottak, ahová az alsóbb szintű (kerületi, járási) pártbizottságok titkárait is meghívták. A határozat felett vitát nem nyitottak, de kérdéseket fel lehetett tenni. A kérdezők tisztázni kívánták, hogy a pártszerveknek és a pártbizottságok titkárainak a szakmai munkába milyen betekintési joguk lesz, valamint a kapitányság vezetője tagja lehet-e egyúttal a pártvezetőségnek is. A válaszokat nem ismerjük, de a kérdések önmagukban elárulják, hogy a pártszervek és a szakmai vezetés viszonyát egyszerűsíteni és rendezni kívánó PB-határozat mennyi bizonytalanságot hagyott maga után.²⁷⁵ (Érdeemes megemlíteni, hogy a hadseregben továbbra is fenntartották a politikai helyettesi rendszert, nem szüntették meg azt.)

A bizonytalanságot kiküszöbölendő 1959 őszén több fórumon is értékelték a kialakult új helyzetet. Októberben egy az AO által készített feljegyzés a BM pártértekezletére készülve megállapította, hogy bár a BM MSZMP pártbizottsága nem felettes pártszerve a megyei és járási belügyi szervek pártbizottságának, de a BM fő/osztályain dolgozó kommunisták rendszeresen járnak vidékre ellenőrizni és segíteni a vidéki szervezetet. Az AO megfogalmazása szerint: „Mi azt kérjük ezektől az elvtársaktól, hogy pártszerű módon, be nem avatkozva ezeknek a pártszerveknek a belügyeibe, segítsék ezek munkáját, hívják fel a pártszervek vezetőinek figyelmét az ellenőrzéseik során szerzett politikai és szakmai tapasztalataikra, kérjék a segítségüket az általuk feltárt hibák kijavításához, adjanak tanácsot a tapasztalt hiányosságok kiküszöböléséhez.”²⁷⁶

Azonban a politikai helyettesi rendszer, a nevelő apparátus megszüntetése után nem csak a pártszervezetek, de a parancsnokok sem találták meg azokat az új módszereket, amellyel egyrészt a pártszervek a szakmai munkát, a vezetők pedig a politikai nevelő munkát hathatósabban tudták volna segíteni. Az ORFK Politikai (nevelő) Főosztálya nevében Garamvölgyi Vilmos miniszterhelyettes írt körlevelet a megyei pártbizottságok titkárainak, amelyben felszólította őket a rendőrség pártszervezeteiben dolgozó kommunista beosztottak és parancsnokok erkölcsi, fegyelmi helyzetének megjavítására. Ennek érdekében javasolta,

²⁷³ A PTO és az AO javaslata a Titkárságnak a BM és szerveiben működő MSZMP szervezetek megerősítésére és a rendőrségnél, büntetés végrehajtásnál, légmentesítésnél, tűzoltóságoknál működő politikai nevelőapparátus megszüntetésére. 1959. június 17. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

²⁷⁴ A PB 1959. június 30-ai határozata a BM-ben működő MSZMP szervezetek munkája hatékonyságának további növelésére és a politikai nevelő apparátusok átszervezésére. MOL M-KS 288. f. 5/137. ö. e.

²⁷⁵ Jelentés a PB 1959. június 30. határozatának ismertetéséről és a felmerült problémákról. 1959. július 28. MOL M-KS 288.f. 30/19. ö. e.

²⁷⁶ Feljegyzés a Belügyminisztérium Pártértekezletére. 1959. október 19. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

hogy a pártszervezetek a parancsnokokkal rendszeresen vizsgálják meg, hogyan alakult a személyi állomány erkölcsi, fegyelmi helyzete, vitassák azt meg taggyűléseken, vessék fel a kommunista példamutatás kérdését, ha kell pártfegyelmi úton vonják felelősségre a fegyelemsértő párttagokat. Ezeken a taggyűléseken emeljék ki a konspiráció és az éberség betartásának kérdését, valamint a rendőrség, a honvédség közötti kapcsolat, a fegyveres testületek közötti egység megjavításának a fontosságát.²⁷⁷

A II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-án megtartott küldöttértekezletének határozati javaslata foglalkozott a politikai nevelő- és propagandamunka hatékonyságának növelésével. A javaslat lényege az volt, hogy előadásokat, vitákat kisebb kollektívák, csoportok részére, a pártbizottság minimális koordinálásával, irányításával rendszeressé tegye. Az adott osztály, pártcsoport érdeklődési körének, szakmai irányultságának megfelelő politikai, szakmai előadásokat kellett a pártszervezeteknek megszervezni, a tématerveket a közbeeső PB-vel egyeztetni, majd a pártszervezeteknek az elhangzott előadásokról és vitákról értékelő jelentést kellett készíteni. Ahogyan Marosán megjegyezte: „a szakmai felkészültségnek együtt kell járnia a politikai és világnézeti tudással, mert ott kezdődik a kommunista.”²⁷⁸

3.5. A politikai rendőrség párttájékoztató tevékenysége

Az MSZMP hatalomgyakorlási mechanizmusának az egyik leglényegesebb eszköze a párton belüli tájékoztatás rendszere volt. A pártszervek tájékoztatása a pártirányítás nélkülözhetetlen eleme volt, hiszen a párt vezető szerveinek kezdeményező szerepéhez, a felderítendő, megfigyelendő célszemélyek, társadalmi csoportok kijelöléséhez, majd a végrehajtás párt által történő ellenőrzéséhez elengedhetetlenül szükség volt a Belügyminisztérium különböző szervei által nyújtott naprakész, pontos információkra. A pártirányítás, az MSZMP vezető szerveinek döntési mechanizmusa elképzelhetetlen lett volna a belügyi információk hiányában, mely lehetővé tette a közvetlen és célirányos beavatkozást az operatív munkába.

A kérdéskör szabályozására a Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. augusztus 25-i ülésén került sor. Ekkor Gerő Ernő, frissen kinevezett belügyminiszter, a korábbi tájékoztatási gyakorlat bírálata mellett meghatározta a BM tájékoztatási csoportjának feladatát is. Ennek időben és rendszeresen tájékoztatnia kellett a PB tagjait és a kormány vezetőit az ország területén történő olyan eseményekről, melyek a felső vezetés számára a tájékozódás és az intézkedés szempontjából fontosak lehettek. Ezért a tájékoztatásnak foglalkoznia kellett

²⁷⁷ Garamvölgyi Vilmos miniszterhelyettes levele a párttitkárokhoz. 1958. január 16. ÁBTL 1.6 1. d.

többek közt az államvédelmi szervek által felderített államellenes bűncselekményekkel, az osztályellenség, az imperialista ügynökök tevékenységével, módszereikkel és az ellenséges aktivitás megelőzésére, illetve félbeszakítására irányuló intézkedésekkel. A PB tagjai és a Belügyminisztérium részére összefoglalókat, hangulatjelentéseket, hálózati értesüléseket, vizsgálati ügyeket, rendkívüli eseményeket és időszakos jelentéseket tartalmazó ún. „A” jelentéseket kellett készítenie belső használatra, míg egy, a belügyminiszter utasítása szerint meghatározott szűkebb kör számára követségi értesüléseket, jelentősebb kémügyeket és a nemzetközi híreket tartalmazó „B” jelentést kellett összeállítani.²⁷⁹

A pártvezetés közvetlen belügyi informálása a Kádár-rendszer korai szakaszában a forradalmat megelőzően kialakított rendszer szerint működött tovább. A Piros László belügyminiszter által 1956 júniusában kiadott parancs, amely meghatározta a központi államvédelmi szervek tájékoztató alosztályainak (csoportjainak) működési kereteit 1959-ig volt érvényben.²⁸⁰ A párt, a kormány, a BM vezetői, az egyes társosztályok, illetőleg a többi szocialista ország államvédelmi szervei részére készülő jelentéseket az operatív (fő)osztályok értékelő és tájékoztató alosztályai (csoportjai) készítették el, ezek munkájának koordinálásával és a pártszervek részére készített párttájékoztatók összeállításával a BM Titkárság Tájékoztató alosztálya foglalkozott.²⁸¹ Ez utóbbi szerv utóda a Központi Tájékoztató és Értékelő csoport lett, mely alapvetően három jelentésformát készített.²⁸²

A naponta készített „Eseményjelentés” az elmúlt 24 óra rendkívüli történéseit foglalta össze. Tartalmazta az állam biztonságát veszélyeztető eseményeket, az azok megakadályozására megtett intézkedéseket, a budapesti 'imperialista' követségek és fedésük alatt működő hírszerzőszervek, valamint a belső reakciós elemek által elkövetett akciókat, a külföldi emigrációs és hírszerző szervek „aknamunkáját”, az ezek megakadályozására tett ellenlépéseket, az ország határait sértő ellenséges beavatkozásokat, a közbiztonságot veszélyeztető cselekményeket. Ezt a jelentésfajtát a KB (Intéző) Politikai Bizottságának

²⁷⁸ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-án megtartott küldöttértekezletéről. MOL M-KS 288. f. 21/52. ő. e.

²⁷⁹ A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. augusztus 25-i ülése. Javaslat a Belügyminisztérium egységes tájékoztató rendszerének megszervezésére. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. I. kötet...* 110–115. A kollégiumi előterjesztés alapján 1953 szeptemberében adták ki a tájékoztatásról szóló belügyminiszteri parancsot. A belügyminiszter 07. sz. parancsa a Belügyminisztériumon belüli tájékoztatási munka megjavításáról. 1953. szeptember 8. MOL XIX-B-1-az 16. d.

²⁸⁰ Az állambiztonsági szervek tájékoztató rendszerének szervezeti változásait, működési sajátosságait Müller Rolf tanulmánya alapján foglaltam össze. Müller Rolf: *A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962.* In *Trezor 2. A Történelmi Hivatal Évkönyve, 2000–2001.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal, 2002. 111–135.

²⁸¹ A belügyminiszter 54. számú parancsa a párt és a kormány, valamint a BM vezetőinek gyorsabb tájékoztatása tárgyában. 1956. június 25. MOL XIX-B-1-az 26. d.

²⁸² A Központi Tájékoztató és Értékelő Csoport mellett, azzal párhuzamosan, központi tájékoztatással foglalkozott a BM Tájékoztató Osztály, a Központi, illetve a Miniszteri ügyelet, a II. Főosztály Tájékoztatási Osztálya is. Müller: *A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962.* In *Trezor 2. A Történelmi Hivatal Évkönyve...* 120.

tagjai, az Elnöki Tanács Elnöke és titkára, a Minisztertanács elnöke és helyettese, miniszterek és minisztériumok vezetői, a belügyminiszter helyettesek, a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője, a HM 2., 3., 4., 5. csoportfőnökök kapták meg.

A heti rendszerességgel kiadott „Tájékoztató jelentés” egy-egy hosszabb időszak eseményeinek állambiztonsági vonatkozásait foglalta össze. A fent felsorolt események mellett tartalmazta a nagyobb jelentőségű illegális szervezkedések, kémügyek, a vizsgálat alá vont jelentősebb politikai bűnügyek leírását, illetve a nyugati országoktól titkos úton megszerzett politikai, gazdasági, katonai vonatkozású adataiból készült jelentéseket, az őrizetbe vettek számának alakulásáról, szociális összetételéről készített kimutatásokat. Ezt a KB (Intéző) Politikai Bizottság tagjai, a Minisztertanács elnöke és helyettesei, a belügyminiszter I. helyettese kapta.

A harmadik jelentésfajta, az egyes szakterületeknek szóló „Tájékoztató” volt, mely tartalmazta mindazon állambiztonsági vonatkozású értesítéseket, amelyek a gazdaság és az államigazgatás egyes területein nagy fontossággal bírtak, és az illetékes szakterületek vezetőinek (miniszterek) tájékoztatásul és az intézkedéseik alapjául szolgálhattak. Ezt a jelentésformát az illetékes minisztériumok vezetői, és az MSZMP illetékes szerveinek vezetői kapták.

A Központi Tájékoztató és Értékelő csoport 1957 áprilisától Központi Értékelő és Tájékoztató Osztály néven működött tovább.²⁸³ Egy 1957. áprilisi helyzetjelentés azonban arról számol be, hogy a belügyi tájékoztatás terén zűrzavaros állapotok uralkodtak, a jelentéseket a szervek nem készítették el, vagy csak hiányosan és rendszertelenül érkeztek be, ezért 1957 májusától a fenti központi osztályt átszervezték és létrejött a BM Titkárság Tájékoztató és Sajtóosztálya, amellyel megszűnt a központi tájékoztató szervek párhuzamos működése. Az osztály három alosztályra (állambiztonsági, rendőri, vagy vegyes és sajtó) és egy nyilvántartási csoportra tagozódott. Az Állambiztonsági alosztály kapott jelentéseket a hálózati operatív szerveken kívül a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivataltól (KEOKH)²⁸⁴, a Határőrségtől, a Kormányőrségtől, valamint feldolgozta a KÜM követi, illetve a HM tájékoztató jelentéseit is.²⁸⁵ Az Állambiztonsági alosztály naponta készített ún. „A” és „B” jelentéseiben az ellenséges tevékenység értékelését adta, illetve a legfontosabb témákban összefoglaló jelentéseket készített. A Vegyes alosztály a rendőrség, büntetésvégrehajtás, a tűzoltóság, valamint a légmentesítés tevékenységéről tájékoztatott. A Sajtó alosztály belügyi

²⁸³ A belügyminiszter 21. számú parancsa az 54/1956. számú BM parancs módosítása, a Tájékoztató és Sajtó Osztály felállításáról. 1957. június 8. MOL XIX-B-1-az 30. d.

²⁸⁴ A KEOKH működéséről, szervezetéről bővebben: Dr. Bencsik Péter–dr. Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Budapest, Tipico Design Kft. 2005. 16.

²⁸⁵ Jelentés a Belügyminisztérium értékelő és tájékoztató munkájáról. 1957. április 8. A BM Kollégium április 29-i ülése. MOL XIX-B-1-z

híryanaggal látta el a magyar sajtót, itt készítették az emigráns sajtószemlét, az operatív szempontból releváns információkat tartalmazó egyéb cikkeket pedig megküldték az illetékes állambiztonsági szerveknek.

A Belügyminisztérium és a II. Főosztály vezetése felé történő tájékoztatás megjavítása érdekében 1957 nyarán több intézkedés is történt. Egyrészt a politikai nyomozó osztályok vezetőinek kötelességévé tették a hetenként két alkalommal történő „Eseményjelentés” elnevezésű tájékoztató jelentések összeállítását, melyben a korábbi szabályozásokhoz hasonlóan az ügynöki, nyomozati, operatív technikai adatokat és akciókat kellett összefoglalni. (Az „Eseményjelentést” minden héten kedden és pénteken délelőtt 9 óráig kellett felterjeszteni a belügyminiszter I. helyettesének vagy a II. Főosztály vezetőjének.)²⁸⁶ Másrészt a Piros László által kiadott 1956/54. számú parancs²⁸⁷ érvényben hagyása mellett megváltoztatták a BM Titkárság Tájékoztató alosztálya elnevezését és beosztását, mely a későbbiekben Tájékoztató és Sajtó Osztály lett. A megyei rendőr főkapitányságok és a politikai nyomozó osztályok heti, majd 1958 januárjától havi összesített jelentéseiket a fenti Tájékoztató és Sajtó Osztálynak küldték meg. Ezekben a jelentésekben a megye területén történt legfontosabb eseményekről, az állam külső és belső biztonságát veszélyeztető bűntettek (terror, diverzió, szabotázs, röpiratterjesztés, hazaárulás, kémkedés, szervezkedés) felderítésére és félbeszakítására bevezetett állambiztonsági intézkedésekről, a „belső reakció” helyzetéről tájékoztattak. Az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés terén tapasztalt ellenséges tevékenységek, a dolgozók hangulata, a külföldi hírszerző központok és a nyugati diplomaták tevékenysége, a határsértők és minden olyan rendkívüli esemény, mely a párt, a kormány és a BM vezetőinek tájékoztatása szempontjából jelentőséggel bírhatott szintén ebbe a jelentéstípusba került. Azokról a történelekről, amelyekről haladéktalanul tájékoztatni kellett a fenti vezetőket, távmondat útján adtak jelentést.²⁸⁸

1957 júliusától a Belügyminisztérium kétfajta „Tájékoztató” kiadását vállalta. Egy bővebb tartalmú, mely a napi eseményekről informálta a PB tagokon kívül a honvédelmi minisztert, az igazságügy minisztert, valamint az elnöki tanács elnökét. Ugyanakkor kiadtak egy „szűkebb” csupán az állambiztonsággal kapcsolatos kérdéseket tartalmazó tájékoztatót is,

²⁸⁶ A belügyminiszter I. helyettesének 36. számú utasítása a BM Politikai Nyomozó Főosztály I-VIII. osztályvezetőinek jelentési kötelezettségéről. 1957. június 7. MOL XIX-B-1-az 31. d.

²⁸⁷ A belügyminiszter 54. számú parancsa a párt és a kormány, valamint a BM vezetőinek gyorsabb tájékoztatásáról. 1956. június 29. MOL XIX-B-1-az 26. d.

²⁸⁸ A belügyminiszter 21. számú parancsa az 54/1956. számú BM parancs módosítása, a Tájékoztató és Sajtó Osztály felállításáról. 1957. június 8. MOL XIX-B-1-az 30. d., valamint A belügyminiszter I. helyettesének 24. számú parancsa a megyei rendőr-főkapitányságoktól rendszeres tájékoztató jelentések bekérése tárgyában. 1957. június 8. MOL XIX-B-1-az 31. d. és A belügyminiszter I. helyettesének 54. számú parancsa a megyei rendőr-főkapitányságokon a tájékoztató munka újabb szabályozásáról. 1957. december 21. MOL XIX-B-1-az 31. d.

melyet viszont csak a PB tagok kaptak meg.²⁸⁹ A belügyminiszter így külön felhívás nélkül is köteles volt beszámolni az országban történt bármely nagyobb, vagy rendkívüli eseményről, valamint a politikai nyomozó apparátus, a határőrizet munkájáról, az ellenség tevékenységének főbb irányairól és így tovább. Továbbá köteles volt tájékoztatást adni a vezető pártszervek határozatai végrehajtásának állásáról a KB Titkárságának is.

1958 elején újabb szervezeti átalakítás keretében a BM Titkárságán belül működő Tájékoztató Osztályából – az állambiztonsági és vegyes részlegekből – létrehozták a II. Főosztály Tájékoztató Osztályát, amely továbbra is a BM központi tájékoztatási feladatait látta el. Irányítását közvetlenül a főosztályvezető végezte, ami azt is jelentette, hogy minden olyan tájékoztatást, amelyet a párt, a kormány felé a Belügyminisztériumból „kiment” azt előzetesen a politikai rendőrség vezetője hagyta jóvá.²⁹⁰ Májusban értékelték a Tájékoztató Osztály munkáját és a tájékoztatás hatékonyságának megjavítása érdekében – és a pártirányításra vonatkozóan – megjegyezték, hogy abban az esetben, amikor az ellenség elleni fellépés érdekében konkrét intézkedésre figyelmeztették az adott szervezet, de az intézkedést elmaradt, szükségessé válik a párt illetékes funkcionáriusának az értesítése.²⁹¹

1958 augusztusában a Politikai Nyomozó Főosztályon belül decentralizálták a tájékoztató munkát, szétválasztották a külső és a belső struktúrát. A Belügyminisztériumon belüli tájékoztatást ezután minden szervezeti egység saját maga végezte, míg a kifelé, és a BM felső vezetői felé történő informálás továbbra is központilag történt. A belügyi szervek anyagai mellett, a KÜM és a többi minisztérium jelentései, az emigráns sajtó, és a követségek bulletinjei, a Statisztikai Hivatal kiadványai jelentették a hírforrásokat. A Tájékoztató alosztály továbbra is készített napi eseményjelentést és hetente kétszer összefoglaló tájékoztatót a PB tagjainak, illetve soron kívül egy-egy állami vagy pártvezetőnek.²⁹² A Belügyminisztériumon belül, belső tájékoztató rendszerek is kialakultak, hiszen a BM pártbizottsága 1958 júniusától adott ki tagjai részére, negyedévenként egy ún. „Tájékoztató”-t, abból a célból, hogy ezáltal javuljon a párttagok politikai tájékozottsága. A PB és a Titkárság határozatairól kiadott ismertetések mellett, ezek olyan témákat is tartalmaztak, mint például a régi párttagok és a „munkásmozgalmi elvtársak” helyzete a belügyben, vagy a Közalkalmazottak Szakszervezete Belügyminisztériumi Bizottságának munkája, vagy a népi demokratikus államok büntetőpolitikája, a pártbizottsági tagok pártmunkába történő bevonása

²⁸⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. július 2-i üléséről. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei...* 68.

²⁹⁰ A belügyminiszter számú utasítása. 1958. február 15., valamint Javaslat a Tájékoztató Osztály átszervezésére. 1958. február 13. MOL XIX-B-1-au 15. d.

²⁹¹ Az 1958. május 29-i miniszterhelyettesi értekezlet határozata a II. Főosztály és a Tájékoztató Osztály jelentéseiről. 1958. május 30. MOL XIX-B-1-y 19/1958. 4. d.

²⁹² Müller Rolf: A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962. In *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve...* 122–124.

stb. A Tájékoztató kezelése szigorú rendben történt. Azokat az anyagokat, amelyek jobb sarkában a „visszaküldendő” szó állt, 12 napon belül a pártbizottságra vissza kellett juttatni. A Tájékoztatót borítékban, névre szólóan, szigorúan titkos minősítéssel küldték meg, amit csak a címzett bonthatott fel, és neki is kellett visszazárni, amikor azt visszaküldte a pártbizottságnak. A BM pártbizottsága, vagyis egy párttestület ezzel gyakorlatilag kiegészítette a belső tájékoztató munka rendszerét.²⁹³

Az alsóbb szintű napi gyakorlatot, a politikai rendőrségnek a pártellenőrzés keretében végzett párttájékoztató munkáját ismerteti 1960. március elejéről több feljegyzés. Ezek a megyei és budapesti politikai nyomozó osztályok beszámolási kötelezettsége kapcsán elégedetten állapították meg, hogy kialakult a megyei pártbizottságok szóbeli és írásbeli tájékoztatásának módja, a megyei első titkárok rendszeresen beszámoltatták a politikai nyomozó osztályok vezetőit, a pártbizottságok, illetve a végrehajtó bizottságok pedig időnként napirendre tűzték a politikai rendőrség munkájával kapcsolatos kérdéseket. Például a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei pártbizottság megtárgyalta – a politikai nyomozó osztály jelentése alapján – a termelőszövetkezetek ellen irányuló ellenséges propagandát, a megyében élő „belső reakciós elemek” tevékenységét. A dokumentumon ehhez a ponthoz – ismeretlen szerző által – írt megjegyzés: „ezt nem tehetik”, arról árulkodik, hogy nem volt teljesen egyértelmű a tájékoztatási kötelezettség fenti pontjának szabályozása.

A titkos, állambiztonsági, operatív technikákat, módszereket valóban csak a pártbizottság első titkára ismerhetette meg, a párttestület nem, és így nem is tárgyalhatott róla, de hogy mit minősítettek annak, az a jelek szerint nem volt egyértelmű. A parancsnokok általános politikai irányítást, segítséget kaptak, akár konkrét ügyekben is a párt illetékes szerveitől, és fordítva, a főkapitányok, a politikai nyomozó osztályok vezetői valamennyi lényeges kérdéstről beszámoltak, tájékoztatták a megyei első titkárokat. Különösen a főkapitányi szóbeli tájékoztatók (egyres fontos ügyekben történő jelzésadás, a rendszeres beszámoltatás, a rendkívüli eseményeket jelentése) nyújthattak segítséget a megyei pártbizottságok munkájához. A tsz-szervezés során – állítólag – a megyei politikai nyomozó osztályok különösen hatékonyan segítették a pártszervezeteket, bár hogy mi módon, sajnos egyik jelentés sem részletezi.²⁹⁴ Az írásbeli beszámolókat havi és éves bontásban készítették

²⁹³ A BM PB Tájékoztató kiadása. (1958) d n. MOL M-KS 288. f. 30/3. ö. e.

²⁹⁴ A dokumentum készítője elképzelhető, hogy a II. Főosztály pártbizottságának agitációs munkájára gondolt, mert arra, hogy a területi pártbizottságok hogyan segítették a politikai nyomozók munkáját találtam utalásokat. A megyei pártbizottságok tájékoztatták a helyi politikai nyomozó osztályokat arról, hogy hol, mely településben kezdtek meg az újonnan alakult termelőszövetkezetek keretében a közös munkát, melyek azok a „felfejlesztés”, vagyis tsz-szervezés előtt álló községek, ahol várhatóak szövetkezet-ellenes megmozdulások. Ezeket a községeket az állambiztonsági szervek súlyponti objektumként kezelték és a helyi párttestületek iránymutatásával preventív intézkedéseket, operatív biztosítási terveket készítettek. Ezek egyik eleme az volt, hogy az ellenségesnek minősített tevékenységek üldözésekor az intézkedések előtt minden esetben megbeszélést

el az állambiztonsági szervek vezetői, de ezek „színvonala” – a jelentések szerint – nem volt kielégítő. A legfőbb probléma az volt, hogy ezek inkább csak regisztrálták az eseményeket, a megtörtént intézkedéseket, vagy idejétmúlt kérdéseket firtattak, de mélyreható elemzést nem végeztek, nem adtak átfogó képet a megye operatív helyzetéről. Például Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az egyetemek, a kulturális élet, illetve a mezőgazdaság „vonaláról” kevés operatív tájékoztatást adtak a pártbizottságnak, vagy Szécsényből azt jelentették, hogy egy egyéni gazda rendszeresen izgatott a tsz-ek ellen, de mire a pártbizottság a jelentést megkapta, az illető már maga is tsz-tag volt, sőt maga is agitált a tsz-szervezés mellett. Több megyében kampányszerűen végezték a tájékoztatást, mert például a tsz-szervezés időszakának lezárulása után a mezőgazdaság, a falu állambiztonsági viszonyairól alig-alig jelentettek. A fentiekén kívül a legtöbb megyében alkalmazták a heti, vagy kétheti szóbeli beszámolást, illetve a fontosabb eseményekről történő tájékoztatás is. Ugyanakkor általános probléma volt, hogy kevés olyan jelentést adtak a szervek, amelyek alapján a pártbizottságok megelőző intézkedést tudtak volna tenni.

Ráadásul amióta megszűntek a járásokban és a budapesti kerületekben a politikai nyomozó kirendeltségek, ezáltal mintegy elvágták a pártbizottságokat e fontos hírforrásoktól, ami megnehezítette a járási, és a budapesti kerületi pártbizottságok titkárainak, a végrehajtó bizottságok tájékoztatását és tájékozódását. Ezeken a területeken a tájékoztatás arra az operatív tisztre volt bízva, aki egyben a járás, a kerület területén az elhárítást is végezte, de ez a gyakorlatban csak alkalmyszerűen valósult meg és nagyon kevés információs értékkel bírt. Ezért ezeken a területeken a pártszervek nem ismerték a területükön élő „ellenséges elemek” tevékenységét, a jelentősebb ügyeket, nem voltak tájékozottak a megye területén lévő egyes objektumok „fertőzöttségéről”. Ráadásul az egy szinttel feljebbi, a központi politikai nyomozó szervek vezetői, vagy egyes nagyobb üzemek, gyárak tartótisztjei nem „pótolták” ezt az információs hiányt, nem keresték fel a járási, kerület párttitkárokat. Példaként azt hozza fel az egyik feljegyzés, hogy a XIII. kerületi pártbizottság titkárát nem tájékoztatták több fontos üzem (Gheorghiu-Dej Hajógyár, Lánggyár) operatív helyzetéről, így az első titkár nem tudott a Hajógyárban történt tüzeset vizsgálatának eredményéről, illetve a Lánggyárban selejtes turbinaházak gyártásával kapcsolatos (politikai) nyomozás eredményéről sem. Hasonlóképpen azokban a városokban, ahol nem volt politikai nyomozó osztály, a városi pártbizottságok tájékoztatása rendszertelen, tervszerűtlen volt és nem egységes gyakorlat alapján volt megszervezve.

kellett tartani az illetékes pártszervek vezetőivel. Jelentés a TSZ-fejlesztéssel kapcsolatos állambiztonsági intézkedésekről. 1959. november 27. ÁBTL 1.6 12. d.

A tájékoztatás jobb, hatékonyabb kialakítása érdekében Galambos József a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője 1960 márciusában kénytelen volt újólal elrendelni, hogy a megyei állambiztonsági osztályok havonként készítsenek összefoglaló jelentéseket, kizárólag a megyei pártbizottságok első titkárai részére. Ezekben a jelentésekben az „ellenséges elemek” tevékenységéről, módszeréről kellett képet adniuk, és időközönként összefoglalókat kellett készíteniük egyes fontos objektumok helyzetéről is. Tájékoztatni kellett a városi, járási jogú városok első titkárait területük operatív helyzetéről, és a központi politikai nyomozó szervek a budapesti kerületekben, a járásokban lévő jelentősebb konkrét ügyekben tájékoztatták a kerületi, járási pártbizottságok első titkárait.²⁹⁵ A Titkárság április elején megtárgyalta az AO-nak a fenti témában készített jelentését és annyiban módosította a Galambos által elrendeltek, hogy a járási, járási jogú városi, valamint a kerületi pártbizottságok első titkárainak jobb informáltsága érdekében ezután a megyei pártbizottságok első titkárai, illetve a budapesti pártbizottság illetékes titkára feladata lett évente egy-két alkalommal tájékoztatni a fenti pártszervek vezetőit az általános helyzetről.²⁹⁶

A II. Főosztály pártbizottsága 1961. első félévi munkaterve előírta, hogy javítani kell a választott pártszervek politikai tájékoztatásán, valamint az alapszervezetek vezetőségei által a párttagság felé történő egyéb információs munkán. A cél az volt, hogy az „irányító pártszervek” minél jobban „benne legyenek” a pártszervek életében, ismerjenek minden problémát, és tájékoztassák azokról a felsőbb pártvezetőséget.²⁹⁷ A politikai rendőrségnek a pártszervek felé történő tájékoztató tevékenysége a későbbiekben is szorosan összekapcsolódott az állambiztonsági szervek pártirányításával és ellenőrzésével és egyéb tájékoztatási formák is megjelentek.²⁹⁸

3.6. A párttagok és pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági fellépés szabályozása

Az államvédelmi apparátus múltban elkövetett törvénytelenégeinek megakadályozása érdekében – a törvénytelenésekben szerepet játszó egykori államvédelmisek részleges felelősségre vonásával párhuzamosan – a párt vezető testületei olyan szabályozás kialakításán

²⁹⁵ Kaszás Ferenc feljegyzés Marosán György részére. 1960. március 3., valamint Feljegyzés a BM szervei (budapesti) Politikai Nyomozó Osztályainak párttájékoztató munkájáról. 1960. március 3. és Galambos József előterjesztése a BM megyei (budapesti) Politikai Nyomozó szerveinek párttájékoztató munkájáról. 1960. március 10. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

²⁹⁶ Jegyzőkönyv a Titkárság 1960. április 5-én tartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 7/75. ő. e.

²⁹⁷ A II. Főosztály PVB 1961. február 1. és július 31. közti munkaterve. 1961. január 11. BFL XXXV (29) 1961/c/21. ő. e.

²⁹⁸ Bővebben Müller Rolf: Napi Operatív Információs Jelentések, 1979–1989. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve...* 251–284.

dolgoztak, amelyek – reményeik szerint – a jövőben meg fogják tudni fékezni a politikai rendőrségnek a párttagokkal szembeni esetleges önkényes fellépéseit.²⁹⁹

A PB 1956. július 26-i ülésén³⁰⁰ tárgyalták meg Piros László belügyminiszter javaslatát az ellenséges tevékenységgel gyanúsított párttagok, pártvezetők, tömegszervezeti és állami funkcionáriusok elleni államvédelmi munka engedélyezési rendjére vonatkozóan. Az indoklás szerint az államvédelmi szerveknek a párt és állami funkcionáriusok ellen folytatandó eljárása – mivel az 1953. évi PB-határozat³⁰¹ csak a vezető funkcionáriusokra vonatkozott – nincs kellően szabályozva. A javaslatot a korábbi időszakban előfordult – a párton belüli hatalmi harc eszközeként alkalmazott – államvédelmi eljárások újbóli felhasználásának megakadályozására terjesztették be.³⁰² Az elfogadott határozat értelmében a BM államvédelmi szervei a KV tagjai, póttagjai, a KEB és a Revíziós Bizottság tagjai ellen a PB, a KV hatásköri listáján szereplő párt, tömegszervezeti és állami funkcionáriusok, az Elnöki Tanács tagjai, országgyűlési képviselők ellen pedig a PB vagy a Titkárság engedélyével indíthatók – politikai bűncselekmény elkövetésének gyanúja esetén – nyílt, vagy titkos nyomozást, foganatosíthatók őrizetbe vételt. Alsóbb szinten – a budapesti, megyei, megyei jogú városi és járási pártbizottságok káderhatásköri listáján szereplő funkcionáriusok ellen – csak a megyei pártbizottság, végrehajtó bizottság tudomásul vétele után lehetett az államvédelmi szervek részéről intézkedni. Tettenérés, illetve terrorra, diverzióra vonatkozó megalapozott gyanú esetén a pártszervek beleegyezése nélkül is cselekedhettek, azok utólagos tájékoztatási kötelezettsége mellett. Hasonló elv alapján az „egyszerű” párttagok ellen is hasonló eljárást írt elő a határozat. Amennyiben az illetékes pártszervek nem értettek egyet az államvédelmi szervek intézkedésével, a döntés a közvetlen felsőbb párt- és belügyi szervet illette meg.³⁰³ A gyakorlati végrehajtása körül kialakult értetlenséget, bizonytalanságot jól tükrözi a belügyminiszter-helyettes egy hónappal későbbi parancsa, amely miniszterhelyettesi

²⁹⁹ A volt államvédelmi apparátus tagjai által elkövetett törvénytelenések felülvizsgálatát a következő alfejezetben részletesen elemzem.

³⁰⁰ Az államvédelmi munka szabályozásáról szóló határozata mellett a Politikai Bizottság ekkor tárgyalta meg és fogadta el a BM pártellenőrzéséről, valamint a BM és szerveinek feladat- és hatásköréről, valamint e szervek állami irányításáról és ellenőrzéséről szóló határozatot is. Jegyzőkönyv a PB 1956. július 26-i üléséről. MOL M-KS 276. f. 53/297. ö. e.

³⁰¹ A fenti témára vonatkozó 1953. évi PB-határozatot nem találtam, csupán egy belügyminiszteri parancsot, amely szerint bizonyos pártfunkcionáriusokra vonatkozó előzetes letartóztatási határozatot kizárólag a belügyminiszter, vagy ennek helyettesei hagyhatták jóvá és a Legfőbb Ügyész engedélyezhette. A belügyminiszter 010. sz. parancsa a törvényesség megtartásának fokozottabb biztosításáról. 1953. szeptember 21. ÁBTL 1.5 Egyesített BM parancsok 6. kötet. A Politikai Bizottság 1954. február 24-i ülésén fogadta el a KV tagok ellen érkező bejelentések kivizsgálásának módjára vonatkozó javaslatot. Ennek értelmében a KV tagja, póttagja ellen a KV vagy bármely szerve csak a KV Titkárságának előterjesztése alapján, a PB engedélye után indíthatott vizsgálatot. MOL M-KS 276. f. 53/162. ö. e.

³⁰² Javaslat ellenséges tevékenységgel gyanúsított párttagok, párt, tömegszervezeti és állami funkcionáriusok elleni államvédelmi munka engedélyezésének rendjére. 1956. június 29. MOL M-KS 276. f. 53/297. ö. e.

figyelmeztetéssel büntetett meg egy államvédelmi hadnagyot, aki figyelmen kívül hagyta a fenti határozatot. „A Miniszter Elvtárs utasította az összes operatív tiszteket és az operatív állományt – szólt a parancs –, hogy a párt, tömegszervezeti és állami funkcionáriusokra vonatkozó anyagokat az ügynökségtől elfogadni nem szabad, az ügynökséget ilyen irányban dolgoztatni nem lehet. Utasította a vezetőket és az operatív tiszteket, hogy az ügynökséget el kell igazítani, hogy ilyen anyagok gyűjtésével ne foglalkozzanak.” Még szemléletesebb a parancsra kézzel írt szöveg, mely teljes bizonytalanságról árulkodik: „Az op. [operatív] értekezleten ezt a kérdést tisztázni az állomány előtt, mert választ várnak! Meddig menjenek el a funkciókkal?”³⁰⁴

Kutatásaim során számtalan esetben talákoztam olyan dokumentummal (elsősorban ügynökjelentéseket tartalmazó M-dossziék tanulmányozása során), amikor a jelentésben szereplő pártvezető nevét kisatírozták, kitörölték, hogy a fenti parancsnak megfelelően – legalább utólag – „anonimizálják” az illető pártfunkcionáriust. Párttagokat elviekben ügynöknek (informátor, ügynök, titkos megbízott, titkos munkatárs, illetve rezidens) sem szervezhettek be, de erre vonatkozó párthatározatot nem, csupán egy belügyminiszter-helyettesi parancsot találtam.³⁰⁵ Ez utóbbi rendelkezés a párttagokon kívül megtiltotta a politikai jellegű társadalmi szervezetek funkcionáriusainak, az állami és gazdasági szervek vezetőinek, a tudományos és kulturális élet kimagasló személyiségeinek, fiatalokéknak, a fegyveres erők tagjainak, a külföldi állampolgároknak, egyházi személyeknek, mentálisan sérült embereknek, közismert hivatásos bűnözőknek a beszerzését is. Az ÁBTL-ben őrzött iratok alapján azonban már tudni lehet, hogy a felsorolt kategóriákból számtalan esetben

³⁰³ Határozat az ellenséges tevékenységgel gyanúsított párt, tömegszervezeti és állami funkcionáriusok elleni államvédelmi munka megindításának, illetve a párttagok őrizetbe vételének rendjére. 1956. augusztus 6. MOL M-KS 276. f. 53/297. ő. e.

³⁰⁴ A belügyminiszter I. helyettesének 24. számú parancsa a párt, tömegszervezeti és állami funkcionáriusokra vonatkozó ügynökségi anyagokról. 1956. szeptember 1. MOL XIX-B-1-az 27. d. Az MDP KV határozatait, a BM és szervei pártellenőrzésének további megjavításáról, valamint a párt, állami és tömegszervezeti vezetők, illetve az MDP tagjai ügyében folytatott belügyi intézkedések szabályozásáról a belügyminiszter parancsában, illetve belügyminiszter-helyettesi utasításban ismertette. A belügyminiszter 76. számú parancsa a H/58/1956 és a H/59/1956 párthatározatok végrehajtásáról. 1956. augusztus 28. MOL XIX-B-1-az 26. d., illetve A belügyminiszter-helyettes 27. sz. utasítása az állami és tömegszervezeti vezetők, valamint az MDP tagjai ügyében folytatott bűnügyi intézkedések rendjének szabályozásáról. 1956. szeptember 15. MOL XIX-B-1-az 27. d.

³⁰⁵ A belügyminiszter-helyettes 10. számú parancsa az ügynökséggel kapcsolatos munka tárgyában. 1957. március 13. ÁBTL 4.2 II. sorozat 5. d. A parancs előírja, hogy az ügynökség tagjai sorába MSZMP tagok nem szervezhetők be. Állambiztonsági tankönyvekben ezt azzal magyarázták, hogy az öntudatos párttagságtól egyébként is elvárható az állambiztonsági szerveket önkéntes segítése, illetve a párttagok ellenséges, bűnöző elemek közé történő bevezetése feleslegesen veszélyeztetné a párttagokat, és a pressziós alapon történő beszerzésnek sincs értelme, hiszen aki zsarolhatóvá vált, az általában olyan bünt követett el, ami eleve kizárja a párttagságot. „Miért ne szervezzünk párttagokat az ügynökség sorába?” In 1. számú Bűnügyi Tájékoztató. Budapest, ORFK, 1959. február 15. 9. ÁBTL 4.1 A-4147/1959/1 (Állambiztonsági könyvanyag). Bővebben: Papp István: A párttag, a munkásőr és a rezidens. Az állambiztonsági munka különleges formái. *Kommentár*, 2009/1. sz. 37–44. Köszönöm Papp Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

történt meg a titkos (operatív) kapcsolat kialakítása, így a párttagságra vonatkozó tiltó rendelkezést is fenntartásokkal kell kezelni.

A forradalom leverését követően az egykori ÁVH-sok és az új „belügyesek” közötti rivalizálás, pozícióharc, az intrikák nem tették lehetővé, hogy egységes álláspont alakuljon ki akár a párt közvéleményében, akár a Belügyminisztériumban az államvédelmi szervek múltbeli tevékenységének értékelése kapcsán. „Ugyancsak károsan hatnak a munkára az államvédelem múltbeli tevékenységének pártértékelésével szemben álló, vagy azt különböző okokból támadó nézetek, valamint az olyan álláspontok, amelyek az ellenség elleni harcban mutatkozó gyengeségeket nem a munka fogyatékoságaiban látják, hanem abban, hogy valamely testületnek nincs megfelelő pozíciója. Ezeket a párt politikájától idegen, és a párt helyes politikájának gyakorlati megvalósítását akadályozó nézeteket következetes elvi politikai harcban le kell küzdeni és szükség esetén adminisztratív rendszabályokat is alkalmazni kell.”³⁰⁶ Kádár Jánost – fenti mondatai megfogalmazásakor – személyes tapasztalatai (is) motiválhatták, hiszen neki – amellet, hogy hatalma megszilárdítása érdekében nagy szüksége volt az egykori ÁVH-s beosztottak, a belügyi apparátus támogatására – el is kellett határolódnia a szektás nézeteket vallóktól, de egyúttal meg is kellett nyernie őket. Mindenesetre az idézet jól mutatja, hogy a múlt értékelése, illetve annak másként értelmezése hatalmi, bizalmi kérdés volt. Gyakorlatilag az új pártvezetés legitimitását vonta kétségbe az, aki az államvédelem múltbeli tevékenységét másként ítélte meg, mint Kádár és köre. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1957. december 17-i határozatában értékelte az állambiztonsági munkát.³⁰⁷ A határozat – amellet, hogy igyekezett megnyugtatni az egykori beosztottakat – a belügyi állomány körében jelentkező „helytelen nézetek”, a régi ÁVH iránti nosztalgia, a párt hivatalos értékelésétől eltérő álláspontot vallók ellen irányult. Ekkor Kádár még keményebben fogalmazott. „Ugyanakkor azt is meg kell mondani, hogy bizonyos szektás, stb. hangot itt nem szabad megengedni. [...] Le kell küzdeni az ilyen szembenállást a Központi Bizottság, vagy a kormány vonalával. Ha makacs esetekről van szó, eltávolítással, vagy más büntető rendszabállyal ennek véget kell vetni.”³⁰⁸ Az „adminisztratív rendszabályok” emlegetése ugyanakkor egyértelmű fenyegetést jelentett a máshogy vélekedőkre, holott épp Kádár az, aki a pártfunkcionáriusok elleni államvédelmi munka szabályozásakor elveti ezt az eszközt.

A BM pártirányításáról szóló 1957. augusztusi határozati javaslatának titkársági vitája során felmerült, hogy hangsúlyozottan szerepeljen a határozatban „az ellenség elleni harc”

³⁰⁶ Jelentés a BM pártszervezetének munkájáról. 1957. december 12. MOL M-KS 288. f. 7/19. ő. e.

³⁰⁷ A Politikai Bizottság 1957. december 17-i határozata az állambiztonsági munka néhány kérdéséről. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei...* 1005–1010.

³⁰⁸ Uo.

kitétele, melyet Kádár azzal egészített ki – és a határozat érdemi részében is szerepeltetett – hogy a belügyi szervek munkája soha ne irányuljon a párt- és a munkásosztály ellen, és fokozott figyelem kerüljön a törvényesség betartására. Ezért a már 1956. augusztus 6-án megjelentetett MDP KV határozatát 1958 elején – új címmel – ismételték meg.

A Titkárság 1958. február 14-i határozata³⁰⁹ indoklása megegyezett a két évvel korábbi KV-határozat szellemiségével. Ekkor is alapvetően az 1945–1953 közötti években előfordult törvénytértek megismétlődésének, valamint a párton belüli harc adminisztratív útra való terelésének megakadályozását hozták fel érvként, és tartalmilag is a korábbi határozatot ismételték meg. A titkársági vita során Kádár így érvelt: „Megmondom, az egész határozat olyan, hogy ilyen biztosítékra a régi hibák ellen szükség van. Persze jelenleg ilyen természetű hibák nincsenek. Itt lényegében arról van szó, hogy a párton belüli nézeteltéréseket ne oldják meg adminisztratív eszközökkel.” Marosán György is a biztonsági, garanciális elemeket emelte ki: „Meg kell teremteni a párton belül a biztonságot, hogy az, ami régen volt, meg ne ismétlődhessék. [...] Ezer és ezer lehetőség van arra, hogy egy párttaggal szemben egy magas rangú katonatiszt eljárjon, s nem lehet megvédeni. Persze nekem van olyan viszonyom a BM-el, hogy nem mernek emberhez addig nyúlni, amíg velünk nem beszélnek meg, még egyszerű párttag elvitelénél is. Én az elvet védem, amikor ezt mondom. Ha biztonsági szempontból szűkítjük is ezt a kört, az elvhez ne nyúljunk hozzá. Persze azt is látni kell, hogy pár év múlva nem kell ettől félni, de most még igen. [...] A kommunistákat védeni kell a banditákkal szemben.”³¹⁰ Kádár is a kommunista tagságban látta a garanciát, egyfajta pártbiztosítékot, a hatósági szabályozást elvetette: „Nem is a rendőrséget köteleznénk, hanem az ott szolgáló, felelős legmagasabb rangban lévő párttagot, hogy köteles biztosítani, hogy ilyen kérdésekhez a pártszerv hozzájáruljon. Kommunistákat és nem hatóságot köteleznénk erre. Ha azt mondanánk, hogy mint hatóság kötelező, akkor ez tulajdonképpen az alkotmány módosítását jelentené.” Szirmai István erre viszont olyan példát említett, amely egyes kommunista újságírók politikai indokból megindítandó nyomozásának a belügy általi „szabotálására” utalt. Szirmai a Népszabadságnál dolgozó párttag újságírók 56-os szerepvállalását akarta kinyomoztatni, de a Belügyminisztériumtól azt a választ kapta, hogy kommunistákkal szemben nem folytatnak nyomozást, így nem tudnak anyagot kiadni.³¹¹ A vita során Biszku arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a fajta szemlélet veszélyes, mert: „esetleg olyan benyomás

³⁰⁹ A Titkárság 1958. február 14-i határozata a Belügyminisztérium nyomozószervei és az Ügyészség eljárásának szabályozásáról a párt választott szerveibe és a párt apparátusába befurakodott ellenséges személyek üldözése során. MOL M-KS 288. f. 7/22. ö. e.

³¹⁰ Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. február 14-én megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 7/22. ö. e.

³¹¹ A forradalom leverését követő megtorlások idején az a szóbeszéd terjedt el, hogy van egy körülbelül 100–110 személyt felsoroló lista, és az azon szereplőket – elsősorban „rég” szociáldemokraták és a korábbi koncepciós perek áldozatai – csak a PB hozzájárulásával lehetett őrizetbe venni. Bővebben: Gál Éva: „Lejáratás” és „bomlasztás”. A Kádár kori állambiztonság esete Szalai Sándorral. *Történelmi Szemle*, 2010/2. sz. 247.

keletkezhet, hogy kétféle elbírálás van, s a párttagok esetében a pártszervek hagyják jóvá az emberek letartóztatását [...] A párt ezt nem vállalhatja magára, mert esetleg jön az önkényeskedés. Most is van erre tapasztalat.”³¹² A titkársági határozat végül gyakorlatilag a két évvel korábbi szabályozást ismételte meg, vagyis minden esetben a gyanúba keveredett személy beosztásánál eggyel magasabb választott pártszerv engedélyéhez kötötték a nyomozás megindítását, a letartóztatást és a bűnüldöző szervnél legmagasabb rangban lévő kommunistának kellett időben értesíteni a felsőbb pártszerveket.³¹³ Azonban alig négy hónappal a határozat megjelenése után a BM Titkárságának köröztetni kellett az eredeti titkársági határozatot, ugyanis a belügyi vezetők nem ismerték – és ezért nem is alkalmazták – az abban foglaltakat.³¹⁴

1959-ben meghatározták azon állami- és pártvezetők körét is, akik a Belügyminisztérium szerveitől egyes személyekről adatot (környezettanulmány, véleményadás, priorálás) kérhettek. Ezek a PB tagjai, a KB titkárai, a KEB elnöke és titkára, a PTO és az AO vezetői, a budapesti pártvégrehajtó bizottság első titkára, illetve az adminisztratív ügyekkel foglalkozó titkár, a megyei pártvégrehajtó bizottságok első titkárai, valamint az Elnöki Tanács Elnöke, a Kormány Elnöke (miniszterelnök), a miniszterek, a Legfőbb Ügyész és a Személyügyi Bizottság vezetője voltak. Mindazon kérelmeket, amelyeket nem a fent felsorolt funkcionáriusok egyike írt alá, a Belügyminisztérium köteles volt intézkedés nélkül visszaküldeni.³¹⁵

Több alkalommal került vezető testület³¹⁶ elé a BM operatív nyilvántartásban szereplő, párthatáskörbe tartozó, személyek felülvizsgálatának ügye. A Titkárság még 1957-ben három bizottságot állított fel, melyeknek az volt a feladatuk, hogy felülvizsgálják az állambiztonsági szervek adattáiraiban szereplő párttagokat. Az 1960-as év elejére elkészült jelentésében Biszku javasolta, hogy 26 személy meghagyása mellett, 149 főt töröljenek az operatív nyilvántartásból, és 15 „elvtárs” anyagát helyezték ún. kutató nyilvántartásba³¹⁷ és párttagságukról az illetékes pártszervek döntsének.³¹⁸

³¹² Jegyzőkönyv a Titkárság 1958. február 14-én megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 7/22. ő. e.

³¹³ A Titkárság 1958. február 14-i határozata a Belügyminisztérium nyomozószervei és az Ügyészség eljárásának szabályozása a párt választott szerveibe és a párt apparátusába beburakodott ellenséges személyek üldözése során. MOL M-KS 288. f. 7/22. ő. e.

³¹⁴ A BM Titkárság körlevele a Titkárság 1958. február 14-i határozatával kapcsolatban. 1958. július 3. MOL XIX-B-1-az 36. d.

³¹⁵ A Titkárság 1959. szeptember 9-i határozata a belügyi információk és környezettanulmányok kérésének rendezéséről. MOL M-KS 288. f. 7/58. ő. e.

³¹⁶ A Titkárság 1959. szeptember 8-i, december 8-i ülései.

³¹⁷ A korabeli állambiztonsági nyilvántartó rendszerben az ún. kutató nyilvántartásba kerültek az alapnyilvántartásban szereplőknél kevésbé veszélyesnek ítélt személyek. Ilyenek voltak például mindazok, akiket az állam és társadalmi rend elleni bűncselekmény miatt elítéltek, de már amnesztiában részesültek, a nem kellően bizonyított politikai jellegű bűncselekmények elkövetői, az 1945. előtti erőszakos szervezetek vezetői és hivatásos állományú tisztjei, az 1945. előtt és után működött jobboldali pártok vezetőségi tagjai, a feloszlott

1961-ben, majd 1966-ban a Legfőbb Ügyész is szabályozta a fontosabb munkakört betöltők ellen indított büntető eljárás menetét, melynek lényege a fentiekhez hasonlóan az volt, hogy a párthatáskörbe tartozó vezetők elleni eljárás megindításakor az illetékes pártvégrehajtó bizottságot értesíteni kell, azonban rendelkezése a politikai nyomozó szervekre nem vonatkozott.³¹⁹ Szénási Géza bejelentése nyomán 1962 júniusában a PB ismét foglalkozott ezzel a kérdéssel, mert a rendőrség és a Katonai Ügyészség megsértette a fenti határozatot. Sajnos az ügyel kapcsolatban részleteket nem ismerünk, a PB mindenesetre megbízta a KEB-et és az Adminisztratív Osztályt, hogy vizsgálják meg, hogy az eljáró hatóságok részéről történt-e pártszerűtlenség, és a belügyminiszter – feltehetően az AO intenciói nyomán – parancsában ismételten felhívta a politikai nyomozó és a bűnügyi szerveket a fenti titkársági határozat áttanulmányozására és következetes betartására.³²⁰ A belügyminiszteri parancsra hivatkozva alig egy hónappal később a BRFK vezetője utasította a Politikai Nyomozó Osztály csoportvezetőit, hogy augusztus végéig csoportértekezleten „oktatásszerűen” tárgyalják meg az eredeti PB-határozatot és az operatív tisztek a jövőben a határozatban megjelölt funkcionáriusokra vonatkozó kompromittáló tartalmú jelentést csak abban az esetben fogadhattak el a hálózattól, „ha annak tartalma valószínűnek látszott”, illetve operatív intézkedést vagy párttájékoztatót igényelt. A beosztottak a beérkezett jelentésekkel kapcsolatban pártengedély nélkül semmiféle intézkedést nem foganatosíthattak, amit csak az osztályvezetőn keresztül lehetett beszerezni. Amennyiben olyan jelentés érkezett párttagról, funkcionáriusról a politikai nyomozó osztályra, amely rendőri intézkedést nem igényelt, akkor az illetékes pártszervet erről is tájékoztatni kellett.³²¹

Sajnos arról nem rendelkezünk pontos információkkal, hogy a vizsgált korszakban mennyi eljárás indult pártfunkcionáriusok ellen, mindenesetre a BM Vizsgáló Osztálya által összeállított jelentés szerint 1962. január és 1966. március között 76 MSZMP tag és tagjelölt ellen indult büntetőeljárás és 9 párttagot részesítettek rendőrhatalósági figyelmeztetésben. Az általuk elkövetett bűncselekmények között volt kémkedés, államtitoksértés, külföldre szökés, hivatali hatalommal való visszaélés, izgatás, vám- és devizabűntetés, csalás, sikkasztás, pazarló

szervesrendek aktív tagjai stb. Bővebben: Petrikné Vámos Ida: Iratok a Történeti Hivatalban. In *Trezor I. A Történeti Hivatal Évkönyve...* 33.

³¹⁸ Jelentés a Politikai Bizottságnak, a BM operatív nyilvántartásában szereplő, párthatáskörbe tartozó személyek ismételt felülvizsgálatáról. MOL M-KS 288. f. 5/170. ö. e.

³¹⁹ A Legfőbb Ügyész 001/1961. számú utasítása a fontosabb munkakört betöltő személyek ellen indult büntető eljárások szabályozásáról. 1961. január 10. MOL XIX-B-1-az 49. d., valamint A Legfőbb Ügyész 002/1966. számú utasítása a fontosabb munkakört betöltő személyek elleni büntetőeljárások ügyészi feladatairól. 1966. október 1. MOL XIX-B-1-az 66. d.

³²⁰ Jegyzőkönyv a PB 1962. június 12-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/267. ö. e., valamint A belügyminiszter 003. sz. utasítása a Titkárság 1958. február 14-i határozatának betartására. 1962. július 7. MOL XIX-B-1-az 50. d.

³²¹ A BRFK Politikai Nyomozó Osztálya vezetőjének 10. számú utasítása a párttagok és pártfunkcionáriusok ellen lefolytatandó eljárások szabályozása tárgyában. 1962. augusztus 6. MOL XIX-B-1-v 550/13/1962. 37. d.

gazdálkodás és foglalkozás körében elkövetett halált okozó veszélyeztetés is. Ugyanakkor nem került be a fenti statisztikába az ún. szektás izgatók ügye, mert őket (3 fő) letartóztatásuk előtt egy nappal kizárták a pártból.³²²

3.7. Az állambiztonsági szervek káderhelyzete, a BM hatásköri listái

MSZMP hatalomgyakorlási technikájában az ún. káderhatáskör, illetve a személyi ügyek szabályozása döntő jelentőséggel bírt. Minden fontosabb kinevezésről, felmentésről, előléptetésről, leváltásról, beiskolázásról, sőt – a Belügyminisztérium szerveinél, a fegyveres testületeknél – a magánélet egyes kérdéseiről is a párt különböző szervei döntöttek. A párthatározatok, hatásköri listák pontosan előírták, hogy melyik pozíció betöltéséhez melyik pártszervezet előzetes határozatára volt szükség. A káderhatásköri jogosultságok, vagyis a személyi döntések előzetes jóváhagyása a pártirányítás egyik legalapvetőbb eleme volt.

Piros László – még államvédelmi miniszterhelyettesként – 1954. április 24-én új hatásköri listát adott ki, amelynek deklaráltnak az volt a célja „hogy növeljük a vezetők, parancsnokok hatáskörét, felelősségét egyes káderfunkciókban való döntésnél.” Így a Belügyminisztérium átszervezésekor felállított Személyzeti Főosztálynak – mely a szükségessé váló káder átcsoportosításokat „vezényelte le” – kisebb, míg a szakmai vezetőknek nagyobb hatáskört lehetne biztosítani a káderek kiválasztásánál – indokolta Piros a parancs bevezetőjében. Ennek értelmében a budapesti és a megyei főosztályvezetők hatáskörébe került az államvédelmi operatív és segéd-operatív alosztályvezetők beosztásba helyezése, leváltása, áthelyezése, de államvédelmi operatív beosztásba továbbra is csak a Személyzeti Főosztály jóváhagyása után vehettek csak fel.³²³

A Belügyminisztérium „káderhelyzete” Piros László belügyminiszter 1954. novemberi jelentése szerint továbbra sem volt kielégítő. A szakmai, ideológiai „iskolázatlanság”, valamint az általános műveltség terén meglévő hiányosságok mellett továbbra is létezett az a fajta szemlélet, amely az „ÁVH”-t a párttól független szervnek tekintette. Az államvédelem területén túlságosan sok volt a fiatal, tapasztalatlan, politikailag nem képzett káder, akik nem stabilizálták, hanem gyengítették a Belügyminisztériumot. Elégtelen volt a belügyi vezetők politikai informáltsága, az Adminisztratív Osztály ellenőrző tevékenysége, valamint a belügyi

³²² Deák József a BM III/1. Osztály vezetőjének jelentése. 1966. március 5. ÁBTL 1.11.9 41. d. 1966 márciusában a Titkárság megvizsgálta az 1958. február 14-i határozatának végrehajtását és megállapította, hogy a pártszervek és bűnüldöző szervek a fenti határozatot – helytelenül – kiterjesztették a párttagok által elkövetett köztörvényes bűncselekményekre is. Ezért ekkor, a korábbi határozat érvényben tartása mellett, meghatározták a különböző pártszervek jogkörét a vezető funkciót betöltő „elvtársak” elleni eljárásokról. A Titkárság 1966. március 8-i határozata. MOL M-KS 288. f. 7/257. ő. e.

³²³ A belügyminiszter I. helyettesének 17. számú parancsa a BM személyi állományára vonatkozó hatásköri lista tárgyában. 1954. április 24. MOL XIX-B-1-az 18. d.

szervek vezetőinek rendszeres beszámoltatása is. Határozati javaslatában Piros a fegyelmi helyzet fokozottabb pártértékelésére, valamint a BM hatásköri listájának felülvizsgálatára tett javaslatot. Belügyminiszterként nagyobb hatáskört akart az egyes főosztályok, önálló osztályok parancsnokainak is.³²⁴ A felülvizsgálat azonban nem a belügyi szervek hatáskörét növelte, hanem pont ellenkezőleg – legalább is káderekérdésekben – a pártszerveket erősítette meg. Mivel korábban több esetben is előfordult, hogy káderekérdésekben nem kérték ki az illetékes pártszervek véleményét, illetve a párt véleményével ellentétesen döntöttek, ezért Piros – hivatkozva az MDP KV 1954. december 14-i, a megyei (budapesti) párt végrehajtó bizottságok hatáskörére vonatkozó határozatára – belügyminiszteri parancsában a megyei (budapesti) főosztályok vezetőinek államvédelmi és rendőri helyettesei, illetve a BM budapesti és megyei főosztályainak államvédelmi és rendőri osztályvezetői kinevezését a budapesti és megyei párt végrehajtó bizottságok hatáskörébe utalta. Úgy tűnik tehát, hogy az áprilisi hatáskör módosítás a visszájára fordult, mert a belügyi vezetők visszaélve a megnövelt hatáskörrel több esetben nem a pártszervek véleményét figyelembe véve döntöttek.³²⁵ A BM különböző szervei és az „ÁVH”-től elbocsátott kompromittált személyek között gyakran meg nem engedett kapcsolat alakult ki, hiszen ezek több esetben – hálózati személyként – tovább „dolgoztak” a belügynek. A fentiek miatt az is felmerült, hogy a „kádermunkát” végzők funkcióját meg kellene szüntetni.³²⁶ Történt mindez annak ellenére, hogy még 1953-ban Gerő Ernő belügyminiszter és Földvári Rudolf a budapesti pártbizottság végrehajtó bizottságának titkára megállapodott abban, hogy az államvédelmi operatív beosztottak létszámhiányának megszüntetése érdekében a budapesti pártbizottság 200 üzemi munkást ad át a BM részére, akik megfelelő általános műveltséggel, „pártmunkás-tapasztalattal” rendelkeztek és államvédelmi munkára alkalmasnak tűntek. Gerő hasonló megállapodást kötött Keleti Ferencsel, a KV Adminisztratív Osztályának vezetőjével is, így a megyei párt végrehajtó bizottságoknak szintén fel kellett ajánlaniuk kádereik „legjavát”. A fővárosi pártbizottság által

³²⁴ „A KV »BM pártellenőrzéséről szóló 1954. március 12-i határozata« jelentős változást eredményezett a BM központi és megyei szerveinek a területi pártszervekhez való kapcsolatában. A megyei pártszervek és a BM megyei szervei között megjavult a kapcsolat, ma már jónak mondható. A KV Adminisztratív Osztálya ellenőrzéseivel azonban még nem nyújt kellő segítséget a BM sokrétű szerveinek irányításához. [...] Még ma is nagy nehézséget jelent a BM valamennyi szervének összefogása és operatív vezetése. Csak az utóbbi hónapokban kezd kialakulni a szervek vezetőinek rendszeresebb ellenőrzése, beszámoltatása és segítése. [...] Fokozottabban kell támaszkodni a fegyelem megszilárdításában a politikai osztályokra és a pártszervezetekre. A budapesti és megyei Párt Végrehajtó Bizottságok rendszeresen értékeljék a BM budapesti, megyei főosztályainak fegyelmi helyzetét, és nyújtsanak konkrét segítséget a fegyelmi helyzet megjavításához. A Belügyminiszter a KV Adminisztratív Osztályával vizsgálja felül a BM hatásköri listáját. Biztosítson nagyobb hatáskört az egyes főosztályok, önálló osztályok, valamint parancsnokságok vezetőinek.” Jelentés a BM kádérhelyzetéről és javaslat a kádermunka megjavítására. 1954. november 26. MOL M-KS 276. f. 53/213. ő. e.

³²⁵ A belügyminiszter 7. számú parancsa a megyei pártszervek ellenőrző, irányító, segítő munkája a megyei főosztályok kádermunkája tárgyában. 1955. február 16. MOL XIX-B-1-az 21. d.

³²⁶ Határozat a Belügyminisztérium kádérhelyzetéről és a kádermunkájának megjavításáról. Jegyzőkönyv a PB 1955. január 26-i üléséről. MOL M-KS 276. f. 53/213. ő. e.

javasoltak közül végül 48 főt neveztek ki államvédelmi operatív munkakörbe, míg a megyei pártvégrehajtó bizottságoktól átadottak közül összesen 619-et osztottak be a politikai rendőrségre.³²⁷

A BM személyzeti munkájának megjavítása, az SZKP XX. kongresszusa által felvetett irányelveknek a „kádermunkában” való alkalmazása érdekében Fekete Károly belügyminiszter-helyettes 1956 júniusában levélben kérte fel Czinege Lajost, az Adminisztratív Osztály vezetőjét, hogy a pártellenőrzés szerepéről a Belügyminisztérium személyzeti vezetői, valamint a megyei főosztályok és a központi belügyi szervek párttitkárai előtt tartson előadást.³²⁸ Pár hónappal később pedig Fekete Károly miniszterhelyettes és néhány beosztottja egy szovjetunióbeli tanulmányúton vett részt, ahol a Szovjetunió Államvédelmi Bizottságánál folyó személyzeti munkát tanulmányozhatták.³²⁹

A forradalom kitörése előtt pár hónappal tartott előadás és a tanulmányút nem alakította át gyökeresen a korábbi gyakorlatot, mindenesetre a forradalom és annak leverése új problémákat és megoldandó feladatokat jelentett a régi-új állami és pártvezetésnek. A legfelső politikai vezetés tisztában volt a fegyveres testületeknél uralkodó állapotokkal. Már az Ideiglenes Intéző Bizottság 1956. november 23-i és az Ideiglenes Központi Bizottság december 5-i határozata alapján folyamatosan napirenden volt a fegyveres szervek pártkáderekkel történő megerősítésének az igénye.³³⁰ Kádár szerint szilárd, egységes pártszervezetek híján, meggyőződéses kommunista párttagok révén kell és lehet megoldani a fegyveres testületek pártirányítás alá vonását: „egynéhány száz nagyon jó kommunista aktíva adja rá a fejét arra, hogy jó ideig katona lesz. Azért mondom, hogy jó ideig, mert a helyzetet konszolidálni kell, de a saját erőnkkel. [...] be kell küldeni a rendőrségre is néhány száz szilárdan a forradalom ügyéhez hűséggel viseltető kommunista forradalmárt”.³³¹ Kádárnak a politikai rendőrségen belül (is) ki kellett építenie társadalmi bázisát, de felismerte, hogy nincs más támasza, mint a „rákosista” garnitúra második-harmadik vonala, miközben éppen tőlük

³²⁷ Jelentés a BM államvédelmi operatív beosztottak létszámhiányának feltöltéséről a budapesti és megyei párt végrehajtó bizottságok segítségével. 1955. május 31. MOL XIX-B-1-aj 12. d.

³²⁸ Fekete Károly miniszterhelyettes levele Czinege Lajosnak. 1956. június 12. MOL XIX-B-1-aj 12. d.

³²⁹ Az SZKP XX. kongresszusának határozatai értelmében kialakított új irányelv lényege, „a kisebb létszámmal jobban dolgozni” elv volt, valamint az, hogy a politikai rendőrség állományába csak az illetékes pártszervek egyetértésével lehetett új embereket felvenni, akiket csak alapos „szakellenőrzés” után lehetett kinevezni. Ugyanakkor a pártból az Államvédelmi Bizottság személyi állományába átkerülteket nem volt szabad szakellenőrzés alá vonni. Bekő István feljegyzése a Szovjetunió államvédelmi személyi állománya szakmai ellenőrzése tapasztalatainak vizsgálatára tett szovjetunióbeli tanulmányútról. 1956. október MOL XIX-B-1-aj 13. d.

³³⁰ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 23-i és az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság 1956. december 5-i ülésének jegyzőkönyvei. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei. I. kötet...* 95–106. és 237–247.

³³¹ Kádár János felszólalása az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. november 11-i ülésén. Uo. 28.

akart minél előbb megszabadulni.³³² Kádár tudta, azokra kell támaszkodnia, akiktől egyúttal tartania is kell. Egyfajta belügyi elitváltást szorgalmazott, akik 1953 után kerültek a politikai rendőrséghez, azokra kívánt támaszkodni. „A magunk számára figyelmeztetőül szolgál, hogy a vizsgálati és nyomozó szervek tisztikarát ne vegyük át. De azok között is voltak tisztességes emberek, akik 1953 után kerültek oda. [...] A hatóság ne működjék, de a volt beosztott dolgozhat valahol.”³³³

Kádár ellenőrzése alá akarta vonni a politikai rendőrséget, ugyanúgy irányítani-uralni akarta, mint Rákosi. Vele ellentétben azonban ő nem hagyta azt szabadon „garázdálkodni”, hanem szabályozottan, és a saját, illetve a párt érdekeinek megfelelően akarta felhasználni. Kádár az 1957. tavaszi BM pártaktíván módot talált arra, hogy a rákosista gárdát újból emlékeztesse bűneire és figyelmeztesse: ha nem veszi át az „irányvonalat”, magatartásával újabb „ellenforradalmat” idézhet fel. Mint mondta: „aki itt a belügyi aktíván itt ült a pártban tulajdonképpen erősebb pozícióban volt, mint mondjuk a budapesti pártbizottság választott tagja lett volna. Volt ilyen avantgardizmus azt mindenki tudja. [...] Én egyetértek mindazokkal az elvtársakkal, akik sürgetik a nagyon gondos felülvizsgálatot és a rendőri tisztikarból eltávolítani az árulókat, vagy az olyan ingadozókat, akik nem érdemlik meg a rendőrtiszti elnevezést. De azt nagyon kérem Önöktől tanuljanak, ne kezdjék el újra azt a szellemet, amiért olyan drága árat fizettünk és amit már 1945-ben elkezdett Péter Gábor. Semmi szín alatt ne taszítsák maguk a rendőrséget általában az ott lévő becsületes embereket az ott lévő gazembereknek a karjaiba.” Ugyanakkor gesztust is tett, „elismerte”, hogy az ÁVH feloszlata „nem volt igazságos, mert az a népet becsülettel megvédte”.³³⁴

A Kádár által szorgalmazott belügyi elitváltás végrehajtására kedvező feltételeket teremtett a forradalom leverése után kialakult helyzet. A harcokban meggyengült³³⁵ szétesett, demoralizálódott államvédelmi állományt 1956 novembere és 1957 márciusa közt a pártból áthelyezett, az MSZMP irányvonalát képviselő személyekkel „erősítették” meg³³⁶, hogy aztán

³³² Lásd Huszár László: A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője, 1957–1962. In Huszár Tibor – Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás...* 156.

³³³ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 21-i ülésének jegyzőkönyve. Az *MSZMP Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei. I. kötet...* 71–94.

³³⁴ Kádár felszólalása a BM pártaktívájának értekezletén. 1957. április 20. Kivonat az 1957. április 20-án megtartott BM pártaktíva jegyzőkönyvéből. Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL), VI. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések (Kádár János) 765. f. 24. ö. e.; valamint Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 2. kötet...* 55.

³³⁵ Egy 1957. februári jelentés szerint az államvédelmi állományból a harcok során 56 fő esett el, megsebesült 36 és eltűnt 20 személy. Jelentés a belügyminisztérium rendőri állományának felülvizsgálatáról 1956. november 4.-től 1957. február 9-ig. 1957. február 12. MOL XIX-B-1-aj 13. d.

³³⁶ Egy kimutatás szerint 1957. január végéig a központi állambiztonsági szervekhez 61, míg a vidéki osztályokhoz 17 fő került beosztásba a pártapparátusból. A II. Főosztály vezető helyettese, Galambos József is korábban „pártvonalon” dolgozott. E szerint az összegzés szerint az osztályvezetők majdnem fele (négy személy) jött párt vagy más állami funkcióból a II. Főosztályra. Ezek a számok a későbbiekben lényegesen módosulhattak, a fentebbi kimutatás az 1957. januári állapotot tükrözte. Feljegyzés a volt államvédelmi apparátus átszervezéséről. 1957. január 29. MOL XIX-B-1-aj 13. d.

később, a kádári vezetés számára kényelmetlenné váló beosztottak közül azokat, akik a forradalom alatti tevékenységük miatt kompromittáltak magukat, vagy mert az 1953 előtti ún. koncepciók perek államvédelmi előkészítésében részt vettek, elbocsássák.³³⁷ A kádári „kétfrontos harc” jegyében az új politikai vezetést „ellenforradalmi” fellépéssel fenyegető, ezért veszélyesnek, vagy legalább is megbízhatatlannak minősített állambiztonsági beosztottakat, illetve ezzel párhuzamosan – a Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt megindult folyamat lezárásaként – 1962-ben a „sztálinista” politikai rendőrségi állományt is felülvizsgálták, illetve elbocsátották.

A politikai rendőrség állománya forradalom alatti tevékenységének felülvizsgálatát egy ún. Külön Bizottság végezte el Dögei Imre elnökletével. A Bizottság 53 volt államvédelmi beosztott ügyét vizsgálta meg, akik közül igazoltak 25 főt, illetve fegyveres szolgálat és vezető funkció betöltésének tilalma mellett igazolt további három személyt, de nem igazolt 20 egykori beosztottat.³³⁸ A BM Személyzeti Főosztálya vezetője, Takács Imre azt javasolta, hogy a különböző okok – iszákosság, gazdasági visszaélés, egyéb erkölcsi problémák, vagy nyugdíjazás – miatt elbocsátásra kerülő egykori államvédelmi beosztottak menesztésének idejét máskorra időzítsék, mint azokét, akik a forradalom ideje alatti magaratásuk miatt kerülnek utcára. Azt indítványozta, hogy a forradalomban kompromittálódott egykori „ávósok” elbocsátását követő 2-3 hónap múlva kerüljön csak sor a többiek menesztésére, hogy az „ellenforradalmi tevékenység” vádjá még csak véletlenül se érhesse a „csak” erkölcsi okok, vagy nyugdíjazás miatt menesztett egykori államvédelmisseket.³³⁹

Más irányú folyamat is megindult az egykori – elsősorban vidéki – államvédelmi állomány tagjai körében. 1956. november 4-e után a BM bünyügyi és közrendvédelmi és egyéb szerveiben meglévő rendőrtiszt hiányt a megyei főkapitányságokon ideiglenes jelleggel a volt

³³⁷ A disszertáció „Politikai rendőrség pártirányításának szabályozástörténete” című alfejezetében már utaltam rá, hogy a rehabilitációs eljárások Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt megindultak. A forradalom előestéjén 1956. augusztus elején tárgyalta és fogadta el a PB a koncepciók perekben kompromittált államvédelmi tisztekről szóló, Egri Gyula által jegyzett jelentést. Az 1956. augusztus 31-i PB ülésen pedig Kádár bírálta az államvédelmi szerveket, mert még akkor sem bocsátották el a politikai perekben súlyosan érintett állomány tagjait. Október elején aztán a PB meghallgatta Nonn György legfőbb ügyész beszámolóját a volt államvédelmi apparátus tagjaival kapcsolatban. Rajk László újratemetése előtt egy nappal, október 5-én egy csoport államvédelmi tisztet, majd 12-én Farkas Mihályt is letartóztatták, de a felelősségre vonása csak a forradalom után történt meg. Bővebben Baráth Magdolna: *Az MDP vezetése és a rehabilitáció...* 94–97., valamint uő. *Az ÁVH és az 1950-es évek rehabilitációs eljárásai...* 200–201., illetve *A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956–1962...* 95–108.

³³⁸ A Külön Bizottság a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány elnökhelyettesének és a Legfőbb Ügyészség – korábban már hivatkozott – 5004/1956. számú együttes rendeletének végrehajtására alakult meg. Tagjai: Szénási Géza legfőbb ügyész, Mátyás László a II. Főosztály vezetője, Asztalos Géza, Béres Márton és a bizottság elnöke, Dögei Imre voltak. (A 20 nem igazolt fő közül kettő személy elhagyta az országot, 18 személy ellen már BM és az ügyészség eleve eljárást indított, így egyértelmű volt, hogy nem igazolhatóak.) Köteles Henrik alezredes, Kovács István és Horváth Árpád őrnagyok fellebbeztek a döntés ellen, és bizonyos megszorításokkal ekkor igazolták őket. Dögei Imre jelentése a Külön Bizottság munkájáról. 1957. március 1., valamint Dögei Imre levele Münnich Ferencnek a fellebbezésekkel kapcsolatban. 1957. február 28. és Feljegyzés Horváth Árpád ügyében. 1957. január 30. Mindhárom dokumentum jelzete: MOL XIX-B-1-aj 13. d

államvédelmi beosztottakkal pótolták. A következő év márciusában felmerült, hogy ezeket az egykori politikai rendőrségi beosztottakat visszahelyezik eredeti munkakörükbe, de egy – Fekete Károly miniszterhelyettes által is támogatott – javaslat az új beosztásban kívánta meghagyni őket, hogy a teljes rendőri apparátus még hatékonyabban tudjon fellépni a politikai bűncselekményekkel szemben.³⁴⁰

A bűnügy és a közrendvédelem megszilárdításával, illetve a MUK (Márciusban Újra Kezdjük!) és a közvetlen „ellenforradalmi” veszély elmúltával 1957 tavaszától arra is találunk példát, hogy a karhatalom állományában szolgálatot teljesítő és köztörvényes bűncselekményeket elkövetőkkel szemben is meginduljanak az eljárások. A pártellenőrzés, pártirányítás egyik sajátos formája volt a közvetlen beavatkozás, amire írásos dokumentumokban alig-alig találtunk példát.³⁴¹ Münnich Ferencnek a minisztertanács elnökének helyetteseként, a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek felelőseként 1957. január 29-én kiadott utasítására megszüntettek egy gyilkossági ügyben tartó nyomozást. A vádlottat szabadlábra helyezték, egyszersmind megtiltották, hogy társai ellen eljárást indítsanak.³⁴² A vádlottak karhatalmisták voltak, akik 1956. december 15-én – egyértelműen nyereségvágyból (a lakásáért) előre megfontolt szándékkal – megölték Wachtel Domokos kelmepestőt. Az elsőrendű vádlott, Márász Alexander főhadnagy ellen december 18-án adták ki a körözést, miközben ő november első napjaitól kezdve a karhatalomnál (Budai Forradalmi Karhatalmi Ezred) teljesített szolgálatot. Bár ügyéről – mint azt az ügyészség is megállapította – „a felsőbb vezetés minden egyes tagja tud”, mégsem lehetett letartóztatni, mert, úgymond, „Münnich elvtárstól van ajánlóleve”.³⁴³ Márász Alexandert és társát, Nagy Ferencet március 19-én vették végül őrizetbe,³⁴⁴ harmadik társukat, Balogh Benjámint április 26-án helyezték előzetes letartóztatásba. A Politikai Nyomozó Főosztály május 24-i jelentése azonban már Nagy és Balogh szabadlábra helyezését javasolta, amit a Fővárosi Katonai Ügyészség jóváhagyott, Márászt viszont átadták a Fővárosi Katonai Ügyészségnek. Figyelemre méltó,

³³⁹ Jelentés a miniszter elvtárs 16. számú parancsának végrehajtásáról. 1957. május 23. MOL XIX-B-1-aj 13. d.

³⁴⁰ Horváth Gyula rendőr ezredes levele Fekete Károly miniszterhelyettesnek. 1957. március 15. MOL XIX-B-1-aj 13. d.

³⁴¹ A párt központi apparátusának, illetve vezető testületeinek tagjai minden bizonnyal a maguk (reszort)területén szívesen éltek a közvetlen irányítás módszerével – akár a politikai rendőrség tevékenységét illetően is – de erre kevés utalással rendelkezünk. Fehér Lajos PB tag, a KB Mezőgazdasági (Falusi) Osztályának vezetője és a BM Mezőgazdasági Szabotázelhárító Osztálya (II/7.) vezetőinek kapcsolatát Papp István elemezte tanulmányában, aki megállapította, hogy Fehér 1957–1958 folyamán több alkalommal is interveniált az osztályvezetésnél a parasztságot fenyegető esetleges (újabb) törvénytelenések megakadályozása érdekében. Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Mezőgazdasági (Szabotázs) Elhárító Osztályának szervezettörténete, *Betekintő*, 2010/3. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=162> (Utolsó letöltés: 2011. január 5.)

³⁴² Jelentés Wachtel Domokos meggyilkolása ügyében. 1957. március 22. ÁBTL 3.1.9 V-141823

³⁴³ A budapesti V. ker. ügyészség hivatalos feljegyzése. 1957. február 8. ÁBTL 3.1.9 V-141823

³⁴⁴ Hogy miért éppen március 19-én, arra utalást jelenthet egy cédula, melyet Márász vizsgálati anyagához csatoltak: „Gerő elv. Márász Alexandert őrizetbe kell venni, de 15-e után. Szalma.” Valószínűsíthető, hogy az állambiztonság a MUK mozgalmát, a március 15-ei esetleges újabb felkelést akarta megvágni. Jelentés Wachtel Domokos meggyilkolása ügyében. 1957. március 22. ÁBTL 3.1.9 V-141823

hogy az első vádiratot a katonai főügyész nem fogadta el és vádemelést rendelt el a korábban szabadrábrára helyezett két másik karhatalmista ellen is. A jelentés szerint a katonai főügyész ezt előzőleg Tömpe István miniszterhelyetttel is megbeszélte.³⁴⁵ Végül Márászt – kegyelmi kérvénye elutasítása után – 1958. február 26-án kivégezték. Messzemenő következtetést a fenti esetből levonni nem lehet, de az kiderül, hogy két esetben is (Münnich, illetve Tömpe esetében) személyesen az MSZMP IKB, illetve IIB tagjai avatkoztak bele a folyamatba, előbb a vizsgálati, később az ügyészi szakban. Míg nem szilárdult meg az új államhatalom, illetve szükség volt a karhatalomnál a Márászhoz hasonlókra a megfélemlítés, a terror légkörének kialakításához, addig Münnich védte Márászt, miután azonban konszolidálódni látszott a belpolitikai helyzet, a kompromittálódott káderektől igyekeztek minél előbb megszabadulni. A belügyi szervek pártszervezeteinek, illetve a pártellenőrzés egyéb szerveinek szerepéről azonban ebben a konkrét esetben nem találunk utalást az iratokban.³⁴⁶

A Politikai Nyomozó Főosztály személyi állományába a forradalom után eluralkodó bizonytalanság megszüntetése érdekében a párt által „beküldött” mintegy 85 tapasztalt, a „pártpolitikai munkában jártas elvtársak” közül 1958 végén – egyes források szerint – öten osztályvezetőként, tízen alosztályvezetőként és heten csoportvezetőként dolgoztak. Velük – és a szintén a fenti célból ide helyezett karhatalmistákkal – szemben azonban nagyfokú idegenkedés, jelentős ellenállás alakult ki. Ugyanakkor szakmai és politikai okokból elbocsátottak³⁴⁷ mintegy 400 főt, melynek köszönhetően a politikai rendőrség központi garnitúrája – állítólag – „politikailag megszilárdult, szakmailag képzett” lett.³⁴⁸

Ennek ellentmondani látszik, hogy a Politikai Nyomozó Főosztály állományában a régi „belügyesek” lenézték a „magas fokú marxista képzettséggel és több éves pártmunka

³⁴⁵ Jelentés Wachtel Domokos meggyilkolása ügyében. 1957. július 1. ÁBTL 3.1.9 V-141823

³⁴⁶ Bővebben Varga Krisztián: Politikai vagy köztörvényes? Márász Sándor és társai vizsgálati anyagából. *Betekintő*, 2007/1. szám, <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=42> (Utolsó letöltés: 2011. január 5.)

³⁴⁷ A belügyminiszter 16. számú parancsa a személyi állomány felülvizsgálása és létszámcsökkentése tárgyában. 1957. május 12. MOL XIX-B-1-az 30. d. Ez többek közt kimondta, hogy el kell bocsátani azokat, akik tevélegesen részt vettek az „ellenforradalomban”, akik a „semleges” BM mellett érveltek, tagjai voltak különböző pártoknak, akik gátolták az MSZMP BM szerveinek magalakítását, akik nem fogadták el a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány politikai elveit, akik a kommunista erkölccsel össze nem egyeztethető magatartást folytattak.

³⁴⁸ Egy 1957. július elején készített összefoglaló jelentés szerint a politikai nyomozó tisztii állományból 79 fő került elbocsátásra. Ezek közül néhányan azért, mert a forradalom ideje alatt nem viselkedtek megfelelően, egy részük nem értett egyet a párt politikájával, 44 fő iszákosság, erkölcstelen életmód, fegyelmezetlenség, szolgálat hanyag ellátása miatt került leszerelésre. A politikai nyomozó tisztii állomány a forradalom előtti állapotokhoz képest jelentősen csökkent, de hogy ez a szám pontosan mennyi lehetett, nem lehet egyértelműen megállapítani. A fenti összegzés szerint a nem tisztii állományt is figyelembe véve a politikai rendőrségtől 1957 nyaráig összesen 102 főt bocsátottak el. (98 főt személyzeti, egy főt fegyelmi úton, három személyt pedig nyugdíjazással) Egy vezető beosztásból, 78 tisztii, 13 tisztihelyettesi, 7 fő irodai és egyéb beosztásból lett elbocsátva. Amennyiben testületenként vizsgáljuk a kérdést, a központi politikai nyomozó állományból 47-en, a BRFK politikai nyomozói létszámából 293-an, míg a megyei rendőrkapitányságok politikai nyomozói közül összesen 768-an lettek politikai jellegű tevékenységért elbocsátva. Ha a származás alapján vizsgáljuk meg az elbocsátottakat, akkor azt láthatjuk, hogy a 99 elbocsátott közül 54 fő volt munkás, 38 paraszti, egy fő

tapasztalattal rendelkező” pártkatonákat, akik viszont lebecsülték az operatív munkatapasztalatok jelentőségét, „fölnyeskedtek a régi beosztottakkal”. Ez a helyzet vezetett oda, hogy megindult a Belügyminisztériumból az elvándorlás vissza a pártapparátusba – egyúttal a belügyminiszter a tiszti állomány létszámát zárolta³⁴⁹ –, amely olyan méreteket öltött, hogy az MSZMP Intéző Bizottsága 1957 májusában kénytelen volt megtiltani a „visszavándorlást”, illetve az IB engedélyéhez kötötte azt.³⁵⁰

A Titkárság 1957 nyarán tárgyalta meg az Adminisztratív Osztály előterjesztését, mely szerint személyi, káder-kérdések esetében – ugyan ki kellett kérni az illetékes pártbizottságok véleményét – de a döntés végső soron a Belügyminisztériumot illette volna meg. Érdeemes rámutatni, hogy a javaslat a belügynél hagyta volna a döntési jogot, a végleges változat azonban a titkársági vita szellemében alakult ki. Ennek során Kádár megemlítette, hogy ha a pártbizottságok hatáskörébe utalt káderekről van szó, akkor nemcsak a véleményüket kell kikérni, de figyelembe is kell azt vennie a belügynak. A hatásköri kádereknél a pártbizottságoknak tehát – ha a kinevezés hatáskörükbe tartozik – döntési joguk volt. Ezzel szemben a vitában Bíró György azt vetette fel, hogy – elsősorban alsóbb szinteken – a belügy által kinevezendő személyeket a pártbizottságok nem feltétlenül fogadják el, ami feszültséghez vezethet. A titkársági határozat végül úgy fogalmazott – hasonlóan a korábbi határozatokhoz –, hogy ha káderkérdésekben véleményeltérés van a belügyi szervek és a pártszervezetek között, azzal a felsőbb pártszervhez kell fordulni a döntés végett.³⁵¹ A november 12-i PB ülésen a Biszku Béla belügyminiszternek – a későbbi PB-határozat alapjául szolgáló – előterjesztése szintén a BM vezetői számára hagyta volna meg a végső döntést,³⁵² de ezt a pontot végül úgy módosították, hogy vita esetén a KB Politikai Bizottsága, illetve a Titkárság dönt.³⁵³ Úgy tűnik, a belügyminiszteri előterjesztésben megbúvó – a pártellenőrzés

értelmiségi, hat fő egyéb származású. Jelentés a Belügyminisztérium személyi állományának felülvizsgálásáról. 1957. július 3. A BM vezetői értekezletének 1957. július 8-i napirendje. BM Titkársága 6-140/34/1957.

³⁴⁹ A belügyminiszter 15. számú parancsa a BM tiszti állományának zárolásáról. 1957. május 8. MOL XIX-B-1-az 30. d.

³⁵⁰ Jegyzőkönyv az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. május 28-án megtartott üléséről. In *Az MSZMP Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei. IV. kötet...* 61–62. A II. Főosztály vezetői – állítólag – maguk is bizonytalannak érezték pozíciójukat, ideiglenesnek tekintették azt, úgy érezték, hogy a pártvezetés és a BM legfelső vezetése nem bízik meg bennük és arra számítottak, hogy a politikai helyzet konszolidálódásával párhuzamosan őket is lecserélik. Jelentés a Belügyminisztérium káderhelyzetéről. 1957. szeptember 26. MOL XIX-B-1-aj 13. d.

³⁵¹ Jegyzőkönyv a Titkárság 1957. augusztus 9-én megtartott üléséről. In *Az MSZMP KB Titkárságának jegyzőkönyvei...* 87–116.

³⁵² Javaslát a Belügyminisztérium és szervei pártellenőrzésére. 1957. november 8. MOL M-KS 288. f. 5/49. ö. e.

³⁵³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. november 12-i üléséről. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei...* 691. A Biszku Béla belügyminiszter által 1957. augusztus 5-én kiadott 34. számú parancs a korábban érvényben lévő 13/1957. számú, a fegyveres erők minisztere által kiadott ideiglenes jellegű hatásköri listát, valamint a 15/1957. számú parancssal elrendelt felvételi zárlatot hatályon kívül helyezte és feloldotta, és új hatásköri listát határozott meg a BM szervei személyi állományára vonatkozólag. Bevezetőjében kiemelte, hogy a személyi állomány politikai, erkölcsi szilárdságának a kialakítása érdekében elsősorban a pártból ajánlott, vagy a karhatalomból kiválogatott személyeket lehet felvenni. Hatásköri

eme formáját „gyengíteni” kívánó – szándékot a határozatban nem sikerült érvényesíteni, a PB káderügyekben nem kívánta a belügyi vezetést döntési helyzetben hagyni.

Egy jelentés³⁵⁴ szerint az állomány szociális összetétele 1958 novemberére az alábbiak szerint nézett ki: „munkás-paraszt” származású volt 90,1% és a legfontosabbnak tartott hálózati és operatív osztályokon ez az arány – az akkori osztályharcos szempontokat figyelembe véve – még kedvezőbben alakult: munkás 57,5%, míg paraszti származású 33,4% volt. Az állomány 87%-a volt tagja a pártnak, a pártonkívüliek száma 616 fő volt, akik elsősorban gépírók voltak, illetve egyéb segéd operatív szerveknél dolgoztak. A hálózattartó operatív osztályokon mindössze hét fő volt pártonkívüli. A párttagok közül 56-an rendelkeztek 1945 előtti, illegális párttagsággal, ezek közül 45 fő volt vezetői beosztásban (ebből 35 fő a hálózattartó osztályokon), ami egyértelműen mutatja, hogy a forradalom után a politikai nyomozó szerveknél alkalmazott káderpolitika beleilleszkedett az általános trendbe, vagyis, hogy a kipróbált, már bizonyított állományra támaszkodva szervezték meg a Politikai Nyomozó Főosztályt 1956 novembere után. Ez utóbbi megállapítást támasztják alá a következő adatok is: az állomány 68,7%-a dolgozott öt évnél hosszabb ideje, államvédelmi, állambiztonsági területen, ezen belül a hálózati, operatív beosztottak 75%-a. Országos viszonylatban az al- és osztályvezetők közül (317 fő) 134 főnek tíz év, vagy még ennél is hosszabb államvédelmi gyakorlata volt. Életkori adatok is alátámasztják a fenti értékelést, mert az operatív hálózati munkával foglalkozó beosztottak közül mindössze 84 fő volt 25 év alatti, a beosztottak és a vezetők 48%-a 30 év feletti volt. Legnagyobb problémát azonban továbbra is az állomány „ideológiai képzetlensége”, gyenge általános szellemi színvonala jelentette. Miután elsősorban a „régik” káderekre támaszkodva alakították ki a politikai rendőrség forradalom utáni struktúráját, érthető, hogy nehezen tették a magukévá az új állambiztonsági szemléletet, hogy az MSZMP politikai irányvonalából kiindulva, annak alárendelve, differenciáltan kell végezni az állambiztonsági munkát. Ezért a jelentésekben a szektás „avantgardista szemlélet”, a „nekünk mindent szabad” hozzáállás leküzdésére a pártszervek politikai nevelő szerepének erősítését, általában a pártellenőrzés fokozását emelték ki.³⁵⁵

A II. Főosztály állományának összetétele a BM Kollégium értékelése szerint 1959 végén, 1960 elején több szempontból sem volt megnyugtató. Mivel a politikai rendőrség szerveinél 424 olyan személy dolgozott, akinek a hozzátartozója illegálisan hagyta el az országot, a kollégium megítélése szerint ez veszélyeztette az operatív munka sikerességét.

lista a Belügyminisztérium szervei személyi állományára vonatkozólag. 1957. augusztus 5. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

³⁵⁴ Jelentés a BM Politikai Nyomozó Főosztály káderhelyzetéről. 1958. november 22. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

Ráadásul az állomány tagjai közül 40 fő önként jelentkezett a forradalom alatt az ügyészségeken és egyéb forradalmi szerveknél, valamint a már elbocsátott beosztottakkal többen „elvtelen” – adott esetben hálózati – kapcsolatot tartottak fenn, mely szintén a konspirációs fegyelem lazaságára utalt. Ezért a kollégium javasolta, hogy a külföldi elhárítással foglalkozó osztályokon ne teljesíthessen szolgálatot olyan beosztott, akinek a közeli hozzátartozója Nyugatra menekült, továbbá nem dolgozhattak operatív területen a forradalom alatt önként jelentkezettek sem. Azokkal pedig, akik politikai vagy korrupciós bűncselekmények miatt lettek elbocsátva semmilyen, se hivatalos, se titkos operatív kapcsolatot sem lehetett fenntartani.³⁵⁶

Ha a politikai rendőrség állományát abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mikor kezdték meg a pályafutásukat a Belügyminisztériumban, megállapíthatjuk, hogy 1960-ban azok voltak többségben, akik szakmai karrierjüket 5–10 éven belül³⁵⁷ kezdték meg, tehát leghamarabb 1950-ben kerültek a BM állományába. Ezek – feltehetően – alacsonyabb beosztásban lehettek az ún. koncepciós perek idején, így a kádári belügyi elitváltás szempontjából az „ideális” második, harmadik vonalat jelentették 1956 őszén.

1961 elején a II. Főosztály személyi állományának néhány jellemzője a következőképpen alakult: munkás származású volt 56,5%, paraszti felmenőkkel rendelkezett az állomány 31,5%-a, a munkás-paraszt származásúak aránya így összesen 88%-ot tett ki, amely a politikai rendőrség pártbizottságának értékelése szerint jónak volt mondható. Amikor azonban a korábbi foglalkozás alapján vizsgáldtak, így 29,9% volt az alkalmazottak és egyéb munkakörben dolgozók aránya. Ez viszont a pártbizottság szerint már nem volt annyira megnyugtató, hiszen azt jelentette, hogy a politikai rendőrség állományába került káderek 1/3-a korábbi osztályhelyzetét tekintve osztályidegennek, és így – az akkori álláspont szerint – kevéssé megbízhatónak volt minősíthető. Megállapították, hogy a korábbiakhoz képest romlott a munkások aránya, mert míg a központi osztályoknál 1958 végén a munkás származásúak aránya az összlétszám 60%-át tette ki, 1960 júliusában már csak 58%-át. A 2%-os különbség az értelmiségi, alkalmazotti és egyéb kategóriákba tartozók számát növelte, ráadásul az eredeti foglalkozás szerinti megoszlás is hasonlóan alakult. Az állomány 76%-a 35 év alatti volt, a belügyi szolgálatot öt évnél régebben kezdte az állomány 75%-a. A II.

³⁵⁵ Uo.

³⁵⁶ Három kategóriát alakítottak ki, a szerint, hogy az illető beosztott hozzátartozója milyen rokonsági fokban állt vele. Így első – a legveszélyeztetetebb – csoportba tartoztak azok a beosztottak, akiknek a házastársuk, testvérük, szülei, gyermekeik, hagyták el illegálisan az országot, a következő kategóriába azok tartoztak, akiknek a házastársuk testvérei, azok szülei, végül a harmadikba azok tartoztak, akiknek az unokatestvéreik, szülei, testvéreik hagyták el az országot. A BM Kollégium előterjesztése az MSZMP KB Titkárságához. 1960. január 2. MOL XIX-B-1-aj 16. d.

Főosztály állományának 9,7%-a volt pártonkívüli, 19% tiszt, 57%-a tiszthelyettes és 24%-a irodai alkalmazott.³⁵⁸

A BM hatásköri listáinak összehasonlítás során néhány figyelemre méltó megállapítást tehetünk. A Biszku Béla belügyminiszter által kiadott 1957. augusztusi parancsban a korábban érvényben lévő, a fegyveres erők minisztere által kiadott ideiglenes jellegű hatásköri listát, valamint a még májusban elrendelt felvételi zárlatot³⁵⁹ hatályon kívül helyezte és feloldotta, és új hatásköri listát határozott meg a Belügyminisztérium személyi állományára vonatkozólag. Bevezetőjében kiemelte, hogy elsősorban a pártból ajánlott, vagy a karhatalomból kiválogatott személyeket lehet felvenni, továbbá szükségesnek ítélte a személyzeti hatáskörök centralizálását is.³⁶⁰

A forradalom utáni második – a BM-re vonatkozó – hatásköri lista³⁶¹ szerint a belügyminiszter kinevezte, illetve felmentette a II. Főosztály vezetőjét és helyettesét, a BRFK Politikai Nyomozó Osztály vezetőjét, a II. Főosztály osztályvezetőit. A belügyminiszter személyzeti helyettesének hatáskörébe tartozott – többek között – a II. Főosztály osztályvezető helyettesét, valamint a hírszerzés alosztályvezetőit, a megyei rendőr főkapitányságok politikai nyomozó osztályainak vezetőit és helyetteseit, a BRFK Politikai Nyomozó Osztály vezető helyetteseit kinevezni és felmenteni.

A II. Főosztály vezetőjének hatáskörébe tartozott – az alárendelt osztályvezetők által a BM Személyzeti Főosztályon keresztül felterjesztett javaslat alapján – kinevezni, illetve felmenteni a II. Főosztály Katonai Elhárító Osztálya alá rendelt szervek osztályvezető helyetteseit, alosztályvezetőit, csoportvezetőit, a II. Főosztály osztályainak alosztályvezetőit, azok helyetteseit, csoportvezetőit, valamint a II. Főosztály Titkárságának vezetőit, beosztottait. Kinevezte, vagy felmentette az Operatív Technikai Osztály részlegvezetőit, helyetteseit, műszakvezetőit, helyetteseit, a KEOKH és Útlevel Osztály alosztályvezetőit, alosztályvezető helyetteseit, csoportvezetőit, a BRFK Politikai Nyomozó Osztály alosztályvezetőit, helyetteseit, csoportvezetőit, a budapesti kerületi rendőrkapitányságok politikai nyomozó alosztályvezetőit, helyetteseit, a megyei rendőr főkapitányságok politikai nyomozó osztályai alosztályvezetőit, helyetteseit, csoportvezetőit, kirendeltség vezetőit.

³⁵⁷ A II. Főosztály vezetői állományának – alosztályvezetőikig bezáróan – 48,2%-a (162 fő) 1950 és 1955 között kezdte meg a belügyi karrierjét, 45,3% (151 fő), akik 1950 előtt és 6,5% (20 fő) volt, akik 1955 után. A BM vezetői állománya 1960. január 1-jén. MOL XIX-B-1-aj 17. d.

³⁵⁸ A BM II. Főosztály állományának politikai, erkölcsi, morális állapota, szilárdsága, fegyelmi helyzete, munkához való viszonya, stabilizálódása. 1961. február 7. BFL XXXV (29) 1961/c/22. ö. e.

³⁵⁹ A belügyminiszter 15. sz. parancsa a tisztai állomány felvételi zárlatáról. 1957. május 8. MOL XIX-B-1-az P1. d.

³⁶⁰ Hatásköri lista a Belügyminisztérium szervei személyi állományára vonatkozólag. 1957. augusztus 5. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

³⁶¹ A belügyminiszter 7. sz. parancsa a BM hatásköri listájával kapcsolatos feladatokról. 1959. április 3. MOL XIX-B-1-az P1. d.

Soron kívül előléptetett tiszthelyetteseket, nyugállományba helyezett, jóváhagyta a hatáskörébe tartozó vezetőknek és beosztottaknak a II. Főosztály osztályai közötti áthelyezését. Engedélyezte a házasságkötést a hatáskörébe tartozó vezetők és beosztottak részére, az egy évig terjedő illetmény nélküli szabadságot, valamint a külföldre szóló utazási kérelmeket. Bírósági tárgyalás vagy ügyészi eljárás során a BM beosztottak állami és hivatali titoktartási kötelezettsége alól mentesítést adhatott.

A pártapparátus és a politikai apparátus tagjaira vonatkozó rendelkezés szerint a központi főosztályok és önálló osztályok állományában a BM pártbizottság nem függetlenített funkcionáriusai, a közbeeső pártbizottságok tagjai, valamint az alapszervi pártvezetőségi tagok esetében az áthelyezésére, elbocsátására, a főosztályok és önálló osztályok vezetői a BM pártbizottságával egyetértésben tehetek csak javaslatot. Ez – mivel láttuk, hogy a II. Főosztály esetében csaknem 100%-os volt a párttagok aránya – gyakorlatilag azt jelentette, hogy a BM pártbizottsága teljes körűen felügyelte a politikai rendőrség kádermozgását. Megyei és budapesti kerületi szinten is hasonló volt a helyzet, annyi különbséggel, hogy ott a politikai nevelő osztályok apparátusába tartozó tisztek és tiszthelyettesek, valamint az alapszervi párttitkárok és a vezetőségi tagok áthelyezésére vagy elbocsátására a vezetőknek az érintett politikai nevelő osztály vezetőjével és az illetékes pártszerv pártbizottságával egyetértésben lehetett csak javaslatot tenni.

A BM, illetve a politikai rendőrség személyzeti politikájának pártellenőrzését szolgálta az is, hogy a budapesti és a megyei rendőr főkapitányságok vezetőinek ismertetniük kellett a hatásköri listát az MSZMP budapesti, illetve megyei pártbizottságok első titkáraival, és az Adminisztratív Osztály vezetőjével.³⁶²

A fentiek alapján általánosságban definiálhatók a hatásköri listák összeállításának elvi szempontjai. A legfontosabb cél az volt, hogy meghatározzák az egyes pártszervek hatáskörét bizonyos – a hatalom által kulcsfontosságúnak ítélt – pozíciók betöltésénél, hogy ezzel biztosítsák a pártszervek személyi döntéseinek végrehajtását. Szempont és általános tendencia volt, hogy a káderpolitika túlzott központosítását csökkentsék, az alsóbb szervek felelősségét növeljék. Lényegtelennek tűnik az alábbi meglátás – mert fontos pozícióba szinte kivétel nélkül párttagot jelöltek – de elviekben azt is leszögezték, hogy a hatásköri listában lévő funkciók betöltése felett akkor is pártszerv dönt, ha pártonkívülit javasoltak a tisztségre. Leváltás esetén pedig ugyanannak a testületnek a hozzájárulására vagy értesítésére volt szükség, amely a hatásköri lista alapján a kinevezéshez hozzájárult. A hatásköri listán változtatni csak az illetékes felsőbb pártszerv hozzájárulása esetén volt lehetőség.

³⁶² Uo.

A később kiadott BM hatásköri lista³⁶³ is alapvetően az előző szabályozást követte, nagyobb változásra csak a párt vezető testületeinek hatáskörében történt módosulás jelentett. 1962 nyarán a PTO által a PB elé benyújtott javaslat szerint a PB 45, a Titkárság 150 fővel kevesebb pozícióról döntött a későbbiekben. A PB hatásköréből³⁶⁴ a Titkárság jogkörébe került a Vizsgálati Osztály, a Belső Reakció Elleni Harc Osztálya, és a Szabotázs Elhárító Osztály vezetői feletti kinevezés, leváltás, áthelyezés jóváhagyásának joga. Ugyanakkor a többi – segéd operatív – osztály vezetői (II/9-10-11-12-13 Osztályok) kinevezési joga a II. Főosztály vezetőjének „saját” hatáskörébe került. Pártvonalon viszont ugyanez a javaslat a PB hatáskörében hagyta – a Hadsereg, a Karhatalom, a Határőrség, a BRFK pártbizottsága stb. mellett – a BM pártbizottság titkára feletti kinevezési jogkör.³⁶⁵

A „sztálinistának” minősített állambiztonsági vezetők leváltása³⁶⁶ a kádári vezetés személyzeti politikájának egyik legfontosabb elemévé vált 1961/1962-re. Mátyás László, a Politikai Nyomozó Főosztály korábbi vezetője nem értett egyet a Rákosi-érában kompromittálódott ÁVH-sok átvételével, s ez 1957 elején a pozíciójába került,³⁶⁷ de 1962-re Kádár elérkezettnek látta az időt, hogy megszabaduljon a korábbi politikai vezetést még ekkor is – nyíltan, vagy burkoltan – támogató állambiztonsági állománytól.³⁶⁸ A KB 1962.

³⁶³ A belügyminiszter 0010. sz. parancsa a BM szerveinek személyi állományára vonatkozóan. 1961. május 15. MOL XIX-B-1-az 46. d.

³⁶⁴ Arról, hogy közvetlenül a forradalom után az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága hatáskörébe mely pozíciók tartoztak csak közvetett ismereteink vannak. 1957 áprilisában Czinege, az Adminisztratív Osztály vezetője levélben kérte Biszku Béla belügyminisztertől, hogy az IIB hatáskörébe tartozó személyek forradalom alatt megsemmisült káderanyagának pótlása érdekében egy ún. személyi lapot töltsen ki a felsorolt állambiztonsági vezetőkkel. Innen tudhatjuk, hogy ekkor az IIB hatáskörébe tartozott – többek között – a BRFK vezetője, a II/3–II/14. Osztályok vezetői, ugyanakkor a hírszerzés, kémelhárítás és a Vizsgálati Osztály vezetőinek pozícióit nem tartalmazta a tisztázatnak tekinthető végleges lista, csak egy korábbi változat. Czinege Lajos levele Biszku Béla belügyminiszternek személyi lapok kitöltése kapcsán. 1957. április 24. , valamint Takács Imre alezredek levele Czinege Lajosnak az MSZMP IIB hatáskörébe tartozó személyek személyi anyagának tárgyában. 1957. június 6. Mindkettő jelzete: MOL XIX-B-1-aj 13. d.

³⁶⁵ A dokumentumon ismeretlen személy kézzel kihúzta a BM pártbizottságot a fenti felsorolásból. Javaslat a Politikai Bizottsághoz az MSZMP Központi Bizottsága, Politikai Bizottsága és Titkársága hatásköri listájára. 1962. július 18. MOL M-KS 288. f. 5/272. ö. e. A fenti káderhatásköri listák amellest, hogy – párt vagy állami, adott esetben a BM – egy-egy vezető beosztásába való kinevezés, vagy felmentés feletti jogkörről rendelkezett, szabályozott egyéb kérdéseket is. Így a káderhatásköri pozíciókba tartozók szakmai, állami vagy párt iskolába küldését, az esetleges kitüntetések felterjesztésének, jóváhagyásának rendjét, az illető magánéletét (házasságkötés, névváltoztatás engedélyezése), de a külföldi, magán vagy hivatalos kiutazások jóváhagyásáról is döntött.

³⁶⁶ Különleges eset volt a politikai rendőrség két osztályvezetőjének, Hazai Jenő a kémelhárítás és Hollós Ervin, a belső reakció elhárítás vezetőinek pártvizsgálata, majd a BM pártvégrehajtó bizottság általi elmarasztalása, mely ürügyként szolgálhatott későbbi leváltásukhoz 1962 áprilisában. Erről a disszertációmban később részletesebben is írok a „Pártfegyelmi ügyek a Politikai Nyomozó Főosztályon” című alfejezetben.

³⁶⁷ Mátyás László 1956. december 6. és 1957. február 3. között vezette a politikai rendőrséget, őt Horváth Gyula váltotta a II. Főosztály élén és mindketten kiemelt, miniszterhelyettesi juttatásokat kaptak, mely jól mutatja, hogy szerepük, jelentőségük jóval „súlyosabb” volt beosztásuknál. Bővebben Bikki István: Az ideiglenes Kádár-kormány. In *Restauráció vagy kiigazítás...* 254.

³⁶⁸ Kádár igyekezett ellenőrzése alatt tartani az állambiztonság rákosista vezetőit, a „szektás” politikusokat, és azt is tudta, ha szabad kezet kapnak, a bosszú őt is utolérheti. Kádár tudta, hogy az államvédelmi szervek még 1956 tavaszán is megfigyelték, sőt még a forradalom után is felmerült a Kádár-ügy vizsgálatának a lehetősége. Tisztában volt vele, hogy a bosszúszomjas állambiztonsági vezetőket nem elégítette ki Nagy Imre és társai kivégzése, és hiába hajtottak végre 1958 és 1959-ban több kivégzést, mint előző évben. (1959-ban a Thökölly úti

augusztusi határozata³⁶⁹ kapcsán végrehajtott „tisztoztatás” során az „elbocsátott légió” tagjai³⁷⁰ elleni eljárások eredményeként a politikai rendőrség vezetése jelentősen kicserélődött. A KB-határozat nem volt előzmények nélküli. 1961 novemberében alakult meg egy bizottság Biszku Béla vezetésével, melynek az volt a feladata, hogy felmérje a „törvénysértésekben” érintett egykori államvédelmi állományt. A Biszku-féle bizottság felmérése alapján ekkor mintegy húsz egykori „ávós” dolgozott a BM-ben, de ez a szám később jelentősen módosult.³⁷¹ Kádár 1961 decemberében részt vett a BM pártbizottság kibővített ülésén, ahol beszédében³⁷² a személyi kultusz és a törvénytelenlégek kérdését az egykori államvédelmiek szerepével kapcsolta össze. Kádár – mint már utaltam rá – előítélettel viseltetett a belügyi testülettel szemben. Ezért szívesen alkalmazta a minisztérium felső vezetésének, illetve az állambiztonsági vezetőknek az állandó rotálását, a régi és új emberek „egymást sakkban tartó” játékát. Ahogyan Huszár Tibor írásában megjegyezte: az egykori ÁVH-sok által elkövetett törvénytelenlégek felelevenítése a BM pártaktívája előtt, a párton és a Belügyminisztériumon belüli stratégiaváltás előjeleként volt értelmezhető. A represszió szakasza lezárulóban volt, a számonkérés, a konfliktusok élezése már nem felelt meg az új politikai cél, a szövetségépítés politikájának, ennek megfelelően módosult az ellenségkép is.³⁷³ Kádár számára a hatalma megszilárdítása, a politikai rendőrség feletti teljes kontroll megszerzése volt a tét, ezért kívánta a törvénysértésben érintett egykori államvédelmieket eltávolítani, különösen azokat, akik a régi pártvezetéssel szolidárisak voltak.³⁷⁴

felkelők ügyében egyszerre 12 halálos ítélet született...) Elővették az egykori csendőröket, az újvidéki vérengzés állítólagos résztvevőit is, 1960-ban pedig a katolikus egyház elleni hajtóvadász teljesedett ki. Kádár számára ugyanakkor a forradalomárokkal szembeni megtorlás is elegendő lehetett, nem akarta, hogy a terror kiszámíthatatlan mértéket öltjön. Bővebben: Rainer M. János: *Hosszú menetelés a csúcsra...* 36., valamint Uő. *„Helyezkedés” a csúcson...* 76–77.

³⁶⁹ A Központi Bizottság 1962. augusztus 14-i határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénytelenlégek lezárásáról. MOL M-KS 288. f. 4/50-55. ö. e. Megjelent: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai...* 573–577. A fenti KB-határozat előkészítése során keletkezett pártdokumentumokból és a KB augusztus 14–16-ai ülésén elhangzott hozzászólásokból közöl válogatást és részletesen elemzi az MSZMP testületeinek, főbb funkcionáriusainak a viszonyát a felülvizsgálati és rehabilitációs eljárásokhoz Sipos Levente: *Hiányos leltár (I.) MSZMP-dokumentumok „a személyi kultusz idején elkövetett törvénytelenlégekről”.* *Társadalmi Szemle*, 1994/11. sz. 72–94., valamint Uő: *Hiányos leltár (II.) Válogatás az MSZMP Központi Bizottsága 1962. augusztus 14–16-ai ülésének hozzászólásaiból.* *Társadalmi Szemle*, 1994/12. sz. 67–87.

³⁷⁰ Moldova György: *Az elbocsátott légió című regényében (1968) bemutatott – az egykori államvédelmiek körében kibontakozó – „szervezkedés” valójában az 1961-es ún. katonai puccskísérltet feldolgozása.* Bővebben: Radnóti Sándor: *A keserű belügyi romantika.* In *Beszélő össziadás 1981–1989. III. kötet.* Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Budapest, AB – Beszélő Kiadó, 1992. 407–413.

³⁷¹ Bővebben Baráth Magdolna: *A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956–1962...* 104–106.

³⁷² A BM pártbizottsága 1961. december 22-i, kibővített ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 30/16. ö. e. A dokumentumot közli: Huszár Tibor: *„Hogy valakinek itt legyen képe pófátlankodni!”* Kádár János a BM pártbizottságán, 1961. december 22. *Mozgó Világ*, 2002/12. sz. 99–108.

³⁷³ Uo. 104–105.

³⁷⁴ Uo. 108.

Ennek megfelelően 1962 elején sorra készültek a jelentések, felmérések a II. Főosztály állományában ekkor is aktív, szolgálatot teljesítő olyan beosztottokról és vezetőkről, akik részt vettek az ún. koncepciós ügyek vizsgálatában. Egy kimutatás 79 főt sorolt fel, osztályvezető helyetteseket, alosztályvezetőket, operatív beosztottakat, s ezek közül – a levéltári források alapján, legalább is úgy tűnik, hogy – legkevesebb 21 személyt az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága által lefolytatott vizsgálat keretében távolítottak el.³⁷⁵ A megvizsgált személyek egy részét a KEB már 1956 augusztusában is elmarasztalta és egy részüket megrovás, vagy szigorú megrovás végső figyelmeztetés pártbüntetésben részesítette, de többeknek a pártbüntetését 1958-ra már törölték is. Az újabb KEB-vizsgálatok során ezeket a személyeket kizárták az MSZMP-ből és a politikai rendőrség állományából, de a civil életben való elhelyezésükről sem feledkeztek meg.³⁷⁶

Érdemes megjegyezni, hogy a Zentai Ottó és Barkóczy Pál ellen lefolytatott KEB vizsgálat „hivatalosan” nem a törvénytörésekben játszott szerepük tisztázására indult meg, a PB nem ezzel bízta meg a KEB-et, hanem azzal, hogy a Gerő Ernő köré csoportosult személyek kapcsolatának politikai jellegét vizsgálja meg. A kilenc ekkor vizsgálat alá vont személy között volt Gerő egykori titkára (Soltész Károly), valamint ismerősei, egykori munkatársai (Pécsi János, Dész Mihály, Béres István, Bárd Károly és Gergely Miklós), akik közül csak Zentai és Barkóczy dolgoztak a politikai rendőrség állományában.³⁷⁷

³⁷⁵ Baráth Magdolna tanulmányában a KEB 1962. augusztus 10-i ülését nevezi meg az első olyan alkalomnak, amikor a testület a volt ÁVH-sok ügyét vizsgálta meg, illetve a korábbi – 1956-1957-es szintén a KEB által meghozott – pártbüntetéseket bírálta felül. (Ekkor Bauer Miklóst, Köteles Henriket, Balogh Bélát, Moravec Lászlót és Kovács Istvánt zárták ki az MSZMP-ből.) Baráth Magdolna: *A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956–1962...* 106. A levéltári iratokból azonban az derül ki, hogy már a KEB 1962. augusztus 3-i ülésén Zentai Ottót és Barkóczy Pált, augusztus 7-i határozatukban Fekete Zsigmond, Nagy Károly és Kiss Kálmán egykori államvédelmi beosztottakat is kizárták a pártból és megtiltották a fegyveres testületben való alkalmazásukat. Ezután még több alkalommal (1962. augusztus 22., augusztus 28. és október 2.) foglalkozott a KEB a volt „ávósokkal” (Jámbor Zoltán, Karóczkai Sándor, dr. Kapitány István, Lehota István, dr. Barna Péter) és fosztotta meg őket is az MSZMP-tagságuktól. A KEB 1962. augusztus 3-i ülése (16. jegyzőkönyv) MOL M-KS 932. f., valamint MOL M-KS XIX-B-1-aj 19. d. A fenti névsort egy összefoglaló jelentés még Alapi Gyula és Olty Vilmos egykori ügyészekkel, Balázs Béla, Tihanyi János, Toldi Ferenc és dr. Benedek István volt államvédelmi tisztekkel egészítette ki. Szamosi Tibor kizárását a PB nem hagyta jóvá, így az 1956-os eljárás keretében kapott szigorú megrovás pártbüntetése maradt érvényben. Lásd Baráth Magdolna: *A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956–1962...* 106–107.

³⁷⁶ Kimutatás az MSZMP Központi Bizottságának 1962. augusztusi határozata alapján a Belügyminisztériumból leszerelt elvtársak polgári életbe történő elhelyezéséről. D. n. MOL XIX-B-1-aj 19. d.

³⁷⁷ A KEB 1962. augusztus 3-i ülése (16. jegyzőkönyv) MOL M-KS 932. f. Rákosi itthon maradt családtagjainak és kapcsolatainak az állambiztonsági szervekkel történő megfigyelése eredményeként az 1960-ban hazatért Gerő Ernővel találkozó, a belügyben és katonai vonalon dolgozó egykori ÁVH-sok, karhatalmisták „szektás ellenzékieké” váltak a kádári vezetés és állambiztonság szemében. 1961 augusztusában a Honvédelmi Minisztérium (HM) politikai csoportfőnökségén dolgozó néhány katonatiszt – Csémi Károly hadseregparancsnoki kinevezése elleni – fellépése, tiltakozása kapcsán szervezkedés vádjával többeket őrizetbe vettek. Menesztették Bartos Antal belügyminiszter-helyettest, leváltották Horváth Mihály tábornokot, Garamvölgyi Vilmos rendőr tábornokot és kizárták őket a pártból. Szalai József, Laáb Antal, Supka Kálmán alezredek és mások több évi börtönbüntetést kaptak, Dapsi Károly honvéd vezérőrnagy, politikai csoportfőnököt – a politikai közbeszédben a „szervezkedés vezetőjét” – leváltották. Bővebben: Rainer M. János: *Ki van ellenünk? Kis magyar katonai puccskísérelt, 1961.* In Rainer M. János: *Örvenhat után...* 92–114.

A kádári „felemás leszámolás” kapcsán a Belügyminisztériumból végül – egy kimutatás szerint – az 1962. augusztusi KB-határozat nyomán összesen 76 főt (nyugállományba került 12, míg a polgári életben helyezkedett el 64 fő) szereltek le, köztük al/osztályvezetőket, helyetteseiket, csoportvezetőket és operatív beosztottakat.³⁷⁸

4. A politikai rendőrség pártszervezeteinek irányító, ellenőrző szerepe

4.1. A politikai rendőrség és pártszervezetei egymáshoz való viszonya

Az állambiztonsági szervek pártirányítását és ellenőrzését – feltételezésem szerint – legközvetlenebb módon a politikai rendőrség pártszervezetei végezték. Az előzőekben megvizsgáltam a párt vezető testületeinek, a területi pártszerveknek, a politikai nevelő apparátusnak a szerepét, tevékenységét. Ebben a fejezetben az állambiztonsági szervekkel legszorosabb kapcsolatban lévő MSZMP szervezetekkel, a politikai rendőrség helyi pártszervezeteivel foglalkozom. Ezek és a II. Főosztály szakmai egységeinek a kapcsolatát, a pártirányítás és ellenőrzés gyakorlati megvalósulását a praktikum oldaláról vizsgálom.

A forradalom leverése után az állambiztonsági pártbizottság a megválasztása óta csak egyszer, az országos pártkonferencia határozatainak megvitatására ült össze, így ez a testület ekkor még ténylegesen nem ellenőrizte és vezette a pártszervezeteket. 1957 őszére a II. Főosztály valamennyi osztályán megalakultak az MSZMP pártalapszervezetei. Az állambiztonsági pártvégrehajtó bizottság tagjai túlnyomórészt a II. Főosztály parancsnokai voltak, akik szakmai elfoglaltsága – állítólag – akadályozta a pártbizottsági munkát. A politikai rendőrség pártszervezeteinek irányítása a fenti állapotok miatt gyakorlatilag lehetetlen volt, ezért 1957 szeptemberében javasolták, hogy a közbeeső pártbizottságon hozzanak létre függetlenített apparátust, és a titkár mellé négy függetlenített „pártmunkás” kerüljön. Felmerült az is, hogy a főosztályvezető legyen tagja a végrehajtó bizottságnak, de ezt az ötletet később elvetették. Mivel a titkári funkció sokáig nem volt betöltve, a politikai rendőrség pártszervezeteinél a „kibontakozás” folyamata nagyon lassú volt. A pártfunkció megbecsülése csekély volt, a párttagok passzívak voltak.

Biszkú Béla belügyminiszter a párt és a BM egymáshoz való viszonyát elemezve kiemelte, hogy nem szabad annak megtörténnie, hogy a párt (ismét) alárendeltségi viszonyba kerüljön a Belügyminisztériummal szemben: „A pártszervezetnek és a végrehajtó bizottságnak abból kell itt is kiindulni, hogy nem engedhető meg a népi demokratikus

³⁷⁸ Kimutatás az MSZMP Központi Bizottság határozata alapján a BM-ből leszerelt elvtársakról. 1962. augusztus 21. MOL XIX-B-1-aj 19. d.

rendszerben, hogy a pártvezetés, hogy a párt vezető szervei és az állambiztonsági szervek között a legkisebb nézeteltérés, súrlódás legyen. A pártnak tudatos, önkéntes alárendelésen való viszonya ne legyen az állambiztonsági szervezetekben dolgozók és a pártvezetés között.”³⁷⁹

Horváth Gyula főosztályvezető pedig arra panaszkodott, hogy őt, mint a politikai rendőrség vezetőjét, rendszeresen csak az utolsó pillanatban hívták meg a pártbizottsági ülésekre, sőt még az állambiztonsági pártbizottság küldöttértekezletére sem kapott meghívót, így nem is tudott róla. Ez utóbbi nehezen hihető, hogy egy olyan szervezetben, ahol több mint 90%-os a párttagok aránya, és az országos pártkonferenciára készülve sorra tartják a Belügyminisztérium különböző szervei a küldöttgyűléseket, az állambiztonsági szervek vezetője erről nem kapott tájékoztatást. Ugyanakkor önkritikusan Horváth beismerte, hogy a főosztály parancsnokaként ő maga sem szorgalmazta, hogy a szakmai értekezletekre meghívják a végrehajtó bizottság titkárait.³⁸⁰

Egy hónappal később a BM pártvégrehajtó bizottsága határozatot hozott az állambiztonsági pártbizottság pártszervezeteinek munkájáról és többek között megállapította, hogy a Politikai Nyomozó Főosztályon a „pártvezetés nem megoldott” és ezért mind a szakmai vezetőket, mind a BM pártbizottság végrehajtó bizottságát nagy felelősség terheli. A kritika elsősorban a pártvezetést érintette, az alapszervezetek munkáját elismerte a határozat: „A BM végrehajtó bizottsága gyengének tartja a politikai nyomozó főosztály végrehajtó bizottságának munkáját. A végrehajtó bizottságban olyan tapasztalt pártmunkások foglalnak helyet, mint Galambos elvtárs, Móró elvtárs, Komornyik (sic!) elvtárs és a többi elvtársak. Mégis elhanyagolták e fontos területnek politikai irányítását. Így a végrehajtó bizottság, illetve a pártbizottság munkája elmaradt az alapszervezetek tevékenysége mögött. A végrehajtó bizottság elismeri a Politikai Nyomozó Főosztály azon alapszerveit, akik kellő vezetés hiányában nehéz viszonyok között fáradságot nem ismerve szervezték a pártszervezeteket, irányították a politikai munkát.” A fenti problémák orvoslására ezért javasolták – az egy hónappal korábbi előterjesztéshez képest eggyel kevesebb – három függetlenített pártfunkcionáriust kellett beállítani és „a Politikai Nyomozó Főosztály pártbizottságát politikai vezető testületté kell átalakítani.”³⁸¹

Az alapszervezetek vezetőségeinek irányító, vezetői módszerét ugyanakkor nem könnyítette meg a párttagok nagy arányszáma, mert nem tudták ellátni az egész tagságot pártmunkával, így átlagosan – egy kimutatás szerint – csak a párttagság 25–30%-a végzett aktívan valamilyen pártfeladatot. 1958 februárjára az is kiderült, hogy nem jó az a módszer,

³⁷⁹ Jelentés a II. Főosztály pártszervezeteinek munkájáról. 1957. szeptember 24. BFL XXXV (29) 1957/a/3. ö. e.

³⁸⁰ Jegyzőkönyv a BM PVB 1957. szeptember 27-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/3. ö. e.

³⁸¹ A BM VB határozata a Politikai Nyomozó Főosztály pártszervezeteinek munkájáról. 1957. október 14. BFL XXXV (29) 1957/a/3. ö. e.

hogy minél több szakmai vezető legyen egyúttal pártszervezeti vezetőségi tag is, így javaslat született ezek „egyszerű” párttagokra történő „kicserélésére”.³⁸²

Az 1958. február 27-i kibővített³⁸³ BM pártbizottsági ülésen Biszku a politikai rendőrség pártirányításának elvi alapjait foglalta össze: „[...]legy kommunista legyen az bárhol, elsősorban párttag, másodsorban is párttag, kommunista és csak utána annak a testületnek a tagja [...] elsősorban kommunistának kell lenni és utána pol.[itikai] nyomozónak, rendőrnek és határőrnek. [...] a feladatok, amit a Politikai Bizottság meghatároz, az az egyes kommunistáknak is és a pol. nyom. állomány tagjainak, hogy úgy mondjam az asztalon lévő bibliának (sic!) kell lennie [...] a pol. nyom. főosztály és általában a Belügyminisztérium az a munkásosztálynak a fegyvere, és az egész dolgozó népnek a fegyvere szélesebb értelemben, és a párt vezetése politikai vonalon, eszmei vonalon mint minden állami szerv felé érvényesül és mivel a munkásosztály hatalmának a megvédésében a mi szerveinknek kiemelkedő szerepe van, ezért fokozottabban és fokozottan érvényesül a párt vezetése ezek felé a szervek felé. De politikai, eszmei vonalon. Tehát elvtársak ebbe az van benne, hogy nem mondják meg pl. mondjuk a pártszervek, hogy kit vegyenek őrizetbe, vagy pedig nem mondják azt meg, hogy hány évre ítélik el, ha már a dolgot tovább viszem a bíróságra, hogy hány évre ítélik el az egyes törvényekbe ütköző cselekményeket elkövetett állampolgárokat, legyen az politikai, stb., stb. A párt vezetése ilyen kérdésekben ott érvényesül, hogy ha észreveszi, hogy ezeknek a szerveknek a tevékenységében liberalizmus, eltorzulás van, hát akkor szóvá teszik. [...] és támaszkodva erre a határozatra, és azt elérve a párttagokon, a kommunistákon keresztül, hogy áthatja először a párttagoknak a munkáját ennek a határozatnak a szelleme és utána az egész állományt és nemcsak a pol. nyom. állományt, hanem az egész BM állományt, akkor ez a határozat el fogja érni a célját és erősödni fog a munkásosztály hatalma.”³⁸⁴

Az állambiztonsági munka néhány kérdéséről szóló 1957. decemberi PB-határozatnak a Politikai Nyomozó Főosztályon történő ismertetésére 1958 márciusában egy újabb kibővített pártbizottsági ülésen került sor, ahol részt vett Biszku Béla belügyminiszter, Péteri István az Adminisztratív Osztály osztályvezető helyettese, Kovács János a BM pártbizottság titkára, a pártbizottság tagjai, szakmai vezetők és instruktorok is. Hogy a BM pártbizottságon már decemberben ismertetett határozat miért csak három hónappal később került a politikai rendőrség pártbizottságának asztalára, nem tudni. Feltehetően ezt a fontos PB-határozatot fokozatosan akarták megismertetni a BM párttagságával, figyelve az esetleges reakciókat is.

³⁸² Jegyzőkönyv a II. Főosztály PVB 1958. február 10-i üléséről. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e.

³⁸³ A BM pártbizottság 1958. február 27-i ülésén részt vett Biszku Béla belügyminiszter, Földes László, Péteri István a KB Adminisztratív Osztályának helyettes vezetője. Jegyzőkönyv az MSZMP BM 1958. február 27-i kibővített pártbizottsági üléséről. BFL XXXV (29) 1958/a/ 2. ö. e.

Annyit mindenesetre tudunk, hogy ez után az ülés után a politikai rendőrség egész állománya előtt, tehát a pártonkívülieket is bevonva kellett ismertetni, míg a minisztériumon belül csak a párttagok taggyűlésein ismertették és vitatták meg a PB-határozatát. A politikai rendőrség pártvégrehajtó bizottságának titkára, Móró István felhívta a figyelmet arra az új állambiztonsági szemléletre, hogy nem csak a politikai rendőrség, hanem minden szerv és minden állampolgár felelős az ellenség elleni harc sikeréért, ezek együtt alkotnak egy állambiztonsági struktúrát: „az osztályellenség elleni harc egységes rendszert kell alakítson, nem szorítkozhat kizárólag a BM szerveinek feladataként, ebben a harcban helyet kap a rendőrség, honvédség, munkásőrség, és a kommunisták széles százezres tömegei, a pártonkívüli dolgozók milliói.” Ezek ismerős gondolatok, hiszen Kádár már hónapokkal korábban, a határozat politikai bizottsági vitája³⁸⁵ alkalmával felvázolta ezt az állambiztonsági szerkezetet.

Móró emlékeztetett arra is, hogy az állambiztonsági munkát a párt politikájának „szellemében” kell végezni, a pártszervezetek feladata, hogy az itt dolgozók ismerjék meg ezt a politikát, de nem csak nagy vonalakban, hanem részleteiben is. Ezért szükséges a politikai nevelő munka fejlesztése, a jobb és baloldali „torzításokkal” szembeni elvi harc „fokozása”. Ács Ferenc osztályvezető szerint a politikai felelősség egyformán érint mindenkit, de elsősorban a pártszervezetek vezetőit: „a pártbizalmiak lényegében a politikai helyettes szerepét töltik be, felelnek a munka során, ha torzítás mutatkozik, jelentsék felfelé, ha a szakmai munkában ilyen mutatkozik. Kell érvényesíteni ezt a felelősséget egész a pártcsoportokig, kollektív vonalon. A szakmai munkában pedig a pártos munkát kell érvényesíteni, állandóan a párt politikájának tükrében dolgozni, ahol nem érvényesül, a pártszervezet mondja meg.” Rajnai Sándor véleménye azt volt, hogy a párthatározat nemcsak fontos elvi kérdéseket, de gyakorlati problémákat is felvetett. Felhívta a figyelmet arra, hogy korábban előfordult, hogy befolyásolták az államvédelmi beosztottakat, és nem egységesen értékelték az ügyeket: „A régi elvtársak egy része ténylegesen hajlamos arra, hogy ha valamilyen ügy van, ha adminisztratív intézkedés folyik, hajlamos arra, hogy úgy mérlegeljen, milyen kategóriába tartozik az illető. Ez nem általános. Az ilyen légkör mérgező, a politikai nyomozó főosztály elvi egységét kezdi ki, fel kell lépni ellene. Finomabb megoldásokban is jelentkezik, pl. bizonyos dolgokat az elvtársak fülébe súgnak. Az ilyen problémák felélénkülése veszélyes kérdés.” Biszku pedig megismételte a BM februári kibővített pártbizottsági ülésén³⁸⁶ elmondottakat, illetve részletesen elmagyarázta az állambiztonság

³⁸⁴ Uo.

³⁸⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. december 17-én megtartott üléséről. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei...* 986–987.

³⁸⁶ Jegyzőkönyv a BM 1958. február 27-i kibővített pártbizottsági üléséről. BFL XXXV (29) 1958/a/ 2. ö. e.

pártirányításának gyakorlati határait: „Ez azt jelenti, hogy a párt nem szól abba bele, hogy kit, mikor, hogyan tartóztatnak le. Nem szól abba bele, hogy a vizsgálatot a törvényes kereteken belül saját felelősségük tudatában végig lefolytassák. Nem kapnak külön részutasításokat. Operatív kérdésekben a napi szervezeti intézkedésekbe a párt nem szól bele.”³⁸⁷

A politikai rendőrség pártbizottsága 1958 márciusában egy értekezletre hívta össze az összes kommunista szakmai vezetőt, a politikai rendőrség osztályvezetőit. A március 13-án megtartott PB ülésen a szakmai vezetés és az MSZMP helyi funkcionáriusai a politikai rendőrség pártszerveivel való együttműködés megjavításáról tanácskoztak. Móró István szerint a szakmai vezetőknek úgy kell a munkájukat megszervezniük, hogy a beosztottak számára egyértelmű legyen, hogy az adott kérdés megítélésénél az osztályvezető „pártos” szemszögből, a párt politikájának megfelelően foglalt állást, és ezt követeli meg a beosztottaitól is. El kellett érniük, hogy az állomány megértse, hogy munkájuk politikai munka, egyfajta politikai állásfoglalás. Szerinte az osztályvezetők legfontosabb feladata, hogy azok a beosztottak, akik eddig nem nyilvánítottak politikai véleményt, kilépjenek e pozícióból és minden politikai kérdésben állást foglaljanak. Móró véleménye szerint az osztályvezetők komoly segítséget tudnak nyújtani a pártfegyelem megszilárdításában, hiszen azok megkövetelhetik a beosztottaiktól az egyes pártrendezvényeken való megjelenést: „példamutató, aktív részvétellel vegyenek részt a szakmai vezetők a pártmegnyilvánulásokon, ne unatkozzanak, ahogy ez még megvan.” A vezetők kezében a másik eszköz a minősítési jogkör volt, de ekkor is a „pártos megítélést” kellett alkalmazni, azt a szemléletet, hogy az nem jó „ha valaki csak jó elhárító, mert sokkal jobb, ha valaki jó kommunista és azután jó elhárító.” Minden osztályértekezletre automatikusan meg kellett hívni a pártszervek, pártcsoportok vezetőit is. Móró szerint a személyzeti munka lehet az egyik olyan terület, ahol a szakmai vezetés szubjektívizmusát a pártszervek „kollektív tanácsa”, véleménye ellensúlyozhatja, kiegészítheti. Azzal a gyakorlattal pedig, hogy a szakmai vezetés az összes népszerűtlen intézkedés és feladat bejelentését a pártszervezetekre bízta, szakítani kell – érvelt Móró. Szerinte a – személyzeti munka melletti – másik terület, ahol a pártszervek segíthetik a szakmai vezetést, az a rendszeres, és állandó ellenőrzési feladatok átvállalása lehetne. Elsősorban a munkatervi feladatok számonkérése, a végrehajtás során előforduló esetleges lemaradások jelzése, vagy bizonyos adminisztratív feladatok elvégzése lehet egy-egy pártszervezet állandó „szakmai” munkaterülete. Ilyen feladat lehet az operatív nyilvántartás kezelése, a titkos ügykezelési munka is.³⁸⁸

³⁸⁷ Jegyzőkönyv a II. Főosztály PVB 1958. március 3-i üléséről. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

³⁸⁸ Jegyzőkönyv a II. Főosztály PVB 1958. március 13-i üléséről. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

Hazai Jenő véleménye szerint a kémelhárításnál nincsenek problémák, náluk minden lényeges megbeszélésen a párttitkár eddig is mindig részt vett, amikor pedig az egész évi munkát értékelték, akkor nemcsak a titkár, hanem az összes pártvezetőségi tag is jelen volt. Általában a párttitkár az egész személyi állományt érintő problémákról, a nagyobb akciókat érintő politikai természetű kérdésekről tájékoztatást kapott, és Hazai is aktívan részt vett ezeken a rendezvényeken. (Hazai az egyik legagilisebb osztályvezető volt ebben az időszakban Politikai Nyomozó Főosztályon.) Ugyanakkor megjegyezte, hogy nem tartja helyesnek, hogy a pártcsoporthoz meg tárgyaljanak operatív akciókat, ahogy a múltban néhány alkalommal már megtörtént. Elismerte, hogy területükön volt néhány olyan pártcsoport, ahol rendkívül formális volt a politikai tevékenység, volt olyan, ahol hat hónap után először ültek össze. Tapasztalata szerint azon múlt, hogy milyen volt egy pártcsoport tevékenysége, hogy milyen bizalmat választottak, mert ha szakmailag jól dolgozott, akkor a tekintélye folytán a pártmunkában is komoly eredményeket tudott elérni.³⁸⁹

Hazainak konkrét javaslatai is voltak a pártirányítás közvetlenebb, hatékonyabb megvalósítása érdekében. Egyrészt szerinte hasznos lenne, ha a végrehajtó bizottság rendszeresen (hat hetenként) összehívna az operatív osztályok vezetőit, és politikai tájékoztatást adna a nemzetközi és belpolitikai kérdésekről. Szerinte azt is meg kell határozni, hogy a pártbizottság milyen kategóriákig menjen el a közvetlen érintkezésben. Hazai nagyon fontos „láncszemnek” tartotta az alosztályvezetőket, szerinte hasznos lenne, ha a közbeeső állambiztonsági pártbizottság közvetlen kapcsolatot tartana az alosztályvezetőkkel. Azt is felvetette, hogy bizonyos „kategóriák” politikai irányítását a végrehajtó bizottság saját hatáskörébe kellene áttenni. Sajnos azt nem részletezte, hogy kikre gondolt, feltehetően egyes operatív szempontból fontos osztályok vezetőinek a végrehajtó bizottsággal való közvetlenebb kapcsolatát értette ez alatt.³⁹⁰

Kucsera László, az Ipari Szabotázs Elhárító Osztály vezetője egyet értett Hazaival abban a tekintetben, hogy szerinte sem jelent veszélyt a párttitkárok ellenőrző tevékenysége: „Hogy a vezetőség, a titkáraink milyen viszonyt alakítsanak ki, meddig kell és meddig lehet az osztály munkájának értékelésébe, ellenőrzésébe bevonni [...] bátrabban kell kimondani, ellenőrzési jogot adni a titkároknak. A gyakorlatban nem látok semmiféle veszélyt ebben. A mi vezetőségi tagjainak részt vesznek az osztályértekezleteken, az osztály egészét érintő problémák megvitatásában. A bizalmi részt vesz az alosztály értekezletén.” Móró erre úgy reagált, hogy a Belügyminisztérium pártszervezetei ugyan semmilyen formában nem léphetik túl a hivatali pártszervezet hatáskörét, de az ellenőrzés, és az hogy felsőbb pártszervez

³⁸⁹ Uo.

³⁹⁰ Uo.

fordulhat, ha problémát tapasztal, igenis a jogában áll. Joguk van panaszt tenni, és kivizsgálást kérni, de Móró azt is megjegyezte, hogy eddig a hivatali pártszervek által nyújtott lehetőségeket sem merítették ki. Valóban, kutatásaim során nem találtam az ellenőrzési jogkörből fakadó, valamely rendellenességnek a felsőbb pártszervek általi kivizsgálását kérő bármiféle adatot, utalást.³⁹¹

Pár hónappal később már egy jelentés arról számolt be, hogy a pártcsoportokban egyre többször vitattak meg szakmai kérdéseket, a pártcsoportbizalmik többsége ekkorra már megismerte az adott osztály szakmai munkáját, de még mindig nem alakult ki egységes álláspont, a „szakmai munka alátámasztásának” módszerei kapcsán.³⁹² 1958. június közepére azonban megszületett a pártcsoportok munkamódszereiről egy összegzés, mely a pártcsoportok öt fő tevékenységi területét határozta meg:

1. A politikai nevelő munka területén alkalomszerűen értékelték a párttagok tanulmányait, a tanulási fegyelmet, alkalmazhattak felelősségre vonást is. Emellett elméleti cikkek megvitatását, valamint az általános műveltség növelése érdekében színház, mozi, kiállítások látogatásának megszervezést is elvégezték.
2. Időnként meg kellett tárgyalniuk a fegyelmi helyzetet, egyénileg beszéltek a problémás beosztottakkal, és meg is bírálhatták őket.
3. A „szakmai munka alátámasztása” érdekében a pártcsoportok megtárgyalhattak szakmai jellegű problémákat (pl. a munkatervtől való lemaradás), valamint előadásokat szervezhettek, konzultációt tarthattak, megvitathatták az operatív munka és módszerek felhasználását, de párthatározatokat is ismertethettek.
4. A pártvezetőségek és a pártcsoportok kapcsolata során a titkárok végezték a pártcsoportbizalmik irányítását és beszámoltatták is őket. Az egyes pártcsoportokban a személyes, helyszínen történő ellenőrzéskor a titkárok részt vehettek a pártcsoport ülésein és kikérdezhették a párttagokat is.
5. A pártbizalmik három hetenként értékelték a szakmai és a politikai helyzetet és meghatározták a feladatokat. A fegyelmi jellegű ügyek tárgyalására meg kellett hívni a szakmai vezetőket. A választott pártszervek által hozott határozatokat mindenkor a pártcsoportbizalmikon keresztül kellett végrehajtani, valamint az alapszervezetek a „pártmunka eszközeivel” minden szakmai jellegű problémával foglalkozhattak.³⁹³

³⁹¹ Uo.

³⁹² A jelentés szerint a pártcsoportbizalmik mintegy 60%-a a forradalom előtt is, mint bizalmi dolgozott, 25–30%-uknak pedig soha nem volt korábban semmilyen pártmegbízatása. A II. Főosztályhoz tartozó alapszervezetekben összesen 167 pártcsoport működött. Jelentés a pártcsoportok munkájáról. 1958. május 10. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

³⁹³ Jelentés a pártcsoportok munkamódszereiről. 1958. június 13. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

Ugyanakkor a BM pártbizottságának egyes tagjai a pártszervek munkakörét egészen másként ítélték meg. Komornik Vilmos és Derzsi Sándor nem bontotta öt felé a pártcsoportok munkáját, mert szerintük a pártcsoportoknak a pártszervekben semmi más feladatuk sincs, mint az eszmei, politikai nevelő munka. Komornik szerint az a nézet, hogy van pártpolitikai munka, oktatás, propaganda, agitáció, rendezvények szervezése, és van e mellett még egy olyan külön munka is, amely a szakmai vezetést támasztja alá téves, mert a „pártnak nincs a keze megkötve, hogy csak ezt, vagy csak azt a feladatot végezheti el.”³⁹⁴

A belügyi pártszervek jogaira és kötelességeire vonatkozó PB-határozat gyakorlati végrehajtásáról az év végén készítettek összegzést. A kép változatos, több esetben nevetséges apróságok miatt akadozott a pártszervezetek ellenőrző és irányító tevékenysége. A II/5. alapszervezetben az osztályvezető és a párttitkár között egyszerű szervezeti kérdés miatt volt nehézkes az együttműködés. Az osztályvezető, Hollós Ervin szerint nem volt helyes, ha a hét egy meghatározott napján rendszeresen találkozott volna a titkárral, mert az lejáratja volna annak tekintélyét. Az osztályvezető szerint az volt a jó gyakorlat, hogy amikor a titkár akart, bemehetett hozzá. Ez a jó szándékú hozzáállás azonban oda vezetett, hogy az osztályvezető elfoglaltságai miatt a párttitkár szinte alig tudott a szakmai vezetővel találkozni. Ezért gyakorlatilag az alapszervezet vezetősége a szakmai vezetéstől függetlenül dolgozott, és ezt a rendszert azért sem módosították, mert az osztályvezető helyettes tagja volt az alapszervezet vezetőségének, így ez a kapcsolat – az osztályvezető szerint – pótolta a fenti hiányosságot. Egy másik alapszervezetben az a nézet terjedt el, hogy a pártszervezet egyfajta érdekvédelmi szervezet, mely a beosztottak érdekeit védte a szakmai vezetéssel szemben. Ugyanakkor a katonai elhárítás alapszervezetében az egyik vezetőségi tag, sőt maga a titkár is egyben a személyzeti ügyekkel foglalkozó tiszt is volt, így minden személyi kérdés megtárgyalásakor előzőleg megtanácskozták a javaslatot, mint pártvezetők, majd ugyanők javasolták kiadni a parancsot, mint az osztályvezetés tagjai. Igaz, az osztályvezető csak olyan személyi javaslatokat fogadott el az alsóbb szakmai vezetőktől, amelyekben már szerepelt a pártcsoportbizalmik véleménye is.

Megállapítható, hogy tehát nem is az elvi szabályozás, a PB-határozatok voltak azok, amelyek sok esetben meghatározták a pártszervek és a szakmai vezetés együttműködését, hanem a különböző technikai jellegű adottságok, a szervezeti összefüggések, és leginkább a személyi kapcsolatok befolyásolták a határozat érvényesülését a mindennapos gyakorlat során. Hasonlóképpen elmondható az is, hogy a párt és az osztályvezetők formailag betartották ugyan a PB-határozatát, ugyanakkor a kapcsolat érdemi részét megvizsgálva kiderül, hogy a pártvezetőségeknek sok esetben nem volt tekintélye a saját pártszervezetük

³⁹⁴ Jegyzőkönyv a II. Főosztály PVB 1958. május 13-i üléséről. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

előtt sem. Elsősorban azért, mert a szakmai vezetés általában a kevésbé sikerült feladatok elvégzésért az alapszervezeteket okolta, azokat tette felelőssé, ráadásul a gyakorlatban az is sokszor megtörtént, hogy a szakmai vezetés miután összeállította a feladatokat, azt tényként közölte a pártszervezettel, de a titkár véleményét még utólag sem vették figyelembe. Előfordult olyan eset is, hogy pártvezetőségi tagok úgy kerültek más pozícióba, hogy azt előtte a szakmai vezetés nem beszélte meg a pártvezetéssel, vagy az osztályvezető úgy adott ki fenyítési parancsokat, hogy azt nem beszélte meg az alapszervi párttitkárral, ami azért is volt kellemetlen, mert az egyik fenyített maga is pártvezetőségi tag volt. Általában a dicséretetek, jutalmazások és a káderkérdések esetében alakult ki a fenti gyakorlat. Ezért az volt a vélemény, hogy a pártvezetőségek csak a „fejbőlintáshoz” értenek.³⁹⁵

Sok helyen nem tekintették egyenrangú partnernek a pártcsoportbizalmit, vagy az alapszervi titkárt a szakmai vezetéssel, de az is előfordult, hogy ahol az alapszervi titkár szakmailag és ideológiailag is képzetesebb volt, mint a szakterület parancsnoka, ott a hatáskörüket túllépve, jogot formáltak maguknak szakmai kérdések eldöntésére és nyilvánosan bírálták a parancsnokot. A kölcsönös tájékoztatás hiányos volt, és több esetben előfordult, hogy a pártszervek vezetői és a parancsnokok közti viták a személyeskedésbe torkolltak. Előfordult olyan eset is, amikor az egész szakmai vezetés egyúttal az alapszervezet vezetőségének is tagjai voltak, így teljesen összekeveredtek a funkciók és feladatok.³⁹⁶ A jelentésnek ehhez a pontjához – ismeretlen szerző által – kézzel írt megjegyzés nagyfokú tanácsstalanságról árulkodik: „Mi a döntés a változtatást illetően?”³⁹⁷

Ugyanakkor a Belügyminisztérium végrehajtó bizottsága 1959 áprilisában a fentieknél sokkal pozitívabban értékelte az elmúlt másfél évet és megállapította, hogy az állambiztonsági pártbizottság és a BM pártbizottsága között javult a kapcsolat, de a differenciáltabb irányítás tökéletesítése, illetve a „szakmai munka pártpolitikai eszközökkel való biztosítása” érdekében szükségesnek tartott egy, az állambiztonsági szervek főosztályvezetőivel és a felsőbb illetékes pártszervekkel való tanácskozást.³⁹⁸

³⁹⁵ Jelentés a belügyi pártszervezetek jogairól és kötelességeiről szóló párthatározat végrehajtásáról. 1958. december 17. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e.

³⁹⁶ A Karhatalomnál 1960 márciusától a megyei pártbizottságok titkárai nem lehettek a megyei karhatalmi parancsnokságok tagjai. Jegyzőkönyv a PB 1960. március 21-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/226. ö. e.

³⁹⁷ Jegyzőkönyv a BM 1958. december 22-i végrehajtó bizottsági üléséről. BFL XXXV. (29) 1958/a/ 3. ö. e. Talán a fenti problémák orvoslásának szándékával nyújtotta be az Adminisztratív Osztály javaslatát a Titkársághoz, hogy az engedélyezze a KB AO, a Budapesti AO egy-egy tagjának, valamint egy megyei pártbizottság adminisztratív területen dolgozó munkatársának, hogy Péteri István vezetésével egy Szovjetunióbeli „tanulmányúton” a hadsereg, a belügyi- és igazságügyi szervek pártellenőrzésének szovjet mintáját megismerhessék. A javaslatot a Titkárság elvetette. Javaslat a Titkárságnak delegáció kiküldésére a Szovjetunióba. 1959. április 6. MOL M-KS 288. f. 30/1. ö. e.

³⁹⁸ A BM pártvégrehajtó bizottsága 1959. április 20-án hozott határozata. 1959. április 23. BFL XXXV (29/f.) 1959/2. ö. e.

Az 1959. októberi küldöttértekezleten, a beszámoló vitájának kapcsán Rusz Sándor az Operatív Technikai Osztály pártalapszervezete nevében arról panaszkodott, hogy a határozatok feldolgozására kevés idő jut. 1958-ban négy határozatot kellett gyors ütemben az alapszervezeteknek megtárgyalni, ami annyira leterhelte a pártszervezetet, hogy szinte nem is jutott idő a napi kérdések megvitatására. Felvetette az instruktorok kérdését is, azt, hogy jelenleg az osztálynak nincs instruktora, és amíg volt, addig sem látták túl sok hasznát, mert csak két-három havonként jött le az alapszervezetbe. Szerinte az sem helyes gyakorlat, hogy a szakmai vezetők tagjai a pártbizottságoknak, és mivel le vannak terhelve a szakmai feladatokkal és nem lehet őket pártmunkára használni. Ezért javasolta, hogy egyes, konkrét kérdések megvizsgálása kapcsán különböző bizottságokat hozzunk létre, és csak oda lehessen bevonni a szakmai vezetőket. Hollós Ervin az állambiztonsági munkamódszert elemezve kijelentette, hogy az lenne a helyes hozzáállás, hogyha: „úgy dolgoznánk, mintha nem lennének hatalmon.” Egyúttal megfogalmazta a politikai nyomozók skizofrén lelkiállapotát is. Szerinte az állambiztonsági és a pártpolitikai szemlélet ellentmond egymásnak, amit a napi munkájukban ugyanakkor össze kell egyeztetni: „Munkánk során sokszor két érzés és két szemlélet csap össze: egyik a tiszta operatív szemlélet, amely azt sugallja, miután egy, vagy sokszor másfél évig is dolgozunk egy-egy ügyön, hogy minél több őrizetbe vételt foganatosítsunk eredményképpen, a másik a politikai szemlélet, a Párt politikájának következetessége. Csak azokra sújtsunk le, aki megérdemli. Csak akkor vannak eredmények, ha a kettőt összekapcsoljuk. A párt politikája és az operatív munka nem ugyanaz, két különböző természetű munka, de végső soron együvé tartozik.”³⁹⁹

A pártszervezetek feladata nemcsak az volt, hogy pártpolitikai szempontból nevelje a beosztottakat, hanem az ellenőrzés és a számonkérés is. Az ellenőrzés egyik módszere volt – ahogyan azt Móró korábban javasolta – a szakmai egységek munkaterveinek kontrollálása, ami azonban nem volt általánosan elfogadott gyakorlat. Az sem volt egyértelműen meghatározva, hogy melyek azok a feladatok, amelyek az osztály pártvezetőségek, és melyek azok, amelyeket az alapszervezetek vezetőségének munkatervében kellett szerepeltetni. Ráadásul a szakmai munkaterv kidolgozását nem előzhette meg a pártszervezeté, mert a „pártmunkatervnek” nem lehetett más az irányvonala, feladat meghatározása, mint a szakmai munkatervnek. Ehhez viszont ismerni kellett volna az egyes osztályvezetőknek és parancsnokoknak a szakmai elképzeléseit, és magát az adott osztály munkatervét is.⁴⁰⁰

A pártszervezetek ellenőrzési mechanizmusának egyik formája az írásbeli beszámoltatás volt. További konkrét ellenőrzési metódus volt a pártszervezet kijelölt tagjai által a helyszínen

³⁹⁹ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről. MOL M-KS 288. f. 21/52. ő. e.

végzett csoportos brigádmunka is, az egyéni, vagy tömeges elbeszélgetés, a korábbi munkatervek és beszámolók számonkérése, de a pártbizottságok elé már egy olyan szerkesztett jelentés került, mely általánosított, és ezért gyakran eltávolodott a gyakorlati problémáktól. A pártapparátus és az alapszervezetek által gerjesztett bürokratikus káoszt, a határozatok, jelentések dömpingjét, illetve az értekezletek számának csökkentését is tervbe vették, annál is inkább, mert az az álláspont alakult ki, hogy a leghatékonyabb ellenőrzési mechanizmus a személyes, helyszíni ellenőrzés.⁴⁰¹ Egy végrehajtó bizottsági ülésen ki is fakadtak a bürokratikus irányítási stílus miatt: „Alig tudjuk rávenni őket arra, hogy egy kis gyakorlati munkát is végezzenek. Annyit értekeznek, hogy az sok. Tegnap volt az évi beszámoló értékelése és külön szóltam nekik, hogy kevesebbet beszéljete. Reggeltől-estig tartó értekezletek vannak. Az operativitás ott pizok gyenge lábon áll.”⁴⁰²

A pártszervezetek ellenőrző munkájuk során ún. brigádmunkával (tehát csoportos kikérdezős módszerrel) azt is kontrollálhatták, hogy egy-egy párthatározatot hogyan hajtott végre egy szakmai egység. Például a „belső reakció elleni harcról” szóló KB-határozatot minden osztályon, alosztályon felolvasták, és ugyan szó szerint nem emlékezett senki a határozat szövegére, de – állítólag – ennek szellemében végezték az egységek a szakmai munkát. Így az Operatív Nyilvántartó Osztályon (II/11.) külön szakmai egység alakult, hogy ki tudja mutatni a fő ellenséget, akik ellen a határozat értelmében harcolni kellett. Ebben II/11. alapszerv és a pártcsoportok is kivették a részüket, a tagságot rendszeresen oktatták, hogy milyen módon kell differenciálni, hogy valóban azok kerüljenek a nyilvántartásba, akiket a határozat is oda szánt. A Szabotázselhárító Osztályon pedig a pártcsoport javaslata alapján távolítottak el fontosabb beosztásokból „osztályidegen elemeket”. A pártalapszervezetek kommunisztái ugyan elsősorban az erkölcsi és politikai helyzet megszilárdításában, a határozat „politikai kihatásainak, célkitűzéseinek megértésében” vették ki a részüket, de – mint fentebb láthattuk – eközben szakmai kérdésekben is döntöttek.⁴⁰³

4.2. A politikai rendőrség pártszervezeteinek állambiztonsági tevékenysége

Az előző alfejezetben a politikai rendőrség pártszervezetei és az állambiztonsági szervek kapcsolatának vizsgálatakor is érintettem már azt a – bevezetőben is megfogalmazott –

⁴⁰⁰ Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1960. január 8-i üléséről. BFL XXXV (29) 1960/a/2. ő. e. 17. d.

⁴⁰¹ A II. Főosztály pártbizottságának javaslata az 1960. február 1–július 31-i félévi munkatervre. 1960. január 14. BFL XXXV (29) 1960/c/2. ő. e.

⁴⁰² Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1960. január 22-i üléséről. BFL XXXV (29) 1960/a/2. ő. e. 17. d.

⁴⁰³ Jelentés a „belső reakció” elleni harc néhány kérdéséről hozott párthatározat végrehajtásáról. D. n. MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e.

kérdést, hogy vajon a párt testületeinek „csak” azt kellett figyelniük, hogy az állambiztonsági szervek az aktuális, a párt által meghatározott irányvonal szerint tevékenykednek-e, vagy ezen túlmenően a „szakmai”, állambiztonsági munka ellenőrzése, irányítása is a feladatuk volt?

Az MSZMP BM Intéző Bizottságának 1957. május közepi jelentése az állambiztonsági szakmai munkát elemezve megállapította, hogy a politikai nyomozások addigi felszínes tevékenységét, a mély felderítő, operatív munkának kell felváltania, beépülve az ellenséges gócbokba, minőségileg emelve az operativitás színvonalát. A jelentés vitája kapcsán azonban elhangzott, hogy a pártszervek szereptévesztésben vannak: helytelen és káros az a megközelítés, ahogyan állambiztonsági szakfeladatokat az IB kritizál, bírál. A szakmai munka irányainak meghatározása a KB, vagy a BM szakmai vezetésének a feladata, de nem a pártszervezeteké – hangzott el.⁴⁰⁴

Ugyanakkor az MSZMP belügyi pártszerveinek pártcsoportjai részére – az előző alfejezetben már ismertetett – módszertani sillabusz, a pártszervek öt fő feladatainak egyikeként, a pártszerveknek a politikai rendőrség szakmai munkájának segítségét jelölte meg. Egy 1959. november végi – a megyei adminisztratív főelőadók és a megyei BM szervek párttitkárainak értekezletére készített – beszámoló szerint a területi pártszervezetekkel ellentétben a belügyi szerveknél a parancsokat, utasításokat nem volt szabad bírálni,⁴⁰⁵ ugyanakkor a pártszervektől mégis elvárták, hogy segítő szándékú, „pártszerű” bírálattal és önbírálattal segítsék a szakmai munkát. Ennek a kényes egyensúlynak a megtalálása az egész korszakon végighúzódó probléma volt, csak úgy mint a pártszervezetek részvétele a belügyi, szakmai, adott esetben állambiztonsági munkában. A pártszervezetek a nagyobb jogkörrel nagyobb felelősséget is kaptak – a beszámoló szerint – mert most már nem csak az utasítások, parancsok megvalósítását kellett segíteniük, hanem a végrehajtás sikerességéért is feleltek. Ugyanakkor a pártszervezetek nem tárgyalhatták „plénumokon” az állambiztonsági szervek titkos módszereit (kémelhárítás, hírszerzés, operatív technika, fegyverzet), arra volt csupán lehetőségük, hogy a pártszervezet titkára „ismerje a leglényegesebb dolgokat”, de a titoktartás órá is vonatkozott.⁴⁰⁶

Az állambiztonsági pártbizottság pártvégrehajtó bizottsága 1959 decemberében megvitatta „Az állambiztonsági munka segítése a pártpolitikai munka eszközeivel” című jelentést, mely sok ismétlés mellett néhány új gondolatot is tartalmazott. Megfogalmazták a Politikai Nyomozó Főosztály pártszervezeteinek kettős feladatkörét: egyrészt a politikailag „tisztánlátó”, elvhű, a párt és a kormány határozatai alapján dolgozó kommunisták

⁴⁰⁴ Jegyzőkönyv a BM IB 1957. május 17-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/2. ő. e.

⁴⁰⁵ „A BM szervei fegyveres testületek. Munkájukat parancsok és szabályzatok határozzák meg, amelyeket nem szabad bírálni.” A Titkárság 1958. április 24-i határozata. MOL M-KS 288. f. 7/26. ő. e.

nevelésének programját, valamint az állambiztonsági munka bátrabb, kezdeményezőbb, határozottabb értékelésének, elemzésének igényét. Ezért ismételten felhívták a figyelmet a párthatározatok megvitatásának, elemzésének fontosságára, arra, hogy ezek nemcsak az alapszervezetek kommunista beosztottai, de – és ez új elem – a pártonkívüliek előtt is ismertek legyenek. Ugyanakkor hiába vázolta fel a szakmai vezető a vezetőségi üléseken azokat a feladatokat, amelyeket az alapszervezet kommunistáinak kellett volna megoldaniuk, mire ezek a szempontok „lekerültek” az egyes pártcsoportokba, legtöbbször egyszerű szervezési feladattá változtak. Általános vélemény volt az is, hogy a szakmai munka „alátámasztása” és az ún. pártmunka két különböző dolog. E szerint a „pártmunka” csupán a pártrendezvények megszervezése és az egyes felülről kapott pártfeladatok végrehajtása volt. Ahogyan megfogalmazták: „nem a parancson kell vitatkozni, hanem a parancs végrehajtásának leghatékonyabb módjáról.” Ez utóbbi jelentette a szakmai munka segítségét, „alátámasztását”. Ugyanakkor kevés volt az olyan pártbizalmi, aki az osztályvezetővel történt beszélgetés után, világosan látta volna, hogy „pártvonatkozásban” milyen intézkedéseket kell tennie, hogy elősegítse a parancs leghatékonyabb politikai hatását. Kovács Istvánné minisztériumi pártbizottsági tag szerint: „A pártvezetőségnek, a párttitkárnak sokkal jobban, részletesebben kell ismerni a parancsokat, utasításokat, azokat az elgondolásokat, amik a parancs meghozatalában a vezetőkben megvoltak. Itt van a hiba, nincs eléggé megbeszélve, nincs eléggé összehangolva, így nem tudják a pártmunka eszközeivel lényegében alátámasztani, segíteni ezeknek a parancsoknak végrehajtását. A pártszervezetek segítségének hatékonysága csak a kettő összefüggésében lehetséges, ha a parancsok végrehajtása a párthatározatok szellemében szív ügye a pártszervezeteknek, annak tekintik és elősegítik azt, s a parancsok és utasítások a párt közvetlen irányításával történnek.” Komornik Vilmos leegyszerűsítette a kérdést, szerinte a szakmai vezetés túlnyomórészt utasításokkal, parancsokkal, míg a pártszervezetek a nevelés módszerével dolgoznak.⁴⁰⁷

A kommunista szakmai vezetőkől elvárt magatartásformát, a parancsnokok helyes vezetői „kódexét” is összefoglalta a BM pártvégrehajtó bizottsága. E szerint az egyszemélyi parancsnoki felelősséget, a kollektív tanácskozással kell kiegészíteni, a szakmai vezető: „nemcsak a legjobb szakmai irányító, de a legaktívabb párttag is legyen!”⁴⁰⁸

Az állambiztonsági munkát értékelő PB-határozat végrehajtásáról 1960 januárjában készített beszámoló vitája során fogalmazódott meg először, hogy 1959 vége, illetve 1960

⁴⁰⁶ Beszámoló a megyei adminisztratív főelőadók és a megyei BM szervek párttitkárainak értekezletére. 1959. november 25. MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.

⁴⁰⁷ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1959. december 8-i üléséről. BFL XXXV (29) 1959/c/2. ő. e.

⁴⁰⁸ A kommunista parancsnokok szerepe a pártszervezetek politikai munkájában. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1960. január 22-i üléséről. BFL XXXV (29) 1960/a/2. ő. e. 17. d.

eleje tulajdonképpen egyfajta útkeresés az állambiztonsági szervek, illetve a vezetőik és a pártszervezetek számára. Megállapították, hogy mostanra a párt politikai irányításának új elveit a belügyi állomány nagy többsége elfogadta, és most már nem az elvek megértetése, tudomásul vétele, hanem ezeknek az elméleti szabályozóknak a gyakorlati végrehajtásban való átültetése folyik, a viták azok alkalmazása körül, a helyes módszerek, és tennivalók körül zajlanak: „Van egy csomó értelmetlenség a párt vonalának gyakorlati végrehajtásában. Az elveket már értik az elvtársak, a gyakorlati végrehajtásban azonban különböző hibák vannak. A pártszervezetek nem elemzik eléggé ezt a helyzetet, a kommunista parancsnokok felé nem lépnek fel kellően, ha hiba van. [...] Azok a hibák, amik 1957–58-ban, illetve 58 elején meg voltak, ma nincsenek, a mostani hibák megjelenési formái az útkeresésben vannak, nem az elmélet nem elfogadásában.” Ilyen hibák lehettek: a helytelen beszerzési gyakorlatok, vagy amikor egy sikertelen beszerzés után „bosszúból” adminisztratív intézkedéseket foganatosítanak az egyébként lojális állampolgárral szemben, vagy a nyilvántartás anomáliái és így tovább. Kovács János a BM pártbizottság titkára – új gyakorlati módszereket keresve – a hatékonyabb és eredményesebb kapcsolatrendszer kialakítása érdekében, az egyes állami vállalatok és minisztériumok pártszervezeti vezetőinek újévi képes üdvözlőlapot küldött. Felmerült az is, hogy több jogot kellene adni a pártszervezeteknek, mert „a szakmai vezetéstől a pártvezetés le van maradva”.⁴⁰⁹

A belügyminisztériumi pártszervezetek ellenőrző munkájuk során, a PB-határozatokban meghatározott feladatkör kitöltésével, annak megfogalmazásával küszködtek. Folyamatosan napirenden volt a pártszervezetek szerepének értelmezése, az hogy munkájuk során meddig mehetnek el a szakmai munka bírálatakor, hiszen a parancsok, utasítások kiadása előtt nemcsak az első titkárral, de a pártvezetőséggel is meg kellett (volna) vitatni azokat, viszont a szakmai vezetők részéről ezzel szemben továbbra is erős ellenállás mutatkozott, mert szerintük a pártszervezetek szerepe csak az állomány politikai, erkölcsi nevelésére szorítkozhat. Ráadásul Biszku a Politikai Nyomozók Országos Értekezletén hozzászólásában alaposan elbizonytalanította – PB-határozatokban megszabott jogkörük érvényesítésén fáradozó – belügyi pártszervek vezetőségét: „De elvtársak a pártszervek munkáját mi tartjuk meg azon a színvonalon és területen ahová azt a Központi Bizottság meghatározta. Azt kérjük az elvtársaktól, hogy a pártszervezetek politikai szervek legyenek és ne essenek abba a hibába, hogy »jobban alátámasszák a munkát«, hogy ugyanazokat a feladatokat más módon, a pártszervek jellegéből adódik ez, megismétlik a párttaggyűléseken, erre nincs szükség. Ilyen helyen, mint a minisztérium – a BM szervek, a pártszervek elsősorban oktató – nevelő

⁴⁰⁹ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1960. február 2-i üléséről. BFL XXXV (29) 1960/c/2. ő. e.

munkával foglalkozzanak alaposabban, magas színvonalon ismerjék a párt általános politikáját.” A BM pártbizottságán azonban úgy gondolták, hogy az állomány felkészítéséhez, neveléséhez elengedhetetlen a munkafolyamatok ismerete is, ezért felkérték a minisztert, a miniszterhelyetteseket, az egységes álláspont kialakítására. Egy, a minisztériumi pártszervezetek munkájáról készített vitaanyagban pedig a BM pártbizottsága válaszolt Biszku beszédére, és visszautasították a fenti vádakát: „A Belügyminisztérium Párt-Végrehajtó Bizottsága ellene volt és van minden olyan törekvésnek, amely a szakmai feladatok 'alátámasztására' vagy, 'duplázására' irányul, vagy az állomány megismerésén túl olyan dolgokba kívánnak betekintést nyerni, melyekhez semmi közük és amelyek megvédése érdekében éppen a pártszervezeteknek is vannak feladataik (konspiráció, stb.). Továbbá óva intettük és intjük a pártszervezeteket, hogy átvegyék a parancsnokok hatáskörét vagy felelősségét.”⁴¹⁰

A BM pártbizottsága 1960 májusában megvizsgálta a kommunista parancsnokok és a pártszervezetek politikai tevékenységét és megállapította, hogy a pártszervezetek nem éltek a nekik biztosított jogosítványokkal, egyfajta útkeresés, bizonytalanság jellemezte a tevékenységüket. A „Hogyan tovább?” kérdésre nem találták a megfelelő választ. A pártszervezetek munkájának eddigi „szűkebb” értelmezése helyett, egy „tágabb” értelmezést kell alkalmazni – állapította meg a belügyi pártbizottság határozati jelentése. Egyes parancsnokok ugyanis lebecsülték a pártszervezetek szerepét az intézkedések végrehajtásában, azok előkészítésébe a pártbizottságokat nem vonták be. A pártszervezetek tevékenysége – szerintük – csupán a „szakmai munka alátámasztására” szorítkozott, vagyis arra, hogy a parancsokat, már a megjelenésük után, magyarázzák, értelmezzék az állomány előtt, vagyis egyfajta „hagyományos” pártpolitikai nevelő, propagandatevékenységet értettek a pártszervek munkaköre alatt. A döntések előkészítésébe, a parancsok, az intézkedések kimunkálásába semmiféle beleszólást nem engedtek. Ezzel szemben állt a BM pártbizottság véleménye, mely azt bizonygatta, hogy nem lehet sikeres az adott parancs melletti érvelés, mozgósító propaganda, ha nem ismerik a pártszervek az adott intézkedést kiváltó okokat, a szakmai munka gyakorlati lépéseit, adott esetben a szűkebb szakterület problémáit. Ezért van szükség a pártszervezetek politikai tevékenységének kiszélesítésére, mert az a tapasztalat, hogy az MSZMP határozatainak elvei a gyakorlati munkavégzés során eltorzultak, és azokat sok esetben helytelenül hajtották végre az egyes szervezeti egységek.⁴¹¹

⁴¹⁰ Vitaanyag a BM pártszervezetek munkájáról. 1960. május 10. MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e.

⁴¹¹ A BM pártvégrehajtó bizottság határozati javaslata a kommunista parancsnokok szerepéről és a pártszervezetek politikai tevékenységéről. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1960. május 13-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e.

Kovács János a BM pártbizottság első titkára szerint: „...a pártbizottságok túlmentek ma már csak az oktatás és nevelés kérdésén. Többre képesek. Azzal, hogy segítik a szakmunkát – mi úgy látjuk – nem akarják kivenni a szakmai parancsnokok kezéből a felelősséget, illetve nem akarják magukra vállalni.” Biszku Béla belügyminiszter később elismerte a problémát, szerinte is alárendelt szerepet tulajdonítottak a politikai nyomozó osztály vezetői a pártszervezeteknek, mert „...elsősorban nem, mint kommunisták dolgoztak, hanem, mint szakmai vezetők, parancsnokok.” Garamvölgyi Vilmos miniszterhelyettes is azt kifogásolta, hogy hiába kiváló szakmailag egy parancsnok, ha tevékenysége nem segíti a párt politikáját, „ha a politikai végrehajtás nem jó.” Véleménye szerint ez a vezetőktől függ, hogy mit vitat meg a pártszervezettel, de a vitába csak a párttitkárt, a vezetőség tagjait érdemes bevonni, az egész pártszervezetet nem. Persze elismeri, hogy van ilyen igény, mert egyes osztályvezetők szívesen megosztanák a felelősséget a pártszervezetekkel, de ez szerinte nem helyes. Ugyanakkor volt olyan vélemény is, amely szerint egyes pártszervezetek nem voltak megfelelő politikai partnerei a parancsnokoknak, mert a pártvezetés nem tudott érdemben olyan segítséget, jelzést adni, amiért érdemes volt meghallgatni őket. Erre magyarázat lehet az a többek által is felvetett probléma, hogy a szakmai vezetés a pártbizottság előtt, ahogyan egy BM végrehajtó bizottsági ülésen megfogalmazták: „elkonspirálta”, hogy miről lesz szó az értekezleten, így azok nem tudtak felkészülni arra.⁴¹²

A BM pártvégrehajtó bizottsága az 1960. június 1-jén hozott határozatával kívánt pontot tenni a pártszervezetek és a (kommunista) parancsnokok hatáskör-értelmezési vitájára: „A Pártbizottság úgy látja, hogy a pártszervezetek részéről nem a szakmai munka alátámasztására, a feladatok megismétlésére van szükség, hanem arra, hogy a szakfeladatokat magas politikai szinten világítsák meg. Sokoldalúan, az összefüggések megmutatásával magyarázzák, s ezáltal teremtsék meg a végrehajtáshoz szükséges politikai légkört, kommunista elszántságot, biztosítsák a napi tevékenységben is a tudatosságot.”⁴¹³ A pártszervezetek feladatkörének ez a fajta leírása, egyszerre ellentétes az 1956 előtti, ún. „tiszta pártmunka” ideáljával, amikor a pártszervezetek csak és kizárólag pártfeladatot (oktatás, nevelés, propaganda) végezhettek, a szakmai kérdésekbe semmiféle beleszólásuk nem lehetett, de ellentétes volt azzal a felfogással is, mely szerint a pártszervezetek csak a megszüntetett politikai osztályok nevelő funkcióit vették át. A fenti idézet egy olyan újfajta szerepkört, újfajta pártmunka stílust írt le, amely szerint a pártszervezetek, illetve a vezetőségek tagjai ugyan hozzá szólhattak a szakmai kérdésekhez, de csak a célokat, az irányokat, az okokat elemezheték, illetve azt, hogy a megoldás, a végrehajtás módja hogyan

⁴¹² Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1960. május 13-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e.

szolgálhatja a párt érdekeit, de a parancsok tartalmát nem bírálhatták.⁴¹⁴ Értelmezésem szerint tehát a pártszervezeteknek a megközelítésbeli különbségeket kellett érzékeltetni a politikai rendőrség egy-egy alapszervi, vagy osztálypártszervi gyűlésén, ez lett a pártirányításban betöltött új feladata. Mindenesetre a félreértések és hatáskörtúllépések ideális terepe volt ez a vezetési, irányítási stílus és a napi gyakorlatban rengeteg konfliktuslehetőséget rejtett magában. Előfordulhatott az is, hogy a pártszervezet nem tudta az általa célravezetőnek vélt eszközről, vagy módszerről – „pártszerű keretek közt” – meggyőzni a parancsnokot, de az így kiadott utasítást, vagy parancsot akkor is támogatni kellett, bár ebben az esetben élhetett a magasabb pártfórumhoz, vagy a miniszterhez való fordulás jogával. Amennyiben a tagságból hiányzott a parancsot létrehozó politikai indok felismerése, megértése, hiányzott a politikai meggyőződés, és csak kötelességtudatból, adminisztratív érdekből végezték el a feladatot, a pártszervezeteknek akkor is meg kellett próbálni akár az érzelmekre is hatva meggyőzni az állományt. Ugyanakkor nehezen lehet eldönteni, hogy nagyfokú naivitás, vagy valódi hit, kommunista meggyőződés mondatja a következőket egy beszámoló készítőjével: „jó politikai munkával az emberek szívével is el lehet fogadtatni a parancsot.”⁴¹⁵

A BM PVB június 1-jei határozata II. Főosztály pártbizottságán még az év vége felé is komoly vitákat váltott ki, különösen a „szakmai munka alátámasztása” kifejezéssel nem értettek egyet. Elhangzott, hogy a pártszervezeteknek nem „alátámasztani”, hanem elősegíteni kell a parancsok végrehajtását és e között, valamint a pártpolitikai munka között nincs alá- és fölérendeltségi viszony, mindkettő egyforma jelentőségű, illetve ez egy és ugyanaz: „A szakmai munka alátámasztását illetően, valóban ha nézzük az egészet, tartalmában nem eléggé pontos a kifejezés. Arról van szó, hogy a feladat egy: az illető területen, a II. Főosztály területén a feladatokat végrehajtani. A cél is egy. Ez a meghatározás kettéválasztja a kettőt [...] nincs alárendeltség, s a pártszervezet minden erejével vegyen részt a feladatok végrehajtásában. Nincs sem egyiknek, sem másíknak egyik sem alárendelve.”⁴¹⁶

Az év végén tárgyalta meg a politikai rendőrség pártvégrehajtó bizottsága a politikai nyomozó munka egyik legspeciálisabb területének, a hálózattartó operatív beosztottak ügynökséggel kapcsolatos tevékenységét. Első ránézésre semmi keresnivalójuk nem volt a pártszervezeteknek ebben a kifejezetten szakmai, és nagy konspirációs fegyelmet igénylő

⁴¹³ A BM pártvégrehajtó bizottság határozata a pártszervezetek munkájáról és a kommunista parancsnokoknak a pártszervezetek politikai tevékenységében betöltött szerepéről. 1960. június 1. BFL XXXV (29) 1960/a/3–4. ö. e.

⁴¹⁴ Beszámoló az 1960. július 15-én tartandó adminisztratív főelőadói értekezletre. 1960. július 13. MOL M-KS 288. f. 30/19. ö. e.

⁴¹⁵ Az MSZMP KB Titkárság 1958. április 24-i, a belügyi pártszervek jogairól és kötelességeiről szóló határozata végrehajtásának állása és a parancsnokok szerepe a pártpolitikai munkában, a BM pártbizottság 1960. június 1-jei határozata alapján. D. n. MOL M-KS 288. f. 30/3. ö. e.

⁴¹⁶ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1960. november 1-i üléséről. BFL XXXV (29) 1960/c/2. ö. e.

területnek a vizsgálatánál, ráadásul – ahogyan a jelentést elkészítő Komornik Vilmos is megjegyezte – a pártszervezeteknek ebben a kérdésben kevés tapasztalatuk volt. Ugyanakkor előfordult, hogy egyes pártcsoportok megvitatták egy-egy „jó beszerzés” előkészítésének és végrehajtásának tapasztalatait, bizonyos ügynökök vezetése során felmerült jó és rossz tapasztalatokat. Értelemszerűen ez akkor volt csak lehetséges, ha egy pártcsoport tagjai dolgoztak egyazon ügyön, így nem merülhetett fel a dekonspirálódás veszélye. Ez azonban ritka esetnek számított, így az ügynökséggel folytatott szakmai munka politikai eszközökkel történő segítésének más módját kellett kitalálni. Komornik véleménye szerint azonban bizonyos szakmai hiányosságok mögött nagyrészt politikai szemléletbeli fogyatékoságok voltak, amelyeket politikai nevelő munkával orvosolni lehetett. De mik voltak ezek a hibák? Egyrészt az, hogy az operatív tisztek nem kellő elméleti felkészültséggel vezették az ügynökséget és előfordult, hogy azok „elbizonytalanították” őket. Ráadásul több esetben az ügynök jobban, részletesebben volt tájékozódva, mint a tartótiszt. Így tehát a pártszervezetek feladata az operatív állomány politikai nevelő munkájának fokozása volt, az elméleti felkészítés, és nem csak azért, hogy „védjék” a politikai nyomozókat a káros nézetekkel szemben, hanem azért is, hogy ők is kellően orientálni, hatni, nevelni tudják ügynökeiket, hálózatuk tagjait. Ezeken kívül Komornik kezdeményezte olyan „hálózattartó munkaközösségek” létrehozását is, amelyekben egy adott pártszervezet vezetői és szakmai parancsnokok elemezték az esetleges szakmai hiányosságok politikai okait, és amennyiben lehetséges volt, a konspiráció betartása mellett, alapszervezetekben és pártcsoportokban is megvitatták azokat.⁴¹⁷

1961 márciusában a II/10-es Osztály alapszervezeteinek munkáját tárgyalta meg a politikai rendőrség pártvégrehajtó bizottsága. Ez egy technikai, segéd operatív osztály volt, munkatársai többek közt a telefon lehallgatásokat, figyeléseket, fotózást végeztek. A II/10. pártalapszervezetét 1959 őszén decentralizálták, melyet a kisebb szakmai egységek szerint pártalapszervezetekre osztottak, és ezeket az osztály pártvezetőség fogta össze és irányította. A pártszervezet a szakmai munka segítése érdekében az osztály pártvezetőség egy-egy szakmai területért (reszort) felelős tagja rendszeresen részt vett az osztályvezető, osztályvezető helyettesek, alosztályvezetők szakmai megbeszélésein, és azok elsősorban a személyi kérdések elbírálásában, de adott esetben szakfeladatok elvégzése előtt is kikérték a reszortfelelősök véleményét. A valódi „frontvonal” azonban nem a II/10. Osztály szakmai vezetése és a pártvezetőség között, hanem az osztály és a többi operatív osztály vezetősége között húzódott. Mivel a II/10. technikai „kisegítő” kiszolgáló feladatokat látott el, ezek

⁴¹⁷ Hogyan segítsék pártszervezeteink az ügynökséggel folytatott munkát? Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1960. december 23-i üléséről. BFL XXXV (29) 1960/c/2. ö. e.

„megrendelése” és a végrehajtás kapcsán elég gyakoriak voltak a súrlódások. Az operatív osztályok igényei és a II/10-es Osztály lehetőségei sokszor nem találkoztak. A pártszervek az összetűzések kezelésében, kanalizálásában játszottak nagyobb szerepet, valamint a fecsegés, a konspirációs fegyelem megerősítése kapcsán kellett a pártszerveknek nevelő jellegű előadásokat, megbeszéléseket tartaniuk, és az osztályon alkalmazott mérnökök szakmai gőgjét, felsőbbrendűségükbe vetett hitét kellett (volna) megváltoztatniuk. A szakmai munka segítségét jelentette, hogy a pártszerveknek kellett olyan apróságokra is felhívniuk a figyelmet, hogy az operatív tisztek ne fotóztassanak feleslegesen, vagy hogy a lehallgató berendezést ne a legdivatosabb táskába helyezték el, vagy hogy egy lehallgató „poloska” kábelezését alaposabban rejtsek el, és ne homokot szórjanak rá, ha egyébként a környéken nincs is homok...⁴¹⁸ A kémelhárító osztályon pedig az alapszervi párttitkár konkrét „segítséget” is nyújtott: több esetben jelen volt egy-egy titkos akció végrehajtásánál.⁴¹⁹

4.3. Pártfegyelmi ügyek a Politikai Nyomozó Főosztályon

A politikai rendőrség pártszervezeteinek fentebb bemutatott tevékenységei mellett – a pártirányítás és ellenőrzés szempontjából – az egyik legmeghatározóbb feladatuk, a pártfegyelmi jogkörrel való rendelkezés volt. Minden alapszervezet rendelkezett legalább egy fegyelmi előadóval, illetve bizottsággal, de az alapszervezetek is taggyűléseiken rendszeresen foglalkoztak az állomány fegyelmi helyzetével. A pártszervezetek elsődleges feladata a fegyelemsértések megakadályozása volt, melyet egyéni foglalkozással, beszélgetéssel, illetve a „kollektíva erejével” kellett (volna) biztosítani, és a helytelen magatartást tanúsító párttagot a kommunista erkölcs szerinti helyes útra visszavezetni. A pártvezetőségek a fegyelmi helyzet szakmai értékelésében is részt vettek és fordítva, a pártszervezet vezetősége értekezleteikre meghívhatta azokat a szakmai vezetőket, akiknek a területén a folyamatos fegyelemsértések történtek. Ilyenkor megtárgyalták a szakmai vezetéssel az adott szervezeti egység problémáit.

A II. Főosztály Fegyelmi Bizottságát 1958 folyamán bővítették és a korábban két-három fővel működő testület öt bizottsági taggal, kettő póttaggal és négy ún. aktíva segítségével végezte munkáját.⁴²⁰ 1958 őszén a politikai rendőrség Fegyelmi Bizottsága

⁴¹⁸ Hogyan segíti a BM II/10. Osztály pártszervezete a szakmai munkát, különös tekintettel az operatív technika fejlesztésére és a technikai eszközök jobb felhasználására. 1961. március 10. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1961. március 14-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/c/22. ő. e.

⁴¹⁹ A II/2. pártszervezet politikai nevelő munkájáról, különös tekintettel a pártegység megszilárdítására. 1961. április 12. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e.

⁴²⁰ A BM Fegyelmi Osztályának a II. Főosztályon dolgozó Fegyelmi Bizottsága (egy-egy dokumentumban: Csoportja) mellett a II/9. Osztályon egy függetlenített fegyelmi előadó végezte a politikai rendőrség állományának fegyelmi ügyeit. 1962 nyarán egy olyan javaslat született, hogy ezeket, valamint a BM egyéb szerveinél működő Fegyelmi Csoportokat a BM Fegyelmi Osztálya keretén belül összevonják és két alosztályt

megvizsgálta a Belügyminisztériumból fegyelmi úton elbocsátott személyek ügyeit, abból a szempontból, hogy ezekben az esetekben a szakmai fegyelmi vizsgálattal párhuzamosan sor került-e minden esetben pártfegyelmi eljárásra is? A megvizsgált 25 fegyelmi ügyből csak 18 esetben – tehát nem minden alkalommal – követte a szakmai fegyelmi eljárást a pártfegyelmi. Az illetékes alapszervezetek 15 esetben a pártból való kizárást, egy alkalommal szigorú megrovást javasoltak, míg két esetben viszont nem kezdeményeztek pártbüntetést. 1958. júliustól októberig a II. Főosztály Fegyelmi Bizottsága 26 esetet tárgyalt, a legtöbb fegyelemsértést (10) ebben az időszakban a II/9. Osztály beosztottai követték el.⁴²¹ A Belügyminisztériumban is hasonló volt a helyzet, rendszeresen előfordult, hogy valakit súlyos fegyelmi vétség miatt elbocsátottak, de a pártszervezet részéről nem történt semmiféle felelősségre vonás.⁴²²

Érdemes egy kitérőt tenni a fegyelmi helyzet másik aspektusának, a parancsnokok pártszervezetek előtti nyilvános bírálatainak kérdése kapcsán. A szakmai vezetők pártszervezet előtti nyilvános bírálata is a részét képezte a pártszervezetek új profiljának, mert a BM pártbizottsága határozata értelmében: „a pártszervezetek segítőkészségének kiaknázásáért az alosztályokon, osztályokon uralkodó helyzetért, a személyi állomány erkölcsi, politikai magatartásáért mindennek előtt a kommunista parancsnokokat kell felelőssé tenni.” Így például napirendi pont lett a II/11. Osztály alosztályvezetőjének a viselkedése, akit rideg, sokszor goromba magatartása miatt a taggyűlésen bíráltak meg, csakúgy, mint a II/16. Osztály több csoportvezetőjét is. A II/4. alapszervezetben Perényi Gyula osztályvezetőt azért bírálták, mert nem támaszkodott eléggé a pártvezetőségre, ugyanakkor azt is felvetették, hogy „nyomasztó” volt az, ahogyan a taggyűléseken több alkalommal felszólalt. Úgy tűnik nemcsak a mai kor kutatójának nehéz eligazodni az akkor alkalmazott gyakorlatban, mert – néha legalább is úgy tűnik – bármit tett egy szakmai vezető, mindenképpen bírálhatóvá vált. Amikor egy alosztályvezető helyettes, aki egyben alapszervezeti titkár is volt, pártgyűlésen akart szakmai kérdést megvitatni – a „bomlasztást”, mint operatív eszközt – akkor a jelentés készítői rosszállóan megjegyzik, hogy ehhez nem kellett volna a párt segítsége, ezt szakmai vonalon is végrehajthatta volna. Alkalmanként túlzásokba is estek a pártgyűléseken, mert például egy alapszervezet azért bírálta meg az alosztályvezetőt, mert az nem gratulált a beosztottjának, amikor annak kisfia született. Ennek ellenére – állítólag – csak elvétve fordult elő, hogy a

alakítanak ki, ahol az A alosztály hatáskörébe kerülne a II. Főosztály beosztottai fegyelmi ügyeinek intézése. A javaslat későbbi sorsáról nincsenek adataim. Javaslat a BM Fegyelmi Osztály átszervezésére. 1962. augusztus 6. (A javaslaton nem szerepel pontos dátum, ezért a dokumentumhoz csatolt átirat keltezését adom meg) MOL XIX-B-1-aj 19. d.

⁴²¹ Jelentés a II. Főosztály Fegyelmi Bizottságának munkájáról. 1958. október 31. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ő. e.

⁴²² Az 1958. május 29-i miniszterhelyettesi értekezlet határozata. 1958. május 30. BM KI Miniszterhelyettesi értekezlet, 19/1958.

megbíralt parancsnok nem fogadta el a kritikát, mint például a II/9-B alapszervezetnél egy csoportvezető, aki a taggyűlés után a tőle segítséget kérőnek azt mondta, azért nem segít rajta, mert a gyűlésen megbírálták.⁴²³

Visszatérve az általános fegyelmi helyzet elemzésére – a dokumentumok tanúsága szerint – 1961-re általánossá vált, hogy a fegyelmi helyzet javult, de az ügyek jellege megváltozott, és a mulasztásból történő fegyelemsértések helyett egyre inkább az ittasságból eredő botrányokozás, illetve a „kommunista erkölcsbe” ütköző esetek kerültek előtérbe. A fegyelmi ügyek 75%-át alkották a fenti esetek (ittasság és erkölcsi vétség), míg ez korábban csak 53% volt, ugyanakkor például 1960-ban pártvonalon a munkafegyelem elhanyagolása miatt senkit sem vontak felelősségre. A politikai rendőrség Fegyelmi Bizottsága munkamódszere azonban nem helyes – állapították meg – mert a fegyelmi ügyekkel általában a taggyűlések végén, vagy azok befejezése után foglalkoztak, így a párteljárás pedagógiailag kevésbé hatott a tagságra. Az erkölcsi nevelést pedig a haveri szellem, a rosszul értelmezett „betyárbecsület” gátolta meg, az egymás iránti kommunista felelősséget is csak nehezen lehetett kialakítani – panaszkodtak egy-egy dokumentum készítői.⁴²⁴ Országosan 572 főt vontak fegyelmileg felelősségre, ebből 33 főt bocsátottak el, a katonai ügyészségnek pedig átadták 14 fő ügyét. Elsősorban a szolgálati vétség dominált, a központi állomány 309 fegyelmi ügye közül 156, a vidéki állomány 263 fegyelmi ügyéből 77 volt ilyen. Az ittasság és botrányokozás miatt a központi állományból 85, míg a vidéki szerveknél 68 főt fenytettek meg 1961-ben.⁴²⁵

A BM Fegyelmi Bizottsága munkájának pártellenőrzésekor is kitértek arra, hogy a területi pártbizottságok hívják fel az alapszervezeti taggyűléseken a figyelmet a leittasodás és az anyagi természetű ügyekre, vétségekre. A területi pártbizottságoknak fegyelmi vétség esetén a közvetlen parancsnok felelősségének a vizsgálatát is elvégezhetnék, sőt ahol kimagaslóan sok volt a fegyelemsértés ott az alapszervezet, illetve annak vezetőségét is felelősségre kellett vonni, annál is inkább, mert például a II. Főosztály területén az állomány 91%-a párttag volt, ezért ott a szakmai fegyelmi helyzettől nem lehet elvonatkoztatni a pártfegyelmi helyzetet sem. Elhangzott, hogy a fegyelmi helyzet nyugtalanító, mert a statisztikai kimutatások a dekonspirálódások, a fecsegések, az anyagi visszaélések számarányának növekedését mutatják. Ráadásul a pártfegyelmi eljárások alkalmával tapasztalható volt bizonyos fajta „perverzitás” is, mert a kommunista erkölcs megsértése címén, a házasságtörések, szexuális devianciák részletes kitárgyalása a kelleténél nagyobb

⁴²³ Jelentés a BM pártbizottsága 1960. június 1-jei határozatával kapcsolatban. D. n. MOL M-KS 288. f. 30/3. ö. e.

⁴²⁴ Jelentés a II. Főosztály pártszervezeteinek a küldötttertekezlet óta végzett munkájának tapasztalatairól. D. n. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1961. június 4-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ö. e.

hangsúlyt kapott. Elhangzott, hogy a pártellenőrzés kiterjesztése lehetne a megoldás a fegyelmi helyzet normalizálására, de konkrét javaslatok ekkor nem születtek.⁴²⁶

A II. Főosztály Fegyelmi Bizottsága megvizsgálta a pártalapszervezeteknél folyó munkát, a pártfegyelem állapotát és megállapította, hogy a 1960 és 1961 nyara között a pártalapszervezet 55, a Fegyelmi Bizottság 40 pártfegyelmi ügygel foglalkozott, míg a korábbi év hasonló időszakában 41 fegyelmi ügy volt és 23 pártfenyítés történt. Ezek jellegük szerint az alábbiak voltak:

A II. Főosztály Fegyelmi Bizottsága által vizsgált fegyelmi ügyek megoszlása jellegük szerint, 1961 augusztusában⁴²⁷

Ittasságból eredő szolgálati vétség,	17
botrányokozás	
Erkölcstelen életmód	13
Lopás	4
Anyagi visszaélés	1
Helytelen politikai nézetek kinyilvánítása	1
Intrika	1
Tagkönyv elvesztése	2
Tiltott kártyajáték	1

A fenti vétségek miatt kiszabott pártbüntetések megoszlása:

Dorgálás	7
Megrovás	11
Szigorú megrovás	7
Szigorú megrovás, végső figyelmeztetéssel	4
Pártból való kizárás	7
Tagjelöltségből való törlés	1
Összesen	37

A pártfegyelmi többsége, de a szakmai fenyegetések nagy hányada is a túlzott mértékű alkoholfogyasztással függött össze, s ez alapján „botrányokozás”, „ittasság miatt szakmai kötelesség elmulasztása”, valamint „bűncselekmények elkövetése” kategóriákba

⁴²⁵ Jelentés a II. Főosztály vezetéséről szerzett tapasztalatokról. 1961. július 20. MOL M-KS 288. f. 30/16. ő. e.

⁴²⁶ Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1961. augusztus 18-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/a/3. ő. e.

csoportosították ezeket. A botrányokozást elsősorban a „kommunista erkölcsöt sértő viselkedés”, házasságtörés, „erkölcstelen nővel történő tivornyázás”, züllött életmód jelentette. A szakmai kötelesség elmulasztása jellemzően a fecsegés, dekonspirálódás, intrika során történhetett meg, míg bűncselekményt elsősorban anyagi természetű visszaélésekkel (lopás, sikkasztás, csalás), államtitok megsértésével, hatalommal, fegyverrel való visszaéléssel követtek el. Egy jelentés megállapította, hogy az alapszervezetek egyre következetesebben alkalmazták a „nem a személyek, hanem a hibák ellen harcolunk” elvét, amelynek az értelmezése nem lehetett könnyű, ezért is kellett egyfajta vezérfonalat készíteni a pártfegyelmi eljárások lefolytatására.

A pártfegyelmi eljárás beindítására ugyanis akkor kerülhetett sor, ha a pártszervezet vezetőségi ülésére olyan párttag ügye került, akiről a fegyelmet és a párt erkölcsi felfogását sértő, vagy a párt politikai irányvonalával szembehelyezkedő magatartás derült ki, és a vezetőség úgy döntött, hogy fegyelmi vizsgálatot kell indítani. A vizsgálat maximum egy hónapig tarthatott, amelyet az ügy vizsgálatával megbízott párttagok egy vezetőségi tag irányításával végeztek. Amennyiben minisztériumi hivatali vizsgálat is folyt, akkor is le kellett a pártvizsgálatot folytatni, mert alapelv volt, hogy pártfegyelmi büntetést csak pártvizsgálati anyag alapján lehetett javasolni. A vizsgálatnak „pártszerűnek” és „elvtársiasnak” kellett lennie, melynek során feljegyzések készültek, amelynek alapján a vezetőség elkészítette a taggyűlés elé terjesztendő határozati javaslatot. A pártfegyelmi ügyet vezetőségi ülésen kellett megtárgyalni, amelyen az érintettnek is meg kellett jelennie és a véleményét még a döntés előtt meg kellett hallgatni. Ezek után a vezetőség döntött a pártbüntetés mértékét illetően. Az elbírálásnál figyelembe kellett venni az érintett párttag osztályhelyzetét, az 1945. előtti és utáni magatartását, az „ellenforradalom” ideje alatti tevékenységét, ideológiai képzettségét is. Amennyiben a fegyelmi eljárás alá vont párttagot a rendőrség, ügyészség, vagy a bíróság fogva tartotta, a bírósági tárgyalásig várni kellett a fegyelmi eljárás megindításával. A vezetőség miután eldöntötte a fenyítés mértékét, a határozati javaslatában azt a taggyűlés elé terjesztette, amely jóváhagyta azt. Pártbüntetés lehetett: a dorgálás, a megrovás, a szigorú megrovás, a szigorú megrovás végső figyelmeztetés. A pártból való kizárás és a tagkönyv elvesztése, mint a legsúlyosabb pártbüntetést jóváhagyásra a pártbizottságnak kellett felterjeszteni. Hat hónapon belül lehetett a magasabb pártszervhez benyújtott kérvénnyel fellebbezni. A tagkönyvet csak kizárás esetén lehetett bevonni, ha azt az illetékes területi pártbizottság jóváhagyta. Amennyiben a

⁴²⁷ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1961. augusztus 29-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e.

pártbüntetést kapott párttag kijavította a korábbi hibáját, kérhette a pártbüntetés törlését, ekkor a fentiekhez hasonló vizsgálatot kellett lefolytatni.⁴²⁸

1960 decemberében indult egy tipikusnak nem nevezhető vizsgálat, mely végül 1961 februárjában pártbírálattal zárult, és egyedi módon mutatja be a pártszervezetek és a szakmai vezetés kapcsolatát. Erős József rendőr főhadnagy a II/11. Osztály beosztottja volt, aki 1957-ben került a karhatalomtól a Belügyminisztériumba. 1960 decemberében olyan értelmű beadvánnyal fordult a felső pártszervezethez, hogy osztályánál a bírálatot elfojtják, a párt- és a szakmai vezetés összefonódott, klikk-rendszer alakult ki, s a párt- és a szakmai vezetés bírálata miatt el akarják távolítani az osztályról. A II. Főosztály pártbizottsága utasítása alapján egy három tagú bizottság vizsgálta meg panaszát. A vizsgálat során 17 beosztottal, a szakmai- és pártvezetés tagjaival folytattak le beszélgetést, valamint Eröst is meghallgatták. A bizottság jelentését december közepére készítette el, és azt a politikai rendőrség pártbizottsága januárban vitatta meg. A jelentés szerint Erős véleménye az volt, hogy a minisztériumban „balos veszély” áll fenn, mert a régi ÁVH-s szemlélet az uralkodó nézet. A bírálatot elfojtják, mert amikor valamilyen problémát szakmai értekezleten felvetett, azt nem csak a szakmai, de a pártvezetés is lehurrogtá. A kilenc tagú pártvezetőségbe öt szakmai vezetőt (csoportvezető, alosztályvezető helyettesek és részlegvezető) választott a tagság, és ez szerinte nagyon megnehezítette a bírálatot. Szerinte a vezetőség több esetben nem vette figyelembe a többség javaslatait sem. A klikk-rendszer a személyi összefonódásból adódott – vélelmezte – mert mind a szakmai, mind a pártéletben ugyanazon személyek befolyása érvényesült. Erős hasonló értelmű beadványt intézett a KB Adminisztratív Osztályához is, mert felvetéseire a II. Főosztály pártbizottságától korábban semmiféle reakciót nem kapott. A jelentést készítő bizottság a vizsgálat során megállapította, hogy Erős panaszai nem feleltek meg a valóságnak. Erős sértődött ember benyomását keltette a vizsgálói előtt, aki mellőzve érezte magát, és makacsul vitatkozott olyan kérdésekben is, amiben már a tagság állást foglalt, sőt határozatot is hozott. Erős többször nem vetette alá magát a demokratikus centralizmus elvének, újólá vitákat provokált, és nem tartotta magára nézve kötelezőnek az elfogadott határozatokat. A párt és állami vezetőség összefonódása azért volt helytelen vádaskodás a bizottság véleménye szerint, mert titkos szavazással történt a választás, és már több mint egy éve csak két szakmai vezető volt található a pártvezetőségben. Az egyik legsúlyosabb probléma azonban – véleményem szerint – az volt Erőssel kapcsolatban, hogy munkája során olyan álláspontot képviselt, mely szerint azok az „osztályidegen” személyek, akik forradalmi, vagy nemzeti bizottsági tagok, vagy a munkástanácsok tagjai voltak, nem követtek el bűncselekményt, így velük szemben nem is kell eljárni. Erős véleménye szerint a munkástanácsok demokratikus és

⁴²⁸ Vezérfonal a pártfegyelmi eljárások lefolytatására. 1961. augusztus 23. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ö. e.

törvényes szervek voltak, így véleménye a megtorlás időszakában, ráadásul épp a represszió egyik legfontosabb intézményének beosztottjaként valóban „kiverhette a biztosítékot”. Ekkor a szakmai vezetésnek kellett Erőst arra utasítani, hogy a párt határozatával ne szálljon szembe és munkáját (az osztályidegenek vezetői állásból történő kiszorítását előkészítő csoportban dolgozott) annak szellemében végezze.⁴²⁹ 1961 januárjában az állambiztonsági pártbizottság elé került a fenti jelentés, mely ekkor már Erős ellen pártbüntetést (figyelmeztetést) javasolt, és a vita résztvevői egyértelműen Erős ellen foglaltak állást.⁴³⁰ Végül 1961. február 10-i ülésén a politikai rendőrség pártvégrehajtó bizottsága határozatot hozott Erős ügyében és elmarasztalta pártszerűtlen viselkedés címén és pártmegrovásban részesítette. Ugyanakkor pártbüntetést (figyelmeztetés) kapott Ács Ferenc ezredes, osztályvezető, Erős parancsnoka, mert nem foglalkozott megfelelően beosztottjával, annak panaszaival és hosszú ideig eltűrte, hogy kijelentéseivel megzavarja az állomány „politikai tisztánlátását”. Ugyanezekért a pártszervezet egésze is hasonló bíráló megjegyzéseket kapott. Erős nézete a párt és a szakmai vezetők kapcsolatának értelmezésekor mindenesetre plasztikusan ábrázolja a szerepvavart, a párhuzamosságokat a vezetés és a felelősség kérdésének visszásságait: „Erős elvtárs előtt nem világos a kommunista parancsnokok és pártvezetőségek szerepe. Nem világos előtte, hogy a vezető funkcióban lévő kommunista elsősorban kommunista és nem lehet bizalmatlanul felfogni a parancsnokok kérdését, mint ahogy ezt Erős elvtárs tette.” – állt a fegyelmi bizottság véleményezésében.⁴³¹ 1961. február 24-én a II/11. alapszervezet tagsága előtt is ismertették a határozatot, amely azt teljes egyetértéssel fogadta.⁴³²

Arról sajnos nincsenek források, hogy mi történt akkor, ha egy szakmai vezető követett el fegyelemsértést és a pártcsoport, vagy a vezetőség hogyan viszonyult az esethez. A dokumentált fegyelemsértések mindegyike beosztottként végezte munkáját, pedig feltehetően a vezetői garnitúrából is kerültek a fegyelmi bizottságok elé. Kirívó esetnek számított 1962-ben két osztályvezető, Hazai Jenő a kémelhárítás és Hollós Ervin, a belső reakció elhárítás vezetőjének pártvizsgálata, majd a BM pártvégrehajtó bizottság általi elmarasztalása, mely ürügyként szolgálhatott későbbi leváltásukhoz. 1962 áprilisában a Belügyminisztérium pártvégrehajtó bizottsága megtárgyalta a kémelhárítás káderhelyzetéről, pártszerveinek politikai nevelő munkájáról készített jelentését és a vita kapcsán súlyosan bírálták Hazai Jenő osztályvezetőt. Elsősorban a „szubjektívizmust”, a „liberalizmust” rótták fel Hazainak, azt, hogy nem kellő eréllyel lépett fel a „párt normáit megsértő” beosztottaival szemben,

⁴²⁹ Jelentés Erős József ügyében. 1960. december 19. BFL XXXV (29) 1960/c/2. ő. e.

⁴³⁰ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1961. január 27-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/c/22. ő. e.

⁴³¹ A II. Főosztály pártvégrehajtó bizottságának határozata Erős József ügyében. 1961. február 10. BFL XXXV (29) 1961/c/22. ő. e.

⁴³² Jegyzőkönyv a II/11. alapszervezet 1961. február 24-i üléséről. BFL XXXV 829) 1961/c/29. ő. e.

„egynéhány ember politikailag és erkölcsileg elzüllött”, gyenge volt az ellenőrzés, „igénytelenség” volt tapasztalható az osztályvezetés részéről egyes operatív tisztekkel szemben, akik „az operatív munka során az abból adódó lehetőségeket káros szenvedélyük kielégítésére használják fel” – fogalmazott a pártvégrehajtó bizottsági határozat.⁴³³ Karasz Lajos, a BM Személyzeti Főosztályának vezetője konkrétabb volt: „A 2-es osztály feladataért, munkájáért az osztályvezető – Hazai elvtárs – a felelős. Azért is Hazai elvtárs a felelős, hogy az állomány megfelelő-e. Igaz, hogy a parancsot a főosztályvezető írja alá, de a javaslatot a parancsra Hazai elvtársék teszik meg.”⁴³⁴

Hollós esetében pár hónappal később hasonló vádakat fogalmaztak meg a belső reakció elhárító osztály pártvezetőségének politikai nevelő munkájáról készített beszámoló vitájakor. Konkrét vád volt, hogy a szakmai fegyelmi büntetéseket sokszor nem követte párteljárás – Hollós és Hazai is vezető funkciót töltött be osztálya pártvezetőségében – a vizsgálatot megelőző két évben a belső reakcióval foglalkozó osztályon 45 szakmai fenytést csupán nyolc esetben követte pártbüntetés.⁴³⁵

A BM pártvégrehajtó bizottság (párt)nyilvánossága után a PB június 19-i ülése is foglalkozott Hazai Jenő, Hollós Ervin és Tatai József, a BM Útlevel Osztályának vezetője ügyével. Az Adminisztratív Osztály vezetője, Tömpe András által jegyzett előterjesztés „a párt politikájának nem alkotó módon való alkalmazása miatt”, többek között Hazai és Hollós leváltását javasolta. A balos ellenzékkel leszámolni akaró kádári vezetés valószínűleg azért vette őket előre – a Tömpe-féle előterjesztés csak a KB augusztusi határozatával⁴³⁶ egy időben javasolta a leváltásokat végrehajtani – mert félt az állambiztonsági szerveknél esetlegesen köréjük szerveződő szektás, a rendszert balról támadó szervezkedés kialakulásától. Egyikük sem volt részese az 1953 előtt koncepciós pereknek, a törvénysértésekért nem lehetett felelőssé tenni őket, ugyanakkor mindketten tevékenyen részt vettek az 1956 utáni megtorlásokban, de szolgálatukra Kádár ekkor már nem tartott igényt, így 1962 júniusában – az 1957-ben pártkádereként az állambiztonsághoz helyezett két „sztálinistának tartott” vezetőt – leváltották.⁴³⁷

⁴³³ A BM pártvégrehajtó bizottság 1962. április 20-i határozata a II/2. osztály pártvezetőség politikai munkájáról. BFL XXXV (29) 1962/a/3. ö. e.

⁴³⁴ Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1962. április 20-i üléséről. BF XXXV (29) 1962/a/3. ö. e.

⁴³⁵ Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1962. június 1-jei üléséről. BFL XXXV (29) 1962/a/3. ö. e.

⁴³⁶ A Központi Bizottság 1962. augusztus 14-i határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról. MOL M-KS 288. f. 4/50-55. ö. e. Megjelent: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai...* 573–577.

⁴³⁷ Bővebben: Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 2. kötet...* 94–96., valamint Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt...* 33.

4.4. A párthatározatok végrehajtása a politikai rendőrségen

A párthatározattal irányított állambiztonsági szervek tényleges működéséről, a határozatok gyakorlati megvalósulásáról, arról, hogy valójában mi valósult meg az elméleti szabályozásból sajnos csak kevés olyan forrás számol be, amely hitelesnek tekinthető abból a szempontból (is), hogy készítójük nem „szépítette” meg a valóságot, nem torzított a valós képen. Ugyanakkor annak az eljárási rendnek, a procedúrának az ismerete sem lehet mellékes, hogy mi módon történt az egyes párthatározatok ismertetése, mi módon kommunikált, hogyan „érte el” a legfelső pártvezetés – egy több lépcsős szisztémán keresztül – a párthatározatok címzetteit, a politikai rendőrség állományát és vezetőit.

A BM pártellenőrzéséről hozott 1954-es PB-határozat megjelenését követően több hónapon keresztül további javaslatok, észrevételek, összefoglaló jelentések készültek, melyek a határozat pontatlanságaira, végrehajtásának módjaira kérdeztek rá. A budapesti pártbizottság Adminisztratív Osztályának több észrevétele is volt. A pártbizottságoknak joguk és kötelességük volt a belügyminisztériumi szervek munkájának segítése, de nem volt világos a számukra, hogy a pártbizottság csak javaslatot tehet, vagy határozatot is hozhat a belügyi szervek vezetőire vonatkozóan. Arra is rákérdeztek az egyik jelentésben, hogy mindezeket közvetlenül, vagy a belügyi szervek pártszervezetein keresztül tehetik-e meg. A határozatot a kerületi pártbizottságok nem kapták meg, és a budapesti pártbizottság sem küldte el nekik. A káderekérdésekben alkalmazott gyakorlattal – az adminisztratív osztályok a főosztályvezetőnek jelentést tesznek a káderekről szerzett tapasztalataikról – sem értettek egyet a jelentés készítői, mert szerintük ez a „belügyi szervek helytelen káderpolitikájának további gyengülését jelentené”⁴³⁸ Súlyosabb problémának tekintették, hogy az államvédelmi tevékenység pártellenőrzésének a kérdése továbbra sem volt egyértelműen szabályozva. „Ma is eléggé vitatott kérdés – a KV 1954. III. 12-i határozata sem mondja ki világosan és félreérthetetlenül – az államvédelmi területre vonatkozó pártellenőrzést. Többek között emiatt is a választott pártszervek sem az Adminisztratív Osztály, kerületekben az Admin[isztratív] Munkatársak nem ellenőrzik az államvédelmi területet. A KV határozat megjelenése után sem lett ellenőrizve az ellenség elleni harc, a személyi állomány erkölcsi, politikai helyzete, felkészültségük és tevékenységük. Vannak olyan kerületek is – pl. VII., VIII. kerület, – hogy hosszú hónapokig a PVB első titkára nem számoltatja be az ÁV vezetőit. Az eddigi tapasztalatok alapján le lehet szögezni, hogy e fontos terület Budapesten pártellenőrzés nélkül

⁴³⁸ A kerületi pártbizottságok részére módszer a határozat végrehajtása tekintetében. 1954. április 14. BFL, 95/e/116. ö. e.

maradt.”⁴³⁹ A magyarázatot egy másik – szintén a budapesti pártbizottság Adminisztratív Osztálya által készített – dokumentum adja meg: „A káderügyeket nem beszélük meg az illetékes pártszervekkel, azok tudta nélkül váltanak le, neveznek ki, küldenek iskolára kádereket. A KV határozatában megjelölt jelentéseket, tájékoztatókat nem adják ki rendszeresen (főleg a kerületekben). Az ÁV alosztályvezetők sok esetben »konspirálnak« a kerületi PVB-ok felé informálás helyett ők kérnek információt. Ez főképp abból ered, hogy a szakmai vezetés részéről nem ismertették és magyarázták meg kellően a beosztottaknak a KV határozatát.” A budapesti pártbizottság Adminisztratív Osztálya által készített jelentés határozati javaslatának utolsó pontja szerint a pártbizottságok és adminisztratív osztályok terjesszék ki ellenőrzésüket a BM valamennyi osztályának minden szervére, így az államvédelmi munkára is. Ehhez a ponthoz – az ismeretlen személy által kézírással – írt vélemény tömör és kifejező. „Ez nem megy!”⁴⁴⁰

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a határozat megszületése nem hozott döntő változást a pártellenőrzés hatékonyságában, a fenti megállapítás közelebb áll az igazsághoz, mint a hivatalos pártértékelések, melyek a pártellenőrzés tényleges megvalósulását pozitív színben tüntették fel. Megállapítható, hogy az államvédelmi szervek bizonyos részterületeken sikerrel hátrították el a pártszervek nyomását, ellenőrző mechanizmusait, rá tudták kényszeríteni a pártvonal embereit arra, hogy tevékenységük formalizálódjon. Ugyanakkor a Belügyminisztérium átszervezésének tapasztalatairól szóló MDP PB-határozat⁴⁴¹ szerint a KV júniusi határozatában, illetve az új kormányprogramban megjelölt politikai célkitűzéseknek – az államvédelmi, belügyi szervek munkájában következetesen megvalósuljon a párt ellenőrzése és egységes irányítása – megfelelően átszervezett Belügyminisztériumnak javult a munkája. Az egységes megyei főosztályok, járási, városi osztályok létrehozása megkönnyítette a területi pártszervezetek (megyei és járási pártbizottságok) részéről a pártellenőrzést, ezáltal hatékonyabbá, tudatosabbá vált a párt irányító, vezető, ellenőrző szerepe, nőtt a pártszervezetek tekintélye. A dokumentum ugyanakkor megjegyzi, hogy a BM nem rendelkezik egy sor alapvető szabályzattal, utasítással, rendelettel, nincs kidolgozva a minisztérium ügyrendje, így ezek hiánya ismét törvénytelen ségekhez, önkényeskedésekhez vezethet. (Az összevont BM ügyrendje később, de még Gerő minisztersége alatt, megszületett.) A belügyi szervek pártellenőrzését a párt saját elképzelése alapján szabályozta, ami azonban nem feltétlenül a valóságos helyzeten alapult, a határozat sokkal inkább csak azt

⁴³⁹ Jelentés a belügyi szervek pártellenőrzéséről. 1955. április 12. BFL, 95/e/116. ö. e.

⁴⁴⁰ Jelentés a Belügyminisztérium Budapesti Főosztály szerveinek pártellenőrzéséről. 1955. július 16. BFL, 95/e/116. ö. e.

⁴⁴¹ Határozat a Belügyminisztérium átszervezésének tapasztalatairól. 1954. április 28. In *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai...* 259–266.

a törekvést, szándékot bizonyítja, hogy a kérdés rendezésének mekkora jelentőséget tulajdonítottak.

Egy párthatározat annyit ért, amennyit az (állami) szervek betartottak belőle, így a BM pártellenőrzéséről hozott 1956. augusztusi határozatának ismertetését külön miniszteri parancsban szabályozta Piros László tárcavezető. Miután a határozat szigorúan titkos minősítést kapott, azt se lemásolni, se sokszorosítani nem volt szabad, ráadásul a felsőbb szervekre vonatkozó kötelezettségeket is tilos volt ismertetni, így csupán az illetékes belügyi szervekre, főosztályokra, önálló osztályokra stb. vonatkozó részeket elemezheték. 1956. szeptember 10-e volt a végső határideje a határozatot ismertető értekezletek összehívásának, amelynek sikeres lebonyolítása érdekében a pártszervezetekkel és a politikai apparátussal együttműködve a parancsnokoknak tervet kellett készíteni a határozatból adódó feladatok helyes ismertetése céljából. Ennek a tervnek a kidolgozásába be kellett vonni az illetékes budapesti, megyei párt végrehajtó bizottságokat és azok titkárait is. A minisztérium központi főosztályai és önálló osztályai vezetői a BM pártbizottság pártvégrehajtó titkárait, illetve a közbeeső pártbizottságok titkárait kérhették fel, hogy a határozat-ismertető értekezleteken jelenjenek meg, magyarázzák és értékeljék a határozat jelentőségét, valamint várható kihatásait a napi munkavégzésre. Az ezeken az értekezleteken részt vevők kérdéseket tehettek fel, s ezek lezajlása után valamennyi szakmai vezető és parancsnok köteles volt felkeresni az illetékes pártszervezeteket, hogy a határozatból adódó feladatokat megbeszéljék. A belügyminiszteri parancs pedig a számonkérés módozatait szabályozta. Így a BM járási, megyei szerveinek szeptember végén az illetékes pártvégrehajtó bizottságoknak be kellett számolniuk a végrehajtás eredményességéről, majd a szervek vezetői összefoglaló jelentéseket készítettek, amelyeket a felsőbb parancsnokaiknak, azok pedig összesítés után, a belügyminiszternek terjesztették azt fel. December 20-ig pedig a BM Kollégium elé kellett (volna) az államvédelmi és a rendőri főcsoportfőnökség, valamint a központi és megyei szervek jelentése alapján egy előterjesztést elkészíteni, amelyet – a Kollégiumi észrevételekkel kiegészítve – a felsőbb pártszervek elé kellett (volna) terjeszteni. Ezeken túl a miniszter még azt is elrendelte, hogy a szakmai parancsnokok és a politikai osztályok közvetlen ellenőrzésekkel biztosítsák a határozat minél sikeresebb végrehajtását, majd a tapasztalatokat beszéljék meg az illetékes pártszervekkel. Azon túl, hogy a forradalom nagy valószínűséggel elmosta a fentebb meghatározott tennivalókat, a dokumentum jól példázza egy párthatározat elvi útmutatásai és annak gyakorlati végrehajtása közötti szakadékot. Egyrészt nem lehetett a határozatot az egyes beosztottnak tanulmányozni, elolvasni, esetleg bemagolni a fontosabb részeket, nem lehetett sokszorosítani azt, másrészt nem ismerhették

meg azokat a részeket, amelyek nem rájuk vonatkoztak. Ugyanakkor arra is fényt vet az irat, hogy hogyan zajlott egy-egy párthatározat ismertetésének és számonkérésének procedúrája.⁴⁴²

A BM és szervei pártellenőrzéséről hozott 1957. novemberi PB-határozat végrehajtásának ellenőrzésére 1958 áprilisában – feltehetően – az AO ellenőrzési tervet készítette. Ennek értelmében Budapesten, Győr-Sopron, Vas, Csongrád, Baranya, Nógrád, és Szolnok megyékben a megyei rendőrkapitányságoknál és pártbizottságoknál ún. ellenőrző brigádok 1958. áprilisa és májusa között azt mérték fel, hogy a megyei, járási pártbizottságok, illetve a főkapitányságok pártszervezetei milyen intézkedéseket tettek a határozat sikeres végrehajtása érdekében. Az ellenőrzés szempontjai az alábbiak voltak: a megyei, járási, kerületi pártbizottságok napirendre tűzték-e az illetékes belügyi szervek ellenőrzését? Milyen „torzulások” voltak a határozat „levitele” során, voltak-e pártellenes megnyilvánulások a pártellenőrzéssel szemben, milyen intézkedéseket tettek a belügy pártszervezetei? A területi pártbizottságokat és a minisztérium helyi pártszerveit hogyan vonták be a BM helyi káderelosztásába, hogyan reagáltak a minisztérium szervei a pártszervezetek javaslataira, azokat a szakmai vezetés hogyan hasznosította? Az ellenőrzés módszere az volt hogy országos és helyi szinteken megvizsgálták a pártszervezetek üléseinek napirendi pontjait, hogy milyen előterjesztések, viták, határozatok születtek, a területi pártszervek vezetőit és a pártfunkcionáriusokat csoportos és egyéni beszélgetéssel módszerrel kérdezték ki, ezen kívül tanácskoztak a rendőrkapitányságok vezetőivel, a politikai beosztottakkal és összefoglaló jelentést készítettek a Titkárság részére és a belügyminiszter informálására. A budapesti pártbizottság Adminisztratív Osztályának vezetője szóbeli tájékoztatót tartott, és behívták öt megyei adminisztratív főelőadót is beszámoló tartására. Az ellenőrzés tapasztalatait a minisztériumi pártbizottság részére készített tájékoztatóban, megye titkári és kerületi titkári értekezleten vitatták meg.⁴⁴³

Ha a vidéki belügyi szervek gyakorlatát nézzük, megállapítható, hogy számos hiányosság nehezítette a párthatározat érvényesülését. Vas megyében például a megyei első titkár végrehajtó bizottsági ülésen ismertette a határozatot, azonban a járási pártbizottságok a határozatot nem kapták meg – ezt igen komoly hibának minősíti egy jelentés – így a megyei első titkár kénytelen volt a járási titkári értekezleten felolvasni azt, és így csak a járási titkárok ismerték meg, míg a pártbizottságaikkal nem tudták áttanulmányoztatni a határozatot. Ezután a megyei első titkár a megyei főkapitányság vezetőjét tájékoztatta, majd az a járási kapitányságok parancsnokaival, a politikai nevelő osztályok vezetőivel elemezte a PB-

⁴⁴² A belügyminiszter 76. számú parancsa a H/58/1956 és a H/59/1956 párthatározatok végrehajtásáról. 1956. augusztus 28. MOL XIX-B-1-az 26. d.

⁴⁴³ Ellenőrzési terv a PB 1957. november 12-i határozatának végrehajtásáról. d. n. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

határozatot, és végül alapszervi taggyűléseken beszéltek meg a határozat végrehajtásából adódó feladatokat.⁴⁴⁴

A többi vidéki szerv esetében – az Adminisztratív Osztály által vizsgált hét megyében – a területi pártszervek végrehajtó bizottságai összesen 73 esetben tárgyalták a belügyi munka különböző aspektusait. Az AO jelentése szerint a KB Adminisztratív Osztályával azonban kevésbé volt „harmonikus” a kapcsolat, mert az AO-t továbbra is gyakran „elfelejtették” tájékoztatni az operatív intézkedésekről, a politikai nyomozó szervek különböző akcióiról. Ahogyan megfogalmazták: „A pártellenőrzés legfőbb fogyatékosága, hogy a választott szervek tevékenysége nem a [BM] pártszervezetek és a [BM] KISZ szervezetek tevékenységére irányul, hanem a kisebb-nagyobb szakmai kérdésekre, a rendőri munka különböző szakágaira, közrend, közbiztonság stb. és így a pártellenőrzés színvonala nem kielégítő, nem elég széles és mélyreható, sok tekintetben felszínes, nem alapos, mivel nem támaszkodnak a pártszervezetek százainak és a kommunisták ezreinek tapasztalatára, véleményére.” A BM szervezeti felépítése miatti lassú és bürokratikus vezetési gyakorlat kiküszöbölése érdekében felmerült a megyei főkapitány vezetői hatáskörének növelése, a káderekérdésekben pedig a túlzott centralizálás csökkentése. Példaként a II. Főosztály vezetésének gyengeségeit hozták fel. E szerint Galambos főosztályvezető nem tudta a különböző szervek munkáját koordinálni, az operatív munkát ellenőrizni, hiszen képtelen volt közvetlenül foglalkozni a kémelhárítással, a belső reakció elleni harccal, a hírszerző szervekkel, valamint a vizsgálati szervekkel, nem volt tanácsadó, vezető testülete. A politikai rendőrség munkájának legnagyobb hiányossága az volt, hogy nem voltak megfelelően beépülve a különféle ellenséges kategóriákba, nem tudták operatív úton időben felderíteni ezek tevékenységét. Az elégtelen operatív munkában keresték annak okát is, hogy az őrizetek szociális összetétele nem felelt meg a párt által a büntetőpolitikai elvekben meghatározottaknak, túl sok volt a munkás, paraszti származású őrizetes és kevés volt az „osztályidegen és huligán elem” a terheltek között. A politikai rendőrség vezetési struktúrájának átalakítására született javaslat megfogalmazta, hogy a főosztályvezető a jövőben közvetlenül csak a belső reakció elleni harccal foglalkozna, egy helyettese a hírszerzéssel és a vizsgálati szervekkel, míg egy másik helyettese a többi operatív és segéd operatív szervek irányítását végezné. Az AO szerint szükség lenne egy szűk körű operatív testület létrehozására is, amely a legfontosabb osztályok vezetőiből tevődne össze, elnöke a főosztályvezető lenne.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴ A Vas megyei pártbizottság első titkára és az adminisztratív főelőadó közös levele a BM és szervei pártellenőrzésének végrehajtásáról. 1958. április 30. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

⁴⁴⁵ Jelentés a PB 1957. november 12-i határozatának végrehajtásáról. 1958. május 22. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

Alapvetően a fent már említett problémakörök ismétlődtek meg más belügyi területek pártellenőrzésének vizsgálatakor is. A BRFK Politikai Nyomozó Osztályán rendkívül alacsony színvonalú volt a hálózati, operatív munka és emiatt nem volt kielégítő az „osztályellenség” elleni fellépés, a parancsnokok maguk sem ismerték ezeknek a kategóriáknak az elhelyezkedését, tevékenységüket, így a párt és a Belügyminisztérium felé adott tájékoztatjuk is igen szegényes volt. Leggyengébbnek a kémelhárítás munkáját ítélték, amely 1957-ben – hálózati úton szerzett információ alapján – egyetlen egy kémeket sem fogott el. Rendkívül gyenge volt az operatív fegyelem, a beszerzések előtt a jelöltek tanulmányozása elnagyolt volt, és az új ügynökség hamar dekonspirálódott. Javasolták a pártellenőrzésről hozott PB-határozat újbóli napirendre tűzését, és általánosságban megfogalmazták, hogy a jövőben a budapesti pártbizottság „feszesebben” ellenőrizze és segítse a BRFK politikai nyomozó szerveinek munkáját.⁴⁴⁶

Visszatérve a BM és a politikai rendőrség pártellenőrzéséről szóló határozatok vizsgálatára, általános kritikai megállapítás volt, hogy a pártellenőrzési munkába nem voltak „bekapcsolva” a rendőrségen dolgozó kommunisták és a pártszervek, ezért a pártkontroll csak a függetlenített pártmunkások személyes tájékozódására, beszámolókra és jelentésekre korlátozódott. Problémát jelentett, hogy a járási, városi pártbizottságok számára nem küldték meg a határozatot, ezért ezek nem is tudták időben áttanulmányozni azt.⁴⁴⁷ Az ellenőrző munka sok helyen leszűkült a területi pártszerv első titkára és az adminisztratív előadó tevékenységére, de az is igaz, hogy a központi szervek esetében a kémelhárítás, a hírszerzés és a vizsgálati szervek vizsgálata „kívül esett” az Adminisztratív Osztály tevékenységén, nem is jelezték ezek a szervek a felmerülő problémákat az AO-felé. Ugyanakkor a területi pártszervek részéről igen intenzív volt a politikai nyomozó szervekkel való foglalkozás, munkájuk – jellegüknél fogva – sokkal jobban érdekelték a területi pártszerveket, mint például a légmentesség, vagy a tűzrendészet. Ráadásul általában nem a belügyi szerveknél működő pártszervek, a politikai nevelő osztályok működése, hanem a szakmai kérdésekbe való beleszólás igénye fogalmazódott meg részükről. A fenti állítást igazolja az az eset, amikor Komlón a városi pártbizottság első titkára elkísérte az egyik tartótisztet egy hálózati személlyel történő titkos találkozására, sőt több beszerzésnél is jelen volt.⁴⁴⁸

Az állambiztonsági munka néhány kérdéséről hozott 1957. december 17-i PB-határozat ismertetésekor is – előbb a felső, majd a középvezetői, majd alsóbb szinteken – a

⁴⁴⁶ Feljegyzés Marosán elvtárs részére a Budapesti Politikai Nyomozó Osztály értekezletéről. 1958. július 18. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

⁴⁴⁷ Feljegyzés a BM szervei pártellenőrzéséről szóló határozat végrehajtásának állásáról. 1958. május 27. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

⁴⁴⁸ Tájékoztató jelentés a BM és szerveinek pártellenőrzésére vonatkozó 1957. november 12-i PB-határozat végrehajtásának helyzetéről. 1958. június 16. MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e.

pártszervekkel és a kommunista beosztottakkal többször megvitatták, elemezték a párt állásfoglalását. A folyamat ezzel nem ért véget, mert majd minden egyes határozat végrehajtására az AO, vagy a BM egyéb szerve a helyszínen (pár fős ellenőrző brigáddal) ellenőrizte, hogy a vezetőség és az állomány kellően elsajátította-e a határozatban foglaltakat, a munkaterveket ezek figyelembe vételével alakították-e ki, és összegyűjtötték, hogy milyen gyakorlati tapasztalatokat szereztek a határozat végrehajtása során. A fenti PB-határozat „feldolgozására” az Adminisztratív Osztály ütemtervet készített, melynek értelmében először a párton belül a kerületi, megyei, járási pártbizottságok külön napirendi pontként ismertették a határozatot. A Belügyminisztériumon belül a BM pártbizottsága miután írásban megkapta a határozatot, egyetlen napirendi pontként egy külön pártbizottsági ülésen ismertette azt, majd a titkári értekezlet következett, a minisztérium vezetői értekezlete, s ezután a rendőri pártszervezetek. A II. Főosztály alapszervezeteinek taggyűlésén is beszámoltak a határozatról és erre hivatalosak voltak a pártonkívüli beosztottak is. A BRFK pártbizottsági ülésén, a megyei főkapitányságok pártvezetőségi üléseiken, majd a budapesti és a megyei főkapitányságok vezetői értekezletén a vezetők referáltak a határozatról. A BRFK és a megyei főkapitányságok politikai nyomozó osztályainak összes beosztottja előtt a párttitkárok, a kerületi kapitányságok vezetői értekezletén, illetve a politikai nyomozók előtt a párttitkár számolt be a PB-határozatról. Az AO javasolta, hogy a BM pártbizottságának összevont titkári értekezletén Marosán György és Biszku Béla, míg a II. Főosztály osztályainak párttaggyűlésén a BM pártbizottság tagjai és a KB AO munkatársai is vegyenek részt, és azt is javasolták, hogy a kémelhárítás, és a hírszerzés osztályának párttaggyűlésén Biszku jelenjen meg.⁴⁴⁹ A II. Főosztályon egy még a fentebbinél is részletesebb ütemterv is készült a határozat ismertetésére, de ennek bemutatásától most eltekintek, mert vizsgálatunk szempontjából relevánsabb információkkal szolgál a fenti PB-határozat végrehajtásáról készített beszámolók elemzése. 1958 november-decemberében ugyanis több megyében végeztek ellenőrzést a BM szervei, annak megállapítására, hogy a fenti PB-határozatot az illetékes megyei operatív szervek hogyan hajtották végre, milyen tapasztalatokat szereztek.

A Baranya Megyei Rendőrfőkapitányság esetében a vizsgálat megállapította, hogy a megyei pártvégrehajtó bizottság több alkalommal beszámoltatta a megyei főkapitányság politikai osztályának vezetőjét, valamint a megyei főkapitány is már több alkalommal beszámolt a fenti testület előtt. A megyei pártbizottság első titkára azonban – a vizsgálatot végző belügyminisztériumi bizottságnak – elpanaszolta, hogy nem tartja megfelelőnek azt a tájékoztatást, amit a megyei politikai nyomozó osztály munkájáról kapni szokott, mert az

⁴⁴⁹ Javaslat az állambiztonsági munka néhány kérdéséről szóló PB-határozat feldolgozására. 1958. február 18. MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e.

osztályvezető, elsősorban nem őt, hanem a megyei másodtitkárt, illetve az adminisztratív előadót informálta. Valószínűleg az emberi hiúság, sértettség, vagy mellőzöttség mondatta ezt a megyei első titkárral, hiszen azt neki is tudnia kellett, hogy őt – a pártellenőrzésről szóló PB-határozat értelmében – elsősorban a megyei főkapitány, és nem pedig az osztályvezető kötelessége volt tájékoztatni a megye operatív helyzetéről. A jelentés készítői ennél a pontnál megjegyezték, hogy tulajdonképpen igaza van az osztályvezetőnek, aki azonban „szűklátókörűen” ítélte meg ezt a kérdést, mert hát végül is módja lett volna a megyei első titkár tájékoztatására is. Ezután rendszeresen, kéthetente együtt kellett menni a megyei főkapitánynak és a politikai osztályvezetőnek az első titkárhoz referálni. A városi első titkár viszont azt sérelmezte, hogy semmilyen információja sincs a város területén lévő ellenséges személyek elhelyezkedéséről, tevékenységéről, és az is előfordult, hogy a munkásörtség pécsi uránbányában szolgálatot teljesítő parancsnokát úgy vették őrizetbe – társadalmi tulajdon elleni vétség vádjával – hogy előtte ezt a lépést egyetlen egy illetékes pártfórummal sem egyeztetették. A megyei politikai rendőrség munkáját elemezve a jelentés készítői megállapították, hogy még a „régiszemlélet” dominál, vagyis a politikai nyomozók csak az őrizetbe vételt tekintették egy-egy ügy sikeres lezárásának, nem volt elég szándék vagy akarat a megelőzésre, a bomlasztásra, a kiszorításra vagy a figyelmeztető beszélgetésre, melyek – a párt érvényes irányvonala szerint – politikailag hasznosabb lépések lennének az „ellenség elleni harcban.”⁴⁵⁰

A BM Borsod Megyei Főkapitányság politikai nyomozó osztályán az elemzést végző brigád – hasonlóan a Baranya megyei vizsgálathoz – beszélgetéseket folytatott a megyei pártbizottság első titkárával, a megyei AO vezetőjével, a megyei főkapitánnyal, a megyei politikai nyomozó osztály vezetőjével, alosztályvezetőkkel és alapszervi párttitkárokkal. Az ennek nyomán elkészült értékelő jelentés nem festett pozitív képet az osztályról. E szerint a taggyűlésen ismertetett és megvitatott PB-határozatot a munkatervekben nem „dolgozták fel”, az osztály vezetése korrupt, erkölcstelen életmódot folytatott, akiket időközben ugyan fegyelmileg eltávolítottak, de az „államvédelmi avantgardizmus” csak lassan szűnt meg és a párthatározat azon pontját, amely az osztályellenség elleni fokozottabb fellépést írta elő, teljesen figyelmen kívül hagyták. Az 1958-ban vizsgált 98 ügy közül csupán hat kulák, egy horthysta tiszt és egy volt csendőr szerepelt terheltként. Az ügynöki hálózat gyenge, ráadásul – szövegezték a jelentés – a pártellenőrzést helytelenül értelmezték, mert a pártbizottságon belül a szükségesnél jóval többen ismerték az osztály tevékenységét, sőt a pártbizottság tagjai közül többen ismerték a hálózati személyek neveit is. A jelentés végén megállapították, hogy a PB-

⁴⁵⁰ Jelentés az állambiztonsági munka néhány kérdéséről szóló PB-határozat végrehajtásáról Baranya megyében. 1958. december 1. MOL M-KS 288. f. 30/3. ó. e.

határozat nem érte el célját, azt újból az állomány rendelkezésére kell bocsátani oktatási céllal.⁴⁵¹

A Győr-Sopron Megyei Főkapitányság politikai nyomozó osztálya munkájának vizsgálatakor a fentiekhez hasonló problémákkal találkozunk, új elem azonban annak hangsúlyozása, hogy az „új szemlélet jegyében” a beosztottaktól egy-egy ügy „realizálásakor”, őrizetbe vételkor egyre következetesebben megkövetelték a „törvényerejű dokumentációkat”, magyarul a bizonyítékokat. Nem ennyire egyértelmű a „tettleges bántalmazás”, a „túlzások”, a fizikai kényszer alkalmazásának a megítélése, sőt egyes esetekben a megyei pártbizottság és a politikai rendőrség eltérő állásponton volt: „A megyei pártbizottság első és másodtitkárának, valamint a soproni városi párttitkárnak az ilyen ügyekkel [ahol megverték a gyanúsítottakat] kapcsolatos állásfoglalása nem volt egyértelmű. Véleményük szerint, kivételes esetekben elkerülhetetlen a fizikai kényszer alkalmazása. Pl. a pártfunkcionáriusok ellen elkövetett terrorcselekményekkel kapcsolatban. Nem tisztázott a megyei pártfunkcionáriusok előtt, hogy nekik sincs joguk fizikai kényszer alkalmazására utasítást adni.” Ugyanakkor azt is megállapítja a jelentés, hogy a PB-határozat megjelenése óta javult a főkapitányság tájékoztató munkája a megyei végrehajtó bizottság felé, így ez alapján a testületnek is lehetősége volt a politikai nyomozó szervek munkájának áttekintésére, ellenőrzésére, befolyásolására. A megyei első titkár szerint ráadásul nemcsak általános kérdésekben nyújtanak tájékoztatást, de az össze fontosabb intézkedésben kikérik a párt véleményét. Ugyanakkor a főkapitányságon a pártalapszervezet munkája „gyenge” volt, a vezetőség heteken keresztül nem ülésezett, a havi taggyűléseket sem tartották meg, így a párt a szakmai döntéseket, a parancsokat nem tudta kellően „alátámasztani”. A jelentés megállapította, hogy emiatt a párt ezen a területen nem tud megfelelő ellenőrzést gyakorolni, és viszont, a politikai rendőrség pártvonalon nem képviselteti magát a városi, megyei bizottságban sem, de ez nem is baj, mert egyes vélemények szerint:” ... nem helyes ha a párt politikájáért a rendőrök folytatnak agitációt.”⁴⁵²

Nemcsak a megyékben, hanem a központi szerveknél is bizottság vizsgálta meg a fenti PB-határozat végrehajtását. A BM Figyelő és Környezettanulmány-készítő Osztályán beszélgetést folytattak az osztályvezetővel, a helyettesével, az MSZMP helyi csúcstítkárával, négy alapszervi párttitkárral, kettő alosztályvezetővel és több beosztottal. A párthatározatot nagyaktíva-ülésein, alapszervezeti taggyűlésein, illetve pártcsoportokban vitatták meg. Általánosságban megállapította a beszámoló, hogy a határozat megjelenése óta az osztály

⁴⁵¹ Jelentés az MSZMP állambiztonsági szervekről szóló határozatának ellenőrzéséről. 1958. december 5. MOL M-KS 288. f. 30/3. ó. e.

⁴⁵² Jelentés „Az államvédelem néhány kérdéséről” szóló párthatározatban megjelölt feladatok végrehajtásának ellenőrzéséről. 1958. december 10. MOL M-KS 288. f. 30/3. ó. e.

politikai „arculata”, erkölcsi, fegyelmi helyzete javult. Parancstervezetet készítettek, mely szabályozta, hogy kikre (magas beosztású párt és állami vezetők) nem szabad környezettanulmányt készíteni, mely valószínűleg a később, 1959 szeptemberében megszületett titkársági határozat alapja lett.⁴⁵³

A politikai rendőrség elvi irányítását jelentő párthatározatok végrehajtásáról, azok „hatékonyságáról”, valódi koordináló szerepéről csak néhány, a fentihez hasonló jelentés alapján tudunk képet alkotni, az azonban megállapítható, hogy a testület jelentős ellenállást tanúsított a pártszervek kontrollja ellen, bizonyos területeken valóban sikerrel hárította el a pártszervek nyomását, kritikáját. A pártirányítás és ellenőrzés formalizált kereteket öltött, de a részlegesen megvalósuló koordináló és kontrolláló tevékenység mellett a politikai rendőrség tevékenységének egy-egy jelentős részterülete – függően az adott területet irányító vezetők és beosztottaik „hozzáállásától” – kimaradhatott a tényleges pártirányításból.

5. Pártirányítás a gyakorlatban: a külföldi utazások állambiztonsági- és pártellenőrzése

A következő fejezetben egy speciális állambiztonsági terület, a külföldi utazások párt- és állambiztonsági ellenőrzését, irányítását vizsgálom meg azért, hogy bemutassam, milyen mértékben olvadt össze egy állambiztonsági szempontból kiemelten kényes területen a párt és a politikai rendőrség irányító, kontrolláló tevékenysége. Azért ezt a témát tettem vizsgálatom tárgyává, mert ez volt az a terület, ahol a forradalom leverését követő, gyakorlatilag a társadalom egészét sújtó, a külföldi utazásokat lényegében megtiltó rendelkezések a vizsgált korszak végére rendkívüli módon – a politikai rendőrség beosztottai szerint „drámaian” – megváltoztak. A kádári (utazási)politika liberalizálódása olyan kihívást jelentett az állambiztonsági szervek és beosztottaik, vezetőik számára, amely érezhető konfliktusokat szült a politikai és belügyi vezetés között.

A megtorlás és a represszió légkörében nemcsak az államközi, diplomáciai kapcsolatok, de a lakosság eddig sem túl gyakori és rendszeres, hivatalos vagy magánjellegű kiutazásai is szinte lehetetlenné váltak, nem számítva azt a rövid időt, amikor az osztrák és jugoszláv határokon menekülők százezrei hagyták el az országot. A külföldi utazások szabályozása az 1956-os forradalom leverését közvetlenül követően a hatalmat megszerző Kádár-csoport számára elsősorban belügyi és állambiztonsági kérdés volt. A hivatalos külföldi utazások engedélyezésének rendjét a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány azonban – a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés és a gazdasági kapcsolatok élénkítése miatt – fontosnak tartotta

⁴⁵³ Jelentés az állambiztonsági munka néhány kérdéséről szóló PB-határozat végrehajtásáról. 1958. december 6. MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e. A Titkárság 1959. szeptember 9-i határozata a belügyi információk és

minél előbb rendezni. A kormány 1957. február 21-én tárgyalta meg a fegyveres erők minisztere által beterjesztett határozati javaslatot, melynek értelmében a hivatalos külföldi utazásokra javasolt személy – elsősorban politikai – megbízhatóságáért a kiküldő minisztérium (országos hatáskörű szerv) vezetője, vagy a helyettese volt a felelős, az, aki az útlevílkérelmet is aláírta. Szempont volt az is, hogy csak abban az esetben lehetett kiutazásra kérelmet előterjeszteni, ha az utazáshoz szükséges devizakeret rendelkezésre állt. A Belügyminisztérium Útlevíl Osztálya azonban az útlevíl kiállítást megtagadhatta, abban az esetben, ha olyan „ellenőrzött adatok” jutottak a birtokába, amelyek szerint az illető kiutazása veszélyezteti az állam érdekeit.⁴⁵⁴

Létezett egy „Hivatalos Kiutazásokat Felülvizsgáló Bizottság”, amelynél az útlevílkérelmek elutasítása miatt lehetett fellebbezni, de nincs adatunk arról, hogy ez mint jogorvoslati fórum valóban működött-e vagy csak formális testület volt.⁴⁵⁵ Ennek a bizottságnak elnöke Kiss Károly – az (Ideiglenes) Intéző Bizottság, később a PB, majd a KB Titkárság tagja – volt. A bizottságot a küldő szerv vezetője, a Politikai Nyomozó Főosztály kiküldöttje és az Útlevíl Osztály vezetője alkották. A minisztériumoknak, országos hatáskörű szervezeteknek tájékoztató jelleggel negyedéves, illetve féléves kiutazási terveket is kellett készíteniük az Útlevíl Osztály számára.⁴⁵⁶ 1957 áprilisában ugyan felmerült, hogy ezt a bizottságot megszüntetik – kormányhatározat is született erről – de az Intéző Bizottság végül úgy döntött, hogy a kérdés végleges rendezéséig ennek a testületnek működnie kell.⁴⁵⁷

A minisztertanács újabb határozatában a jogellenesen külföldre távozott személyek hazatérésének megkönnyítése – egyúttal saját legitimitásának, elfogadottságának növelése – érdekében büntetlenséget ígért mindazok számára, akik a forradalom alatt hagyták el az országot és március végéig hazatérési szándékukat jelezték valamely külképviseleténél.⁴⁵⁸

környezettanulmányok kérésének rendezéséről. MOL M-KS 288. f. 7/58. ö. e.

⁴⁵⁴ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről. 1957. március 4. MOL XIX-A-83-a-18/5-1957.

⁴⁵⁵ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága Titkársága 1949. július 13-án hozott határozata alapján alakult meg az ekkor még Külföldi Kapcsolatok Bizottsága néven nevezett testület. Ez egy koordináló, felülvizsgáló, hetente ülésező grémium volt, amely a mindenkori kül- és belpolitikai helyzetnek megfelelően irányelveket állapított meg, és a ki- és beutazások állambiztonsági szabályozását végezte. Tagjai a Külügyminisztérium, a BM Útlevíl Osztály vezetője és a Belügyminisztérium illetékes elhárító szervének vezetői voltak. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. július 13-i üléséről. MOL M-KS 276. f. 54/53. ö. e.

⁴⁵⁶ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről. 1957. március 4. MOL XIX-A-83-a-18/5-1957.

⁴⁵⁷ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 30-ai ülésének jegyzőkönyve. *Az MSZMP Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei. III. kötet. 1957. április 5–1957. május 17.* Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna és Feitl István. Budapest, Intera Rt. 1993. 182. A felülvizsgáló bizottság működését Münnich Ferenc a saját hatáskörében hozott 3191/1957. sz. kormányhatározattal szüntette meg 1957. április 24-ei hatállyal. MOL JGY, XIX-A-83/1957. 4. d. E döntését május 8-án a 3198/1957. sz. határozattal saját maga helyezte hatályon kívül. Uo. 6. d., valamint Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. október 18-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/205. ö. e.

⁴⁵⁸ Az 1957. évi 24. számú tvr. a jogellenesen külföldre távozott személyek hazatérésének megkönnyítéséről. *Törvények és Rendeletek...* 170. Az MSZMP visszahonosítási törekvéseit, amnesztia rendeleteit nem kívánom

Azok számára azonban, akik határidőn túl jelentkeztek, a fenti rendelet már szigorúbb elbírálást helyezett kilátásba. Az ilyen kérelmek felülvizsgálatára a belügyminiszter felállított egy bizottságot, amelynek a vezetője a Politikai Nyomozó Főosztály Belső Reakció Elhárítás Osztályának a vezetője, tagjai a kémelhárítás és a hírszerzés, valamint az Útlevel Osztály megbízottai voltak. A visszatelepülők ellenőrzését a különböző állambiztonsági nyilvántartásokban az ORFK egyik osztálya és a Politikai Nyilvántartó Osztály végezte.⁴⁵⁹

Az állami vezetők utazása mellett a pártfunkcionáriusok külföldi utazási rendjét is hatásköri listákban határozták meg. A PB a párt és kormánydelegációk kiutazásáról döntött, a Titkárság pedig a párt és tömegszervezetek éves kiutazási tervei, az éves tervben nem szereplő előre nem látott „pártmunkás-delegációk”, a KB tagjainak nyugati országokba történő kiutazása ügyében járt el. A KB titkárai is rendelkeztek a káderhatásköri jog gyakorlása keretében a KB éves kiutazási tervében jóváhagyott utak résztvevőiről, a KB tagjainak a szocialista országokba történő utazásáról, engedélyezhették a megyei pártbizottságok első titkárainak, a KB osztályvezetői és helyetteseinek, a társadalmi szervek vezetőinek hivatalos külföldi utjait is, míg a KB munkatársainak külföldi kiutazása ügyében az illetékes osztályvezető döntött.⁴⁶⁰

Amikor magyar állampolgárok kértek tőkés országba kiutazási kérelmet, azt is az operatív terület szerint illetékes osztály vezetője bírálta el. Érdeemes megjegyezni, hogy a Szovjetunióba, illetve később az NDK-ba történő kiutazás is a tőkés országokéhoz hasonló szigorú elbírálás alá esett és a véleményezést 48 órán belül kellett elkészíteni. Vitás esetekben a I. Főosztály vezetője döntött. Alapelv volt, hogy kompromittált személy nem utazhatott ki, illetve az is, hogy nagyobb csoportok útját a szerv hálózati személyekkel biztosította, akiket a kémelhárító osztály irányított.⁴⁶¹ Amennyiben az operatív hálózat egyik tagja utazott kapitalista országba, úgy neki az általános hírszerző és elhárítási feladatokat is – mintegy

részletesen elemezni. Röviden annyit, hogy a kormány és főleg a Belügyminisztérium nem erőltette és nem is biztatta a menekülteket a hazatérésre, annak ellenére, hogy a hazai propagandagépezet ezt sulykolta a magyarországi közvéleménybe. Erről bővebben lásd Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. *Múltunk* 2007/1. sz. 187–213., valamint u. ő.: Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között. *Múltunk*, 2009/2. sz. 180–221.

⁴⁵⁹ A belügyminiszter 3. számú utasítása a hazatérési engedélyt kérők kérelmeinek felülvizsgálatára létrehozott Bizottságról. 1957. április 13. MOL XIX-B-1-az 30. d.

⁴⁶⁰ A PB 1963. február 5-i határozata a KB hatásköri listájáról. 1963. március 28. MOL M-KS 288. f. 5/291. ö. e.

⁴⁶¹ Ezt az előírást 1962-ben miniszterhelyettesi parancssal pontosították. Minden – 6 hónapnál hosszabb időre – nyugati országba kiutazó magyar csoportot hálózati úton is biztosítani kellett. A kiutazási kérelmet elbíráló operatív osztály vezetője a tervezett útról a BM Útlevel Osztályát és a hírszerzést is értesítette. Amennyiben egyénileg utazott valaki fél évnél hosszabb időre, úgy a hírszerzésnek kellett – ha a kiutazó személy operatív elhárításra, vagy hírszerzésre alkalmasnak mutatkozott – megbíznia őt, akár beszervezéssel, akár anélkül egy-egy feladat elvégzésére. A fél évet meg nem haladó egyéni és csoportos kiutazások esetében az illetékes operatív osztály – amennyiben úgy ítélte meg – felelőssége és joga volt megszervezni az illető, illetve a csoport hálózati biztosítását. A belügyminiszter-helyettes 005. számú parancsa a legális behatolási csatornák átfogásával kapcsolatos belügyi feladatokra. 1962. március 26. MOL XIX-B-1-az 51. d.

magától értető módon – el kellett látnia, függetlenül attól, hogy turista úton volt, vagy valamilyen konkrét feladattal megbízva hagyta el az országot. Ha az illető nem volt hálózati személy, de a szerv alkalmasnak és megbízhatónak találta, úgy az alábbiak megfigyelésére hívták fel a figyelmét: milyen különleges elhárító jellegű intézkedéseket észlelt (lefigyelés, csomagok titkos átkutatása, telefon vagy levélellenőrzés, a vele kapcsolatba lépett nyugati állampolgárok utólagos kihallgatása, igazoltatás, egyéb provokációk); volt-e olyan személy, aki hírszerzésre, „disszidálásra”, megvesztegetésre nyílt, vagy burkolt ajánlatot tett neki, illetve milyen emigráns magyarokkal, jelentősebb személyekkel ismerkedett meg? A hivatalosan kiutazó személyeknek a hivatali vezetőjük felé emlékeztetőben kellett beszámolniuk tapasztalataikról, míg a nem hivatalos úton lévőket, akik rokonlátogatás miatt vagy turistaként látogattak el egy-egy kapitalista országba, a hazatérésük után „megfelelő formában és körülmények között” – a katonai, politikai, gazdasági és elhárítási adatok megszerzése céljából – ki kellett kérdezni. Amennyiben valamelyik szocialista országba olyan személy kívánt kiutazni, akiről feltételezhető volt, hogy ellenségesen fog viselkedni, úgy erről az illetékes ország állambiztonsági szervét értesíteni kellett.⁴⁶²

A fenti belügyminiszteri parancs utóélete jellemző módon mutatja be a párthatározatokkal és belügyminiszteri parancsokkal, utasításokkal történő irányítási struktúra nehézségeit. A legális csatornák átfogásáról szóló 1959-ben kiadott belügyminiszteri parancsot a politikai rendőrség pártbizottságának egyik tagja 1961 szeptemberében nem ismerte, és nem is tudott arról, hogy vajon a II/3. Osztály feldolgozta-e ezt a fontos parancsot. A hírszerzés számára ez volt az egyik legalapvetőbb rendelkezés és ezt – állítólag – a Vizsgálati Osztály Kémelhárító alosztálya sem alkalmazta, és nem tudott a létezéséről sem. Egy, az állambiztonsági pártvégrehajtó bizottság ülésén résztvevő – a KB Titkárság központi apparátusában dolgozó – kiküldött azonban megnyugtatta a jelen lévőket, és általános érvénnyel magyarázta meg a pártirányítás alkalmazott gyakorlatát: „Egy dolgot szeretnék a párthatározatokkal kapcsolatban felvetni: a belső-reakció, a legális csatornára vonatkozó párthatározatoknál tudni kell, hogy időközben megjelent miniszteri parancsok is ezen alapszanak. A párthatározatok kis példányszámban jelennek meg, ezért előfordulhat, hogy minden egyes párthatározatot az elvtársak nem kapják meg, viszont a miniszteri parancsok egy-egy párthatározat alapján szabják meg a tennivalókat, így miniszteri parancs alapján is lehet politikai feladatokat szervezni a pártszervezetek számára. Foglalkoztak az elvtársak a legális csatornával kapcsolatos párthatározattal, de kevésbé foglalkoztak az útlevel kérdéssel kapcsolatos miniszteri parancssal, holott ez a párthatározatra épült, és ez a tömegkapcsolat

⁴⁶² A belügyminiszter 4. sz. parancsa a legális csatornák átfogására. 1959. március 3. MOL XIX-B-1-az 39. d.

kérdésében is lényeges. Javaslom az elvtársak felé, hogy ilyen kérdéseket, ha nem áll rendelkezésükre párthatározat, akkor parancsok alapján lehetne felvetni.”⁴⁶³

A Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM) Iparpolitikai Főosztályának főmérnökét, Aradi Istvánt Bécsben, 1959 márciusában a BND nyugatnémet hírszerző szerv,⁴⁶⁴ kémkedésre beszervezte. Aradi útlevélkérelmét nem utasították el, megbízhatónak tartották, hiszen 1956 előtt párttitkár, sőt egyes iratok tanúsága szerint korábban az államvédelmi szervek beszervezett ügynöke is volt.⁴⁶⁵ Miután az állambiztonság szinte a legelső pillanattól kezdve tudott Aradi szándékáról, a kémelhárítás és az ipari szabotázs elhárító osztály a saját céljainak megfelelően tudta irányítani az ügyet, amit lelkiismeretes ügybuzgósággal dokumentált is.⁴⁶⁶

Aradi lebukását követően a Politikai Bizottság 1961. januári határozati javaslatában, mely az idegenforgalom növekedésének nyomán aktivizálódott nyugati hírszerzőszervek elleni elhárító munkára hívta fel a figyelmet, név szerint is megemlítték az „imperialista kém ügyét”, ezzel is indokolva a határozat meghozatalának szükségességét.⁴⁶⁷ De vajon miért váltott ki az Aradi-féle kémkedési ügy ekkora figyelmet? Feltehetőleg azért, mert – Aradi korai lebukásának köszönhetően – a kémügyön az állambiztonság rendkívül jól be tudta mutatni az „imperialista” hírszerző szervek hazánk elleni „gátlástalan” tevékenységét, és egyúttal a saját szerepét is kellően hangsúlyozhatta annak felgöngyölítésében. Viszont Aradi személyével nem lehetett példát statuálni, 1956 őszén sem kompromittáltatta magát, nem volt „osztályidegen” a származása, így – azon kívül, hogy a magyarországi, illetve a nyugatnémet kapcsolatait akarhatták felderíteni – kérdés, hogy vajon mi motiválhatta a magyar elhárítást,

⁴⁶³ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1961. szeptember 12-i üléséről. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e.

⁴⁶⁴ A hivatalosan Pullachban székelő Szövetségi Hírszerző Szolgálatot (BND) Reinhard Gehlen – a Wehrmacht keleti frontjának felderítését irányító – egykori tábornok 1956 áprilisában alapította.

⁴⁶⁵ Pióker Mihály r. főhadnagy jelentése Aradi István ügyében. 1959. április 21. ÁBTL 3.1.5 „Autós” O-10688

⁴⁶⁶ Aradi beszervezője futárnak egy – a magyar állambiztonságnak dolgozó – ügynököt vont be, aki jelentette is az esetet megbízóinak. ÁBTL 3.1.5 „Autós” O-10688. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után az állambiztonsági szervek az ipar területén is a politikai szervezkedések és csoportok felkutatását és felszámolását tekintették elsődleges feladatuknak. A szocialista országokban az állambiztonság mindig is kitüntetett figyelmet szentelt az energia- és nehéziparnak, a nagyüzemeknek, és különösen a fegyvergyártásnak. Aradihoz a KGM Iparpolitikai Főosztályán az autó, traktor és szállítójárműveket gyártó vállalatok fejlesztése tartozott, mely stratégiai jelentőségű pozíció volt, hiszen nem sokkal később a keleti blokk hadiiparának fejlesztése kapcsán a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete által 1961 márciusában jóváhagyott haditechnikai cikkek szakosított elosztásakor Magyarország éppen a kerekes páncélozott szállító járművek gyártását kapta meg. Így kémtevékenysége – amennyiben nem bukik le – nemcsak a hazai, de az egész keleti tömb hadiiparának sikeres modernizálását veszélyeztethette volna. A Budapesti Katonai Bíróság zárt tárgyaláson a folytatólagosan elkövetett hűtlenség büntette miatt Aradi Istvánt kötél általi halálra ítélte, amelyet 1960. január 15-én végrehajtottak. ÁBTL 3.1.9 Aradi István és társai ügye V-145881 és V-145881/1, valamint ÁBTL 3.1.5 „Autós” O-10688. Lásd: Krahulcsán Zsolt: Egy ipari kém az állambiztonság hálójában. Aradi István ügye (1959–1960) *Betekintő*. 2008/4. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=98> (Utolsó letöltés: 2011. január 5.) Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenységéről bővebben Germuska Pál: Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenysége a szocialista nagyüzemekben az 1960-as években. In *Évkönyv VIII. 2000*. Szerkesztette: Körösi Zsuzsanna, Standeisky Éva és Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2000. 58–77.

⁴⁶⁷ Javaslat a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre. 1961. január 24. Jegyzőkönyv a PB 1961. február 7-én tartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/221. ő. e.

hiszen nemcsak hagyták, de gyakorlatilag elősegítették, hogy egyszeri „botlásból” egy több hónapon keresztül húzódó kémügy kerekedjék ki. Az sem zárható ki, hogy az állambiztonság ezzel az általa felfújta kémüggyel azt próbálta a pártvezetés felé „üzenni”, hogy a nyugati országokba történő kiutazás engedélyezésének részleges liberalizálása milyen súlyos veszélyekkel járhat.

A kádári vezetés számára az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a gazdasági kapcsolatok élénkítéséhez, a külkereskedelem beindításához, valamint az 1956 utáni megtorlások után Nyugaton rögzült magyarországi kép javításához elengedhetetlen volt a hivatalos és a turista kiutazásokra vonatkozó szabályok enyhítése. A magyarországi pártvezetés a megtorlásokat követő nemzetközi elszigeteltségből minél előbb megpróbált kitörni, de nem csak az államközi, diplomáciai kapcsolatokat, hanem a nemzetközi érintkezések egyéb, alsóbb szintjeit is normalizálni kívánta. Így a Magyarország elleni „hidegháborús propaganda” hatásának csökkentése érdekében a politikai vezetés nem ellenezte, hanem inkább támogatta a kapitalista (és szocialista) országokból érkező turistaforgalom növekedését, abban bízva, hogy többségük pozitív tapasztalatokat szerezve tér vissza hazájába. Ennek a „nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére irányuló politikának” eredményeképpen 1960-ra a nyugati országok viszonylatában is megsokszorozódott a magyarországi hivatalos és magán (turista) beutazások száma, megnőtt az idegenforgalom jelentősége.

Mindezek miatt egyre komolyabban vették az elutasított útlevelekérelmek kezelésével kapcsolatos teendőket is. A politikai rendőrség pártbizottsága megvizsgálta a panaszügyek kezelésének módját és azt állapította meg, hogy mivel az útlevelek kiadására vonatkozóan „ún. lefektetett írásos elvek nincsenek”, ezért a szokás által kialakított gyakorlat alapján döntöttek az elbíráláskor. Az egyik leglényegesebb elv az volt, hogy különbséget tettek a munkás, a „tsz-parasztok”, és az egyéb kategóriák között, tehát az „osztályhelyzet”, valamint az utazás jellege (kivándorlás, társas utazás, családlátogatás stb.) alapján válogattak. A legtöbb panasz a látogató útlevelek kiadása kapcsán merült fel, de a vizsgálat azt állapította meg, hogy az Útlevél Osztályon minden panaszra és kérelemre reagáltak. A jelentést megtárgyaló állambiztonsági pártbizottság pártvégrehajtó bizottsági ülése határozatában javasolta az Útlevél Osztály vezetőjének, hogy az elutasított útlevelekérelmek válaszait vizsgálják felül, hogy „ne sablonosan készítsék el azokat”, valamint azt is, hogy a nyugati országokba kiutazó csoportok operatív biztosítása során – a kémelhárítás által – szerzett tapasztalatokat a kémelhárítás pártszervezete dolgozza fel, összesítse, és azok tanulságait pártcsoport értekezleten ismertesse meg a párttagsággal.⁴⁶⁸

⁴⁶⁸ Jelentés a panaszok és bejelentésének elintézéséről, valamint határozat a panaszok és jegyzőkönyvek elintézésével kapcsolatban a II. Főosztály területén. 1960. február 23. BFL XXXV (29) 1960/c/2. ő. e.

1960 szeptemberében az Útlevel Osztály javaslatot készített az útlevel és vízumkiadás módosítására. Az előterjesztés PB vitája során Marosán György többször sérelmezte, hogy gyakran a Belügyminisztériummal „takaróztak” állami vezetők, amikor egy-egy személy külföldi kiutazását megakadályozták. A felelősségnek a belügyre való áthárítása – véleménye szerint – gyakorlattá vált.⁴⁶⁹ Ezért a PB határozati javaslata szerint a későbbiekben a hivatalos kiutazásokat ugyan a Belügyminisztérium szerveinek kellett engedélyezniük a különböző tárcák, illetve az országos hatáskörű szervek, főhatóságok vezetői ajánlása alapján, de a kiutazó személyek megbízhatóságáért elsősorban a javaslatot tevő szervek vezetői voltak felelősek.⁴⁷⁰ Magánkezdeményezésű tanulmányút (konferencia, szakmai gyakorlat) esetében az Útlevel Osztály csak abban az esetben adhatott ki útlevelet, ha az illetékes szakminiszter írásbeli javaslatában támogatta azt. (Az utazáshoz és a külföldi tartózkodáshoz szükséges devizáról a meghívó félnek kellett gondoskodnia.) A javaslattevő szerv vezetője és a Belügyminisztérium közötti véleményeltérés esetén – a kiutazást felterjesztő felelősségére – ugyan kiutazhatott az illető, kivéve persze akkor, ha az utazás az állam biztonságát súlyosan veszélyeztette volna. Ugyanakkor létrehoztak egy ún. Fellebbezési Bizottságot az elutasítások másodfokú felülvizsgálatára.⁴⁷¹ Amennyiben a bizottság a kérelmet másodfokon is elutasította, ennek indoklását – a konspiráció betartása mellett (hivatkozhattak egyes kapitalista országok Magyarországgal szembeni vízumpolitikájára, vagy a külföldön élő rokonok esetleges ellenséges magatartására, a devizakeret kimerülésére, stb.) – közölni kellett a kérelmezővel és a javaslatot tevő szerv vezetőjével.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Ugyanakkor az előterjesztés azt állapította meg, hogy a hivatalos utazások elutasítása általában helyesnek bizonyult, mert a javaslatot tevő szerv vezetője és a Belügyminisztérium között ritkán fordult elő véleményeltérés. 1960 januárja és júliusa között a kapitalista országok felé irányuló hivatalos utazási kérelmek mindössze 1,1%-a, míg a Szovjetunióba és a többi szocialista országba hivatalos céllal beutazni kívánók kérelmének mindössze 0,35%-a került elutasításra. A nyugati országok felé történő magánjellegű utazások esetében azonban ez az arány már 38%-ot tett ki. A javaslat ezt azzal magyarázta, hogy az elutasított kérelmezők túlnyomó része a forradalom leverését követően Nyugatra menekült hozzátartozóik meglátogatása céljából kérte az utazás engedélyezését, s ez már önmagában okot adott az elutasításra. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszerének néhány kérdéséről. 1960. szeptember 2. MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960.

⁴⁷⁰ A felelősség kérdése már egy évvel korábbi BM Kollégiumi vita során felmerült. Biszku Béla belügyminiszter azt javasolta, hogy amennyiben valaki nem tért haza a nyugati útvonalról, akkor a javaslatot tevő szervet kell felelősségre vonni. Erre a vizsgált korszakban többször történt utalás, de nem találtam a kérdés szabályozására vonatkozó dokumentumot. Jegyzőkönyv a BM Kollégium 1959. március 26-i üléséről. MOL XIX-B-1-z 10-59/3/1959.

⁴⁷¹ A PB-határozat nem részletezte a bizottság feladatait, illetve annak összetételét, de az előterjesztés igen. E szerint a bizottság feladata az operatív osztályok által elutasításra javasolt személyek, valamint a BM Útlevel Osztály elutasító határozata ellen beadott fellebbezések felülvizsgálása volt. Tagjai a BM Titkárság (Ellenőrzési Osztály), a kémelhárítás, a BM Útlevel Osztály vezetőinek megbízott képviselője, az elutasító operatív osztály képviselője, valamint annak az illetékes alosztálynak a vezetője volt, akinek a területén az elutasítás történt. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszerének néhány kérdéséről. 1960. szeptember 2. MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960.

⁴⁷² A Politikai Bizottság határozata a Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszerének néhány kérdéséről. 1960. október 18. Jegyzőkönyv a PB 1960. október 18-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/205. ö. e. Közli Németh Jánosné: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban. *Levéltári Szemle*, 1993/2. sz. 42–65.

A fenti PB jelentés ugyanakkor megállapította, hogy az idegenforgalom növekedésével együtt az ellenséges aknamunka és propaganda is egyre aktívabb lett, viszont a belügyi szervek – elsősorban a kémelhárítás – nem volt felkészülve sem technikailag, sem szervezetileg a megnövekedett utasforgalom ellenőrzésére. Biszku Béla véleménye az volt, hogy a legális „csatornákon”, útlevéllal beutazó kapitalista állampolgárok (adott esetben hírszerzők) számának növekedésével párhuzamosan, várhatóan csökkeni fog a zöldhatáron, aknazáron keresztül behatolók száma, ezért az ellenőrzés már nem csak és kizárólag a rendvédelmi, fegyveres testületek feladata, hanem az állami, párt és társadalmi szerveké is: „A mi elképzelésünk az, hogy részben társadalmi ellenőrzéssel és segítséssel, részben állami vonalon, részben a KISZ segítségével a biztonság növelése érdekében segítséget kérnénk. El kell érni, hogy ahol egyesek a Magyar Népköztársaság ellen akarnak dolgozni, ott ne csak a belügyi szervek figyeljenek fel erre.” – fogalmazott a belügyminiszter.⁴⁷³

Azonban hiába hozott a PB erre vonatkozó határozatot 1960-ban, az egyik legnagyobb probléma továbbra is az volt, hogy az állami és egyéb intézményekben az utazások intézése nem volt egységesen szabályozva. Azaz nem volt tisztázva, hogy ki dönthet a kiutazó személyekről, illetve hogy a külföldi állampolgárok kísérése, megbízható tolmácsokkal való „ellátása” kinek a feladata, illetve kinek a felelőssége. Ezért a PB 1961. február 7-i ülésén megtárgyalta a KB Adminisztratív Osztálya által készített javaslatot, mely az állami intézményekben történő ellenőrzés megjavításával, az idegenforgalom növekedésével kialakult új helyzetre kívánt (állambiztonsági) választ adni. A testület határozatában – a belügyminiszter és a BM feladatainak meghatározása mellett – az állami intézményekben „külföldi kapcsolatok osztályai” létrehozását határozta el. Ezek feladata a hivatalos útlevél és vízumügyek intézése, a nemzetközi értekezletek szervezése, a nyugati országokból visszaérkezett magyar állampolgárok beszámoltatása lett. A külföldi kapcsolatok osztályait a minisztériumokban és a főhatóságokban hozták létre, ahol nemcsak a hivatalos kiküldetéssel kiutazó, vagy érkező személyeket vizsgálták, hanem a magánjellegű, turista, vagy a rokonlátogatások során történő be- és kiutazások ellenőrzését is végezték. A PB-határozat azt is szabályozta, hogy a különlegesen fontos üzemekbe, az atomenergiával és elektronikával, híradástechnikával és kohászattal kapcsolatos kutató intézetekbe, a Kohó- és Gépipari Minisztérium B (hadiipari) részlegéhez tartozó (ún. KGM/B) vállalatokba, a nagyobb ipari kombinátokba, illetve a nyugati exportra dolgozó vállalatokba milyen körülmények között látogathatnak külföldi állampolgárok. A katonai szempontból legfontosabb objektumok közvetlen környékét lezárták a külföldiek elől és a turistaként vagy rokonlátogatóként beutazó

⁴⁷³ Uo.

nyugati állampolgárok csak a vízumjaikban – előre egyeztetett és – engedélyezett városokban, járásokban tehettek látogatást.⁴⁷⁴

Az Útlevel Osztály 1961. májusi adatok szerint évente mintegy 350 000 kérelmező ügyét intézte el, ezért a szakmai munkavégzés minősége – a politikai rendőrség pártbizottsága szerint – nagy mértékben befolyásolta a pártnak a „tömegkapcsolatok fejlesztése” érdekében tett erőfeszítéseit. Ezért az Útlevel Osztály pártalapszervezetének vezetősége több olyan intézkedést tett, amelyen keresztül megpróbálta megértetni a tagsággal, az osztály állományával munkájuk politikai jelentőségét. Előadásokat szerveztek a törvényességről, a panaszügyek kezeléséről, a „párt és a tömegek kapcsolatának” jelentőségéről. A PB-határozata, a miniszteri utasítások mind ebbe az irányba hatottak és – állítólag – gyorsabb lett az ügyintézés és a mintegy havi 250 panasz elbírálása is a fenti szellemben történt. A kérelmek elutasításának aránya nyugati országokba történő utazás alkalmával 30%, míg a szocialista országok esetében 0,5% volt. A pártszervezetek és a parancsnokoknak korábban problémákat okozott, hogy nem volt egységesen szabályozva az útlevelek kiadásának rendje. A szabályozással ugyan egyszerűbbé vált az elbírálás, de bizonyos esetekben szükséges volt a pártszervezetek elvi útmutatására. Ilyen esetek voltak például, amikor az egyes kategóriákkal kapcsolatosan beállt változások politikai okait kellett megértetni az állománnyal, mert előfordult, hogy az értelmiség, vagy a kisiparosok ügyeinek intézésekor a Rákosi-korszak államvédelmi szerveire jellemző szemlélet került előtérbe. A párt irányító, orientáló szerepét az egyes vitás ügyek eldöntése előtt konkrét esetekben is alkalmazták, a pártcsoportbizalmik és a pártszervezet vezetősége megvitatta ezeket az ügyeket, „segítve” ezzel a szakmai munkát. A pártirányítás módszere volt az is, hogy azoknál a szerveknél, ahonnan nagyobb számban érkeztek útlevelkérelmek (KÜM, IBUSZ) tájékoztató értekezletet tartottak, és időnként összehívták a különböző minisztériumokban dolgozó ún. BM útlevel-összekötőket is a vitás kérdések megtárgyalására, a helyes irányvonal kialakítására.⁴⁷⁵

Az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos aknamunka elleni PB-határozatnak az állambiztonsági szervek állománya előtti ismertetésére, az ebből adódó feladatok kijelölésére, és főleg a határozat politikai tartalmának megértetésére egy 1961. júniusi adminisztratív előadói értekezleten került sor. Ekkor meghatározták a Belügyminisztérium megyei és budapesti pártszervezeteinek feladatait, valamint az adminisztratív főelőadók ezzel kapcsolatos pártellenőrző munkáját is: „Megértetni [...] különösen az operatív [...] állománnyal a nemzetközi kapcsolatok bővítésének politikai jelentőségét, azt, hogy a párt erre

⁴⁷⁴ Javaslat a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre. 1961. január 24. Jegyzőkönyv a PB 1961. február 7-én tartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/221. ó. e.

irányuló politikája helyes [...]. Ennek megértetése alapvető abból a szempontból, hogy az állomány politikailag tisztán lásjon és helyesen értelmezze ezzel kapcsolatban a gyakorlati tennivalókat, hogy elkerüljük a külföldi, vagy magyar állampolgárok felesleges zaklatását, a helytelen intézkedéseket, melyek politikailag nagyon komoly károkat okozhatnak. Nevelni kell az állományt annak megértetése érdekében, hogy a ki- és beutazók többsége nem ellenséges céllal utazik, nem mind kém és hírszerző. Ezért az ellenőrzés módjának kulturáltnak, körültekintőnek és konspiráltnak kell lennie, olyannak, hogy az érdekelt ne érezzék, illetve ne szerezzenek erről tudomást.” A fenti elvek hangsúlyozása nem volt indokolatlan, mert ekkorra már több olyan incidens is történt, melyeknek negatív külföldi visszhangja volt. Például előállítás során megpofoztak egy nyugatnémet állampolgárt, egy az Egyesült Államokból hazatelepült idős házaspárnak megtiltották, hogy – testvérének temetése alkalmával – elhagyják magyarországi otthonukat, egy külföldi gépkocsi átvizsgálása során az operatív beosztottak súlyosan megrongálták a járművet, egy külföldi állampolgárt pedig azért állítottak elő, mert cigány gyermekeket fotózott. A fentiek elkerülése érdekében elsősorban az állomány politikai „tisztánlátását” kívánták elősegíteni, ezért javaslat született, hogy a megyei belügyi szervek pártbizottságai, pártszervezetei gyakrabban tűzzék napirendre a kérdést. Mindezek mellett a pártszervezeteknek segíteniük kellett a parancsnokokat abban, hogy helyesen igazítsák el a beosztottakat a „hibás nézetek” megszüntetése érdekében.⁴⁷⁶

Biszku Béla belügyminiszter és Szarka Károly külügyminiszter-helyettes 1961 márciusában közös előterjesztéssel fordult a PB-hez. Egy felhívás kibocsátására tettek javaslatot, mely a kádári konszolidáció egyik fontos lépéseként a külföldön élő – elsősorban a forradalom leverését követően elmenekült – magyarok állampolgárságának rendezését célozta.⁴⁷⁷ A nyugati országokban élők nyilvántartásba vétele – az egyértelmű külpolitikai célokon túl, vagyis hazánk kedvezőbb nyugati megítélése, a nyugati magyar emigráció bomlasztása, a szocialista Magyarországhoz lojális rétegek leválasztása – a politikai rendőrség

⁴⁷⁵ Tájékoztató jelentés a tömegkapcsolatok fejlődéséről az Útlevel, valamint a II/6. és II/8. Osztályokon. 1961. május 5. BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e.

⁴⁷⁶ Az 1961. június 27-i adminisztratív értekezlet beszámolója. MOL M-KS 288. f. 30/16. ő. e.

⁴⁷⁷ Előterjesztés a MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságához, a külföldön élő magyar állampolgárok összeírásáról és úti okmánnyal való ellátásáról. 1961. március 17. MOL M-KS 288. f. 5/226. ő. e. Az előterjesztést a PB elfogadta és az Elnöki Tanács 6/1961. számú határozata alapján a Kormány határozatot hozott a konzuli útlevelek kiadásáról és a disszidens hozzátartozók kiutazásának engedélyezéséről. Az Elnöki Tanács 6/1961. számú határozata a külföldön élő magyarok állampolgárságának rendezéséről. *Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1961.* Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 179., valamint a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3082/1961. sz. határozata a Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszeréről. 1961. március 28. MOL XIX-A-83-b-3082/1961. Az útlevelkiadással kapcsolatos első nyilvános kormányrendelet (1948-óta) is ekkor született meg, mely csupán kisebb változtatásokat tartalmazott, de azt továbbra sem részletezte, hogy milyen szempontok alapján bírálják el a kérelmeket. 10/1961 (III. 31.) Korm. számú rendelet az útlevelek kiadásának rendjéről. *Törvények és Rendelet...* 206–207. Bővebben Dr. Bencsik Péter – Dr. Nagy György: *A magyar úti okmányok története...* 58–63.

számára a kémelhárítási, hírszerzési lehetőségek bővülését is jelentette.⁴⁷⁸ A várhatóan rohamosan növekvő nyugati beutazások, illetve az esetleges visszatelepülések „kezelésére” Pap János belügyminiszter októberi előterjesztésében az egyes minisztériumokban és főhatóságokban létrehozandó Nemzetközi Kapcsolatok Osztályai megszervezésére tett javaslatot,⁴⁷⁹ melyeket a kormány 1961. novemberi határozatával állított fel. Az új szerveknek lett a feladatuk az érintett tárca utaztatási tervének elkészítése, annak a betartatása, a tolmácsszolgálat megszervezése, az útlevel- és vízum, illetve a protokoll ügyek intézése, a minisztérium, illetve a felügyelete alá tartozó intézményekben a külföldiek látogatásainak szabályozása. Ilyen osztályokat hoztak létre a Kohó- és Gépipari, a Nehézipari, a Közlekedés- és Postaügyi, a Könnyűipari Minisztériumban, a Művelődésügyi Minisztériumban, a Pénzügyminisztériumban, a Földművelésügyi Minisztériumban, valamint a Magyar Tudományos Akadémián, a Magyar Testnevelési és Sporthivatalnál (MTSH), a Műszaki- és Természettudományi Egyesületek Szövetségénél (MTESZ) is.⁴⁸⁰

1962 decemberéig öt minisztériumba és három főhatósághoz összesen nyolc szjt-tisztet helyeztek el. Hárman osztályvezetői beosztásban a szerv vezetőjéhez, illetve a helyettese alá, egy a Munkaügyi Minisztériumban osztályvezetőként a főosztályvezetőhöz, egy szjt-tiszt a Pénzügyminisztériumban a titkársághoz került, mint csoportvezető, és hárman osztályvezető-helyettesként dolgoztak a Kohó- és Gépipari, valamint a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumban, illetve a Műszaki és Természettudományi Szövetségben.⁴⁸¹

A BM Kollégiuma 1963 elején megtárgyalta az NKO-k helyzetét, eddigi tevékenységét és határozatot hozott azok további munkájával kapcsolatban. A vitán többször felmerült, hogy több minisztérium és főhatóság nem egyeztetett a Belügyminisztériummal az ügyrendjük kiadása során, s ráadásul ezekben az ügykörleírásokban a minisztériumok többsége megpróbálta „kikerülni” az operatív szervek beavatkozási lehetőségét. Pap János belügyminiszter ezt a nagyfokú „idegenkedést” indulatos szavakkal bírálta: „Kicsit szenvedélyesebben kell erre a munkára ráhajtani. [...] határozottabban, keményebben kell képviselni az állam és nem a Belügyminisztérium érdekeit. Egy politikai bizottsági

⁴⁷⁸ A PB 1961. december 5-i ülésén vitatta meg a disszidensek hazalátogatására és hozzátartozóik kiutazására vonatkozó politikai bizottsági határozat végrehajtásáról szóló jelentést, mely sikeresnek ítélte meg az akciót. A Belügyminisztérium 900 hozzátartozó kiutazását engedélyezte, akik közül azonban csak kevesen kaptak beutazó vízumot a különböző nyugati országokba, és ők is mindannyian (120 fő) visszatértek Magyarországra – a jelentés szerint. A nyugati emigráció tagjai közül 1961 decemberéig összesen 163 személy kért konzuli útlevelet, akik közül 43-an azt meg is kapták a magyar hatóságoktól. MOL M-KS 288. f. 5/252. ö. e.

⁴⁷⁹ Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányhoz. 1961. október 27. MOL XIX-A-83-b-329/1961.

⁴⁸⁰ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3298/1961. sz. határozata az egyes minisztériumoknál, országos hatáskörű szerveknél a nemzetközi kapcsolatok intézéséről. 1961. november 16. MOL XIX-A-83-b-289. d.

⁴⁸¹ Németi József főcsoportfőnök helyettes jelentése a minisztériumokban és főhatóságoknál felállított NKO-k működésének tapasztalatairól. 1962. december 7. MOL XIX-B-1-z-10-62/15-1963. 20. d.

határozattal szemben nem vonakodhatnak az állami szervek. Saját biztonságukról van szó és az egész dolgozó nép ügyéről van szó. Ezt meg kell mondani, mint kommunista a kommunistának.” A kollégiumi határozat elrendelte, hogy a minisztériumokban új ügyrendeket kell készíteni, valamint miniszterhelyettesi parancsban szabályozni kell az NKO-k és a csoportfőnökségek között koordinációt.⁴⁸²

Azonban voltak olyan intézmények, akik nem fogadták el az NKO-k létjogosultságát, az állambiztonság szempontjait mereven elutasították, és nem tartották be még az „elemi biztonsági intézkedéseket” sem. A belügyi vezetés szerint ezért fordulhatott elő, hogy több esetben olyan személyek mentek nyugatra hivatalos engedéllyel, akik aztán többé nem tértek vissza. Ráadásul az ilyen eseteket nem követte az illetékes állami vezetők felelősségre vonása sem. A Kohó- és Gépipari Minisztérium alá tartozó szerveknél hasonló esetben ugyan már a Belügyminisztériumból többször is jelezték, hogy erélyesebben kell fellépni, de úgy tűnt nem sok sikerrel. Ezért Galambos József vezérőrnagy, a III. Főcsoportfőnökség vezetője, belügyminiszter-helyettes javasolta, hogy az 1961-es PB-határozat végrehajtása során „még fellelhető differenciákat” az MSZMP KB AO útján küszöböljék ki. A belügyi vezetés tehát a párt állambiztonságért felelős szervének a beavatkozására tett javaslatot. A főcsoportfőnök ugyanakkor megfogalmazta az NKO-ra telepített szt-tisztekkel kapcsolatos elvárásait is, amikor azt mondta: „...nekik nem nagyképszerűsködni, hanem egyszerű, szerény emberként arra kell törekedniük, hogy a különböző területen dolgozó kommunistákat és nem kommunistákat beállítsák az állambiztonsági munka szolgálatába.” Ez a kijelentés Biszku Béla belügyminiszter – és a korábban Kádár – által is megfogalmazott állambiztonsági szemléletet tükrözte, vagyis azt, hogy nem csak a politikai rendőrség kizárólagos feladata az állam biztonságának védelme, hanem – tágabban értelmezve – az egész magyar társadalomé, annak minden egyes tagjáé és szervezetéé, akár kommunista, akár nem. Hasonlóan a pártirányítás elképzelt ideáljához – mivel a párthatározatok csak a párttagokra vonatkoztak – a párttagoknak kellett a pártonkívülieket meggyőzni, azokat a párthatározatok mellé állítani, úgy ahogyan az szt-tiszteknek a munkahelyeiken (az NKO-on) kellett bevonniuk az állambiztonsági munkába „az arra érdemeseket” a hatékonyabb operatív munkavégzésre.⁴⁸³

⁴⁸² A BM Kollégium 1963. január 17-i ülésének rövidített jegyzőkönyve. Határozat a minisztériumokban és főhatóságoknál felállított Nemzetközi Kapcsolatok Osztályai működésének tapasztalatairól. MOL XIX-B-1-z-20/jkv-10-62/15-1963. 20. d. A koordináció javítását célozta, hogy a BM III/II-3. Osztály C alosztálya szervezetében a rezidentúrákkal és az NKO területén jelentkező elhárítási feladatokkal foglalkozó részlegét 1963 augusztusától – a BM III/II-6. Osztályon belül – a KGST, valamint a TÜK elhárító munkájával közösen szervezték meg. Javaslat a III/II. Csoportfőnökség létszámának rendezésére. 1963. augusztus 24. MOL XIX-B-1-au 479/1963. 16. d.

⁴⁸³ A BM Kollégiumának 1964. április 29-i ülésének nyers jegyzőkönyve. MOL XIX-B-1-z-22-10-64/5-1964. 22. d. A BM Kollégium határozatában elfogadta a Karasz-féle jelentés javaslatait és elhatározta, hogy egy-egy fő szigorúan titkos állományú operatív tisztet kell beállítani az Egészségügyi-, Építésügyi-, Földművelésügyi-, Belkereskedelmi és Könnnyűipari Minisztériumokba, valamint elrendelte, hogy ki kell dolgozni az NKO központi

A nemzetközi kapcsolatok szabályozásának a vizsgálatakor is megfigyelhető az a párhuzamosság, ahogyan egyrészt a központi pártszervek (elsősorban a PB és a Titkárság) határozataikban elvi, de több esetben nagyon is gyakorlati útmutatásokon keresztül megszabták az utazási lehetőségeket, másrészt ahogyan a belügy és az állambiztonság a különböző szintű irányítási csatornáin és befolyásolási lehetőségein keresztül mindezt végrehajtotta vagy – bizonyos esetekben – meggátolni igyekezett. Az egész vizsgált korszakon végighúzódtott az a folyamat, ahogyan a korábban adminisztratív intézkedésekkel megszigorított külföldi (hivatalos és magán) utazási lehetőségeket – a kádári konszolidáció egyik legfontosabb elemeként – a hatalom apró lépésekben bővítette. A hatvanas évek közepétől az egyre intenzívebbé váló be- és kiutazások kapcsán felmerülő vitás kérdések visszatérő napirendi pontjai voltak a PB üléseknek. Az útlevelkiadásról, a vízumkérdésről, az egyes állampolgárok felkészítéséről, beszámoltatásáról, a hivatalosan kiküldetésbe menők kiválasztásáról is pártfórumok, elsősorban a pártközpont hozott irányelveket. A munkahelyi párttitkárnak a magánkezdeményezésű utazások esetében is előzetes véleményező, illetve egyetértési joga volt. A liberalizációval párhuzamosan ugyanakkor folyamatosan épültek ki a belügyi szervek – és velük párhuzamosan azok pártszervei – olyan intézményei (jelentőrendszer, figyelőztetés, NKO-k, szt-tisztek rendszere) és vezettek be olyan intézkedéseket, amelyek a be- és kiutazó magyar és külföldi állampolgárok szigorú ellenőrzését végezték.

6. Összegzés és kitekintés

6.1. A politikai rendőrség formális pártirányításának jellemző vonásai

Értekezésem kitűzött célja volt, hogy megállapítsam azokat a hangsúlyeltolódásokat, amelyek a politikai rendőrség és a párt viszonyában az általam vizsgált időszakban jelentkeztek. Azt elemeztem, hogy az állampárt milyen vezetési módszerekkel és eszközökkel irányította, orientálta, befolyásolta az állambiztonsági szervek működését. Arra kerestem a választ, hogy milyen változások történtek a kádári megtorlás és konszolidáció időszakában a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) és a politikai rendőrség szervei közötti viszonyrendszerben. A politikai rendőrség formális pártirányításának szabályozási struktúráját kívántam feltárni.

A pártirányítás fogalmának meghatározását a párt normaszövegeinek vizsgálata alapján, az MSZMP öndefiníciós tételeinek összehasonlításával végeztem el. Az állampárt

alosztálya ügyrendjét. A BM Kollégium 1964. április 29-i ülésének rövidített jegyzőkönyve. 1964. május 7.

hatalomgyakorlási mechanizmusainak vizsgálatakor, illetve a döntéshozatali metódusok tipizálásakor interdiszciplináris módszert alkalmaztam. Politológiai, közgazdasági elméleti munkákat hasonlítottam össze a párt által megfogalmazott pártirányítási definíciókkal. Azonban az elméleti modellek, rendszertipológiai munkák mindegyike a Kádár-rendszer „ideáltipikus” leírását adta. Olyan vegytiszta modellt írtak le, mely a valóságban – és különösen az általam vizsgált korai kádári berendezkedés kiépítése, az „átmenetiség” időszakában, ráadásul a politikai rendőrség és az MSZMP viszonyrendszerében – ebben a formában soha nem létezett.⁴⁸⁴ Be kellett látnom, hogy a pártirányítás és ellenőrzés fogalma nem írható le egy körülhatárolt definícióval, az valójában egy több elemből álló szabályozási struktúrát takar.

A pártirányítás formális módszereinek a meghatározása kapcsán különböző hatásirányú, de azonos célorientáltságú, több elemből álló szabályozási struktúra rajzolódott ki, melynek egyetlen feladata volt: biztosítani, hogy az állambiztonsági szervek a párt irányvonalának megfelelően tevékenykedjenek. A rendszer elemei a következők voltak: a párt vezető testületeinek határozatai, melyek jellegüket tekintve kétfélék lehettek, egyrészt olyanok, amelyek a pártirányítás kereteit, szereplőit, azok feladatait határozták meg, másrészt olyanok, melyekben az egyes állambiztonsági szakmai területek (konkrét) tevékenységéről döntöttek. Az irányítás és ellenőrzés további eszközei voltak a politikai rendőrség és az MSZMP területi pártszervezeteinek tevékenységi körébe tartozó egyéb módszerek is. Ilyenek voltak: a parancsnokok beszámoltatása, a (párt)fegyelmi hatáskör, a pártvezetés felé történő tájékoztatási kötelezettség, a személyi ügyek rendszere, vagyis a hatásköri listák, az állomány folyamatos (párt, illetve szakmai) oktatása, nevelése. Az olyan garanciális elemek kialakítása, melyek határok közé szorították a politikai rendőrséget a pártfunkcionáriusokkal szemben történő intézkedések során szintén a pártkontrollt erősítették. Egyes esetekben az ún. közvetlen beavatkozás is a pártirányítás elemét képezhette, de ezt a jelenséget sajnos a legritkább esetben dokumentálták.

A párt vezető testületei határozataikban meghatározták a területi és a belügyi pártszervezetek, azok pártbizottságának, titkárainak jogait és kötelességeit. (A PB-határozatai a BM és szervei pártellenőrzése, a BM pártszervezeteinek jogai és kötelességei, és így tovább.) A vizsgált időszakban három PB-határozat foglalkozott a BM és szervei pártirányításával és pártellenőrzésével. Ezek alapján megállapítható, hogy alapvető, lényegi változás 1954 és 1958 között nem történt. A struktúrát a desztalinizációs folyamat eredményeként megszületett 1954. évi határozat alakította ki, amelyet 1956-ban a KV

MOL XIX-B-1-z-22-10-64/5-1964. 22. d.

ellenőrző tevékenységével egészítették ki, s az 1957. évi módosítás gyakorlatilag „csak” megismételte a korábbi határozatot. Megfigyelhető, hogy az 1956. évi „kiforrott” határozat a korábbi határozati javaslat kimaradt részeivel egészült ki, tehát előkészületben, javaslati formában már 1954-ben kész volt a későbbi szerkezet. Úgy tűnik, hogy az SZKP XX. kongresszusának „tapasztalatai”, a moszkvai változások is alátámasztották a BM pártellenőrzésben a KV szerepvállalását. Bár természetesen kezdettől fogva (1945) léteztek azok a „szereplők” (területi, belügyi pártszervek, adminisztratív osztály/ok, a KV, a KV Titkársága stb.), amelyek a későbbi pártellenőrzés szervei lettek, de Péter Gábor politikai rendőrségének informális párirányítása és pártellenőrzése, jelentősen eltért a később kialakított jellemzően formális rendszertől. Ebből a szempontból az 1954. évi határozat meghozatala önmagában is jelentős politikai tett. Ugyanis ennek és az 1956. évi határozatnak az indoklása a törvényesség betartását, vagyis a korábbi törvénytelenések megakadályozását, a Rákosi-korszak bűneitől való elhatárolódást demonstrálta. Az 1957. évi határozat azonban már az „ellenforradalom” elleni fellépésre helyezte a hangsúlyt, s megszületését is a forradalomnak „köszönhette”. Közös elem bennük, hogy mindegyik biztosítékot akart adni a korábbi időszak traumáinak megisméltődésével szemben. Az 1958. áprilisi, a BM pártszervezeteinek jogait és kötelességeit taglaló PB-határozat pedig az előzőek „folytatása” volt, mellyel a legfelső pártvezetés biztosítani kívánta a belügyi pártszervezetek pártirányításban betöltött szerepét. A vizsgált korszakban ezután hasonló jellegű és jelentőségű párthatározat nem született, majd csak 1967-ben ad ki a PB a Belügyminisztérium pártellenőrzésére újabb határozatot.⁴⁸⁵

A konkrét állambiztonsági munkavégzést is párthatározatokkal szabályozták. (A „belső reakció”, vagy a „vallásos világnézet” elleni harcról stb.)⁴⁸⁶ A pártirányítás lényegét, vagyis a párthatározatok kvázi parancsként való értelmezését a párt büntető politikai irányelveinek végrehajtása kapcsán készített jelentésében olvashatjuk. E szerint: „egyes alapvető parancsok, utasítások teljes mértékben a párthatározatok alapján valósultak és valósulnak meg, lényegében olyan végrehajtási utasítások, melyek a korábbi párthatározatoknak az állambiztonsági munkában való érvényesítésének konkrét módozatait határozzák meg.”⁴⁸⁷ Ugyanakkor fordított helyzet is előállhatott, vagyis az, hogy valamely belügyminiszteri parancs alapján dolgozta ki a politikai rendőrség pártszervezete az adott szakmai feladat

⁴⁸⁴ A pártirányítás – általam ismert – legkoherensebb általános definícióját egy a PTO által 1977-ben készített jelentésben olvastam, melyet a következő alfejezetben ismertetek.

⁴⁸⁵ A PB 1967. november 14-i határozata a BM és szervei pártirányítására, pártellenőrzésére, a belügyi szerveknél működő pártszervezetek jogaira és hatáskörére. MOL M-KS 288. f. 5/439. ö. e.

⁴⁸⁶ Jelentés a belső reakció elleni harc feladatairól. 1957. július 22. MOL M-KS 288. f. 5/33. ö. e., valamint Jelentés a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről. 1960. június 21. MOL M-KS 288. f. 5/188. ö. e.

⁴⁸⁷ A II/6. Osztály jelentése a büntető politika néhány kérdéséről. 1960. június 15.

„alátámasztására” szolgáló intézkedéseit. Ez azért fordulhatott elő, mivel a párthatározatokat kis példányszámban adták ki, ezért megesett, hogy az nem jutott el minden pártalapszervezethez, de mivel a parancsok, utasítások a párt határozatain alapultak, így miniszteri parancs alapján is lehetett politikai feladatokat adni a pártszervezetek számára.

Természetesen a párt központi szerveinek határozatai elsősorban a BM szakmai irányítását szolgálták, melyek a szakmai vezetők részére közvetítették az MSZMP döntéseit, elvi szinten orientálták a szakmai (napi) munkát is, így tehát elméletileg minden belügyi dolgozót elértek, míg a pártszervezetek csak a politikai rendőrség párttag beosztottait. Az állambiztonsági szervek munkáját alapvetően meghatározó MSZMP vezető testületi döntések, párthatározatok a belügyi pártszervek, alapszervek, pártcsoportok ülésein is megjelentek. A párthatározatok megismertetése a párttagsággal, a „feldolgozás” visszatérő probléma volt, mivel a pártszervezetek vezetőségei nem találták meg a módszertani megoldásokat. A párthatározatok megértetése és végrehajtása sokszor úgy történt, hogy a pártvezetőség megbeszélte a szakmai parancsnokkal a határozatot, együtt kialakították a feldolgozás – általuk legcélszerűbbnek tartott – módját, majd az agitációs bizottság javaslata alapján kijelölték a téma „kiszélesítésére” alkalmas elméleti cikkeket, gondoskodtak a vitavezetők alapos felkészítéséről. A vitákra alkalmanként meghívták pártonkívülieket is. Ugyanakkor a pártszervezetek rendszeresen panaszkodtak, hogy sokszor a leggondosabb módszerrel sem sikerült az elvi határozatok mondanivalóját átültetni a gyakorlatba, illetve alapvető belügyminiszteri parancsokat nem ismertek. Egy másik probléma az volt, hogy a pártfunkcióból és a szakmai beosztásból fakadó kettőség bonyodalmakat eredményezett. A párt és az állami szervezeti rendszer és a hatáskörök teljes összevisszasága nemegyszer okozott furcsa helyzeteket. Egy alapszervezeti titkár nemritkán alosztályvezető helyettes is volt, és adott esetben nem tudta eldönteni, hogy melyik minőségében lépjen fel. Nehezítette a helyzetet, hogy például a II/16. alapszervezetben hiába állt elő a fenti szituáció, a pártvezetőség tagjai az alosztályvezetővel csak „szolgálati úton” voltak hajlandók értekezni, úgy, mint a pártszervezet titkára, nem. Vagy egy pártbizalmi azért nem tartott kapcsolatot az alosztályvezetőjével, mert mint szakmai csoportvezető, az alosztályvezető helyetteshez tartozott, és neki be kellett jelentenie, hogy milyen minőségben kíván vele beszélni.⁴⁸⁸

Értekezésem másik megválaszolandó kérdése volt annak megállapítása, hogy a hatalom a párt által kitűzött célok, a párt irányvonalának a párttagokon keresztül történő biztosításán túl a „szakmai”, állambiztonsági munka irányítását is megkívánta-e? A végrehajtott pártutasításokról a párt különböző szintű szervei rendszeresen igényelték a visszacsatolást, az

⁴⁸⁸ Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1960. november 29-i üléséről. BFL XXXV (29) 1960/c/2. ó. e.

adott párthatározat végrehajtásáról szóló beszámolókat. A pártkontroll eredményeiről tájékoztató jelentések formájában informálták a pártvezetést, így az ellenőrzés és a tájékoztatás szorosan összekapcsolódott. A Vizsgálati Osztályon lefolytatott ellenőrzésről szóló jelentés szerint: „A vizsgálat alá vont legfontosabb ügyekben a vizsgálati osztály rendszeresen tájékoztatja a belügyminiszteren keresztül a felsőbb pártszerveket, ezeknek az ügyeknek vizsgálata a miniszter és a legfelsőbb pártvezetőség ellenőrzése alatt folyik. Az ügyek vizsgálatába az alapszervi vezetőség természetesen nem tekint bele.” Az idézet több szempontból figyelemre méltó. Egyrészt arról informál, hogy a folyamatban lévő – valamely oknál fogva kiemelt figyelmet kapott – ügyek, személyek, esetek vizsgálata szoros párt- és állami ellenőrzés mellett zajlott, másrészt, hogy volt egyfajta határvonal, de az nem a párt- és a politikai rendőrség szervei és vezetői, sokkal inkább az állambiztonsági beosztottak, az alapszervezetek egyszerű párttagjai, illetve a (leg)felső állami (BM) és pártvezetés között húzódott.⁴⁸⁹ A tájékoztatás szorosan összefüggött a párt vezető szerveinek kezdeményező szerepével, azzal, hogy meghatározták a felderítendő célszemélyeket, mozgalmakat, illetve az állambiztonság által „szállított” információkat a párt felső vezetése felhasználta döntési mechanizmusában. Az információk birtokában pedig lehetővé vált a közvetlen beavatkozás az operatív munkába is.⁴⁹⁰ Arra vonatkozóan kevés konkrét példával rendelkezünk, hogy egy adott pártvezető utasítására mely ügyeket, személyeket, mozgalmakat „vettek elő”, vagy „ejtettek”, de a fenti idézet közvetett módon azt bizonyítja, hogy a pártvezetés direkt módon avatkozhatott be akár az állambiztonsági szervek napi munkamenetébe is. Naivitás lenne ugyanis azt feltételeznünk, hogy a pártvezetést a birtokába került információk nem készítették (és ez lehetett alsó, közép és természetesen legfelsőbb szint is) direkt irányításra, beavatkozásra.

A párt ellenőrző funkciójának értelmezésekor alapvetően az a kérdés, hogy a legfelső pártvezetésnek mi volt a célja. Czinege Lajos szerint a forradalom előtt a vezetés párthatározatokkal intézkedett, így nem is voltak akcióképes, cselekvőképes káderek a megfelelő pillanatban, ezért a párttagokon (pártszerveken, Adminisztratív Osztályon stb.) keresztül kell biztosítani a párt érdekeit. Ezért helyeződött nagyon nagy hangsúly a káderekérdésekre, a személyzeti munkára. Általánosságban megállapítható, hogy a párt és a politikai rendőrség vezetése közötti személyes kapcsolatok alapvetően meghatározták a párt és az állambiztonsági szervek viszonyát is, sőt véleményem szerint a párt által irányított személyzeti politika volt a pártirányítás egyik leglényegesebb eleme. A pártellenőrzést az ott dolgozó párttagokon keresztül kívánták megvalósítani, mert a párttestületek nem utasíthatták

⁴⁸⁹ Jelentés „Az államvédelem néhány kérdéséről” szóló párthatározatban megjelölt feladatok végrehajtásának ellenőrzéséről. 1958. december 10. MOL M-KS 288. f. 30/3. ö. e.

(se közvetve, se közvetlenül) az állambiztonsági szerveket. A korszakban elfogadott – idealizált – nézet szerint a pártban csak a párt tagjaira vonatkozóan hoztak határozatot, így a tagok meggyőző erején és képességén múlt, hogy az elfogadott határozat végül valósággá vált-e. Az 50-es évek elején – szovjet mintára és szovjet tapasztalatok alapján – kialakított nomenklatura-rendszer a pártapparátust, a kádermunkát az államigazgatás pártirányításának és ellenőrzésének szolgálatába állította. „A párt az államszerveket elsősorban az államhatalom vezető posztjain lévő kommunistákon keresztül irányítja, az államvezetés kulcspozícióit a párt vezető szerveinek határozata alapján töltik be.”⁴⁹¹ A párt hatalmának gyakorlását, befolyásának biztosítását szolgálták a személyi ügyek „kézben tartása”, melyek közül az egyik leghatásosabb eszköz az ún. hatásköri listák voltak. A különböző szintű pártszervek és pártszervezetek káderhatásköri, illetve véleményezési jogköri listái alkották a nomenklatura-rendszert és meghatározták az egyes pozíciókba, funkciókba történő kinevezések, felmentések feletti rendelkezési jogosultságokat. Megállapítható, hogy az MSZMP BM pártszervei a személyi kérdések egész rendszerében fontos jogosítványokkal rendelkeztek. A hatásköri listákkal, az iskolába küldésekkel, a pártfegyelmi hatáskörrel, vagy éppen a pártkáderek belügyi szolgálatra „vezénylésével” a kádermozgatást is kontrollálhatták, de a megbukott állambiztonsági vezetők eltávolításában is szerepet kaphattak. Így pártfegyelmeivel váltották le 1962-ben a kémelhárítás és belső reakció elhárítás vezetőit és a pártszervek fegyelmi hatásköre kapcsán kiszabott pártbüntetések is súlyos következményekkel járhattak az illető későbbi szakmai karrierjére. A politikai oktatás és nevelés, a „szocialista embertípus” kialakítása érdekében a pártszervezetek folyamatosan szerveztek pártiskolákat, tanfolyamokat, melyek vagy az egyes osztályok szakterületéhez igazodtak, vagy a politikai végzettséget adták meg, és a részvételt – a pártellenőrzés részeként – pártfunkcionáriusok kontrollálták.

A helyi MSZMP szervek vagy éppen a párt vezető testületei, a központi pártszervek rendelkeztek-e erősebb irányító, kontrolláló hatáskörrel, vagy a helyi viszonyok módosíthatták a központi előírásokat? A politikai rendőrség pártellenőrzésében a területi pártbizottságoknak, illetve azok első titkárainak (is) biztosítottak szerepet. Míg a politikai (nevelő) osztályok szerepe fokozatosan csökkent, illetve a forradalom után újjászervezett osztályok nem tudták betölteni a nekik szánt szerepet, addig a területi pártszervek és a belügyi szervek pártszervezeteinek szerepe nőtt. Ugyanakkor a területi pártbizottságok első titkárainak ellenőrző szerepe lényegesen gyengébbnek bizonyult, mint a központi szervek (KB AO) vagy a politikai rendőrség pártszervezeteinek kontrolláló tevékenysége. Az 1954-es

⁴⁹⁰ Huszár Tibor: *Az elittől a nomenklatúráig...* 53.

első határozat ugyan „csak” a területi pártbizottságok első titkárainak adott lehetőséget az államvédelmi munka bizonyos részének ellenőrzésére, a testületi (pártbizottsági) ellenőrzés azonban továbbra is csak a belügyi szervek pártszervezeteire terjedt ki. Az adminisztratív osztályok a politikai osztályokat, és a párthatározatok végrehajtását, a KV Adminisztratív Osztálya pedig a politikai apparátus, a belügyi és a területi szervek pártszervezeteit ellenőrizte. A pártellenőrzést csupán a megyei, kerületi első titkár végezhette – a főkapitány alkalmankénti (de nem teljes körű) beszámoltatása alkalmával – míg a pártbizottság csupán észrevételt tehetett bizonyos kérdésekről, de a jellemző inkább az volt, hogy a területi párttestületek egyáltalán nem vettek részt a megye, a kerület állambiztonsági helyzetének értékelésében. Ráadásul a belügyminisztériumi – a megyei szerveknél tartott – ellenőrzésekről rendszeresen „elfelejtették” tájékoztatni a megyei pártbizottságokat. A központi pártszervek ellenőrző funkciója tehát hatékonyabb és erősebb kontrollt jelentett, mint a helyi, területi pártszervek, pártbizottságok és azok titkárainak – eleve szűkebb keretet adó – beszámoltató tevékenysége. Ezért felmerül a kérdés, hogy a területi pártszervek lehettek-e olyan erősek, hogy a politikai rendőrséget ellenőrizzék, nem volt-e ez eleve illúzió, de – véleményem szerint – a személyes kapcsolatoknak, a formális pozíciót betöltők érdekérvényesítő képességének – adott esetben egy-egy megyei pártbizottsági titkárnak – legalább akkora szerepe volt egy-egy terület ellenőrzésében, mint a szabályozott pártellenőrzési mechanizmusoknak.

A Kádár-korszak pártállami jogszolgáltatása különbséget tett az egyszerű állampolgárok és bizonyos párttisztiséget viselő személyek ellen lefolytatandó állambiztonsági eljárási rend között. Az adminisztratív intézkedések, vagyis olyan garanciális elemek beépítése a politikai rendőrség eljárásrendjébe, mely pártkontroll alá vette az állambiztonsági szervek pártfunkcionáriusok elleni bánásmódját, azt a célt szolgálta – és abból a félelemből fakadt – hogy meg kell védeni a párt magasabb funkcióiban lévő tagjait a politikai rendőrség esetleges zaklatásaitól, attól, hogy egyesek újból a Rákosi-korszak államvédelmi módszerei alapján a politikai rendőrséget használják fel politikai ellenfelük likvidálásához.

Biszk a párt új büntetőpolitikájának a jegyében a fontos és bizalmas posztokról való kizorítás elvét is ismertette, jóval a kormányhatározat⁴⁹² megjelenése előtt, bemutatva ezzel nemcsak azt, hogy milyen államigazgatási lehetőségek vannak az osztályellenség elleni harcban, hanem leleplezve ezzel azt a gyakorlatot is, hogy egy titkosnak minősített kormányrendelet a megjelenése előtt hogyan válik ismertté egy olyan párttestület – a BM

⁴⁹¹ Az MDP Titkárságának határozatai a központi pártapparátus átalakítására, illetve a kádermunka átszervezésére. 1950. március 22. és 29. MOL M-KS 276. f. 54/91. és 92. ö. e.

⁴⁹² 1093/1957. (XII. 28.) Korm. számú határozata a fontos és bizalmas munkakörök betöltéséről szóló 1957. évi 66. számú törvényerejű rendelet egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról. In *Törvények és Rendeletek...* 371.

pártbizottsága – előtt, amely nem „megalkotója” a későbbi rendeletnek, hanem csupán „alkalmazója” volt.⁴⁹³

A vizsgált időszak politikai rendőrsége pártirányításának szakaszolása, a korszakhatárok megállapítása is kitűzött céljaim között szerepelt. A szervezettörténeti vizsgálataim eredményeként megállapítható, hogy a pártirányítás periodizációja a szervezeti változásokkal nem, viszont a politikai fordulatokkal harmonizál. A pártirányítás és a köztörténet szakaszolását ezért együtt kíséreltem meg, de be kellett látnom, hogy 1954 és 1962 között ugyan meg lehetett állapítani rövidebb periódusokat a politikai rendőrség pártirányításában, de célszerűbb volt a vizsgált időszak változásait egy folyamatként felfogni. Ez valamikor 1953 elején – Péter Gábor letartóztatásával – kezdődött, és gyakorlatilag a pártállami rendszer 1989-ben történt bukásáig tartott és a pártvezetés oly értelmű törekvése alakította, amely – a látenszen meglévő informális irányítási csatornák mellett – fokozatosan a formális irányítás módszerek előtérbe kerülését óhajtotta.⁴⁹⁴ A legfelső pártvezetés által először 1954-ben került sor a BM, illetve a politikai rendőrség pártirányításának és ellenőrzésének szabályozására, akkor, amikor a magyarországi politikai folyamatok megérlelték a korábbi időszak (részleges) felülvizsgálatának szükségességét. A szabályozási kísérletek – elsősorban politikai értelemben – valóban jelentős változást jelentettek a politikai rendőrség pártirányításában. (A forradalom ideje alatti pártirányítás módozatai – források és visszaemlékezések híján – nehezen rekonstruálhatóak, de a párt és az államvédelem dezorganizáltsága és a viszonyok kaotikussága miatt ekkor nem lehet valódi pártirányításról, ellenőrzésről beszélni.) Ezt követően a forradalom eltiprása és 1957 júniusa között az MSZMP (a párttestületek nevükben is jelezték az ideiglenesség korát) csupán asszisztált a szovjet pártvezetés mellett, a közvetlen irányítás Moszkvából történt. Az 1957-es országos pártkonferencia és az 1957 novemberében megszületett újabb PB-határozat tulajdonképpen az új hatalom egyik – a politikai rendőrség felé történő – legitimációs kísérlete volt, a dekrétum indoklása is az „ellenforradalom” elleni fellépést jelölte meg a határozat kiadásának okaként, de ez tulajdonképpen az 1954-es irányítási normákhoz való visszatérést jelentette.

Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján zárult le a megtorlás első szakasza, megteremtődött a rendszer stabilitásának a lehetősége és ennek megfelelően a Belügyminisztérium új módszereket keresett a politikai nyomozó munkában, ami érintette a pártirányítást is. 1958-ban a belügyi pártszervezetek jogait és kötelességeit rögzítették, mely már egy konszolidáltabb korszak bevezetését jelentette, rá egy évvel később megszüntették a politikai nevelő osztályokat. 1959-ben a BM Titkárság valamennyi, 1953 óta megjelentetett

⁴⁹³ Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1957. szeptember 27-i üléséről. BFL XXXV (29) 1957/a/3. ő. e.

miniszteri és miniszterhelyettesi parancsot, utasítást felülvizsgáltatott, azért hogy amelyek aktualitásukat veszítették, vagy más paranccsal módosították, hatálytalanítsák. Ugyanebben az évben – a HM és a BM kivételével – valamennyi minisztérium pártszervezetének végrehajtó bizottsága megkapta a hivatali munka ellenőrzésének jogát.

1959-től erősödtek fel azok a viták, melyek az állambiztonsági szervek és a pártszervezetek hatáskör értelmezése körül zajlottak, az MSZMP szervei már nem csak a pártpolitikai, a nevelő munka szervei, hanem – bizonyos értelemben – a szakmai, állambiztonsági tevékenység befolyásolói is lettek. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az új feladatok, új szemléletet, újfajta megközelítést kívántak az állambiztonsági szervek beosztottaitól, amelynek a „rég gárda” egyes tagjai nem tudtak és nem is akartak megfelelni. Ez a feszültség végül „a személyi kultusz idején a munkásmozgalom tagjai ellen elkövetett törvénysértések” részleges kivizsgálása⁴⁹⁵ kapcsán robbant, és Kádár ekkor talált módot a BM-en belüli „baloldali elhajlókkal” való leszámolásra.

Az értekezésemben megvizsgáltam a pártirányítás és ellenőrzés gyakorlati megvalósulását is. Ez cáfolta azt a közkeletű nézetet, hogy a politikai rendőrség „állam volt az államban”. Mivel az állambiztonsági szervek az MSZMP központi és területi szervei közvetlen pártirányításával működtek, és a tagság közel 90-95%-a párttag volt, ezért a pártvezetés az állambiztonság szerveit tulajdonképpen párttestületként kezelték, az egyes MSZMP vezető testületi határozatok a konkrét ügyek szintjéig beavatkoztak az állambiztonság operatív irányításába, melyben a PB tagjai, illetve a KB titkárai is részt vettek. Ugyanakkor ez nem zárja ki azt, hogy a testület bizonyos területeken sikerrel hártotta el a pártszervek nyomását, rá tudta kényszeríteni a „pártvonal” képviselőit, hogy tevékenységük formalizálódjon.

A pártirányítást és ellenőrzést a pártállami diktatúra igényei szerint fogalmazták meg. A cél az volt, hogy a BM szerveiben maradéktalanul érvényesüljön a párt irányvonala. Kétirányú ellenőrzési mechanizmus alakult ki, egyrészt az állambiztonsági szervek vezetői tájékoztatták a párttitkárokat, másrészt a pártbizottságok – bizonyos mértékben – „segítő beavatkozásukkal” irányíthatták a szakmai munkát.

⁴⁹⁴ Péter Gábor bukásához lásd Müller Rolf: „Neve azonos... a legdurvább önkénnyel és brutalitással” Péter Gábor bukása. *Magyar Napló*, 2002/10. sz. 17–20.

⁴⁹⁵ Biszku Béla miniszterelnök helyettes összefoglaló jelentése a belügyi és igazságügyi szervek vezetői számára a volt államvédelmi és igazságügyi szervek szerepéről a személyi kultusz idején a munkásmozgalmi emberek ellen elkövetett törvénysértésekben. 1962. november 14. Közli: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1...* 676–725.

6.2. A politikai rendőrség pártirányításának szabályozástörténete, 1962–1989

A politikai rendőrség 1962 és 1963 között lezajlott szervezeti változásai az állambiztonsági szervek működésében igen, de pártirányításának szabályozásában nem jelentettek cezúrát. Továbbra is a KB Adminisztratív Osztálya látta el a párt vezető szerveinek megbízásából – többek között – az állam biztonságával összefüggő kérdések elvi és gyakorlati elemzését, a belügyi szervek munkájának ellenőrzését, valamint a jogpolitikai elvek érvényesülését. Az 1966-os átszervezést követően a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály (KAO) struktúrája a közigazgatási alosztállyal egészült ki.⁴⁹⁶ A politikai rendőrség pártellenőrzése érdekében pedig a III. Főcsoportfőnökség Ügyrendjében rögzítették, hogy a csoportfőnöki értekezleteken meghívottként részt vesz a KB KAO képviselője és a BM pártbizottság első titkára is.⁴⁹⁷

A Belügyminisztérium és ezen belül a politikai rendőrség pártirányítását és ellenőrzését a pártállami korszakban utolsóként szabályozó, 1967-ben kiadott PB-határozat⁴⁹⁸ megismételte a korábbi dekrétumok általános bevezetőjét és ezután részletesen felsorolta az egyes szervek feladatait. Az 1967 novemberében kijött határozat lényegi eltérést nem tartalmaz a korábban kiadottakhoz képest, a BM pártirányítását és ellenőrzését a KB – a PB, a KB Titkársága, valamint a KAO útján – látta el. A területi pártbizottságok irányító, ellenőrző munkájukat a BM területi szervei felett gyakorolhatták.⁴⁹⁹

1968 januárjából rendelkezünk egy viszonylag részletes leírással, amely a Honvédelmi Tanács (HT) felépítéséről, feladatairól tájékoztat. A HT-on belül a belügyi és igazságügyi osztály hatáskörébe a BM szervei, a Munkásőrség, az Igazságügy Minisztérium, a Központi Döntőbíróság, a Legfőbb Ügyészség, a Legfelsőbb Bíróság, valamint a KNEB tartozott. A HT az MSZMP KB apparátusának feladatait látta el, biztosította az illetékességébe tartozó szervek apparátusának pártirányítását és ellenőrzését, kontrollálta a párt határozatai végrehajtását, javaslatokat, irányelveket dolgozott ki, rendszeresen tájékoztatta a HT, a PB, a KB Titkárság tagjait, valamint a KB-t a fontosabb eseményekről, és ellenőrizte a párt személyzeti politikájának érvényesülését is.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Javaslat a Politikai Bizottságnak a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának feladataira és szervezetére. 1966. december 28. MOL M-KS 288. f. 31/1961/1. ő. e.

⁴⁹⁷ A belügyminiszter 02. számú parancsa a III. Főcsoportfőnökség ügyrendje kiadásáról. 1967. december 18. MOL XIX-B-1-az 69. d.

⁴⁹⁸ A Politikai Bizottság 1967. november 14-i határozata a BM és szervei pártirányítására, pártellenőrzésére, a belügyi szerveknél működő pártszervezetek jogaira és hatáskörére. MOL M-KS 288. f. 5/439. ő. e.

⁴⁹⁹ A Politikai Bizottság e határozat életbeléptetésével egyidejűleg a PB 1957. nov. 12-i, a BM és szervei pártellenőrzésére, valamint a KB Titkársága 1958. április 24-i, a belügyi szerveknél működő pártszervezetek jogaira és kötelességeire vonatkozó határozatokat hatályon kívül helyezte. Uo.

⁵⁰⁰ Javaslat a Honvédelmi Tanács osztályai munkarendjére, feladataira. 1968. január 16. MOL M-KS 288. f. 31/1. ő. e.

1969-ben a Belügyminisztérium elmúlt 12 évi munkájáról az MSZMP PB részére jelentés készült, melyben megállapították, hogy a PB 1967. novemberi, a pártirányítással kapcsolatos határozata nem változtatta meg alapjaiban a kialakult gyakorlatot.⁵⁰¹ Sokan csak a kialakult rutin rögzítését látták a határozatban, sőt a BRFK egyes parancsnokainak a véleménye az volt, hogy a határozat visszalépést jelentett, mivel a BM-ben működő pártszervezetek nem kaptak olyan széles jogkört, mint általában a hivatali pártszervezetek, így a beszámoltatást a szakmai munkáról sem tette lehetővé, mert a határozat túlságosan élesen határolta el a szakmai és a politikai munkát egymástól.⁵⁰²

A PB 1970. október 20-i ülésén tárgyalta meg az államélet pártirányításának kérdései című előterjesztést, melyben a pártirányítás általános elvei mellett, a fegyveres testületeket érintő javaslatok is szerepeltek. Ahogyan a belügyi szervekre vonatkozóan megfogalmazták: „Meg kell szüntetni a BM, a HM munkájának még ma is létező, s e szervekre is károsan ható misztifikálását. Olyan ügyeket, amelyekben teljes politikai garanciát nyújt az is, ha állami szervek döntenek el, nem kell vezető pártszervek elé terjeszteni. Fokozottabban kell törekedni arra, hogy a párt elé kerülő előterjesztések a kérdések lényegét, előzményét és konzekvenciáját tartalmazzák, és ne szakmai tényeket, részleteket.”⁵⁰³

A belügyi szervek pártirányításának kérdése az államigazgatás „modernizációja”, az államélet pártirányításának általános elveinek módosítása kapcsán rendszeresen felmerült.⁵⁰⁴ Lényegi változást a PB 1972 júliusi határozata jelentett,⁵⁰⁵ melynek értelmében az MSZMP BM pártbizottsága megyei szintű pártszerveként működött tovább, irányítását és ellenőrzését pedig közvetlenül a KB – a belügyminisztérium pártfelügyeletét ellátó titkáron és a KAO-n keresztül – végezte. A BM pártbizottság első titkára pedig a KB apparátusába került.⁵⁰⁶

A KAO Koordinációs Bizottsága 1974-ben több alkalommal is foglalkozott a Belügyminisztériumra vonatkozó jogszabály-tervezetek véleményezésével, a később törvényerejű rendelet formájában kiadásra került szöveg főbb elveivel. Ezen elvek egyike volt, és itt a dokumentumból szó szerint idézek: „a mindent ellenőrizni akaró törekvések”

⁵⁰¹ Jelentés az MSZMP Politikai Bizottsága részére az MNK Belügyminisztériuma elmúlt 12 évi munkájáról (tervezet) 1969. július. MOL XIX-B-1-ai 1969/1-a-1713.

⁵⁰² Jelentés a BM parancsnoki állományának a pártvezetőségekkel való együttműködése tapasztalatairól. 1969. október 9. MOL XIX-B-1-ai 1969/1-a/1386.

⁵⁰³ Az államélet pártirányításának kérdései. Jegyzőkönyv a PB 1970. október 20-án megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/529. ö. e.

⁵⁰⁴ Jelentés a Politikai Bizottságnak az állami szervek pártirányításának kérdéseiről. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1971. október 5-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/565. ö. e., valamint Javaslat az államigazgatás és az állami szervek pártirányítása fejlesztésére. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1971. november 3-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 4/114. ö. e.

⁵⁰⁵ A Politikai Bizottság határozata a minisztériumok és országos főhatóságok pártszervezeteinek feladatairól, hatásköréről, irányításuk egységes rendszeréről. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. július 25-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/586. ö. e.

⁵⁰⁶ Feladatterv a Politikai Bizottság 1972. július 25-i határozatában foglaltak végrehajtására. MOL M-KS 288. f. 5/586. ö. e.

megakadályozásának a szándéka, az, hogy – mintegy a pártellenőrzést fokozandó – jogszabállyal is megakadályozzák az „avantgardizmus” kialakulását, a belügyi szervek „önjáró” működését.⁵⁰⁷ Ennek jegyében több kormányhatározat és rendelet is született ezekben az években.⁵⁰⁸

A PB 1967. november 14-i határozata végrehajtásának vizsgálatára 1975 tavaszán tervezet készült.⁵⁰⁹ A vizsgálat során helyszíni személyes tapasztalatgyűjtést végeztek, valamint beszámoltatták a pártbizottságok titkárait, illetve a parancsnokokat.⁵¹⁰ Az MSZMP BM 5-ös Bizottsága által elkészített jelentés kevés konkrétumot tartalmazott, inkább csak általánosságban elemezte a BM szervek pártirányításának kérdését és nem tartalmazott új elemeket.⁵¹¹

A Belügyminisztérium irányításának kérdése folyamatosan napirenden volt a párt vezető testületeiben, 1976 júniusában a PB a KAO egyik fenti témájú jelentését tárgyalta meg, s a vita során Kádár hozzászólásában – negatív példaként – Kónyi Gyula személyügyi miniszterhelyettes esetét említette. Kónyi 1975 februárjában kereste fel Kádárt és – hivatkozva a BM pártirányításában a belügyminiszterrel szemben meg lévő nézetkülönbségre, valamint személyi ellentétekre – áthelyezését kérte. Kádár jól érzékelte, hogy – a PB tag és 1962-től, majd kisebb megszakítással 1966-tól ismét a KB adminisztratív ügyekért felelős titkára – Biszku és a KB KAO vezetése (Rácz Sándor) közvetlenebb, direktebb pártirányítást kívánt, mint amit a belügyminiszter (Benkei András) igényelt volna, Kádár végül hozzászólásában Biszkuéknak adott igazat.⁵¹²

A kritikák egy másik része úgy fogalmazható meg, hogy nem tudták meghatározni, hogy hol végződjön az elvi, politikai irányítás és honnan kezdődjön a gyakorlati végrehajtás. A PTO 1977-ben kísérletet tett arra, hogy megalkossa a pártirányítás definícióját, beemelve a beavatkozás fogalmát is: „A pártirányítás és a pártellenőrzés gyakorlatában biztosítani kell az

⁵⁰⁷ Emlékeztető az MSZMP KB KAO Koordinációs Bizottság 1974. szeptember 2-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e.

⁵⁰⁸ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1974. évi 17. sz. törvényerejű rendelete az állam és közbiztonságról, a Minisztertanács 39/1974. (XI. 1.) számú rendelete a rendőrségről, illetve a Minisztertanács 6000/1975. számú határozata a BM Állambiztonsági Főcsoportfőnökség feladatairól, valamint a Minisztertanács elnökhelyettesének 1/1975. számú utasítása az állam biztonságának védelmében alkalmazható eszközökről és módszerekről.

⁵⁰⁹ A tervezet a BM pártbizottsága, az I., II. Főcsoportfőnökség és pártbizottságai, a III/I., III/III. Csoportfőnökség és pártbizottságai, a III/IV. Csoportfőnökség és pártalapszervezete, a IV. Főcsoportfőnökség és pártbizottsága, valamint a BRFK központi parancsnokai, a Baranya és Győr megyei RFK és pártbizottságaik munkáját kívánta megvizsgálni 1975. április 1. és szeptember 30-a között. MOL M-KS 288. f. 31/2. ő. e.

⁵¹⁰ A vizsgálatot a KB KAO végezte, vezetője Gál Ferenc volt. A vizsgálatot végző bizottság tagjai Kotvász István, Fodor Ottó, Kun István, Kéri György, Dr. Nyíri Sándor, Veres József, Dr. Kamara János, Szekeres Márton voltak. MOL M-KS 288. f. 31/2. ő. e.

⁵¹¹ Jelentés az MSZMP Politikai Bizottsága 1967. november 14-i határozata végrehajtásának tapasztalatairól. 1975. július 17. MOL M-KS 288. f. 31/14. ő. e.

⁵¹² Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1976. június 1-jei üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/692. ő. e. Bővebben Urbán Attila: A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980) *Múltunk*, 2003/3. sz. 41–42.

elvi, politikai irányítás és operativitás helyes értelmezését. A párt munkastílusában az elvi-politikai irányítás és operativitás állandó elemek. Egységes egészet képeznek. Nem választhatók szét. Nem állíthatók szembe egymással. Az *elvi-politikai irányítás* nem csupán az elvek önmagában való hangoztatása, hanem az elvek cselekvési programmá való átalakítása. Az *operativitás* a politikai gyakorlati érvényesítésében a bürokratikus formalitásokat mellőző konkrétságot, határozottságot, gyorsaságot, hatékonyságot és állandó szervező munkát jelent. Ennek jelen kell lennie a pártmunka minden elemében. Az irányítás gyakorlatában csupán arányait tekintve az irányító szervek szintjétől függően lehetnek eltérések, s ez a központi párt szervektől az alapszervezetekig az operativitás növekedésében jut kifejezésre. Az operativitás nem azonos a beavatkozással. A *beavatkozás* a párt munkastílusának nem állandó, de szükségszerű eleme, amely akkor kerül előtérbe, amikor a párt a határozataival ellentétes jelenséget, gyakorlatot tapasztal, illetve amikor a határozatok végrehajtását akadályozó tényezők megszüntetése indokolja. A beavatkozás nem jelenti az illetékes állami, gazdasági és társadalmi szervektől a munka és a felelősség átvállalását.”⁵¹³

Az „elvek cselekvési programmá való átalakítása” kifejezéssel a párt körülírta azt a magatartásformát, amit elvárt a tagjaitól, a párt szervektől. A fenti értelmezés szerint, ahogyan haladunk a középszinttől egyre lejjebb az alsóbb párt szervezethek felé azok feladatának egyre nagyobb részét, az elvi irányítással szemben, egyre inkább a gyakorlati végrehajtásnak kellett (volna) kitennie. Korábbi dokumentumokban nem lehet olvasni a beavatkozásról, mint irányítási elemről sem, ennek felbukkanása, nevesítése azonban – feltehetően – a pártirányítás gyakorlatának eredménye, mert időlegesen előfordulhatott, hogy szükségessé vált a pártirányítás szorosabb, közvetlenebb formájának alkalmazása.

A nyolcvanas években nem történt lényegi változás a belügyi szervek pártirányításának és ellenőrzésének szabályozása kapcsán, de egy-egy speciális terület hatékonyabb ellenőrzése érdekében létrehoztak különböző testületeket. Az egyik ilyen az ún. Konzultatív Bizottság volt, mely a KB egyes osztályainak a vezetőiből, a belügyminiszterből, annak helyetteséből, a Legfőbb Ügyészből állt és feladata az „ellenzéki-ellenséges” csoportok tevékenységének korlátozásával összefüggő feladatok koordinálása volt.⁵¹⁴ A KAO-n belül pedig egy három fős elemző-értékelő csoport alakult Gál Ferenc belügyi osztályvezető helyettes vezetésével, mely szintén az „ellenzéki, ellenséges” tevékenység gyors, naprakész, tárgyilagos értékelését végezte elsősorban a Konzultatív Bizottság számára.⁵¹⁵

⁵¹³ A párt munkastílusa, munkamódszere fejlesztésének feladatai. 1977. január 4. MOL M-KS 288. f. 52/7. ö. e.

⁵¹⁴ Javaslat a Titkárságnak a Konzultatív Bizottság tagjaira. 1986. augusztus 25. MOL M-KS 288. f. 31/1. ö. e.

⁵¹⁵ Jegyzőkönyv a Titkárság 1988. március 14-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 7/800. ö. e.

Az MSZMP KB 1989 májusában mondott le káderhatáskörének gyakorlásáról,⁵¹⁶ de egészen eddig az időpontig a Belügyminisztérium pártirányításának kérdése folyamatosan aktuális volt. Ahogyan Kovács György még 1985-ben megállapította: „Nem képzelhető el a fegyveres erők és testületek hatékony, rendeltetésszerű működése a helyes marxista-leninista politikát érvényesítő egységes pártirányítás nélkül. Az egységes, helyes pártirányítás hiánya miatt e szervek a különböző csoportok vagy személyek eszközévé válhatnak és a kritikus helyzetekben dezorganizációhoz vezethetnek. Ebből is következik, hogy a Belügyminisztérium egyetlen szervének a munkája sem lehet politikamentes.”⁵¹⁷

⁵¹⁶ Az MSZMP Központi Bizottságának 1989. május 8-ai határozata az MSZMP káderhatáskörének megszüntetéséről. MOL M-KS 288. f. 4/260–261. ő. e.

7. Felhasznált irodalom

Gyűjtemények

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet.

Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta: Kajári Erzsébet.

Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin.

Budapest, Történeti Hivatal, 2001.

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Harmadik kötet.

Összeállította és a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet.

Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin.

Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006.

A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956.

Főszerkesztő: Izsák Lajos. Összeállította és szerkesztette: Habuda Miklós,

Rákosi Sándor, Székely Gábor, T. Varga György. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. 1954. május 24–30.

Budapest, Szikra, 1954.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai, 1956–1962.

Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei I. kötet.

1956. november 11–1957. január 14. Az I. kötetet szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Némethné Vági Karola, Sipos Levente. A bevezető tanulmányt írta:

Sipos Levente. Budapest, Intera Rt. 1993.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei II. kötet.

1956. január 25–1957. április 2. A II. kötetet szerkesztette és a jegyzeteket készítette:

Némethné Vági Karola és Urbán Károly. A bevezető tanulmányt írta: Urbán Károly.

Budapest, Intera Rt. 1993.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei III. kötet.

1957. április 5–1957. május 17. A III. kötetet szerkesztette és a jegyzeteket készítette:

Baráth Magdolna és Feitl István. A bevezető tanulmányt írta: Feitl István.

Budapest, Intera Rt. 1993.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Vezető Testületeinek Jegyzőkönyvei IV. kötet.

1957. május 21–1957. június 24. A IV. kötetet szerkesztette és a jegyzeteket készítette:

Baráth Magdolna és Ripp Zoltán. A bevezető tanulmányt írta: Ripp Zoltán.

⁵¹⁷ Kovács György: *Az MSZMP létrehozása a Belügyminisztérium központi szerveinél...* 74.

Budapest, Intera Rt. 1994.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának Jegyzőkönyvei,

1957. július 2.–december 28. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Feitl István. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2006.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének Jegyzőkönyve,

1957. június 27–29. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. Kongresszusának jegyzőkönyve,

1962. november 20–24. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963.

Magyar–román kapcsolatok 1956–1958. Dokumentumok. Szerkesztette és

a bevezető tanulmányt írta: Lipcsei Ildikó.

Budapest, Paulus-Publishing – Nagy Imre Alapítvány, 2004.

Az MSZMP KB Titkárságának jegyzőkönyvei, 1957. július 1.–december 31.

Szerkesztő: Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez I. kötet.

Szerkesztette: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor.

Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.

Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7–1958. január 25.

Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Baráth Magdolna.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2009.

Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszjeljov és Andropov titkos

jelentései. Összeállította, a bevezető tanulmányt írta: Baráth Magdolna.

Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.

Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1954. Közzéteszi az Igazságügy

Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács titkársága. Budapest, 1955.

Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1957. Közzéteszi az Igazságügy

Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány

Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.

Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1961. Közzéteszi az Igazságügy

Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány

Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

Tanulmányok és forrásközlések

Baráth Magdolna: A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956–1962.

In *1956-os Intézet Évkönyve 1999. Magyarország a jelenkorban.*

- Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 95–108.
- Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után.
Történelmi Szemle, 2008/4. sz. 535–563.
- Baráth Magdolna: Az ÁVH és az 1950-es évek rehabilitációs eljárásai.
In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*.
Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal, 2000. 187–202.
- Baráth Magdolna: Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956)
Múltunk, 1999/4. sz. 40–97.
- Baráth Magdolna: Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954.
In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve, 1999*.
Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal, 1999. 147–166.
- Baráth Magdolna: Gerő Ernő és a „tisza lap” politikája. *Múltunk*, 2001/1. sz. 3–58.
- Baráth Magdolna: „Testvéri segítségnyújtás” Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon, *Történelmi Szemle*, 2010/3. sz. 357–387.
- Bikki István: Az ideiglenes Kádár-kormány. *Restauráció vagy kiigazítás*.
A kádári represszió intézményesülése 1956–1962.
Szerkesztette: Huszár Tibor – Szabó János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999. 241–318.
- Csanádi Mária: A döntési mechanizmus szerkezetéről.
In *Társadalomkutatás*, 1987/4. sz. 5–27.
- Csanádi Mária: Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás.
In *Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989) Első kötet*.
A kötetet szerkesztette: Fokasz Nikosz és Örkény Antal.
Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998. 147–173.
- Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve, 1999*.
Szerkesztette: Gyarmati György, Budapest, 1999. 73–90.
- Gál Éva: „Lejáratás” és „bomlasztás”. A Kádár kori állambiztonság esete Szalai Sándorral.
Történelmi Szemle, 2010/2. sz. 237–271.
- Germuska Pál – Nagy Tamás: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk*, 2004/1. sz. 180–210.
- Gyarmati György: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években.
In *Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989) Első kötet*.
A kötetet szerkesztette: Fokasz Nikosz és Örkény Antal.
Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998. 176–186.

- Gyarmati György: A politika rendőrsége a Rákosi-korszakban, 1945–1956.
 In „*Mérlegen a XX. századi magyar történelem*” – értelmezések és értékelések.
 Szerkesztette: Püski Levente és Valuch Tibor, Debrecen, 1956-os Intézet – Debreceni
 Egyetem Történelmi Intézet, 2002. 287–299.
- Gyarmati György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989.
Korunk, 2009/3. sz. 75–88.
- Huszár László: A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője, 1957–1962.
 In *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962.*
 Szerkesztette: Huszár Tibor – Szabó János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999. 147–160.
- Huszár Tibor: A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye,
 1956–1960. In *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése*
1956–1962. Szerkesztette: Huszár Tibor – Szabó János.
 Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999. 67–146.
- Huszár Tibor: Az elittől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és
 néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989) *Szociológiai Szemle*, 2005/3. sz. 8–69.
- Huszár Tibor: „Hogy valakinek itt legyen képe pofátlankodni!”
 Kádár János a BM pártbizottságán, 1961. december 22.
Mozgó Világ, 2002/12. sz. 99–108.
- Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban.
 Közli: Németh Jánosné. *Levéltári Szemle*, 1993/2. sz. 42–65.
- Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól
 (1953. június 13–16.) Közli: T. Varga György. *Múltunk*, 1992/2–3. sz. 234–269.
- Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége,
 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a*
politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.
 Szerkesztette: Gyarmati György, Budapest, Történelmi Hivatal, 2000. 157–185.
- „Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról
 1954–1955-ben. Közli: Rainer M. János – Urbán Károly *Múltunk*, 1992/4. sz. 124–148.
- Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958)
Századok, 2006/5. sz. 1123–1148.
- Krahulcsán Zsolt: „A mi figyelmeztetésünk egy kissé radikális volt...”
 A berni magyar követség elleni támadás, 1958. augusztus 16.
Betekintő. 2007/1. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=44>
- Krahulcsán Zsolt: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk”
Betekintő. 2007/2. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=53>

- Krahulcsán Zsolt: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965)
Betekintő. 2008/2. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=85>
- Krahulcsán Zsolt: Egy ipari kém az állambiztonság hálójában. Aradi István ügye (1959–1960)
Betekintő. 2008/4. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=98>
- Krahulcsán Zsolt: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása (1956–1989)
Levéltári Szemle, 2009/3. sz. 3–19.
- Krahulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági és pártellenőrzése (1956–1964)
Betekintő. 2010/1. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=135>
- Krahulcsán Zsolt: Pártszervezetek a politikai rendőrségen, 1956–1962.
Betekintő. 2010/3. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=163>
- Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártszervezeteinek állambiztonsági tevékenysége a korai Kádár-korszakban
Betekintő. 2010/4. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=179>
- A Marosán-ügy 1962-ben. Közli: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente.
Múltunk, 1994/1-2. sz. 203–256.
- Müller Rolf: „Neve azonos... a legdurvább önkénnyel és brutalitással” Péter Gábor bukása.
Magyar Napló, 2002/10. sz. 17–20.
- Müller Rolf: A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962.
In *Trezor 2. A Történelmi Hivatal Évkönyve, 2000–2001*.
Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal, 2002. 111–135.
- Nyíró András: A párt vezető testületei a határozatok tükrében.
In *A nómenklatúra csúcsán. Tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól*.
Budapest, BME, Szociológiai Tanszék, 1990. 34–35.
- Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Mezőgazdasági (Szabotázs) Elhárító Osztályának szervezettörténete.
Betekintő, 2010/3. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=162>
- Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962)
Betekintő, 2010/1. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=134>
- Pintér Tamás: A Belügyminisztérium újjászervezésének kezdetei az 1956-os forradalom után.
Múltunk, 2002/1. sz. 172–201.
- Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság.
In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*.

- Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 211–237.
- Radnóti Sándor: A keserű belügyi romantika.
In *Beszélő összkiadás 1981–1989. III. kötet*. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Budapest, AB – Beszélő Kiadó, 1992. 407–413.
- Rainer M. János: Hosszú menetelés a csúcsra. Kádár János 1954–1958-ban.
In Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003. 25–38.
- Rainer M. János: "Helyezkedés" a csúcson. Kádár János néhány boldog éve, 1958–1962.
In Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003. 73–91.
- Rainer M. János: Ki van ellenünk? Kis magyar katonai puccskísérlet, 1961.
In Rainer M. János: *Ötvenhat után*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003. 92–114.
- Sipos Levente: Hiányos leltár (I.) MSZMP-dokumentumok „a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről”. *Társadalmi Szemle*, 1994/11. sz. 72–94.
- Sipos Levente: Hiányos leltár (II.) Válogatás az MSZMP Központi Bizottsága 1962. augusztus 14–16-ai ülésének hozzászólásaiból.
Társadalmi Szemle, 1994/12. sz. 67–87.
- Szabó János: Modellváltás az erőszak pártállami legitimációjában Magyarországon.
In *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962*. Szerkesztette: Huszár Tibor – Szabó János. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999. 179–240.
- Szakadát István: A párt szervezeti felépítéséről.
In *Politikai szociológiai tanulmányok a kommunista bürokrácia vezérkaráról*. Szerkesztette: Nyíró András. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia Tanszék, 1990. 19–38.
- Szakadát István: Káde(r)forgó. A hatásköri listák elemzése.
Társadalmi Szemle, 1992/8–9. sz. 97–120.
- Szakadát István – Szakadát László: A magyar kommunista párt politikai bizottságának és titkárságának egymáshoz való viszonya. In *Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989) Első kötet*. A kötetet szerkesztette: Fokasz Nikosz és Örkény Antal. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998. 187–201.
- Szakolczai Attila: A fegyveres erőszakszervezetek restaurálása 1956–1957 fordulóján.
In *1956-os Intézet Évkönyve 1999. Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette: Standeisky Éva – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 18–60.
- T. Varga György – Szakadát István: Íme, a nómenklatúrák! Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle*, 1992/3. sz. 73–95.
- Tabajdi Gábor: „A szakmai munka segítése pártpolitikai eszközökkel.” Az állambiztonsági szervek pártiratai 1956–1990.

Betekintő, 2008/4. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=99>

Takács Tibor: A Belső Reakció Elleni Elhárító Osztály 1956–1962. Szervezettörténeti vázlat.

Betekintő, 2010/3. sz. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=160>

Urbán Attila: A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980)

Múltunk, 2003/3. sz. 41–42.

Varga Krisztián: Politikai vagy köztörvényes? Márász Sándor és társai vizsgálati anyagából.

Betekintő, 2007/1. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=42>

Önálló kötetek

Dr. Bencsik Péter – dr. Nagy György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989.*

Budapest, Tipico Design Kft. 2005.

Bibó István egyetemi előadásai, 1942–1949. Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán.

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

Bihari Mihály: *Magyar politika 1945–1995. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után.*

Budapest, Korona Kiadó, 1996.

Germuska Pál: *Vörös Arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között.*

Budapest, 1956-os Intézet – Argumentum, 2010.

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1–2. kötet.*

Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó. 2001.

Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.*

Budapest, HVG Kiadó RT. 1993.

Majtényi György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után.*

Budapest, Gondolat Kiadó – Magyar Országos Levéltár, 2005. 80–88.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. kötet.*

Budapest, 1956-os Intézet, 1999.

Révész Béla: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása.*

(*Ideológia – politika – jog Magyarországon az ötvenes években*), Szeged.

A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága (Acta Jur. et Pol. Szeged), 1997.

Révész Béla: *Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásainak kérdéséhez.*

Szeged. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának

Tudományos Bizottsága (Acta Jur. et Pol. Szeged), 2004.

Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához I-II. kötet.

Szerkesztette: Nyíró András. Budapest, Interart Stúdió, 1989.

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy.*

A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.

Budapest, 1956-os Intézet – Corvina, 2008.

Tőkés Rudolf: *Kialkudott forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990.* Budapest, Kossuth, 1998.

Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Intézet, 2001.

Korabeli dokumentumok

Dr. Münnich Ferenc nyilatkozata a Magyar Honvéd munkatársának.

Magyar Honvéd, 1956. november 12. 1.

Magyar Államjog. Szerkesztette: Beér János.

Budapest, Tankönyvkiadó, 1969.

Az MSZMP létrehozása a Belügyminisztérium központi szerveinél és harca a párt politikájának következetes megvalósításáért.

In Történeti hűséggel, politikai felelősséggel. A BM és szervei újjászervezése a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége. Az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága elméleti tanácskozása. (1982. június 16.)

Szerkesztette: Czink János. Budapest, BM Könyvkiadó, 1985. 50–77.

Nagy Imre: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások (1948–1954). II. kötet.*

Budapest, Szikra, 1954.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 36. számú törvényerejű rendelete

a rendőrségről szóló 1955. évi 22. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről.

Magyar Közlöny, 1956. december 30. 621–622.

Pöcze Tibor: A rendőrségbe nem veszik fel a volt ávósokat.

Magyar Honvéd, 1956. november 19. 3.

Összefoglaló

Értekezésemben a korai Kádár-korszak politikai rendőrségének pártirányítását, a formális szabályozást vizsgáltam, azt elemeztem, hogy az állampárt milyen vezetési módszerekkel és eszközökkel irányította az állambiztonsági szervek működését. Arra kerestem a választ, hogy milyen változások történtek a kádári megtorlás és konszolidáció időszakában a Magyar Szocialista Munkáspárt és a politikai rendőrség szervei közötti viszonyrendszerben.

A hatalmi aspektusból történő megközelítés miatt elsősorban a formális szabályozási struktúrák elemezésére összpontosítottam, ugyanis az 1953-tól Magyarországon is meginduló desztalinizációs folyamatok egyik eredményeként – a korábbi Rákosi-féle informális irányítási módszer helyett – a pártvezetés formális módon is szabályozni kívánta az államvédelmi szervek pártirányításának és ellenőrzésének mechanizmusait.

A téma szempontjából elengedhetetlennek tartottam a párt és a magyar államvédelmi/állambiztonsági szervek szervezeti átalakulásainak a bemutatását, továbbá az állampárt működési, döntéshozatali mechanizmusának az elemzését, a párt vezető testületeinek és osztályainak szerepét a párt politikai irányvonalának kidolgozásában, különös tekintettel a politikai rendőrségre vonatkozó döntések meghozatalában.

A pártirányítás fogalmának meghatározásán kívül elemeztem a politikai rendőrség formális – a párt szervei által történő – koordinálásának összetevőit is. Ezek egy különböző hatásirányú, de azonos célorientáltágú, több elemből álló szabályozási struktúrát rajzoltak ki, amelynek egyetlen feladata volt: biztosítani, hogy az állambiztonsági szervek a párt irányvonalának megfelelően tevékenykedjenek.

Az irányítás és ellenőrzés eszközei voltak: a párt vezető testületeinek határozatai, valamint a politikai rendőrség és az MSZMP területi pártszervezeteinek tevékenységi körébe tartozó egyéb módszerek is. Ezek a parancsnokok beszámoltatása, a (párt)fegyelmi hatáskör, a pártvezetés felé történő tájékoztatási kötelezettség, a személyi ügyek rendszere, a hatásköri listák voltak. Az olyan garanciális elemek kialakítása, amelyek határok közé szorították a politikai rendőrséget a pártfunkcionáriusokkal szemben történő intézkedéseik során, szintén a pártkontrollt erősítették.

A politikai rendőrség nem volt „állam az államban”, a pártvezetés fokozatosan egyre jobban uralta az államhatalom, köztük az állambiztonsági szerveket is. A pártirányítást és ellenőrzést a pártállami diktatúra igényei szerint fogalmazták meg, ezért a pártirányítás nemcsak elméleti, hanem konkrét gyakorlati ügyekre is kiterjedt.

Summary

I my dissertation I tried to analyze the party direction of the secret police in the early phase of the Kádár regime in Hungary. I examined the formal regulation and I tried to point out through which means and direction methods the state party controlled the operation of the state security agencies. I tried to point out the nature of the changes that occurred in the relationship between the Hungarian Socialist Workers' Party (*MSZMP*) and the organs of the secret police in the period of the retaliation and consolidation of the Kádár regime.

Due to the approach from the aspect of the power, I focused on the analysis of the formal structures since – as a result of the de-Stalinization process in Hungary beginning in 1953 – the party direction intended to regulate the mechanisms of the party direction and control of the state security agencies in a formal way.

From the point of view of the topic it was indispensable to present the organizational changes of the Hungarian state security/protection agencies. It was also important to analyze the operational and decision making mechanisms of the state party, as well as the role of the leading bodies and departments of the Party in the elaboration of the political strategy of the Party, paying a special attention to the decisions concerning the secret police.

Besides the determination of the notion of the party direction, I analyzed the components of the formal direction (which means the direction by the organs of the Party) of the secret police as well. These components outlined a complex regulation structure which had various effects, but always the same goal. The ultimate task of the regulation was to assure that the state security organs function according to the main strategy of the Party.

The means of the direction and control were the followings: the regulations of the leading bodies of the Party; other methods belonging to the activities of the secret police and the regional organs of *MSZMP*. Among these methods we can find the mandatory report of the commanders, the (party) discipline power, the mandatory information to the leadership of the Party, the system of the personal affairs and the lists of power. The establishment of the elements of guarantee that restricted the power of the secret police while acting against party officials also strengthened the control exercised by the Party.

The secret police was not a “state in the state.” The party leadership gradually expanded its power over the state power, including the state security agencies. The strategy of the party direction and the party control was developed according to the needs of the state party dictatorship. Therefore, the party direction included not only theoretical, but practical issues as well.